

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR -2

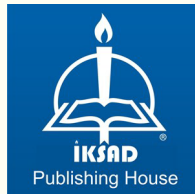
EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

SON BAŞVURU TARİHİ
YAYINLANMA TARİHİ

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR-2

EDİTÖR

Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR

Prof. Dr. Hakkı ULUCAN

Doç. Dr. Buket ÖNAL

Doç. Dr. Elif AKSOY

Doç. Dr. Meryem ALTUN EKİZ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATALAY DUTUCU

Dr. Öğr. Üyesi Emine ATALAY

Dr. Öğr. Üyesi Gülnur KAPLAN ESEN

Dr. Öğr. Üyesi Seda SÜN BÜL OLGUNDENİZ

Dr. Öğr. Üyesi Sezin AÇIK TAŞAR

Yrd. Doç. Dr. Elmaziye ÖZGÜR KÜFİ

Öğr. Gör. Dr., İkrım ALPSOY

Dr. Elvan ALBAYRAK

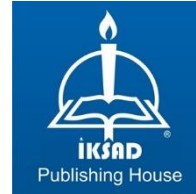
Dr. Filiz ER

Dr. İhsan EKEN

Adem GÖKÜŞ

Ayhan DÖNMEZ

Sevim KIR

Copyright © 2023 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-353-6

Cover Design: İbrahim KAYA

October / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ1

BÖLÜM 1

ANADOLU'DAKİ NEMLİ ORMAN AĞAÇLARINDAN FAGUS ORİENTALİS VE QUERCUS ROBUR'UN GÜNÜMÜZDEN GELECEĞE OLASI DAĞILIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATALAY DUTUCU3

BÖLÜM 2

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN DEPREM SONRASI TRAVMA DÜZEYİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Meryem ALTUN EKİZ

Sevim KIR

Prof. Dr. Hakkı ULUCAN23

BÖLÜM 3

SİBER GÜVENLİK VE İÇ DENETİM

Dr. Öğr. Üyesi Sezin AÇIK TAŞAR49

BÖLÜM 4

DOĞU AKDENİZ'DEKİ SON GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKALARI

Doç. Dr. Buket ÖNAL69

BÖLÜM 5

AVRUPALI RESSAMLARIN TABLOLARINDA TASVİR EDİLEN ANAHTAR DELİKLİ SECCADELERİN MİTOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Doç. Dr. Elif AKSOY109

BÖLÜM 6
YÜKSEK ÖĞRENİMDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM:
COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI

Yrd. Doç. Dr. Elmaziye ÖZGÜR KÜFİ131

BÖLÜM 7
TÜRK MASALLARI ÜZERİNE

Ayhan DÖNMEZ161

BÖLÜM 8
KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN GERÇEK YÜZÜ

Dr. Elvan ALBAYRAK173

BÖLÜM 9
AFETLER VE KAMU SAĞLIĞI: TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ'NİN
TASARLADIĞI İNFOGRAFIKLERİN SEBEPLİ EYLEM-PLANLI
DAVRANIŞ KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülnur KAPLAN ESEN.....193

BÖLÜM 10
YÖNETİCİLERDE ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI: KURAMSAL BİR
YAKLAŞIM

Adem GÖKÜŞ
Dr. Öğr. Üyesi Emine ATALAY237

BÖLÜM 11
GAZETECİLİKTE YAPAY ZEKÂ SORUNSALI

Öğr. Gör. Dr., İkrâm ALPSOY261

BÖLÜM 12
MALUL GAZİLERİN ASKERİ İSTİHDAMDAN SİVİL İSTİHDAMA
GEÇİŞ SÜRECİ ZORLUKLARI VE SOSYAL HİZMETİN KATKISI

Dr. Filiz ER279

BÖLÜM 13
PROPP'UN ANLATI ÇÖZÜMLEMESİ ÇERÇEVESİNDE “COCO”
FİLMİNİN YAPISAL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Seda SÜNBÜL
OLGUNDENİZ.....301

BÖLÜM 14
TÜRKİYE'DE İL OLUŞ(TUR)MA SÜRECİNİN TARİHSEL
PERSPEKTİF İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Dr. İhsan EKEN325

ÖN SÖZ

Bu kitabın oluşumuna katkılarınız için teşekkür ederiz. Sosyal bilimler, insan toplumlarının, ilişkilerinin, davranışlarının ve kültürlerinin anlaşılmasına yönelik derinlemesine bir bakış sunar. Bu kitap, sosyal bilimlerin önemini ve çeşitliliğini vurgulamak amacıyla hazırlanmıştır.

Sosyal bilimler, insanlığın karşılaştığı karmaşık sorunları ve toplumsal değişimi anlamamıza yardımcı olur. Bu kitap, bu disiplinlerin çeşitli yönlerini ele alarak, okuyuculara geniş bir bakış sunmaktadır. Sosyoloji, iletişim, tarih, psikoloji, ekonomi, antropoloji, politika bilimi ve daha birçok alan, bu kitapta incelenen disiplinler arasındadır.

Kitabımızın amacı, sosyal bilimlerin temel kavramlarını, teorilerini ve metodolojilerini açıklamak, ayrıca bu disiplinlerin günlük yaşamımıza nasıl etki ettiğini anlatmaktır. Her bir bölüm, konusunda uzman yazarlar tarafından yazılmıştır ve kapsamlı bir araştırma ve analiz sürecinden geçmiştir.

Sosyal bilimler, insanların toplumsal ve bireysel deneyimlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olurken, aynı zamanda toplumlarımızın gelişimine de katkı sağlar. Bu kitabı kullanarak, okuyucuların bu disiplinlerin önemini ve etkisini daha iyi anlamalarını ve incelemelerini amaçlıyoruz.

Kitabın her bir sayfası, sosyal bilimlerin farklı yönlerine dair bir pencere sunar. Sizleri, bu keşif yolculuğuna çıkmaya ve sosyal bilimlerin derinliklerini keşfetmeye davet ediyoruz. Umarız bu kitap, sosyal bilimler dünyasına giriş yapmanıza yardımcı olur ve sizi bu ilginç ve etkileyici alanın büyümesine kaptırır.

Bu kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlara ve kitabın oluşturulmasında emeği büyük olan yayınevi ve yayınevi çalışanlarına teşekkür ederiz. Ayrıca, okuyucularımıza da bu kitabı keşfetme fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederiz. İyi okumalar dileriz.

Editör

Prof. Dr. Mine DEMİRTAŞ (Beykent Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Harran Üniversitesi)

BÖLÜM 1

ANADOLU'DAKİ NEMLİ ORMAN AĞAÇLARINDAN *FAGUS ORIENTALIS* VE *QUERCUS ROBUR*'UN GÜNÜMÜZDEN GELECEĞE OLASI DAĞILIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATALAY DUTUCU¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10031925>

¹ Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü, aatalay@sakarya.edu.tr Orcid ID <https://orcid.org/0000-0002-8602-8172>

GİRİŞ

İklim, bitkileri hayatını önemli ölçüde etkileyen ve bu nedenle bitki türlerinin dağılımlarında belirleyici olan bir faktördür. 21. yüzyılın başından bu yana iklim değişikliğinin küresel biyolojik çeşitliliğe yönelik en büyük tehditlerden biri olduğu kabul edilmektedir (Dawson vd. 2021). Küresel ısınma ile beraber sıcaklık ve yağış koşullarında meydana gelmekte olan değişiklikler özellikle dar habitatlara sahip bitki türlerinin devamlılığı açısından ciddi zorluklara neden olmakta ve onları yeni koşullara uyum sağlamaya veya coğrafi dağılımlarını değiştirmeye zorlamaktadır (McLachlan vd., 2005; Parmesan, 2006). İklim değişikliğinin türlerin dağılım modelleri üzerindeki etkilerini tahmin etmek ekoloji ve biyocoğrafyanın en güncel konularından biridir. Tür dağılım modelleri (SDM), ekoloji ve biyocoğrafya araştırmaları için önemli araçlardır ve belirli türleri niş faktörlerle birleştirmeye yönelik tipik yöntemlerdir (Soilhi vd., 2022; Zhang vd., 2018).

Tür dağılım modellemesi geçmiş, günümüz ve gelecekteki tür dağılım modellerini etkileyen çevresel değişkenleri anlamak için kullanılan çok sayıda modelleme yaklaşımından biridir. Bu yöntemlerin, özellikle hedeflenen türün var olma ihtimalinin daha yüksek olduğu sahaların belirlenmesinde geniş bir uygulama alanı vardır. Bu tür çalışmalar, türlerin uygun habitat sahalarını, istilacı türlerin olası istila kalıplarını tahmin edebilir. Ayrıca tür risk değerlendirmeleri yapabilir, iklim değişikliğinin etkilerini değerlendirebilir ve herhangi bir türün korunması için yüksek habitat uygunluğuna sahip bölgeleri tespit edebilir (Rebelo ve Jones, 2010; Wilson vd. 2011; Bosso vd., 2013; Khan vd., 2022).

Çalışma alanının yer aldığı Akdeniz Havzası'nda 20. yy'da başlayan sıcaklık artışları hız kazanarak devam etmiş Türkiye'deki kış yağışlarındaki düşüşe bağlı olarak Anadolu'da şiddetli kuraklıklar görülmeye başlamıştır (Türkeş ve Erlat, 2003; IPCC, 2018). Devam etmekte olan iklim değişikliğinin tüm biyoçeşitlilik üzerinde önemli etkileri vardır. Anadolu'nun kuzeyinde uygun dağılım sahaları bulan ağaç türleri de doğal olarak iklim değişikliğinin çeşitli etkilerine maruz kalmaktadır. Bu çalışma kapsamında örneklem tür olarak seçilen *Fagus orientalis* (doğu kayını), *Quercus robur* (saplı meşe) Anadolu'da dağılım gösteren önemli türlerdir.

Fagus orientalis Türkiye'de nemli ormanları karakterize eden klimaks türlerden olup endüstriyel odun hammaddesi üretim payının yüksek olmasıyla ekonomik getirisi yüksek olan bir ağaç türüdür (Coşgun, 2017). *Quercus*

robur da odun/odun dışı ekonomik getirisi yüksek olan, ekonomik ve sosyal değer ifade eden bir türdür. Ayrıca çalışmaya konu olan türler geçmişten beri tahrip edilen ağaçların başında gelirler.

İklimde meydana gelen değişimler ve örneklem türlerin önemi dikkate alındığında türlerin gelecekteki durumunun belirlenmesi önemlidir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı *F. orientalis*, ve *Q. robur* Anadolu'daki günümüz ve gelecekteki potansiyel yayılış alanlarını belirlemektir.

1.Çalışma Alanı

Çalışma alanını oluşturan Anadolu üç tarafı denizlerle çevirili bir yarımadadır. 26°-45° doğu boylamları ve 36°-42° kuzey enlemleri arasında yer alan çalışma sahasının ortalama yükseltisi 1141 metredir (Tanoğlu, 1947; Elibüyük ve Yılmaz, 2010). Paleozoik'ten başlayarak devam etmekte olan orojenik ve epirojenik olaylar Anadolu'nun bugünkü ana morfolojik şeklini almasında etkilidir. Çalışma alanında Pontidler (Kuzey Anadolu dağları), Anatolidler (İç Anadolu dağları), Toroslar ve Kenar kıvrımları olarak da nitelendirilen Güneydoğu Anadolu dağları başlıca tektonik birimlerdir (Ketin, 1966). Yükseltisi batıdan doğuya doğru artan Anadolu'da ortalama yükselti Ege Bölgesi'nin batısında 500 m; İç Anadolu Bölgesi'nin batısında 1000-1100 m; İç Anadolu Bölgesinin doğusunda 1500 m; Doğu Anadolu'da ise 2000 m'dir (Avcı, 2014) (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyon haritası

Çalışma alanı Akdeniz makro iklim bölgesinin içinde yer alır. Ancak sahip olduğu özel konumu nedeniyle de farklı iklim koşullarının egemen olduğu sahaları bulunmaktadır. Çalışma alanında yıllık ortalama yağış miktarı 618.9 mm (1970-2022) yıllık ortalama sıcaklığı ise 13.3°C'dir (1970-2022) (Yılmaz ve Çiçek, 2018; Baylan ve Ustaoglu, 2020; Türkes, 2021; URL 1-2).

Çalışma alanı gerek coğrafi gerekse özel konumu nedeniyle bitki çeşitliliği bakımından zengin bir sahadır. Orman formasyonu, çalı formasyonu, bozkır formasyonu, alpin bitkiler ve kumul vejetasyonuna ait birçok bitki türüne ev sahipliği yapar. Yaklaşık 12000 bitki taksonu barındıran Anadolu'daki bu bitkilerin yaklaşık 3600'ü endemiktir (Avcı, 2005; Günel, 2013; Güner vd., 2012; Koç vd. 2022).

2 Veri ve Yöntem

2.1 Örneklem Türlerin Özellikleri

Öksin sahanın karakteristik bir türü olan *Fagus orientalis*, kuzey yarımkürenin nemli-ılıman sahalarında dağılışı gösterir. *Fagus orientalis*'in esas yayılış alanını Türkiye, Bulgaristan ve İran oluşturur. Marmara bölgesinin kuzeyindeki dağlık sahar boyunda dağılışı göstererek Anadolu'ya uzanır. Anadolu'nun kuzeyinde Kuzey Anadolu Dağları boyunca dağılışı gösterir. Ege bölgesinde Alaçam, Demirci, Şaphane Dağlarında, Akdeniz bölgesinde Adanın kuzeyinde, Göksün-Andırın çevresinde ve Amanos Dağları'nda lokal dağılışı sahaları görülür (Atalay, 1992; Günel, 1997; Yaltrık, 1982).

Sıcaklık isteği az nem isteği yüksek, toprak ve ışık ihtiyacı fazla bir tür olan *Quercus robur* Türkiye, Avrupa ve Kafkasya'da geniş dağılışa sahiptir. Türkiye'deki başlıca dağılışı sahaları; Marmara bölgesi, Karadeniz bölgesinin batı ve orta kesimleri, Ege Bölgesinin kuzeyi ile Kayseri ve İskenderun Körfezi arasındadır. Istranca, İsfendiyar, Bolu, Köroğlu, Ilgaz, Alaçam ve Amanos Dağları ile Orta Torosların doğusu ülkemizdeki başlıca yetişme ortamlarıdır (Yaltrık, 1984; Günel, 1997).

2.2 Tür Verileri

Türlerin Anadolu ve çevresindeki günümüz dağılışı verileri Global Biodiversity Information Facility (GBIF) (<https://doi.org/10.15468/dl.hnuje8>; <https://doi.org/10.15468/dl.gc8bmy>; <https://doi.org/10.15468/dl.kb9wwr>) ve EUFORGEN (<https://www.euforgen.org/species/fagus-orientalis/>; <https://www.euforgen.org/species/quercus-robur/>) veri tabanlarından ve

“Flora of Turkey and the East Aegean Islands” adlı eserin ilgili bölümleri taranarak temin edilmiştir. (Hedge ve Yaltırık, 1982; Yaltırık, 1982). Seçilen türlerin Anadolu ve çevresine ait dağılış verileri kullanılırken (*F. orientalis* için 61; *Q. robur* için 42) verilerin homojen dağılışa sahip olmasına dikkat edilmiştir.

2.3 İklim Verisi

Türlere ait modellerinin üretilmesinde WorldClim 2.1 veri tabanından temin edilen iklim verileri kullanılmıştır. Türlerin günümüzdeki uygun habitat sahalarını belirlenmesinde 1970-2000 periyodunu kapsayan 2.5 arc-dakika/~5 km çözünürlüklü iklim verileri kullanılmıştır (www.worldclim.org). Gelecekteki uygun habitat sahalarının belirlenmesinde MIROC6 modeli, SSP2-4.5, SSP5-8.5 senaryolarının 2081-2100 dönemini kapsayan iklim projeksiyonu verisi uygulanmıştır (www.worldclim.org). Kullanılan projeksiyon verileri 2.5 arc-dakika/~5 km çözünürlüğe sahiptir.

Örnekleme türlerin Anadolu’daki dağılışındaki etkili faktörler incelendiğinde türlerin dağılışında etkili olan en önemli ekolojik faktör iklimdir (Osborne vd., 2000; Toledo vd., 2011; Koc vd., 2018; Koç vd., 2022). Bu nedenle iklim dışındaki morfoloji, toprak gibi diğer çevresel etmenler modellemelere dahil edilmemiştir. Bu çalışmada WordClim veritabanından temin edilen 19 biyoiklim değişkeni kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Biyoiklimsel değişkenler

Değişken	Açıklama	Değişken	Açıklama
BIO1	Yıllık ortalama sıcaklık	BIO11	En soğuk 3 ayın* ortalama sıcaklığı
BIO2	Günlük ortalama değişim aralığı (ortalama aylık (max sıcaklık - min sıcaklık))	BIO12	Yıllık yağış miktarı
BIO3	İsotermallik	BIO13	En nemli ayın yağış miktarı
BIO4	Sıcaklığın mevsimselliği	BIO14	En kurak ayın yağış miktarı
BIO5	En sıcak ayın en yüksek sıcaklığı	BIO15	Yağışın mevsimselliği
BIO6	En soğuk ayın en düşük sıcaklığı	BIO16	En nemli 3 ayın* yağış miktarı
BIO7	Yıllık sıcaklık değişim aralığı	BIO17	En kurak 3 ayın* yağış miktarı
BIO8	En nemli 3 ayın* ortalama sıcaklığı	BIO18	En sıcak 3 ayın* yağış miktarı
BIO9	En kurak 3 ayın* ortalama sıcaklığı	BIO19	En soğuk 3 ayın* yağış miktarı
BIO10	En sıcak 3 ayın* ortalama sıcaklığı		* Birbirini takip eden 3 ay

Daha iyi performansa sahip bir model oluşturmak ve 19 biyoiklim verisinin birbirleri olan ilişkilerini anlamak için PCA analizi uygulanmıştır. Analiz kapsamında yapılan Pearson Korelasyon test sonucu birbirleri ile yüksek korelasyon gösteren veriler modelden çıkarılarak korelasyon katsayısı 0,85'ten düşük olan birbirleri ile eş doğrusallık göstermeyen biyoiklim verileri (BIO2 Günlük ortalama değişim aralığı (ortalama aylık (max sıcaklık - min sıcaklık)), BIO3/İzotermalite, BIO4/ Sıcaklığın mevsimselliği, BIO8/ En nemli 3 ayın* ortalama sıcaklığı, BIO9/ En kurak 3 ayın* ortalama sıcaklığı, BIO12/ Yıllık yağış miktarı, BIO13/ En nemli ayın yağış miktarı, BIO14/ En kurak ayın yağış miktarı, BIO15/ Yağışın mevsimselliği) modellemelere dahil edilmiştir (Bystriakova vd., 2012; Ma ve Sun, 2018; Su vd., 2021; Koç vd., 2021:10).

2.4 Tür Dağılım Modelleri

Tür dağılım modelleri mevcut dağılım verilerine ve ilgili çevresel faktörlere dayalı olarak tür dağılımını ve uygun habitat sahalarını modellemek için sıklıkla kullanılır. Son yıllarda tür dağılım modellerinde ENFA (Ecological Niche Factor Analysis), GARP (Genetic Algorithm for Rule-set Production), MaxEnt (Maximum Entropy) gibi yazılımlar yaygın olarak kullanılmaktadır (Hirzel vd., 2002; Phillips vd., 2006; Stockwell, 1999). Phillips ve arkadaşları tarafından (2006) java dilinde yazılmış olan ve maksimum entropi ilkesine dayanan MaxEnt yazılımı tür dağılımını modellemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. MaxEnt, model oluşturmak için türlerin mekansal dağılımına ilişkin eksiksiz bir kayıt setine ihtiyaç duyar ve daha sonra türlerin dağılımını sınırlayan koşulları (çevresel değişkenler) bulur ardından en iyi tahmini elde etmek için aralarındaki ilişkiyi kurarak türlerin dağılımını ve farklı çevresel değişkenlerin göreceli katkı oranlarını hesaplar (Zhai vd., 2020).

Çalışmadaki modeller üretilirken 15 tekrarlı (replicate) cross-validation (çapraz doğrulama) tekniği kullanılmıştır. Model performanslarının değerlendirmesinde ROC (receiver operating characteristic) eğrisi analiz yönteminin doğruluk testi ile elde edilen AUC (area under the curve) kullanılmıştır. AUC değerleri 0,5 ila 1 arasında değişir ve başarısız (0,5-0,6), zayıf (0,6-0,7), orta (0,7-0,8), iyi (0,8-0,9) ve mükemmel (0,9-1) şeklinde beş sınıfa ayrılır. AUC değeri 1'e ne kadar yakın olursa, rastgele dağılımdan o kadar uzak, çevresel değişkenler ile türlerin tahmin edilen coğrafi dağılımı arasındaki korelasyon o kadar yüksek ve modelin performansı o kadar doğru olmaktadır (Zhao vd., 2021). Çalışmada kullanılan her biyoiklimsel

değişkenin modele katkısını ve önemini değerlendirmek için jackknife testi (birini dışarıda bırak) uygulanmıştır.

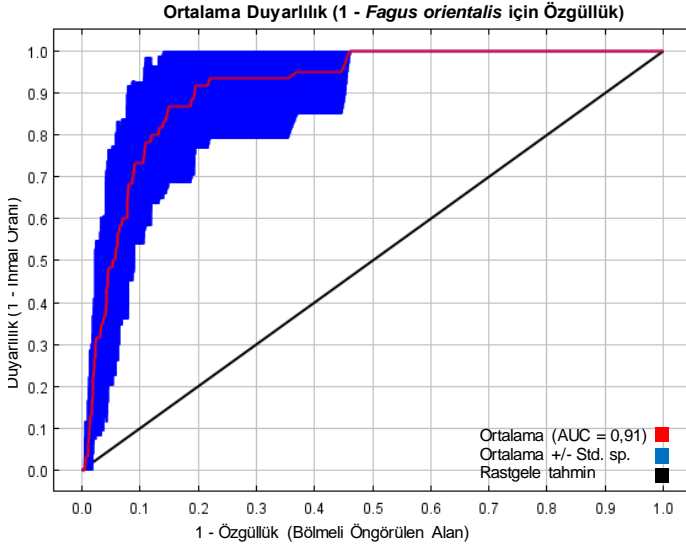
MaxEnt'te elde edilen modeller ArcGIS 10.5 yazılımına aktarılarak habitat uygunluk sınıfları belirlenmiştir. Modellemeler sonucunda 0-0.2 aralığında olan değerler uygun olmayan habitatı; 0.2-0.4 aralığındaki değerler kısmen uygun habitatı; 0.4-0.6 aralığındaki değerler uygun habitatı; 0.6-0.8 aralığındaki değerler yüksek uygun habitatı ve 0.8-1 aralığındakiler ise çok yüksek uygun habitatı temsil edecek şekilde sınıflandırılmıştır (Qin vd., 2017; Koç vd., 2022). Ayrıca ArcGIS 10.5 yazılımı ile geleceğe yönelik mekansal değişimler günümüze göre hesaplanmıştır.

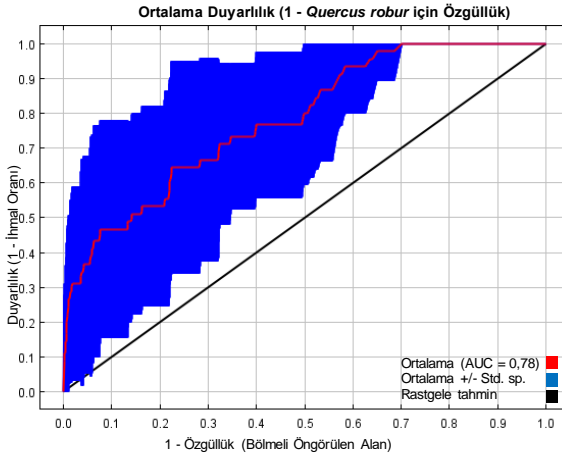
3.Bulgular

3.1 Tür Dağılım Modelleri

Fagus orientalis ve *Quercus robur*'un günümüz ve gelecek (2100) potansiyel dağılımları günümüz biyoiklimsel değişkenler ile SSP2-4.5 ve SSP5-8.5 (MIROC6 iklim modeli) senaryoları kullanılarak MaxEnt yazılımı ile tespit edilmiştir.

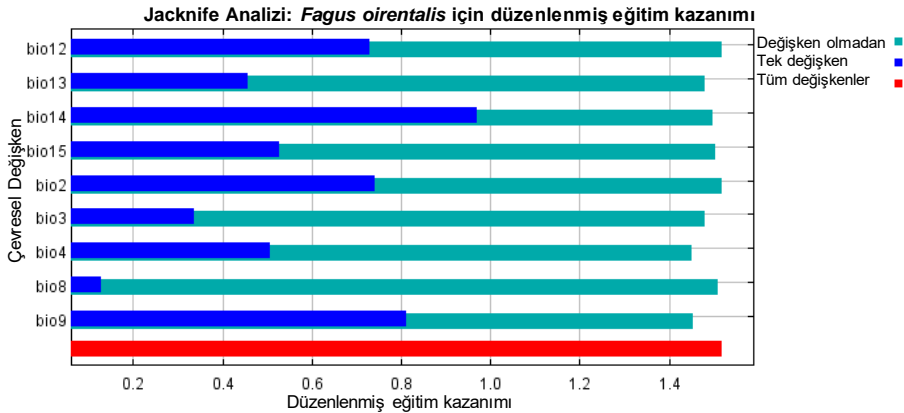
Modeller sonuçlarının yüksek güvenilirliğini gösteren AUC test değeri sırasıyla: *F. orientalis* için 0.91; *Q. robur* için 0.78 olarak ölçülmüştür (Şekil 2).

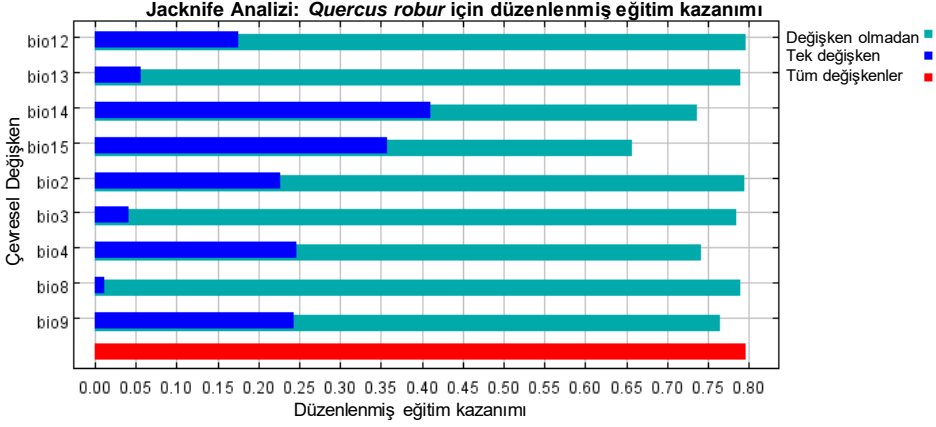

Şekil 2. Türlerin ROC eğrisi ve AUC değeri

Modellemelere dahil edilen 8 biyoiklimsel değişkenin yüzde katkısı model çıktılarına dahil edilmiştir (Tablo 2). Jacknife analizlerine göre *F. orientalis* için BIO14 %55.4, BIO13 %18.8, BIO4 %11.4; *Q. robur* için BIO 14 %46.9, BIO15 %25.2, BIO 4 %10.5 oranında katkıya sahiptir (Tablo 2). Değişkenlerin katkı yüzdelere bakıldığında örneklem türler için en kurak ayın yağış miktarı, sıcaklığın mevsimselliği, en nemli ayın yağış miktarı ve yağışın mevsimselliğinin önemli biyoiklimsel değişkenler olduğu görülmektedir. Genel olarak ılıman şartların hakim olduğu sahalarda dağılış gösteren örneklem türlerin dağılışında kuraklık ve yağışın durumu belirleyicidir.

Şekil 3. Çevresel değişkenlerin jackknife testleri

Tablo 2. Değişkenlerin katkı yüzdeleri

	Değişkenler	Katkı Yüzdesi
<i>Fagus orientalis</i>	BIO14 En kurak ayın yağış miktarı	55.4
	BIO13 En nemli 3 ayın* yağış miktarı	18.8
	BIO4 En soğuk 3 ayın* yağış miktarı	11.4
<i>Quercus robur</i>	BIO14 En soğuk 3 ayın* yağış miktarı	46.9
	BIO15 Mevsimsel yağış miktarı	25.2
	BIO4 En nemli 3 ayın* yağış miktarı	10.5

3.2 Türlerin günümüz ve gelecek dağılış modelleri

Fagus orientalis için üretilen modeller incelendiğinde türün günümüz dağılış sahaları ile potansiyel uygun habitat alanlarının benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu sahalar Karadeniz ve çevresindeki nemli ormanların dağılış gösterdiği alanlardır. Türün gelecek projeksiyonlarına bakıldığında ise SSP2-4.5 ve SSP5-8.5 iklim senaryolarına göre tür uygun habitat sahalarının büyük bir kısmını kaybedebilir. Özellikle kötümser senaryoda türün Anadolu'nun kuzeyindeki uygun dağılış sahalarının çok büyük kısmı yok olacaktır (Şekil 4).

Quercus robur'un günümüz ve gelecek potansiyel uygun habitat sahaları incelendiğinde günümüz dağılış sahaları olan Marmara bölgesi, Karadeniz bölgesinin batı ve orta kesimleri, Ege Bölgesinin kuzeyinde tür için potansiyel habitat sahaları bulunmaktadır. SSP2-4.5 ve SSP5-8.5

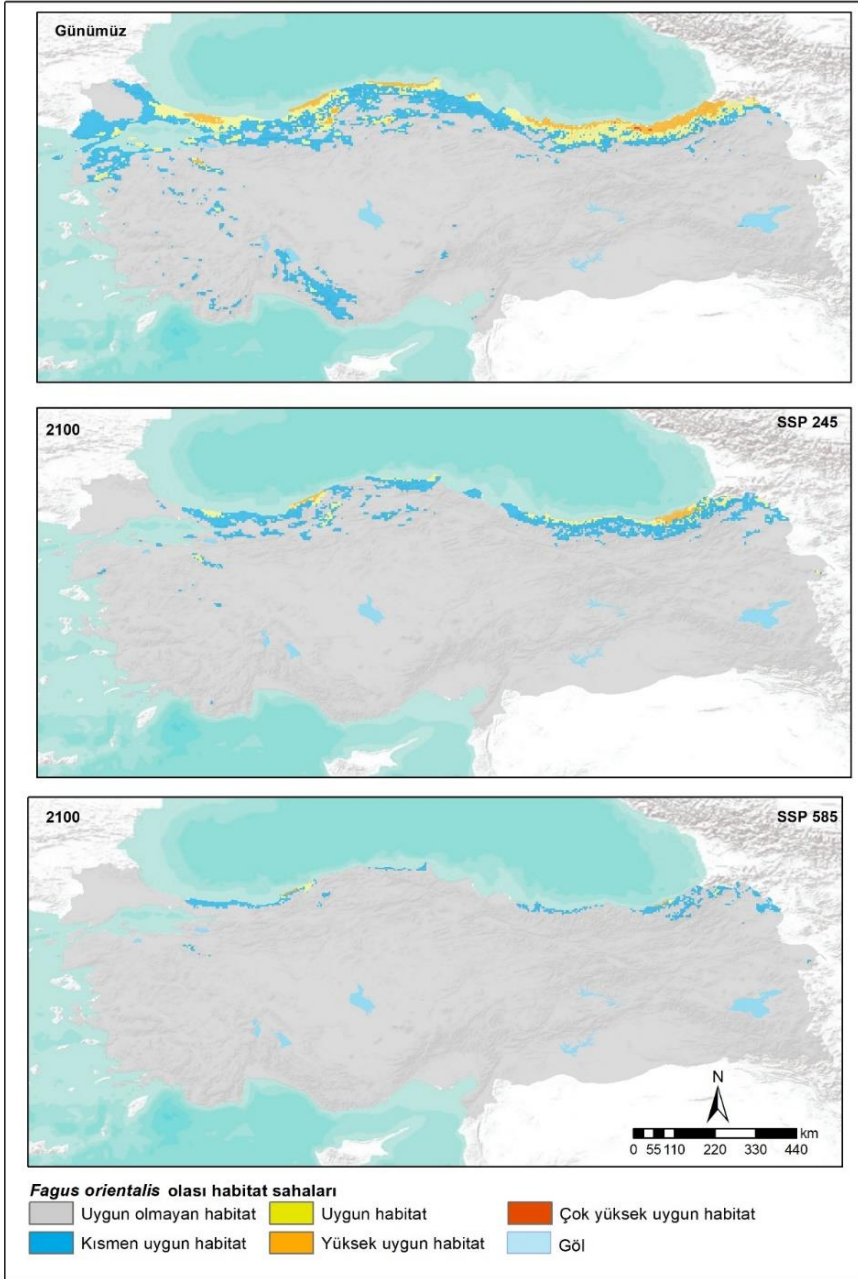
senaryolarına göre yapılan modellemelerde tür Anadolu'daki uygun habitat sahalarını daraltmakla beraber çok yüksek ve yüksek uygun habitat sahaları Karadeniz bölgesinin orta ve doğu kesimlerinde artacaktır (Şekil 5).

Türlerin günümüzden geleceğe uygun habitat sahalarının oransal değişimine bakıldığında; *Fagus orientalis*'in uygun olmayan habitat sahalarının kapladığı alan günümüzde %85.3 iken SSP2-4.5 gelecek senaryosuna göre %94.1, SSP5-8.5'e göre ise %98.6 olması beklenmektedir. Uygun habitat sahaları günümüzde %3.7 iken gelecekte SSP2-4.5'e göre %0.9'a SSP5-8.5'e göre ise %0.1'e düşeceği öngörülmektedir (Tablo 3).

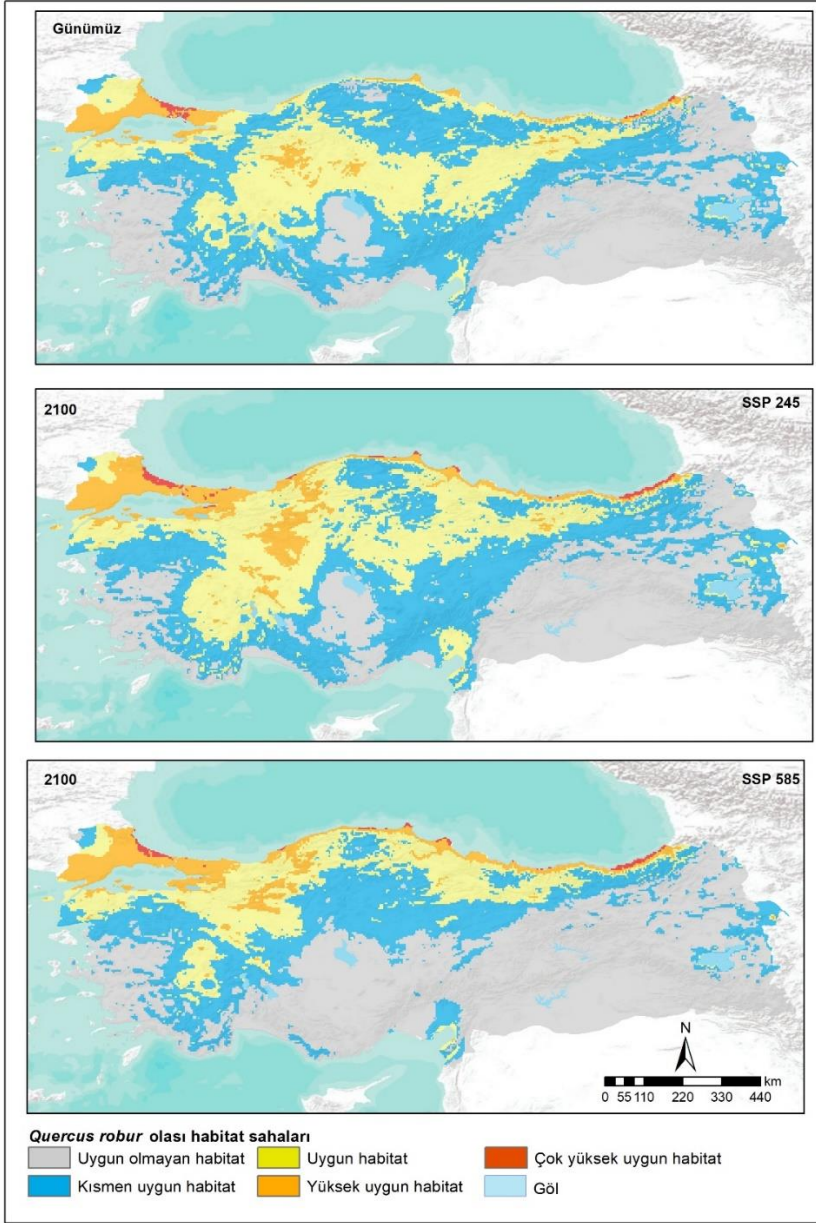
Quercus robur'un günümüzdeki zamansal ve oransal dağılımı incelendiğinde uygun olmayan ve kısmen uygun habitat sahalarının %35, uygun habitat sahalarının ise %24.9 olduğu görülür. Türün gelecekteki durumuna bakıldığında SSP2-4.5 senaryosuna göre uygun olmayan habitat sahalarının oranı %33.6, kısmen uygun habitat sahaları %32.2 uygun habitat sahaları ise %26.2 olacaktır. SSP5-8.5 senaryosuna göre uygun olmayan habitat sahalarının %50.9, kısmen uygun habitat sahalarının %26, uygun habitat sahalarının ise %16.2 olması beklenmektedir.

Tablo 3. Potansiyel dağılım sahalarının zamansal değişim oranları

Habitat Sınıfları	Günümüz %	SSP2-4.5 (2100) %	SSP5-8.5 (2100) %
<i>Fagus orientalis</i>			
Uygun olmayan habitat (0–0.2)	85.3	94.1	98.6
Kısmen uygun habitat (0.2–0.4)	9.5	4.7	1.3
Uygun habitat (0.4–0.6)	3.7	0.9	0.1
Yüksek uygun habitat (0.6–0.8)	1.5	0.3	0.0
Çok yüksek uygun habitat (0.8–1.0)	0.01		
<i>Quercus robur</i>			
Uygun olmayan habitat (0–0.2)	35.5	33.6	50.9
Kısmen uygun habitat (0.2–0.4)	35.2	32.2	26.0
Uygun habitat (0.4–0.6)	24.9	26.2	16.2
Yüksek uygun habitat (0.6–0.8)	4.2	7.6	6.5
Çok yüksek uygun habitat (0.8–1.0)	0.2	0.5	0.4

Şekil 4. *Fagus orientalis*'in günümüz, gelecek olası dağılışları

Şekil 5. *Quercus robur*'un günümüz, gelecek olası dağılışları

SONUÇLAR

Bu çalışmada iklim değişikliğine bağlı olarak *Fagus orientalis* ve *Quercus robur*'un potansiyel uygun habitat sahaları ve oransal dağılımları MaxEnt ve ArcGIS yazılımları ile belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre örneklem türler günümüz olası uygun habitat sahalarını SSP2-4.5 iklim senaryosuna göre gelecekte koruyacaktır. SSP5-8.5 senaryosuna göre üretilen modellerde ise günümüz uygun habitat sahaları kısmen kaybolacak ya da farklı sahalara kayacaktır. İklim değişikliğine bağlı olarak arazi kullanım özellikleri de değişmektedir. Buna bağlı olarak türlerin gelecekteki dağılımında iklim değişikliğinin yapacağı direkt etkilerinin yanında dolaylı etkilerinin de dağılım sahalarının daralmasına neden olması muhtemeldir. Bu nedenle sürdürülebilir bir ekosistem için türlerin günümüz dağılım alanları ve uygun habitat sahaları korunmalıdır.

RCP senaryoları ile *Fagus orientalis* için yapılan gelecek modelleri incelendiğinde de *Fagus orientalis*'in var olan dağılım sahalarının daralacağı ön görülmüştür (Ayhan vd. 2022; Dagtekin vd., 2020). Yapılan araştırmalara göre türün mevcut bulunduğu yayılım alanlarından daha yüksek irtifalara doğru göç edeceği tahmin edilmektedir (Limaki vd., 2021). Yalçın vd.'nin (2012) türün Türkiye'deki doğal dağılım alanı üzerine yaptıkları çalışmada, uygun alanlardaki değişimin dramatik olacağı, mevcut uygun alanların çoğunun 2050 yılı sonuna kadar yok olacağı, iyimser tahminlerde ise 2080 yılına kadar mevcut alanlarının sadece %3-7'sinin uygun kalacağı belirtilmektedir.

Yine RCP senaryoları ile *Quercus robur* için üretilen gelecek modelleri incelendiğinde türün Anadolu'nun kuzeyindeki uygun habitat sahalarını daralacağı düşünülmektedir (Dyderski vd. 2018). Noce vd. (2017) RCP8.5 senaryosuna göre türün Akdeniz Bölgesindeki yayılım alanlarının yarısını kaybedeceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ. (1992). *Kayın (Fagus orientalis Lipsky) ormanlarının ekolojisi ve tohum transferi yönünden bölgelere ayrılması*. Orman Bakanlığı.
- Avcı, M. (2012). Çeşitlilik ve endemizm açısından Türkiye'nin bitki örtüsü. *Coğrafya Dergisi*, (13).
- Avcı, S. (2014). Coğrafya. A. Güner ve T. Ekim (Ed.), *Resimli Türkiye Florası Cilt I. kitabı içinde* (s. 10-15). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ayan, S., Bugday, E., Varol, T., Özel, H. B., ve Thurm, E. A. (2022). Effect of climate change on potential distribution of oriental beech (*Fagus orientalis* Lipsky.) in the twenty-first century in Turkey. *Theoretical and Applied Climatology*, 148(1-2), 165-177.
- Baylan, K. A., ve Ustaoglu, B. (2020). Emberger biyoiklim sınıflandırmasına göre Türkiye'de Akdeniz biyoiklim katlarının ve alt tiplerinin dağılışı. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(3), 158-174.
- Coşgun, U. (2017). Kayın (*Fagus orientalis* Lipsky.) ormanlarında Üretim ve Pazarlanmanın Değerlendirilmesi (Yenice Orman İşletme Müdürlüğü Örneği). IV. Ulusal Ormancılık Kongresi, 15-17 Kasım 2017, Antalya 156-179.
- Bosso, L., Rebelo, H., Garonna, A. P., ve Russo, D. (2013). Modelling geographic distribution and detecting conservation gaps in Italy for the threatened beetle *Rosalia alpina*. *Journal for nature conservation*, 21(2), 72-80.
- Dagtekin, D., Şahan, E. A., Denk, T., Köse, N., ve Dalfes, H. N. (2020). Past, present and future distributions of Oriental beech (*Fagus orientalis*) under climate change projections. *PLoS One*, 15(11), e0242280.
- Dawson, T. P., Jackson, S. T., House, J. I., Prentice, I. C., ve Mace, G. M. (2011). Beyond predictions: biodiversity conservation in a changing climate. *science*, 332(6025), 53-58.
- Dyderski, M. K., Paż, S., Frelich, L. E., ve Jagodziński, A. M. (2018). How much does climate change threaten European forest tree species distributions?. *Global change biology*, 24(3), 1150-1163.
- Elibüyük, M., ve Yılmaz, E. (2010). Türkiye'nin coğrafi bölge ve bölümlerine göre yükselti basamakları ve eğim grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 27-56.

- EUFORGEN (2023). European forest genetic resources programme, <https://www.euforgen.org/species/fagus-orientalis/>. Erişim (2.07.2023)
- EUFORGEN (2023). European forest genetic resources programme, <https://www.euforgen.org/species/quercus-robur/>. Erişim (2.07.2023)
- GBIF.org (2023a) GBIF Occurrence Download <https://doi.org/10.15468/dl.hnuje8> (Erişim: 02.07 2023).
- GBIF.org (2023b) GBIF Occurrence Download <https://doi.org/10.15468/dl.gc8bmy>; (Erişim: 02.07 2023).
- GBIF.org (2023c) GBIF Occurrence Download <https://doi.org/10.15468/dl.kb9wwr> (Erişim: 02.07 2023).
- Günel, N. (1997). Türkiye'de başlıca ağaç türlerinin coğrafi yayılışları, ekolojik ve floristik özellikleri. Çantay Kitabevi.
- Hirzel, A. H., Hausser, J., Chessel, D., ve Perrin, N. (2002). Ecological-niche factor analysis: how to compute habitat-suitability maps without absence data?. *Ecology*, 83(7), 2027-2036.
- Günel, N. (2013). Türkiye'de iklimin doğal bitki örtüsü üzerindeki etkileri. *Acta Turcica*, 1, 1-22.
- Güner, A., Aslan, S., Ekim, T., Vural, M., ve Babac, M. T. (2012). Türkiye bitkileri listesi (damarlı bitkiler). İstanbul: Nezahat Gökyigit Botanik Bahçesi Yayınları Flora Dizisi I.
- Ketin, İ. (1966). Anadolu'nun tektonik birlikleri. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 66(66), 20-37.
- Khan, A. M., Li, Q., Saqib, Z., Khan, N., Habib, T., Khalid, N., ... ve Tariq, A. (2022). MaxEnt modelling and impact of climate change on habitat suitability variations of economically important Chilgoza Pine (*Pinus gerardiana* Wall.) in South Asia. *Forests*, 13(5), 715.
- Koc, D. E., Svenning, J. C., ve Meral, A. V. C. I. (2018). Climate change impacts on the potential distribution of *Taxus baccata* L. in the Eastern Mediterranean and the Bolkar Mountains (Turkey) from last glacial maximum to the future. *Eurasian Journal of Forest Science*, 6(3), 69-82.
- Koç, D. E., Biltekin, D., ve Ustaoglu, B. (2021). Modelling potential distribution of *Carpinus betulus* in Anatolia and its surroundings from the Last Glacial Maximum to the future. *Arabian Journal of Geosciences*, 14(12), 1186.
- Koç, D. E., Dalfes, H. N., ve Meral, A. (2022). Anadolu'da Konifer Ağaçların Yayılış Alanlarındaki Değişimler. *Coğrafya Dergisi*, (44), 81-95.

- Limaki, M. K., Nimvari, M. E. H., Alavi, S. J., Mataji, A., ve Kazemnezhad, F. (2021). Potential elevation shift of oriental beech (*Fagus orientalis* L.) in Hyrcanian mixed forest ecoregion under future global warming. *Ecological Modelling*, 455, 109637.
- McLachlan, J. S., Clark, J. S., ve Manos, P. S. (2005). Molecular indicators of tree migration capacity under rapid climate change. *Ecology*, 86(8), 2088-2098.
- Noce, S., Collalti, A., ve Santini, M. (2017). Likelihood of changes in forest species suitability, distribution, and diversity under future climate: The case of Southern Europe. *Ecology and Evolution*, 7(22), 9358-9375.
- Osborne, C. P., Chuine, I., Viner, D., ve Woodward, F. I. (2000). Olive phenology as a sensitive indicator of future climatic warming in the Mediterranean. *Plant, Cell ve Environment*, 23(7), 701-710.
- Parmesan, C. (2006). Ecological and evolutionary responses to recent climate change. *Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst.*, 37, 637-669.
- Rebelo, H., ve Jones, G. (2010). Ground validation of presence-only modelling with rare species: a case study on barbastelles *Barbastella barbastellus* (Chiroptera: Vespertilionidae). *Journal of applied ecology*, 47(2), 410-420.
- Phillips, S. J., Anderson, R. P., ve Schapire, R. E. (2006). Maximum entropy modeling of species geographic distributions. *Ecological modelling*, 190(3-4), 231-259.
- Qin, A., Liu, B., Guo, Q., Bussmann, R. W., Ma, F., Jian, Z., ... ve Pei, S. (2017). Maxent modeling for predicting impacts of climate change on the potential distribution of *Thuja sutchuenensis* Franch., an extremely endangered conifer from southwestern China. *Global Ecology and Conservation*, 10, 139-146.
- Soilhi, Z., Sayari, N., Benalouache, N., ve Mekki, M. (2022). Predicting current and future distributions of *Mentha pulegium* L. in Tunisia under climate change conditions, using the MaxEnt model. *Ecological Informatics*, 68, 101533.
- Stockwell, D. (1999). The GARP modelling system: problems and solutions to automated spatial prediction. *International journal of geographical information science*, 13(2), 143-158.
- Tanoğlu, A. (1947). Türkiye'nin irtifa kuşakları. *Türk Coğrafya Dergisi*, (9-10), 37-63.

- Toledo M, Poorter L, Peña-Claros M, Alarcón A, Balcázar J, Leñaño C, Licona JC, Llanque O, Vroomans V, Zuidema P, Bongers F (2011) Climate is a stronger driver of tree and forest growth rates than soil and disturbance. *Journal of Ecology* 99(1): 254-264. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2745.2010.01741.x>
- Türkeş, M. (2021). Türkiye'nin su iklimi, iklim değişikliği ve 2019-2020 kuraklığı. *EKOIQ*, 92, 90-97.
- Wilson, C. D., Roberts, D., ve Reid, N. (2011). Applying species distribution modelling to identify areas of high conservation value for endangered species: A case study using *Margaritifera margaritifera* (L.). *Biological Conservation*, 144(2), 821-829.
- Yaltırık, F. (1982). *Fagus* L. In P. Davis, M. Coode, ve J. Cullen (Eds.), *Flora of Turkey and the East Aegean Islands Vol.7* (S. 657-658). Edinburgh: Edinburgh University Press
- Yaltırık, F. (1984). Türkiye Meşeleri, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı. *Orman Genel Müdürlüğü Yayınları Yenilik Basımevi, İstanbul*.
- Yılmaz, E., ve Çiçek, İ. (2018). (Türkiye'nin detaylandırılmış Köppen-Geiger iklim bölgeleri) Detailed Köppen-Geiger Climate Regions of Turkey. *International Journal of Human Sciences*, ISSN, 2458-9489.
- Zhang, K., Yao, L., Meng, J., ve Tao, J. (2018). Maxent modeling for predicting the potential geographical distribution of two peony species under climate change. *Science of the Total Environment*, 634, 1326-1334.
- Zhai, X.; Shen, F.; Zhu, S.; Tu, Z.; Zhang, C. (2020). Li, H. Potential Impacts of Climate Change in Future on the Geographical Distributions of Relic *Liriodendron chinense*. *J. Trop. Subtrop. Bot.*, 29, 151–161.
- Zhao, Y., Zhao, M., Zhang, L., Wang, C., ve Xu, Y. (2021). Predicting possible distribution of tea (*Camellia sinensis* L.) under climate change scenarios using MaxEnt model in China. *Agriculture*, 11(11), 1122.
- URL 1: <https://mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/parametreAnalizi/2022-yagis.pdf> (ER.T. 03/09/2023).
- URL 2: <https://mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/parametreAnalizi/2022-ortalama-sicaklik.pdf> (ER.T. 03/09/2023).
- URL 3: <https://www.worldclim.org/data/worldclim21.html> (ER.T. 03/09/2023).

URL 4: https://www.worldclim.org/data/cmip6/cmip6_clim2.5m.html (ER.T. 03/09/2023).

BÖLÜM 2

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN DEPREM SONRASI TRAVMA DÜZEYİNİN İNCELENMESİ*

Doç. Dr. Meryem ALTUN EKİZ¹

Sevim KIR²

Prof. Dr. Hakkı ULUCAN³

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10031936>

* Bu çalışma 9. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde (17-18 Temmuz 2023) sözel bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, mrymltn@hotmail.com, 0000 0003 1224 7927

² Doktora Öğr. Erciyes Üniversitesi, ksevim38@outlook.com, 0000 0003 1772 3582

³ Erciyes Üniversitesi, hakkiculucan@gmail.com, 0000 0002 0059 1344

1. GİRİŞ

İnsanın ihtiyaçları ve çevresi arasında sürekli bir gelişim ve dönüşüm vardır. İnsan, yaşadığı mekânla karşılıklı bir etkileşim içerisinde ve bu etkileşim hem insanın hem de mekânın değişmesine neden olur. İnsan, davranışlarıyla ve ihtiyaçlarıyla mekânı biçimlendirir, mekân da insanın davranışlarını ve ihtiyaçlarını etkiler (Ünver, 2007). Bu nedenle, insanoğlu, hayatını sürdürmek için düzen ve süreklilik arayışındadır. Var olan imkânların ve şartların artarak devam etmesini ve mevcut düzenin bozulmamasını ister. İnsanoğlunun bu isteğindeki temel neden güvenlik algısına dayanmaktadır. Güvenlik algısı, Maslow ihtiyaçlar teorisinde insanın en temel ihtiyacı olan fizyolojik ihtiyaçlardan sonra gelen insanın ikinci derecede önemli olan ihtiyacıdır. Güvenlik ihtiyacı, hem fiziksel hem de psikolojik olarak kendini güvende hissetme ihtiyacını ifade eder. Maslow, güvenlik ihtiyacının giderilmediği durumlarda, insanın daha üst düzeydeki ihtiyaçlarına yönelmesinin mümkün olmadığını savunur (Kula ve Çakar, 2015).

Günümüzde güvenlik algısını etkileyen en önemli faktörlerden biri yaşanan çevrenin memnuniyetidir. Bu nedenle, birey için kaza, hastalık veya doğal afetler gibi olaylar, yaşamındaki düzeni ve sürekliliği tehdit eden faktörler olarak algılanır. Bu faktörler insanoğlu üzerinde kimi zaman fiziksel etkiler oluştursa da çoğunlukla psikolojik travmalara sebebiyet verdiği bilinmektedir. Psikolojik travmalar, insanın duygusal, zihinsel ve fiziksel bütünlüğünü sarsarak hayatına derin etkiler bırakan ve ruhsal bozukluklara yönlendiren trajik olaylardır (Kula, 2002). Travmatik olaylar, mağdurların yaşamını veya bütünlüğünü tehdit eden ve onlarda bedensel ve ruhsal yaralanmalara neden olan sıradan olmayan durumlardır (Mum,2011; Sargın ve Akdan, 2016). Diğer bir ifadeyle travmatik yaşantılar, bireylerin normal hayatlarını ve başa çıkma yollarını bozan olaylardır (Yüksel, 2000; Çiftçi, 2023).

Kişi beklenmedik bir olayla bir olayla sınırlarını zorlayan bir şekilde karşı karşıya kalmasıyla birlikte kişide çeşitli psikolojik travmalar görülebilir. Bu olaylar, kişinin fiziksel, duygusal veya ruhsal bütünlüğünü tehdit eder ve yoğun korku, çaresizlik, dehşet gibi duygulara yol açar. Psikolojik travma, kişinin beklenmedik ve korkutucu bir olaya maruz kalması ve bununla baş edememesi durumudur (Türksoy, 2003). Psikolojik travma yaşayan kişiler, travmatik olayı tekrar tekrar hatırlayabilir, kabuslar görebilir, sosyal ilişkilerinde ve işlevselliğinde bozulmalar yaşayabilir. Psikolojik travma, kişinin algısı ve değerlendirmesi doğrultusunda tanımlanan karmaşık bir

psikolojik durumdur. Aynı olayı yaşayan farklı kişiler, farklı tepkiler gösterebilir. Etkileri ve sonuçları kişiden kişiye değişebilen bu travmalar kişilerin kendisine veya başkalarına yönelik fiziksel veya duygusal şiddet, taciz, istismar, savaş, terör, kaza, kayıp ve doğal afetler gibi olaylara maruz kalmasıyla ortaya çıkabilir (Mum, 2011 ; Sargın ve Akdan, 2016). Bu olaylar bireyleri ve toplumları ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar, kimi zaman küçük kitleler üzerinde görülse de kimi zaman daha geniş bir çerçevede etkisini göstermektedir.

Etkisini toplumsal düzeyde gösteren afetler, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini bozan, topluluklara fiziksel, ekonomik ve sosyal zararlar veren bir durumdur. Afetlerin kaynağı doğal, teknolojik veya beşeri olabilir. Doğal afetler, deprem, sel, kuraklık, volkan patlaması gibi doğanın sebep olduğu olaylardır. Teknolojik afetler, nükleer sızıntı, yangın, trafik kazası gibi insan yapımı araçların veya sistemlerin sebep olduğu olaylardır. Beşeri afetler, savaş, terörizm, soykırım gibi insanların birbirine veya başka canlılara zarar verdiği olaylardır (Öcal, 2005). Başka bir ifadeyle afetler, doğal veya insan kaynaklı olaylar sonucu meydana gelen, yaşamı ve faaliyetleri olumsuz yönde etkileyen durumlardır. Afetler, fiziksel, sosyal ve ekonomik zararlara ve kolektif strese neden olur. Beklenmedik bir anda veya uzun bir süreç içinde gerçekleşebilir. Afetler, yerel, bölgesel veya küresel ölçekte oluşabilen olaylardır (Şeker ve Akman, 2014).

Bu olaylar arasında yer alan deprem, üzerinde bulunduğumuz toprakların jeolojik yapısının bir getirisi olarak, kişileri doğal afetler arasında en çok etkileyen olaylardan biri olduğu bilinmektedir. Depremler, yer kabuğundaki içsel hareketlerden kaynaklanan doğal olaylardır. Ani oluşları ve sıklıkla büyük can ve mal kaybına yol açmaları nedeniyle, insanları en çok korkutan doğal afetlerden biridir (Sür, 1993). Deprem, yer kabuğunun kırıklarında meydana gelen bir doğa olayıdır. Yer kabuğu, hareketli levhalardan oluşur. Levhalar birbirleriyle etkileşime girerken kuvvet uygularlar. Bu kuvvetler, kayaların kırılmasına veya yer değiştirmesine neden olur. Böylece faylar oluşur ve faylarda biriken enerji serbest kalır. Bu enerji, sismik dalgalar şeklinde yayılır ve yeryüzünü sarsar. Depremin büyüklüğü, serbest kalan enerjinin miktarını gösterirken şiddeti ise yeryüzündeki etkilerini gösterir. Depremlerin tam zamanlı tahmini veya ertelenmesi mümkün değildir ancak olası yerleri, zaman aralıkları ve büyüklükleri istatistiksel olarak belirlenebilir (İşçi, 2008). Deprem, doğal bir afet olmasının yanı sıra, insanların yaşamlarını, sağlıklarını ve psikolojilerini derinden

etkileyen bir olaydır. Depremın etkisi, günlük yaşantımızın sınırlarını aşan bir deneyimdir.

Ülkemiz doğal afet geçmişine bakıldığında çok sayıda deprem felaketi yaşandığı bilinmektedir. Kandilli raporlarına göre, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük depremi 06 Şubat 2023'te Gaziantep'in Şehitkamil ilçesine bağlı Sofalıcı köyünde saat 04:17'de Mw7.7 (ML7.4) büyüklüğünde, yaklaşık 5 km odak derinliği olup sığ odaklı bir depremdi. Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde gerçekleşen deprem birçok ilde hissedildi. Bu depremden yaklaşık dokuz saat sonra, Kahramanmaraş'ın Ekinözü ilçesinde saat 13:24'te Mw7.6 (ML7.4) büyüklüğünde ikinci çok şiddetli deprem daha gerçekleşti. Bu deprem de Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde gerçekleşti ve yine birçok ilde hissedildi. Bu depremler, çok büyük can kaybı ve ağır hasarlara neden olmuştur. Bu iki depremin ardından, 20 Şubat 2023'te Hatay'da Mw6.4 büyüklüğünde artçı bir deprem daha gerçekleşti. Bu deprem, can kaybının yanı sıra, hasarlı olan bazı binaların çökmesine neden oldu (KRDAE, 2023). Resmi verilerine göre bu felakette, 50 bini aşkın insan yaşamını yitirdi, 307 bin bina ve 893 bağımsız bölüm çöktü ve yaklaşık 14 milyon insan etkilendi (TTB, 2023). Yaşanılan bu felaket Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan 11 ilde şiddetli bir biçimde hissedilmiştir (KRDAE, 2023). Depremin büyüklüğü, yerleşim yerlerine uzaklığı ve zemin yapısı gibi doğal faktörler, depremlerden sonra ülkemizde çok yüksek can, mal ve sosyal kayıplara yol açmaktadır. Ayrıca, insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yapısal ve planlama sorunları da deprem hasarlarını artırmaktadır. Deprem hasarları, sadece etkilenen yerleşimleri değil, tüm ülkeyi uzun vadede olumsuz yönde etkilemektedir (Taş, 2003). Deprem öncesi, insanlar dünyayı güvenli bir yer olarak görür ve sevdiklerinin aniden ölebileceğini düşünmezler. Bu güven ve inanç, hayat boyunca yavaşça oluşur. İnsan psikolojisi için deprem tipi ani travmalara için uyum sağlamak çok zordur. Deprem sonrası, insanlar yaşadıkları kayıplarla yüzleşirken, geçmişteki güzel anılar bilinçlerinde çatışmaya neden olur (Nakajima, 2012). Deprem, bireyin normal hayatını aksatan ve kaygılandıran bir travmadır. Depremin beklenmedik bir anda gerçekleşmesi ve ardından artçı sarsıntıların devam ediyor olması kişilerin normal yaşama dönüş hızını ve süresini etkilemektedir. Bu durumda bireyde deprem korkusunu tetiklemekte ve her an deprem olacak korkusu yaşatmaktadır (Karabacak Çelik, 2023). Deprem gibi kitlesel travmalar, depremden etkilenen farklı gruplarda duygusal, bilişsel ve

davranışsal tepkilere neden olur. Afetin oluşturduğu psikolojik etkiler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, ergenler, afet gönüllüleri ve travma öyküsü bulunan kişiler gibi bazı gruplarda daha şiddetli olabilir. Gelişmekte olan ülkelerde zayıf altyapı, sosyoekonomik sorunlar ve eğitilmiş insan gücü yoksunluğu, afet bilinci ve depreme hazırlıklı olma gibi konulardaki yetersizlikler, depremlerin yıkıcı sonuçlarına daha fazla maruz kalmalarına neden olur (Sönmez, 2022). Bu bağlamda psikolojik travmanın, bireylerin alışagelmış yaşam standartlarında değişiklik yapmalarının zaruritesi ve bireylerin yeniden uyumunu gerektirdiği savunulmaktadır (Coddington, 1972).

Depremin önceden tahmin edilemez oluşu, o anki çaresizlik duygusu ve sonrasında karşılaşılan sorunlar ve kayıplar, insanlar üzerinde derin etkiler bırakır (Kula, 2002). Bireylerin hayatlarını derinden etkileyen olayların sonucunda ortaya çıkan karmaşık duygular kişiden kişiye değişiklik gösterebilir ve bazı kişiler bu tür olaylarla daha iyi başa çıkabilirken, diğerleri için uzun vadeli zorluklar yaratabilir. Buradan yol çıkarak bu çalışmanın amacı; depremin etki alanında bulunan illerde ikamet eden üniversite öğrencilerinin deprem sonrası travma düzeylerinin incelenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan model; nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modelidir. Betimsel tarama modeli: mevcut durumu gözlemleyip raporlamak isteyen araştırmacıların kullandığı bir araştırma yöntemidir. Betimsel tarama, belirli bir alanda veya grupta bir olgu veya olayın nasıl tanımlandığını, sınıflandırıldığını veya yorumlandığını ortaya çıkarmayı amaçlar (Karakaya, 2012). Betimsel tarama, bir durumun özelliklerini ve örüntülerini belirlemek için yapılan ayrıntılı bir araştırmadır (Büyüköztürk ve ark., 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu 6 Şubat 2023'te (Mw:7.7) Gaziantep Sofalaca ve (Mw:7.6) Kahramanmaraş Ekinözü merkezli, dokuz saatlik farkla gerçekleşen, iki büyük depremin de etki alanlarındaki illerde yaşayan, yaşları 18 ile 40 arasında değişen ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Grup	Frekans (n)	Yüzde (%)	Toplam
Cinsiyet	Erkek	77	61.6	125
	Kadın	48	38.4	
Bölüm	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	85	68.0	
	Antrenörlük Eğitimi	25	20.0	
	Spor Yöneticiliği	15	12.0	
Yaş	18-20	30	24.0	
	21-23	66	52.8	
	24-26	15	12.0	
	27 ve üzeri	14	11.2	
Hasar Durumu	Hasarsız	16	12.8	
	Az Hasarlı	40	32.0	
	Orta Hasarlı	20	16.0	
	Ağır Hasarlı	37	29.6	
	Acil Yıkılacak Yıkık	8	6.4	
Can Kaybı	Evet	40	32.0	
	Hayır	85	68.0	
Şuan Yaşadığı Mekân	Çadır	30	24.0	
	Ev	77	61.6	
	Konteyner	4	3.2	
	Otel	6	4.8	
	Yurt	8	6.4	

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %61.6'sı (n:77) Erkek, %38.4'ü (n:48) Kadın katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların %68.0'i (n:85) Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, %20.0'ı (n:25) Antrenörlük Eğitimi, %12.0'ı (n:15) Spor Yöneticiliği alanında eğitim gördüğü belirlenmiştir. Katılımcıların yaş gruplarına bakıldığında en yüksek katılımın %52.8 (n:66) ile 21-23 yaş arasındaki bireylerin olduğu, en düşük katılımın ise %11.2 (n:14) ile 27 yaş ve üzeri arasındaki bireyler olduğu görülmektedir. Katılımcıların, %32.8'inin (n:41) konutlarının az hasarlı olduğu görülürken, %3.2'sinin (n:4) konutlarının yıkık olduğu görülmektedir. Katılımcıların %68.0'mının (n:85) yakınlarında can kaybı yaşanmadığı, %32.0'mının (n:40) yakınlarında can kaybı yaşandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların şuan yaşadığı mekâna bakıldığında en yüksek oranın %61.6'sı (n:77) Ev'de yaşadığı görülürken, en düşük oranın %3.2 (n:4) ile Konteyner olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veriler, Tanhan ve Kayrı (2013)'nin geçerlik güvenilirlik çalışmasını yaptığı Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği ile toplanmıştır.

Toplam 20 maddeden ve 5 alt boyuttan oluşan DSTDBÖ olumsuz cümle formundan ibarettir. Bu ölçekte yer alan alt boyutlar; Bilişsel Yapılandırma, Davranış Problemleri, Duyuşsal, Heyecansal Sınırlık ve Uyku Problemleri şeklinde adlandırılmaktadır. 5'li likert tipi dereceleme kullanılan ve en düşük 20 en yüksek 100 puan elde edilebilen ölçek “hiç katılmıyorum-1”, “az katılıyorum-2”, “orta düzeyde katılıyorum-3”, “çok katılıyorum-4” ve “tamamen katılıyorum-5” biçiminde puanlanmaktadır. Bireylerin depresyon sonrası travma düzeyleri, ölçekten aldıkları puanlarla doğru orantılıdır. Ölçekten alınan puanlar ile depresyon etkilenme düzeyleri doğru orantılıdır. Ölçek alt boyutlarında yük değerleri, Davranış Problemleri alt boyutunda 0.691 ile 0.516; Heyecansal Sınırlık alt boyutunda 0.812 ile 0.429; Duyuşsal alt boyutunda 0.679 ile 0.454; Bilişsel Yapılandırma alt boyutunda 0.689 ile 0.476 ve Uyku Problemleri alt boyutunda ise 0.813 ile 0.493 arasında değişiklik göstermektedir. Ek olarak ölçekte bulunan maddeler arası korelasyonları 0.355 ile 0.596 değerleri arasında farklılık gösterdiği bulunmuştur. Güvenirlilik analizleri sonucuna göre ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı Davranış Problemleri alt boyutunda 0.64; Heyecansal Sınırlık alt boyutunda 0.75; Duyuşsal alt boyutunda 0.61; Bilişsel Yapılandırma alt boyutunda 0.68 ve Uyku Problemleri alt boyutunda ise 0.70 olarak bulunmuştur. DSTDBÖ'nin bütün maddelere yönelik hesaplanan Cronbach alfa iç güvenirlilik katsayısı ise 0.87 olarak tespit edilmiştir (Tanhan ve Kayri, 2013).

2.4. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 paket programından yararlanılmıştır. Çalışma verilerinin analizinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler için normallik dağılımlarına bakılmış ve elde edilen sonuçlara göre parametrik test uygulanmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda verilerin analizinde değişkenlere yönelik yüzde (%) ve frekans, can kaybı ve cinsiyet değişkeni için t-testi, yaş, bölüm, hasar durumu ve yaşanan mekân değişkenlerine yönelik ANOVA testinden yararlanılmıştır. DSTDBÖ'nden alınan puanların ayrıntılı analizi için İki Aşamalı Kümeleme Analizi (Two Step Cluster) ve ölçek alt boyutları arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon Analizi testlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2: Normal dağılım

Alt boyut	n	Min	Max	X±SS	Skewness	Kurtosis
Davranış Problemi	125	4.00	20.00	12.59±4.03	-.217	-.662
Heyecansal	125	5.00	25.00	16.94±5.90	-.197	-1.092
Duyuşsal	125	4.00	20.00	13.95±3.68	-.359	-.141
Bilişsel	125	4.00	20.00	16.64±3.54	-.1207	-1.630
Uyku Problemi	125	3.00	15.00	10.58±3.73	-.430	-.926
Toplam	125	21.00	100.00	70.72±17.14	-.414	-.431

Tablo 2’de Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği (DSTDBÖ) alt boyutları ve toplam puanı basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 2.0 aralığında değiştiği görülmektedir. Basıklık çarpıklık değerleri $+2.0$ ile -2.0 arasındaki dağılım normal olarak kabul edilmektedir (George ve Mallery, 2010). Bu doğrultuda verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilerek verilerin analiz aşamasında parametrik yöntemlere başvurulmuştur.

3. BULGULAR

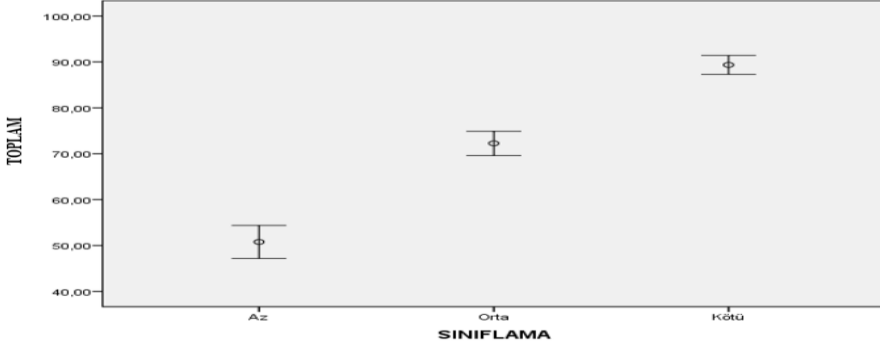
Bu bölümde çalışmanın istatistiksel sonuçları açıklanacaktır.

Tablo 3. İki Aşamalı Kümeleme Analizi Sonuçları

Gruplar	N	$\bar{X} \pm Ss$
1. Grup	36	50.77±10.65
2. Grup	55	72.25±9.71
3. Grup	34	89.35±5.86
Toplam	125	70.72±17.14

Tablo 3 incelendiğinde birinci grupta bulunan 36 bireyin ölçekten 50.77 ± 10.65 aralığında puan elde ederek “düşük”, ikinci grupta yer alan 55 birey 72.25 ± 9.71 arasında puan elde ederek “orta” ve üçüncü grupta bulunan 34 birey 89.35 ± 5.86 aralığında puan elde ederek “yüksek ” düzeyde travmatize oldukları gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle ölçekten alınacak 72.25 ± 9.71 puan aralığı bireylerin travma düzeylerini belirlemede eşik bir değeri göstermektedir. Bu eşik değerin altı travmatize olma düzeyi düşük, üstü ise travmatize olmada yüksek değere işaret etmektedir.

Şekil 1: Grupların Güven Aralıkları

Şekil 1. incelendiğinde, çalışmada yer alan katılımcıların birinci grupta bulunan bireylerin travma puanı 50 ile 60 aralığında, ikinci grupta bulunan bireylerin 70 ile 80 arasında ve üçüncü grupta yer alan bireylerin travma puanı ise 80 ile 90 aralığında yer aldığı görülmektedir. DSTDBÖ'nden elde edilen puanlara iki aşamalı kümeleme (Two Step Cluster) analizi ile detaylı bir inceleme gerçekleştirilmiş ve çalışma grubunda bulunan katılımcıların deprem sonrasında travma puanları tespit edilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Grup	n	X±SS	sd	t	p
Davranış Problemi	Erkek	77	11.95±4.18	123	-2.29	0.02
	Kadın	48	13.63±3.59			
Heyecansal	Erkek	77	16.05±5.84	123	-2.16	0.03
	Kadın	48	18.38±5.79			
Duyuşsal	Erkek	77	13.39±3.78	123	-2.19	0.03
	Kadın	48	14.85±3.38			
Bilişsel	Erkek	77	15.79±3.76	123	-3.58	0.00
	Kadın	48	18.02±2.65			
Uyku Problemi	Erkek	77	9.49±3.80	123	-4.43	0.00
	Kadın	48	12.33±2.91			
Toplam	Erkek	77	66.68±17.61	123	-3.48	0.00
	Kadın	48	77.21±14.29			

Tablo 4'de deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği alt boyut puanları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde; davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılıkların ($p < 0,05$) olduğu tespit edilmektedir. Bu farklılıkların kadın katılımcılar lehine olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Bölüm Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Bölüm	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Davranış Problemi	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ^a	85	12.53±4.10	2.45	0.09	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	13.80±3.95			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	11.31±3.33			
Heyecansal	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ^a	85	16.88±6.39	1.70	0.18	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	18.40±5.01			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	15.23±3.56			
Duyuşsal	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ^a	85	13.91±3.75	0.07	0.92	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	14.20±3.63			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	13.69±3.47			
Bilişsel	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ^a	85	16.56±3.65	2.67	0.07	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	17.80±2.89			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	15.85±3.29			
Uyku Problemi	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği	85	10.65±3.67	1.24	0.29	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	11.16±3.80			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	9.77±3.96			
Toplam	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ^a	85	70.53±17.81	2.08	0.12	
	Antrenörlük Eğitimi ^b	25	75.36±15.77			
	Spor Yöneticiliği ^c	15	65.85±13.15			

Tablo 5’de DSTDBÖ alt boyut puanları bölüm değişkenine göre incelendiğinde; deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık bulunmadığı ($p>0.05$) ancak numerik bir farklılığın olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Yaş Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Yaş	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Davranış Problemi	18-20 ^a	30	12.33±3.80	1.07	0.36	
	21-23 ^b	66	13.00±4.10			
	24-26 ^c	15	11.00±3.48			
	27 ve üstü ^d	14	12.93±4.70			
Heyecansal	18-20 ^a	30	17.83±6.38	.90	0.43	
	21-23 ^b	66	17.09±5.64			
	24-26 ^c	15	14.80±5.03			
	27 ve üstü ^d	14	16.64±6.96			

Duyuşsal	18-20 ^a	30	14.50±3.87	1.21	0.30
	21-23 ^b	66	13.82±3.62		
	24-26 ^c	15	12.60±2.44		
	27 ve üstü ^d	14	14.86±4.52		
Bilişsel	18-20 ^a	30	16.83±3.54	1.15	0.32
	21-23 ^b	66	16.55±3.82		
	24-26 ^c	15	15.53±3.04		
	27 ve üstü ^d	14	17.93±2.30		
Uyku Problemi	18-20 ^a	30	9.93±3.64	.90	0.44
	21-23 ^b	66	10.80±3.72		
	24-26 ^c	15	9.93±4.38		
	27 ve üstü ^d	14	11.64±3.30		
Toplam	18-20 ^a	30	71.43±17.53	1.00	0.39
	21-23 ^b	66	71.26±17.13		
	24-26 ^c	15	63.87±13.50		
	27 ve üstü ^d	14	74.00±19.66		

Tablo 6 incelendiğinde; katılımcıların yaş grupları değişkenine göre deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık bulunmadığı ($p>0.05$) ancak numerik bir farklılığın olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Hasar Durumu Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt Boyut	Hasar düzeyi	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Davranış Problemi	Hasarsız ^a	16	9.56±4.19	4.04	0.00	a<b
	Az hasarlı ^b	40	11.95±3.25			a<c
	Orta hasarlı ^c	20	12.40±3.82			a<d
	Ağır hasarlı ^d	37	14.05±4.26			a<e
	Acil yıkılacak ^e	8	14.25±3.28			a<f
	Yıkık ^f	4	15.25±3.86			b<c
Heyecansal	Hasarsız ^a	16	14.56±6.75	3.09	0.01	a<d
	Az hasarlı ^b	40	15.58±5.20			a<f
	Orta hasarlı ^c	20	16.05±6.21			b<d
	Ağır hasarlı ^d	37	19.41±5.47			b<f
	Acil yıkılacak ^e	8	17.00±5.86			c<d
	Yıkık ^f	4	21.75±3.77			
Duyuşsal	Hasarsız ^a	16	12.25±3.97	1.90	0.09	
	Az hasarlı ^b	40	13.70±3.76			
	Orta hasarlı ^c	20	13.15±3.25			
	Ağır hasarlı ^d	37	15.11±3.61			
	Acil yıkılacak ^e	8	15.25±3.45			
	Yıkık ^f	4	14.00±2.31			
Bilişsel	Hasarsız ^a	16	13.56±3.79	5.03	0.00	a<b

	Az hasarlı ^b	40	16.38±3.04			a<c	
	Orta hasarlı ^c	20	16.30±2.94			a<d	
	Ağır hasarlı ^d	37	17.70±3.80			a<e	
	Acil yıkılacak ^e	8	18.50±1.77			a<f	
	Yıkık ^f	4	20.00±0.00			b<f	
Uyku Problemi	Hasarsız ^a	16	8.38±2.94	2.36	0.04		
	Az hasarlı ^b	40	10.43±3.91				
	Orta hasarlı ^c	20	10.40±2.95				a<d
	Ağır hasarlı ^d	37	11.68±3.99				a<f
	Acil yıkılacak ^e	8	9.88±3.72				
	Yıkık ^f	4	13.25±2.06				
Toplam	Hasarsız ^a	16	58.31±17.65	4.38	0.00		
	Az hasarlı ^b	40	68.03±15.07				a<b
	Orta hasarlı ^c	20	68.30±15.51				a<d
	Ağır hasarlı ^d	37	77.95±17.81				a<f
	Acil yıkılacak ^e	8	74.88±12.69				b<d
	Yıkık ^f	4	84.25±6.60				c<d

Tablo 7’de katılımcıların hasar durumu değişkenine göre deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği davranış problemi, heyecansal, bilişsel, uyku problemi alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği duyuşsal alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Davranış problemi alt boyutun da hasarsız değişkeni ortalamaları az hasarlı, orta hasarlı, ağır hasarlı, acil yıkılacak ve yıkık değişken ortalamalarından, az hasarlı değişkeni ortalamasının yıkık değişkeni ortalamasından ve orta hasarlı değişkeni ortalamasının ağır hasarlı değişkeni ortalamasından düşük olduğu tespit edilmiştir.

Heyecansal alt boyutunda hasarsız değişkeni ortalamaları ağır hasarlı ve yıkık değişkeni ortalamalarından, az hasarlı değişkeni ortalamaları ağır hasarlı ve yıkık ortalamalarından ve orta hasarlı ortalamalarının ağır hasarlı ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bilişsel alt boyutun da hasarsız değişkeni ortalamaları az hasarlı, orta hasarlı, ağır hasarlı, acil yıkılacak ve yıkık değişken ortalamalarından, yıkık değişkeni ortalamalarının ise az hasarlı ve orta hasarlı değişkeni ortalamalarından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Uyku problemi alt boyutunda hasarsız değişkeni ortalamalarının ağır hasarlı ve yıkık değişkeni ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği toplam puanında hasarsız değişkeni ortalamalarının az hasarlı, ağır hasarlı ve yıkık değişkeni

ortalamalarından, ağır hasarlı değişkeni ortalamalarının ise az hasarlı ve orta hasarlı değişkeni ortalamalarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Can Kaybı Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Can Kaybı	n	X±SS	sd	t	p
Davranış Problemi	Evet	40	14.28±4.00	123	3.32	0.00
	Hayır	85	11.80±3.83			
Heyecansal	Evet	40	19.18±5.51	123	2.98	0.00
	Hayır	85	15.89±5.83			
Duyuşsal	Evet	40	14.40±3.27	123	0.93	0.35
	Hayır	85	13.74±3.86			
Bilişsel	Evet	40	17.50±3.26	123	1.86	0.06
	Hayır	85	16.25±3.62			
Uyku Problemi	Evet	40	11.25±3.77	123	1.37	0.17
	Hayır	85	10.27±3.70			
Toplam	Evet	40	76.60±16.23	123	2.69	0.00
	Hayır	85	67.95±16.95			

Tablo 8 incelendiğinde katılımcıların can kaybı değişkenine göre DSTDBÖ davranış problemi, heyecansal, uyku problemi ve ölçek toplam puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği duyuşsal, bilişsel ve uyku problemi alt boyutlarında ise anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 9: Şuan Yaşadığı Mekân Değişkenine Göre Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyut Puanları

Alt boyut	Mekân	n	X±SS	f	p	Lsd (fark)
Davranış Problemi	Ev ^a	77	11.74±4.04	3.06	0.01	a<b a<c
	Çadır ^b	30	14.17±3.82			
	Konteyner ^c	4	11.50±1.73			
	Otel ^d	6	13.00±4.73			
	Yurt ^e	8	15.13±2.59			
Heyecansal	Ev ^a	77	15.99±6.11	3.50	0.01	a<b a<c b<c c<d c<e
	Çadır ^b	30	18.73±5.13			
	Konteyner ^c	4	11.00±4.24			
	Otel ^d	6	19.17±5.12			
	Yurt ^e	8	20.75±3.54			
Duyuşsal	Ev ^a	77	13.19±3.48	3.97	0.00	a<b a<c b<c c<d c<e
	Çadır ^b	30	15.30±3.47			
	Konteyner ^c	4	11.00±1.41			
	Otel ^d	6	15.83±5.38			
	Yurt ^e	8	16.25±3.06			

Bilişsel	Ev ^a	77	16.13±3.75	2.51	0.04	a<e
	Çadır ^b	30	17.93±2.50			
	Konteyner ^c	4	14.50±3.11			
	Otel ^d	6	15.83±4.58			
	Yurt ^e	8	18.50±2.62			
Uyku Problemi	Ev ^a	77	10.29±3.85	2.11	0.08	
	Çadır ^b	30	11.13±3.58			
	Konteyner ^c	4	7.75±2.75			
	Otel ^d	6	9.83±3.76			
	Yurt ^e	8	13.38±1.92			
Toplam	Ev ^a	77	67.34±17.08	4.25	0.03	a<b a<e b<c c<d
	Çadır ^b	30	77.27±15.40			
	Konteyner ^c	4	55.75±9.32			
	Otel ^d	6	73.67±21.15			
	Yurt ^e	8	84.00±7.31			

Tablo 9’da katılımcıların konut değişkenine göre deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık görülmektedir ($p<0.05$). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği uyku problemi alt boyutunda ise anlamlı farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Davranış problemi alt boyutun da ev değişkeninin ortalamalarının çadır ve yurt değişkeni ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Heyecansal alt boyutun da ev değişkeninin ortalamalarının çadır ve yurt değişkeni ortalamalarından, çadır değişkeni ortalamaları konteyner değişkeni ortalamalarında ve konteyner değişkeni ortalamalarının otel ve yurt değişkeni ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Duyuşsal alt boyutunda boyutun da ev değişkeninin ortalamalarının çadır ve yurt değişkeni ortalamalarından, çadır değişkeni ortalamalarının konteyner ortalamalarından ve konteyner değişkeni ortalamalarının otel ve yurt değişkeni ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bilişsel alt boyutun da ev değişkeni ortalamalarının yurt değişkeni ortalamalarına göre daha düşük bulunmuştur.

Uyku problemi alt boyutunda yurt değişkeni ortalamalarının ev değişkeni ve konteyner değişkeni ortalamalarına göre daha yüksek bulunmuştur.

Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği toplam puanında ev değişkeni ortalamaları çadır ve yurt değişkeni ortalamalarından, çadır

değişkeni ortalamaları konteyner değişkeni ortalamalarından ve konteyner değişkeni ortalamaları otel değişkeni ortalamalarından daha düşük tespit edilmiştir.

Tablo 10: Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

		Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği	Davranış Problemi	Heyecansal Sınırlık	Duyuşsal Yapı	Bilişsel Yapı	Uyku Problemi
Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği	r p n	1					
Davranış Problemi	r p n	.787** .000 125	1				
Heyecansal Sınırlık	r p n	.879** .000 125	.584** .000 125	1			
Duyuşsal Yapı	r p n	.778** .000 125	.477** .000 125	.651** .000 125	1		
Bilişsel Yapı	r p n	.840** .000 125	.607** .000 125	.622** .000 125	.622** .000 125	1	
Uyku Problemi	r p n	.785** .000 125	.561** .000 125	.590** .000 125	.451** .000 125	.654** .000 125	1

Tablo 10’da Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği toplam puan ve alt boyutları arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon analizi sonuçları incelenmiştir. Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeği alt boyutları ve toplam puan arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde, korelasyon katsayılarına bakarak en güçlü ilişkinin DSTDBÖ toplam puan ile heyecansal sınırlılık alt boyutu olduğunu söyleyebiliriz ($r=0.879$). En zayıf ilişki ise duyuşsal yapı ile uyku problemi arasındadır ($r=0.451$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

İnsanoğlu yaşamı boyunca iyi ya da kötü birçok tecrübe edinmektedir. Bu tecrübeler kimi zaman bireylerde ağır hasarlara sebep olacak nitelikte olmakla birlikte bu kötü ve ön görülemez deneyimlerin başında doğal afetler gelmektedir.

Afetler; beraberinde getirdiği yıkımlar, kayıplar nedeniyle toplumu etkileyen travmatik yaşam olaylarıdır. Deprem kaynaklı travmalardan etkilenen ve psikolojik desteğe ihtiyaç duyabilecek gruplar kayıp vermiş aileler, yakınları vefat eden ya da yakınlarına henüz ulaşamamış çocuklar, kronik hastalığı olanlar, deprem sonucu engelli hale gelmiş olanlar, evleri yıkılanlar ve barınma sıkıntısı çekenler, barınma için farklı şehirlere gönderilenler, okul ve çalışma düzenlerini kaybedenler şeklinde sıralanabilir. Depremde kişiler kurtulmanın, yaşıyor olmanın, yardım edememenin suçluluğu; maddi kayıpların neden olduğu gelecek kaygısı; ölüm korkusu gibi oldukça yoğun ve karmaşık duygular içindedir. Bu karmaşa ve belirsizlik yaşanan travmanın boyutunu belirler. Zamanla depremedelerin içinde bulunduğu şartlarda iyileşme olmasıyla travmaya neden olan bu belirsizlik ve çaresizliğin yerini yeni çabalara ve gayretlere bırakması beklenir (Mum,2011; Şeker ve Akman, 2014; Sargın ve Akdan, 2016; Sönmez, 2022).

Bu araştırma ile Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinin deprem sonrası travma düzeyleri incelenmiştir. Bunu yanı sıra öğrencilerin; cinsiyet, yaş, hasar durumu, can kaybı, şuan yaşadığı mekân durumlarının anlamlı bir fark gösterip göstermediği araştırılmıştır.

İki aşamalı kümeleme analizi sonuçları incelendiğinde; DSTDBÖ'nden alınan puanlara göre katılımcılar üç grupta toplanmaktadır. DSTDBÖ'nden alınacak 72.25 ± 9.71 puan aralığı bireylerin travmatize düzeyleri için eşik bir değeri göstermektedir. Bu eşik değer altı travmatize olmada düşük, üstü ise travmatize olmada yüksek düzey olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda, düşük düzey puan aralığında yer alan bireylerin depremin psikolojik etkilerinin az veya hiç olmadığını, orta düzey puan aralığında yer alan bireylerin depremin psikolojik etkilerinin önemli bir kısmını oluşturduğunu ve yüksek düzey puan aralığında yer alan bireylerin depremin psikolojik etkilerinin ciddi ve uzun süreli olduğunu göstermektedir. Tanhan ve Kayri (2013)'nin yaptığı çalışmada, DSTDBÖ'nden alınan puanların eşik değerinin $52,385 \pm 5,051$ olduğu görülmektedir. Kardaş ve

Tanhan, (2018)'ın Van depremine maruz kalan üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada travma düzeyinin eşik değerinin $51,62 \pm 7,16$ olduğu tespit edilmiştir. Karabacak Çelik, (2023) yaptığı çalışmada deprem sonrası travma düzeyleri ölçeğinin toplam puan ortalamasının ölçeğin eşik değerinden yüksek olduğu görülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre DSTDBÖ; davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında kadınlar lehine anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Turan ve Sayıl, (1996) Dinar depremi sonrası yaptığı çalışmada, cinsiyet değişkenine göre kadın katılımcıların kayıp durumuna erkek katılımcılardan daha duyarlı olduğu belirtilmiştir (Turan ve Sayıl, 1996; akt. Güven, 2010). Hacıoğlu ve ark. (2002). yaptıkları çalışmada, travma sonrası stres bozukluğu belirtileri ile disosiyasyona eğilim arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Kardaş ve Tanhan, (2018)'ın Van depremine maruz kalan üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada, cinsiyet değişkeni açısından kadın öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran daha yüksek düzeyde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) yaşadıkları tespit edilmiştir. Genel olarak araştırma bulgularını değerlendirdiğimizde, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla travmatize oldukları görülmektedir. Bu durum duygusal yoğunlukla ya da ifade rahatlığı ile bağdaştırılabilir. Duygusallık her ne kadar bütün insanlar için geçerlilik gösterse de kadınların erkeklere oranla daha duygusal oldukları bilinen bir gerçektir. Bu nedenle kadınlar travmatik bir olay yaşadıklarında olayla ilgili daha fazla düşünme, kafaya takma, suçluluk veya utanç duyma gibi davranışlar sergileyebilirler. Bu da onların travmayı atlatmalarını zorlaştırabilir ve iyileşme süreçlerini uzatabilir şeklinde yorumlanabilir. İlgili alan taramasında bu çalışma sonuçları ile çelişen çalışmalar olduğu görülmektedir. Güven, (2010) yaptığı çalışmada, deprem sonrası olumlu travma gelişimlerinin kadın depremedelerin erkek depremedelere göre daha yüksek olduğu tespit edilse de, istatistiki açıdan cinsiyet değişkeninde anlamlı fark bulunmadığı saptanmıştır. Bulut, (2009)'un görülen travma sonrası stres tepkileri üzerine yaptığı çalışmada cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bedirli, (2014) deprem travmasının kronik psikolojik etkileri üzerine yaptığı çalışmada iki ayrı ilçede yer alan katılımcıların aldığı puanların ilçeler arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Bölüm ve yaş değişkenine göre DSTDBÖ alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; istatistiki açıdan anlamlı farklılık bulunmadığı ancak gruplar arası numerik olarak farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, bölüm değişkeninin travma düzeyi üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını, ancak farklı bölümlerdeki katılımcıların travma düzeylerindeki küçük farklılıkları göstermektedir. Hacıoğlu ve ark. (2002) yürüttükleri çalışmada, yaş değişkenine göre katılımcıların depreme maruz kaldıkları yer bakımından değişkenlik gösteren iki grup arasında anlamlı fark tespit edildiği görülmektedir. Güven, (2010) yürüttüğü çalışmada depremzedelerin, depresyon düzeyleri, sosyal destek düzeyleri ve deprem sonrası olumlu travma gelişimlerinde eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bedirli, (2014) yaptığı çalışmada iki ayrı ilçede yer alan katılımcıların aldığı puanların ilçeler arasında eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğu görülürken eğitim değişkeninin dengeli dağılımı nedeniyle bir farklılık olmadığı görülmektedir. Kendir, (2022) yaptığı çalışmada travmatik yaşam durumları ile yaş değişkeni açısından anlamlı bir farklılık görülürken eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında, hasar durumu değişkenine göre davranış problemi, heyecansal, bilişsel, uyku problemi alt boyutlarında ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık tespit edilirken, duyuşsal alt boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmediği görülmektedir. Söz konusu farklılığın evleri yıkık olan katılımcılar lehine olduğu görülmektedir. Başoğlu ve ark. (2004)'nın yürüttükleri çalışmada, travma sonrası stres düzeyi üzerinde deprem esnasında bulunulan mekandaki hasar durumunun etkisi olduğu görülmektedir. Sönmez, ve ark. (2017)'nin yaptığı çalışmada deprem sırasında buldukları mekânlarda hasar meydana gelen kişilerde TSSB düzeyi anlamlı olarak yüksek bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulguları genel olarak değerlendirdiğimizde, bireyler için ev kavramı sadece bir barınaktan ibaret olmayıp aynı zamanda güven algıları, anı kaynakları ve aitlik duygularını içinde barındırdığı söylenebilir. Evlerini kaybeden insanlar için birçok değer yok olduğunu, kendilerini savunmasız, çaresiz ve yalnız hissettikleri için travma düzeylerinin diğer insanlara nazaran daha yüksek olduğu söylenebilir. İlgili alan taramasında çalışma bulguları ile çelişen sonuçların yer aldığı görülmektedir. Kardeş ve Tanhan, (2018)'in Van depremine maruz kalan öğrencilere yönelik yaptıkları çalışmada, hasar düzeyi

değişkeni ile TSSB düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Yakınlarını kaybetme durumuna göre DSTDBÖ alt boyutları arasındaki ilişkiler incelendiğinde; davranış problemi, heyecansal, uyku problemi ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık tespit edilirken, duyuşsal, bilişsel ve uyku problemi alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Başoğlu ve ark. (2004)'nın yürüttükleri çalışmada, travma sonrası stres düzeyi ile depresyon kaynaklı yaşanan yakın kaybı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sönmez, ve ark. (2017)'nin yaptığı çalışmada depresyon esnasında yakınlarını kaybeden katılımcıların TSSB düzeyleri anlamlı olarak yüksek bulunduğu tespit edilmiştir. Kurt ve Gülbahçe, (2019), yürüttükleri çalışmada, depresyon sırasında yakınlarında kayıp yaşayan katılımcıların diğer katılımcılara oranla daha yüksek düzeyde TSSB yaşadıkları tespit edilmiştir. Bireylerde travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin depresyon anında yakınına kaybetme değişkenine göre anlamlı fark görülmüş ve ayrıca travmatik olayın üzerinden 7 yıl geçmesine rağmen psikolojik semptomların görüldüğü tespit edilmiştir (Karabacak Çelik, 2023). Depresyon gibi travmatik bir süreç içerisinde maddi kayıplarının yanı sıra yakınlarını kaybeden bireyler, kaybettikleri kişilere karşı duydukları suçluluk ve yas gibi duygularla baş etmek zorunda kalabilirler ve bu da onların travma sonrası belirtileri ile başa çıkmalarını ve günlük yaşama yeniden uyum sağlamalarını güçleştirdiği söylenebilir. İlgili alan taramasında çalışma bulgularını desteklemeyen çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Kardeş ve Tanhan, (2018)'in yürüttükleri çalışmada travma sonrası stres düzeyleri ile yakınına kaybetme durumu değişkeni açısından anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

Depresyon sonrası yaşanan konut değişkenine göre davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi ve ölçek toplam puanlarında anlamlı farklılık tespit edilirken, uyku problemi alt boyutunda anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Söz konusu farklılık yurt ortamında yaşayan katılımcılar lehine olduğu görülmektedir. Bu durum yurt koşullarının kalabalık, gürültülü, hijyenik olmaması veya yetersiz olması kişilerin stres ve kaygı seviyelerini artırabilir şeklinde yorumlanabilir.

Depresyon sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki elde edilmiştir. Bu da demektir ki, bireylerin bir boyuttaki travma düzeyi arttıkça diğer boyutlardaki travma düzeyi de artmaktadır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, depresyon sonrası

travmanın bireylerin yaşam kalitesini farklı alanlarda etkilediğini ve bu alanların birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, deprem sonrası travmayla baş etmek için bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal destek sağlanması ve profesyonel yardım alınmasının önemli olduğu söylenebilir. Depremden etkilenen bireylerde olumsuz duygu hali kendini gösterebilir. Kişiler kendilerini ve diğer insanları depremin sonuçlarına yönelik suçlayabilir, başkalarından kaçınarak yalnızlığa bürünebilirler. Bu durum da bireylerde öfke patlamaları, ani sinirlenme durumları, dikkat dağınıklığı, süregelen tedirginlik hali ve kalabalık ortamlardan sıyrılma gibi tepkileri ortaya çıkarmaktadır (Sönmez, 2022). Salgın ve doğal afetler gibi küresel etki potansiyeli olan travmalar kişilerin hayata bakış açılarında farklılıklara sebep olmaktadır (Duman, 2019).

Bu çalışmaya ek olarak literatürde yapılan taramalarda travma sonrası etki üzerine farklı boyutlarda ele alındığı birçok çalışma görülmektedir (Özgen ve Aydın, 1999; Bolu, Erdem ve Öznur, 2014; Çınarbaş ve Doğan, 2019; Arıcı Özcan ve Arslan, 2020). Kurt ve Gülbahçe, (2019), psikolojik etkilenme düzeyi, travmatik yaşantının şiddeti, büyüklüğü, korkutuculuğu ve acı vericiliği ile doğru orantılıdır. Karataş, (2020)'ın travma sonrası büyüme düzeyine yönelik yaptığı çalışmada, cinsiyet ve eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edildiği görülmektedir. Sarıçamlı, (2021) çocukluk çağı travmaları üzerine yaptığı çalışmasında çocukluk çağı travma puanları ile depresyon puanlarının doğru orantılı olduğu saptanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda dikkat edilmesi gereken bir diğer hususun ise; geçmişten günümüze insanın doğasında olan bireyin dış etkenlerden korunma iç güdüsü ve bireysel olmaktan daha çok grup halinde hareket etmenin güvenli olduğu olgusu ile modern zamana kadar inşa etmiş olduğu yerleşik hayatın deprem gibi doğal afetlerle yok olması, bireyin aidiyet duygusunu da zedelemektedir. Aidiyet duygusunun zedelenmesi bireylerin depremden sonraki hayatlarında yeni düzene alışamamalarına, kendilik değerlerini kaybetmelerine, travmatik bakış açısının getirisi olarak şimdi ile gelecek arasında doğru bağlantıyı kuramayarak geleceğe karşı kaygılı bir yaklaşım sergilemelerine neden olmaktadır. DSTDBÖ; davranış problemi, heyecansal, duyuşsal, bilişsel, uyku problemi alt boyutları ve ölçek toplam puanlarında ortaya çıkan verilerden hareketle depremedelerin travma sonrası psikolojik olarak fiziksel sinyallere maruz kalmaları sebebiyle günlük hayata adapte olmakta zorluk çektikleri saptanmıştır. Bu çalışma ile ortaya çıkan

verilerden anlaşılıyor ki güvenlik algısının zedelenmesi ile hiçbir yere aidiyet besleyemeyen depremzedelerin güvenlik algısının profesyonel olarak psiko-sosyal desteklerle yeniden inşa edilmesi gerektiğidir. Psiko-sosyal desteklerin yanı sıra toplumsal bir bilinçle etik kurallar çerçevesinde bu konuya daha hassas yaklaşılması ve depremzedelere yardım etmeye yönelik oluşturulan kurumlarda gönüllü olarak yer almanın da faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arıcı Özcan, N. ve Arslan, R. (2020). Travma sonrası stres ile travma sonrası büyüme arasındaki ilişkide sosyal desteğin ve maneviyatın aracı rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (73), 299-314. DOI: 10.17755/esosder.548142
- Başoğlu, M., Kılıç, C., Şalcıoğlu, E. ve Livanou, M. (2004). Prevalence of post traumatic stress disorder and major depression in earthquake survivors in Turkey: Two epidemiological studies. *Journal of Traumatic Stress*, 17, 133-141.
- Bedirli, B. (2014). *Deprem travmasının kronik psikolojik etkileri: Düzce Depremi'nden 14 yıl sonra travma sonrası stres ve depresyon belirtilerinin yaygınlığı ve ilişkili risk faktörleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi. Sosyal bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bolu, A., Erdem, M. ve Öznur, T. (2014). Travma sonrası stres bozukluğu. *Anatolian Journal of Clinical Investigation*, 8(2).
- Bulut, S. (2009). Depremden sonra çocuklarda görülen travma sonrası stres tepkilerinin yaş ve cinsiyetler açısından karşılaştırılması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*. 4 (31), 43-51
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Coddington, R. D. (1972). The significance of life events as etiologic factors in the diseases of children—II a study of a normal population. *Journal of Psychosomatic Research*, 16(3), 205-213.
- Çınarbaş, D. C. ve Doğan, F. (2019). Travma sonrası stres ile prososyal davranış arasındaki ilişkide travma sonrası büyümenin rolü. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 7(15), 201-213.
- Çiftçi, H. (2023). Depremlerde sağlık hizmetlerinin sunumu ve organizasyonu, Azerbaijan International Congress Of Scientific Research, Azerbaijan/ Sheki
- Duman, N. (2019). Travma sonrası büyüme ve gelişim. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 178-184.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). SPSS for windows step by step: a simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- Güven, K. (2010). *Marmara depremini yaşayan yetişkinlerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası gelişim ve depresyon*

- arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Hacıoğlu, M., Aker, T., Kutlar, T. ve Yaman, M. (2002). Deprem tipi travma sonrasında gelişen travma sonrası stres bozukluğu belirtileri alt tipleri. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 15, 4-15.
- İşçi, C. (2008). Deprem nedir ve nasıl korunuruz?. *Journal of Yasar University*, 3(9), 959-983.
- Karabacak Çelik, A. (2023). Deprem Sonrası Travma Belirtileri, Umut ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *TRT Akademi*, 8(18), 574-591.
- Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Edt.) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kardaş, F. ve Tanhan, F. (2018). Van depremini yaşayan üniversite öğrencilerinin travma sonrası stres, travma sonrası büyüme ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 1-36.
- Kendir, F. N. (2022). *Üniversite öğrencilerinde travmatik yaşam olaylarının araştırılması ve travmatik yaşam olayları saptananlarda travmatik yaşantının benlik saygısı ve psikolojik dayanıklılık ile ilişkisinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.
- KRDAE, (2023). 06 ŞUBAT 2023 Sofalıcı - Şehitkamil - Gaziantep; Ekinözü - Kahramanmaraş ve 20 Şubat 2023 Hatay depremleri ön değerlendirme raporu. (Erişim Tarihi: 07.05.2023). http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/wpcontent/uploads/2023/02/02_2023_Kahramanmaraş-Gaziantep_Hatay_-BDTIM_On_degerlendirme_raporu.pdf.
- Kula, N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 234-255.
- Kula, S. ve Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(12), 191-210.
- Kurt, E. ve Gülbahçe, A. (2019). Van depremini yaşayan öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 957-972.

- Mum , N. (2011). *İstanbul üniversitesi adli tıp enstitüsü, çocuk ve genç tutuklularda psikolojik travma deneyimlerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 150-155.
- Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 169-184.
- Özgen, F. ve Aydın, H. (1999). Travma sonrası stres bozukluğu. *Klinik Psikiyatri*, 1(34-41).
- Sargın, N. ve Akdan, M. F. (2016). *Sonsuz acı: psikolojik travma*. Sargın, N. Avşaroğlu, S. ve Ünal, A. (Ed.), Eğitim ve Psikolojiden Yansımalar, (s.5-16). Konya: Çizgi Kitabevi
- Sarıçamlık, E. (2021). *Çocukluk çağı travması ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Sönmez, M. B. (2022). Depremin psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *TOTBİD Dergisi*, 21(3), 337-343.
- Sönmez, M. O., Nazik, F. ve Pehlivan, E. (2017). Van depremi sonrası üniversite öğrencilerinde travma sonrası stres bozukluğu prevalansı. *Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 6-11. doi: 10.17360/UHPPD.2017.2.2
- Sür, Ö. (1993). Türkiye'nin deprem bölgeleri. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2, 53-68.
- Şeker B. D. ve Akman E. (2014). Van depremi sonrası duygusal, bilişsel, ve davranışsal tepkiler: polis örnekleme incelemesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 215-231.
- Tanhan, F. ve Kayri, M. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2), 1013-1025.
- Taş, N. (2003). Yerleşim alanlarında olası deprem zararlarının azaltılması. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- TTB, (2023). VI. Ay deprem raporu: olağandışı durumlara dayanıksız birinci basamak sağlık hizmetleri. (Erişim Tarihi: 07.05.2023). <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/6ayraporu.pdf>.

- Turan, N. ve Sayıl, I. (1996). Dinar depreminde can ve mal kaybına uğrayanlar üzerinde kıyaslamalı psikososyal bir çalışma. *Kriz Dergisi*, 4(1), 45-48.
- Türksoy, N. (2003). *Psikolojik travma ve tanım sorunları. Psikolojik travma ve sonuçları*. İstanbul: 5US Yayıncılık.
- Ünver, E. (2007). *Mekânın düşey bileşeni duvarın zaman ve teknolojiye bağlı olarak gelişimi ve dönüşümü*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Yüksel, Ş. (2000). Felakete uyum ve ruh sağlığı. *Klinik Psikiyatri*, 3,5-11.

BÖLÜM 3

SİBER GÜVENLİK VE İÇ DENETİM

Dr. Öğr. Üyesi Sezin AÇIK TAŞAR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10031942>

¹ Beykoz Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0406-7734

GİRİŞ

Son yıllarda, bilgisayar ve ağ teknolojilerinin hayatın her alanında yaygın olarak kullanılması, siber güvenlik konularının önemini artırmaktadır. Günümüzün teknolojik çağında, işletmeler siber tehditler ve saldırılar ile karşı karşıya kalırken, bu saldırılara karşı işletmelerini savunmak adına siber güvenlik kültürünü oluşturarak bir kurum kültürü olarak benimsemektedir. Bununla birlikte, siber saldırıların artan sıklığı ve karmaşıklığı, eskiden etkili olan bilgi teknolojisi (BT) ve bilgi güvenliği alanındaki kontrollerin güncellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle, artan karmaşık siber tehditler sebebiyle mevcut siber güvenlik denetim modellerinin eksik kaldığı durumlar oluşabilmektedir.

Siber saldırılar son yıllarda artmasıyla birlikte işletmeleri ilgilendiren en önemli iki teknoloji riski arasında siber güvenlik ve bilgi güvenliği yer alırken (Islam vd., 2018), işletmeler ve iç denetim departmanları teknolojinin hızlı değişimi karşısında benzeri görülmemiş bir belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Avrupa'daki iç denetçiler üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmaya göre, iç denetçilerin %82'si siber güvenlik ve veri güvenliğinin en önemli beş risk arasında olduğunu belirtmiştir (Simic, 2022:6). Bu sorunun çözümlenmesi için güncel siber güvenlik denetim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim siber güvenlik, iç denetim çalışmalarının hayati bir parçasıdır.

Bu çalışmanın amacı, siber güvenliğin kavramsal çerçevesini açıklamak ve iç denetim mekanizması içerisinde siber güvenliğin nasıl yorumlandığını özetlemektir. Teknolojik gelişmelerin hayatın her alanında daha fazla yer alması kaçınılmaz iken, iç denetim fonksiyonunun siber tehditler konusunda işletmelere sağladığı rehberlik konusunu irdeleyen çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Siber Güvenlik Kavramı

Siber güvenlik, kuruluşlar için yüksek öneme sahip sistemleri ve hassas verileri dijital tehditlere karşı koruma faaliyetidir. Genel olarak bilgi teknolojisi (BT) güvenliği olarak adlandırılan siber güvenlik önlemleri, bir işletmenin ağlara ve uygulamalarına yönelik işletme içi ve dışı tehditlere karşı işletmeyi korumayı sağlar.

Siber güvenlik, yazılım, donanım ve veri gibi internete bağlı sistemlerin siber tehditlerden korunmasına denir. Bu uygulama sayesinde, bireylerin ve kuruluşların veri merkezlerine ve diğer bilgisayarlı sistemlere yetkisiz erişimi engellenir. Güçlü bir siber güvenlik stratejisi ile birlikte, bir kullanıcının ya da kuruluşun sistemlerine ve hassas verilerine erişmek, bu verileri değiştirmek ya da gasp etmek için tasarlanmış saldırılara karşı iyi bir güvenlik sağlanabilir. Siber güvenlik ayrıca, bir cihazın ya da sistemin işlemlerini devre dışı bırakmayı ya da bozmayı amaçlayan saldırıların engellenmesinde etkilidir (Shea vd., 2023).

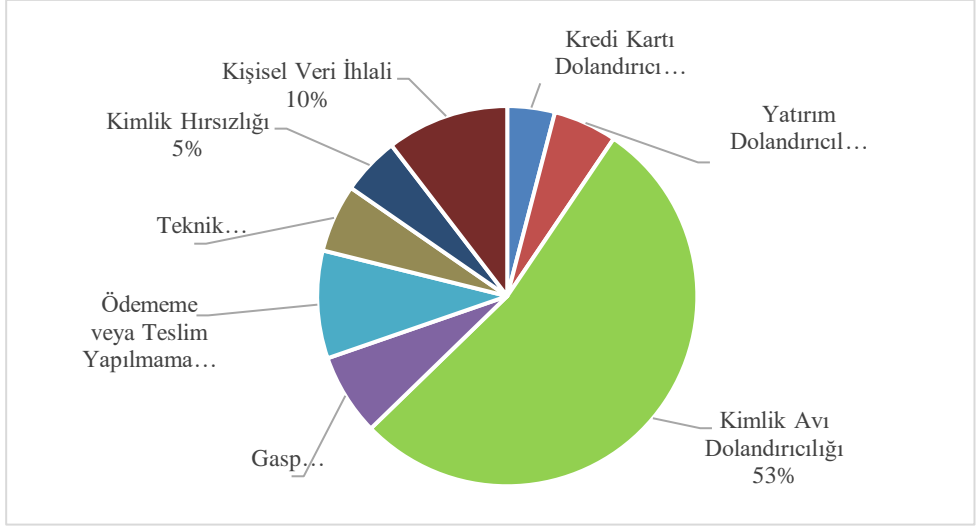
1.2. Siber Güvenliğin Önemi

Siber güvenlik, kimlik hırsızlığından uluslararası dijital silahlara kadar her türlü siber suça karşı koruma sürecini tanımlamak için medyada her şeyi kapsayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Siber güvenlik uygulamalarını işletmeler elektronik dolandırıcılığa, fidye yazılımı saldırılarına, kimlik hırsızlığına, veri ihlallerine ve mali kayıplara karşı koruma sağlamak için kullanır (Kelley, 2023). Bu yüzden, günümüz işletmeleri siber güvenlik uygulamaları sayesinde, yaşanabilecek her türlü güvenlik ihlallerinin üstesinden gelebilir. Aksi takdirde potansiyel bir güvenlik ihlali halinde işletme müşterilerinin kişisel bilgileri açığa çıkabilir ve bu durumdan işletmeler hem mali olarak zarar görebilir, hem de müşterilerinin güvenini kaybedebilir.

Cisco ve National Center for the Middle Market ile işbirliği sonucu 2018'de yayınlanan bir raporda, 1377 küçük ve orta ölçekli işletmenin genel müdüründen bilgi alınmıştır. Bu raporun sonucuna göre, çalışmaya katılan işletmelerin %62'sinin güncel veya aktif bir siber güvenlik stratejisine sahip olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Raporda ayrıca, bir siber saldırının maliyetinin bir şirketi iflas ettirecek kadar yüksek olabileceğine işaret edilmiş; Ulusal Siber Güvenlik Birliği'ne göre saldırıya uğrayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin yüzde 60'ının altı ay içinde kapandığı da belirtilmiştir (Galvin, 2018). Siber saldırı, işletmelerin veya ülkelerin bilgisayar ağlarına sızmak, hasar ve kesintiye neden olmak için gerçekleştirilen eylemlerdir (Motsch vd., 2020).

Buna ek olarak Statista tarafından 2022 yılında yayınlanan en son raporda, dünyadaki en yaygın siber suçlar ve bunların 2022 yılındaki gerçekleşme adetleri yer almıştır. Raporda yer alan veriler Statista tarafından, National Cyber Security Organizations , FBI (Federal Bureau of

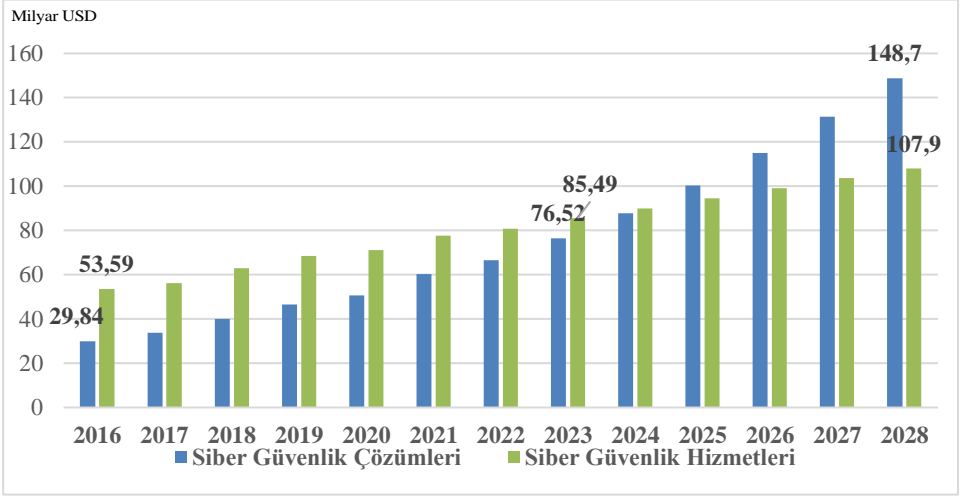
Investigation), IMF'ten (International Monetary Fund) elde edilerek oluşturulmuş olup, Şekil 1'de gösterilmiştir (Statista, 2023).

Şekil 1. 2022 Yılında Dünyadaki En Yaygın Siber Suçlar (Statista, 2023)

Şekil 1'e göre, 2022 yılında dünyada toplam 16,8 milyon adet siber suç işlenmiştir. En dikkat çekici siber suç toplam siber suçların %53'ünü oluşturan kimlik avı dolandırıcılığı (8,95 milyon adet) olmuştur. Bu rakamı %10 ile kişisel veri ihlali suçları (1,75 milyon adet), %9 ile alınan mal veya hizmetin teslim edilmemesi veya ödenmemesinden kaynaklanan siber suçlar (1,54 milyon adet) ve gasp siber suçları (1,17 milyon adet) izlemiştir.

Statista (2022) tarafından yayınlanan aynı raporda dikkat çeken bir başka nokta ise, Şekil 2'de Siber Güvenlik pazarının kategori bazında 2016-2022 yılları arası fiili gelirleri ile 2023-2028 yılları arası ise tahmini gelir rakamlarının yer aldığı şeklin içerdiği sonuçlardır.

Şekil 2. 2016-2028 Yılları Kategori Bazında Dünya Siber Güvenlik Pazarı Geliri (Statista, 2023)

Şekil 2’de elde edilen sonuçlara göre, siber güvenlik pazarı kategori bazında iki ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlar, siber güvenlik çözümleri ve siber güvenlik hizmetleri kategorileridir. 2016 yılında toplam siber güvenlik pazarı 83,43 milyar USD gelir elde ederken, 2022 yılında ise 2016 yılına kıyasla toplam siber güvenlik pazarı gelirleri %77 artarak 147,42 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Raporda yapılan tahminler doğrultusunda, toplam siber güvenlik pazarı gelirinin 2022 yılı sonuçlarına göre %74 artarak 256,6 milyar USD olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür. Aynı rakamlar kategori bazında incelendiğinde ise, siber güvenlik çözümlerinin siber güvenlik hizmetlerine kıyasla daha fazla büyüme gösterdiği gözlemlenmektedir. 2016 yılı sonuçlarına göre siber güvenlik çözümleri 29,84 milyar USD iken, 2022 yılında %123 artarak 66,64 milyar USD gerçekleşmiştir. Bu kategorideki gelirler hakkında 2028 tahminleri yine %123 artarak 148,7 milyar USD olarak gerçekleşmesi yönündedir. Öte yandan siber güvenlik hizmetleri gelirleri 2016 yılı itibariyle 53,59 milyar USD iken, 2022 yılında %51 artış göstermiş ve 80,78 milyar USD olmuştur. Siber güvenlik hizmetleri gelirlerinin 2028 tahminleri %34 artarak 107,9 milyar USD olarak gerçekleşmesi yönündedir.

1.3. Siber Güvenlik Kategorileri

İşletmelerin markalarını ve müşterilerini siber tehditlere karşı koruması hayati önem taşımaktadır. Başka bir ifadeyle işletmelerin web

uygulamalarını, ağlarını ve verilerini korumak için mevcut siber güvenlik türlerinin farkında olmaları, işletmelerine ve risk stratejilerine uygun olan siber güvenlik çözümlerinden ya da hizmetlerinden faydalanmaları gerekmektedir. Siber güvenlik çözümleri ve hizmetleri konusunda detaylı bilgi aşağıda özetlenmiştir.

1.3.1. Siber Güvenlik Çözümleri:

1.3.1.1. Ağ Güvenliği (Network Security):

İşletmelerin hem ağ yapılarını, hem de verilerini izinsiz girişlere ve diğer tehditlere karşı koruyabilmeleri için kullanılan ağ güvenliği, donanım ve yazılım çözümlerinin yanında erişilebilirlik ve genel tehdit koruması ile ilgili süreçleri veya kuralları tanımlamaktadır. Ağ Güvenliği, virüs ve antivirüs yazılımı, ağ analitiği, erişim kontrolü, uygulama güvenliği, ağla ilgili güvenlik türleri (uç nokta, kablosuz, web), VPN şifrelemesi, güvenlik duvarlarını kapsar (checkpoint.com, 2023).

1.3.1.2. Uç Nokta Güvenliği (Endpoint Security):

Uç nokta güvenliği kapsamında mobil cihazlar, dizüstü ve masaüstü bilgisayarlar gibi uç nokta olarak tanımlanan cihazların siber suçlardan korunması yer almaktadır. Nitekim uç noktalar, siber tehditlerin kurumsal ağlara giriş noktaları olabilir ve uç nokta güvenliği sayesinde bu tehditlerin engellenmesi sağlanabilir. Siber suçluların işletmelerin sistemlerine sızmalarını önlemek için uç noktalar olarak tanımlanan cihazlara bir uç nokta koruma platformu yüklenebilir. Bu platform, işletmelerin sistemlerine yapılan şüpheli davranışları işaretlemek ve ihlalleri gerçekleşmeden önce önlemek için diğer algılama ve izleme araçlarıyla birlikte kullanılabilir (kaspersky.com, 2023).

1.3.1.3. Uygulama Güvenliği (Application Security):

Çeşitliliği devamlı artan bilgisayar uygulamalarını, siber tehditlerden korumak için güvenlik yazılımı, donanım ve teknikleri olarak tanımlanmaktadır. Uygulama güvenliği önlemlerinin amacı, yazılım geliştirme ve uygulama yaşam döngülerinde güvenlik uygulamalarını iyileştirmektir. Bu sayede, gizli ya da tescilli verilere erişilmesi, değiştirilmesi ya da silinmesi önlenir (Loshin, 2022).

1.3.1.4. Bulut Güvenliği (Cloud Security):

Bulut güvenliği, bir bulut bilgi işlem ortamındaki güvenlik tehditlerini azaltmaya yönelik uygulanan politikalar, süreçler ve teknik kontroller olarak tanımlanabilir. Genel, özel ve hibrit olmak üzere üç modeli bulunan bulut güvenliğinin, genel bulut bilişim örnekleri arasında Amazon AWS ve Microsoft Azure ve özel bulut bilişim örnekleri arasında ise VMware ve OpenStack gibi örnekler bulunmaktadır (Raisbeck, 2021). Bulut güvenliği, verilerin korunması konusunda bulut sisteminin yazılım altyapısını kullanılır ve saldırı risklerini gerçekleştirdiği sahada önlemek için işletmelere yardımcı olur (Krishnashamy ve Venkatachalam, 2021).

1.3.1.5. Nesnelerin İnterneti Güvenliği (Internet of Things Security):

Nesnelerin interneti, nesnelerin birbirleri arasında tam senkronizasyon durumunda veri alışverişi yapabilmelerini sağlar. Web özelliğine sahip akıllı cihazlar buldukları ortamlardan veri elde edebilir, işleyebilir ve gönderebilir. Bu cihazlar, ortamdaki topladıkları verileri bir ağ geçidinin üzerinden bir bulut sistemine ya da farklı bir uç cihaza aktararak paylaşılmasını sağlar. Söz konusu cihazlar gerçekleştirdikleri işlerinin çoğunluğunu, manuel bir müdahale olmadan, birbirlerinden aldıkları veriler doğrultusunda ilgili diğer cihazlara aktararak yerine getirir (Gtech, 2023).

1.3.2. Siber Güvenlik Hizmetleri:

Siber güvenlik hizmetleri kapsamında yönetilen güvenlik hizmetleri ve siber güvenlik profesyonel hizmetleri yer almaktadır.

1.3.2.1. Yönetilen Güvenlik Hizmetleri:

Yönetilen güvenlik hizmetleri, siber güvenlik hizmeti sağlayıcıları tarafından güvenlik cihazlarını, sistemleri ve hatta hizmet olarak yazılım (SaaS) uygulamalarını yönetmek ve izlemek için sağlanan bir hizmet yeteneğidir. İşletmelerin pazar payları ve ölçekleri arttıkça, uç noktaları, varlıkları ve verileri hırsızlık, ihlal veya diğer siber güvenlik olaylarından korumak çok önemli hale gelmektedir. Bu yüzden, işletmelerin kendi güvenlik sistemlerini kurmalarına gerek olmadan, siber güvenlik işlevlerinin bir kısmını veya tamamını güvenilir bir güvenlik sağlayıcısına devretmesi son yıllarda sıklıkla kullanılan bir yoldur (IBM, 2023).

1.3.2.2. Siber Güvenlik Profesyonel Hizmetleri:

Siber güvenlik profesyonel hizmetleri, bir müşterinin siber güvenlik programını ve siber olaylara müdahale yeteneklerini olgunlaştırmasına ve geliştirmesine yardımcı olacak konu uzmanları sağlayan bir profesyonel hizmettir. Bir başka deyişle, profesyonel siber güvenlik hizmeti sağlayıcılar, verilerin gizliliğine, kullanılabilirliğine ve bütünlüğüne etki eden veya paydaş güveninin kaybını içerebilecek tehditleri önlemek için kuruluşlarla birlikte çalışması ile önemli bir siber güvenlik hizmetidir (Securityscorecard, 2022).

2. İç Denetim Fonksiyonu ve Siber Güvenlik İlişkisi

2.1. Üç Savunma Hattı Modeli

Günümüzde işletmelerin başa çıkması gereken sorunların başında teknolojik sorunlar ve gün geçtikçe daha çok önem kazanan siber güvenlik kavramı gelmektedir. Gelişmiş teknolojik çözümlerin işletmelere sunduğu avantajların yanı sıra, bilgi ihlallerinin ve güvenlik açıklarının oluşturduğu riskler siber güvenlik konusunu denetim kurullarının önceliği haline getirmektedir. Dolayısıyla, iç denetim bir işletme içindeki siber tehditlere karşı mücadelede büyük önem taşımaktadır.

İç denetim fonksiyonu, işletmenin risklerini ne kadar etkili bir şekilde değerlendirdiği ve yönettiği ile ilgili objektif bilgi sağlamaktadır. İç denetim konusunda yetersiz olan işletmeler, başta bilgi gizliliğinin yetersiz olmasından kaynaklanan siber tehditler olmak üzere bir çok risk ile karşı karşıya kalır. Bu yüzden, iç denetimin siber riskleri anlaması ve işletmenin yönetim kuruluna konu hakkında yol gösterici olması gerekmektedir.

Deloitte tarafından yayınlanan ve siber güvenlik konusunda iç denetimin rolünü araştıran rapora göre, etkili risk yönetimi, birden fazla risk savunması katmanının ürünüdür. İşletme yönetimi, işletmenin siber güvenlik kontrollerinin etkin olup olmadığını ölçerken iç denetim tarafından desteklenmelidir. İşletmeler, üç savunma hattı oluşturmalı ve bunları sürekli olarak desteklemelidir. Şekil 3'te üç savunma hattı modeli yer almaktadır (Yew vd., 2017):

Şekil 3. Üç Savunma Hattı Modeli (Deloitte, 2017a)

Üç bileşenin görev ve sorumlulukları da aynı rapora göre şöyle sıralanmıştır.

Yönetim:

Yönetim kontrolünde, operasyonel risklerin iş süreçleri düzeyinde tanımlanması ve kontrolü bulunmaktadır. Bu seviyede üç temel işlev bulunmaktadır (Deloitte, 2017a):

- Günlük operasyonlara risk bilgisine dayalı karar vermenin dahil edilmesi
- Operasyonel süreçlere risk yönetiminin entegre edilmesi
- Bağımsızlığın ve güvenliğin sağlanması

Birinci savunma hattı düzeyinde, işletme yönetimi ve Bilgi Teknolojileri (BT) departmanının işlevi günlük operasyonlarda siber risk yönetimini içerir (Alina, 2017:511).

Risk Yönetimi ve Uyum:

İkinci savunma hattında, operasyonel yönetim tarafından tamamlanan bir risk yönetimi fonksiyonu ve iç kontrol sistemini denetleme, istişare, doğrulama, belirli riskleri izleme ve üst yönetime yönetim yapıları hakkında raporlar sağlayan bir uygunluk fonksiyonu, finansal riskleri ve finansal raporlama sorunlarını denetleyen bir finansal kontrol fonksiyonu yer alır (Alina, 2017:511). Bu seviyede gerçekleşen işlevler ise (Deloitte, 2017a):

- Siber güvenlik risk temellerinin, politikalarının ve standartlarının belirlenmesi
- Yönetim ve gözetim oluşturması
- Araçların ve süreçlerin uygulanması, gözlemlenmesi

İç Denetim:

Üçüncü savunma hattı, bağımsızlığı daha yüksek olan ve ikinci savunma hattından elde edilen operasyonel yönetimin taşıdığı kontrol ve fonksiyonların etkinliği hakkında objektif görüş sunan iç denetim fonksiyonudur. İç denetim fonksiyonu üst yönetime ve yönetim sorumluluklarına bağlıdır. İç denetim, geniş bir hedef alanına odaklanan risk yönetimi ve iç kontroller konusunda güvence sunmaktadır. Değerlendirmenin sonucu ayrıca üst yönetime sunulur (Alina, 2017:512). İç denetimin işlevi aşağıdaki gibi sıralanabilir (Deloitte, 2017a):

- Risk yönetimi programının etkililiği bağımsız olarak değerlendirilmeli

- Yönetim Kurulu Üyelerine risk yönetimi etkinliği konusunda onay verilmeli

Etkin şekilde çalışan bir siber güvenlik programını denetlenmesi, yönetim kurulu ve denetim komitesinin sık ve aktif katılımı ile gerçekleştirilebilir. Risk yönetimi faaliyetlerini denetleme ve yönetimin politika ve prosedürlerini izleme kapasitesiyle denetim komitesi, siber risk girişimlerini ve politikalarını koordine etmede ve bunların etkinliğini doğrulamada önemli bir stratejik rol oynamaktadır. Bahsedilen sorumluluklar arasında, yönetim için beklentilerin ve hesap verebilirliğin belirlenmesine ek olarak siber güvenlik faaliyetleri için finansmanın, kaynakların ve odaklanmanın yeterliliğinin değerlendirilmesi de bulunmaktadır (Deloitte, 2017a).

2.2. İç Denetim Komitesi için Temel Siber Güvenlik Hususları

İç denetimin etkinliğini ve güvenilirliğini sürdürebilmesi için, iç denetim profesyonellerinin riskleri net bir şekilde kavraması gerekir. Bu kavrayış, bir siber güvenlik programının önleme, tespit ve müdahale unsurlarına ne kadar önem verilmesi gerektiğini ve kontrollerin ve testlerin yeterliliğini anlamayı içerir. İç denetim, sürekli ve hızlı bir şekilde gelişen risk ortamını bağımsız olarak değerlendirir. Birinci veya ikinci savunma hattındaki herhangi bir başarısızlığın maliyeti çok yüksek olduğundan, iç denetimin çok dikkatli olması gerekir (Jamison vd., 2018:5).

Bu bağlamda, iç denetim profesyonellerinin aşağıda sıralanan temel siber güvenlik hususları ışığında denetim çalışmalarını şekillendirmeleri gerekir (Banks vd., 2021):

- **Siber Güvenlik Risklerini Hedeflere ve Stratejiye Göre Şekillendirme:**

İç denetim, siber güvenlik çerçevelerinin uygunluğunu, işletmede siber güvenlik risk yönetiminin uygunluğunu, siber güvenlik stratejisinin uygunluğunu, BT, yönetim, üçüncü tarafların rolleri ve sorumlulukları dahil olmak üzere siber güvenlik yönetişimini dikkate almalıdır.

• **Risk Bazlı Siber Güvenlik Değerlendirmeleri Gerçekleştirme:**

İç denetim, risk değerlendirmelerinin yeterliliğine ve tanımlanan temel risklere odaklanmalı ve aynı zamanda iç ve dış siber tehdit ortamı hakkında görüş sahibi olmalıdır. Bu kilit riskler, incelenmek üzere yıllık denetim planına dahil edilmelidir.

• **Operasyonel Değişiklikleri Değerlendirme:**

İç denetim profesyonelleri, giderek sözlü iletişimin azaldığı ve dijital mesaj miktarının arttığı işletmelerin çalışma ortamlarında artan siber güvenlik riskine odaklanmalıdır. Yeni nesil iş ortamlarında kullanılan hibrit çalışma stili, çalışanların alışmadıkları teknolojik altyapılar eşliğinde çalışmalarını desteklemektedir. Bu durum, teknolojinin uygunsuz kullanımı, yanlış yapılandırılması veya tasarlanması sonucunda önemli siber güvenlik açıklarına neden olabilmektedir.

• **Diğer Savunma Hatlarıyla İşbirliği:**

Üçüncü savunma hattı olarak tanımlanan iç denetim, birinci hat ve ikinci hat işlevleriyle etkili bir şekilde işbirliği yapmalı ve önemli siber güvenlik sorunlarının ortaya çıkma olasılığını azaltmalıdır.

• **Riskleri Bildirme:**

İç denetim, siber güvenlik değerlendirmelerinin sonucunda belirlenen önemli risklerin siber saldırganlar tarafından istismar edilebilmesi ihtimaline karşılık, risklerin gerçek zamanlı raporlanmasını sağlamalıdır.

• **Referans Çerçeveleri Kullanımı:**

İç denetim, siber güvenlik alanlarının uçtan uca kapsamını sağlamak için değerlendirmeler yürütürken, Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü Siber Güvenlik Çerçevesi (NIST CSF), Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) 27001 ve 27002 gibi mevcut çerçeveleri dikkate almalıdır.

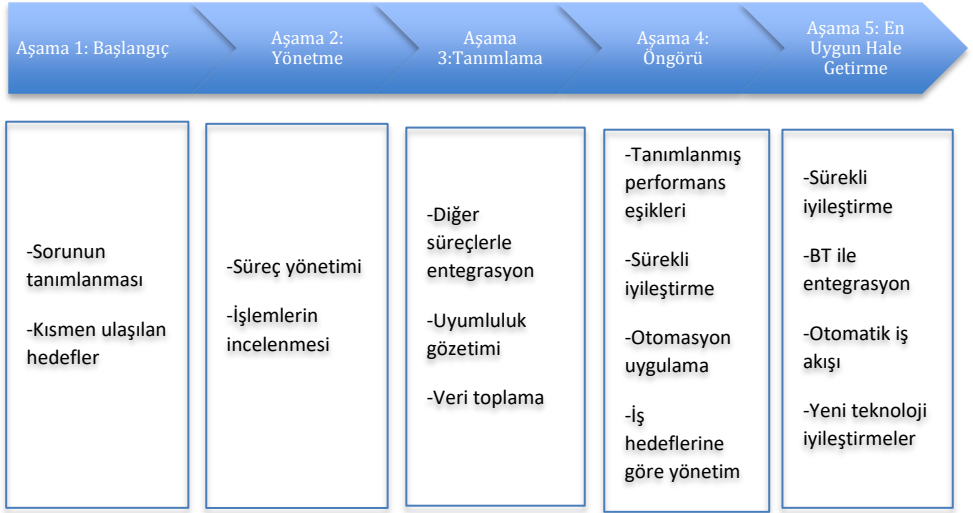
Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü Siber Güvenlik Çerçevesi (NIST CSF) 2014 yılında yayınlanmıştır. Beş işlevde yaklaşık 100 siber güvenlik etkinliğinden oluşan çerçeve çekirdeğinden, bir kuruluşun siber güvenlik risk yönetimi "olgunluğunu" tanımlamaya yardım eden çerçeve katmanlarından ve organizasyonun mevcut ve hedef durumunu gösteren çerçeve profillerinden oluşmaktadır. Öte yandan, Uluslararası

Standardizasyon Örgütü (ISO) 27001, kuruluşların 27001 sertifikalı olabilmeleri ve çerçevenin uluslararası olarak kullanılabilmesi açısından önemli bir görev üstlenmektedir. NIST CHF çerçevelerine benzer şekilde, bu çerçeve 114 kontrolün tamamının yerinde olmasını gerektirmez, ancak belgelendirme için bir temel olarak kullanılır ve bir kuruluşun uygulaması için bir dizi riske dayalı önerilen kontrollerin yanı sıra risk yönetimi için bir süreç sağlar (Jamison vd., 2018:19).

• Yönetim Kuruluna ve Denetim Komitesine Rapor Verme:

İç denetim, denetim komitesi ve yönetim kurulunun siber güvenlik konularıyla önemli ölçüde ilgilenmesini ve sürekli değişen tehdit ortamı hakkında güncel bilgi sahibi olmasını sağlamalıdır.

Birçok iç denetim birimi, kuruluşun siber güvenliğe hazır olma durumunun değerlendirilmesine ilişkin prosedürler uygulamaktadır. Siber saldırı ve sızma prosedürleri gibi hedefe yönelik denetimler değerlidir ancak siber güvenlik riskleri yelpazesinde güvence sağlamaz. İç denetimin siber güvenliğe kapsamlı bir bakış açısı sunması için geniş bir yaklaşım kullanılmalıdır. Diğer bir deyişle iç denetim, kapsamlı bir siber risk değerlendirmesi gerçekleştirir, yönetim kuruluna ve denetim komitesine objektif bakış açıları ve bulgular sunar. Söz konusu bulgular, işletmenin siber risk alanlarını içeren kapsamlı bir iç denetim planı geliştirme aşamasında kullanılabilir. Risk değerlendirmeleri yapmak işletmeler için bir strateji olabilir veya olgunluk analizi yaklaşımı kullanılabilir. Olgunluk analizi yaklaşımı, işletmelere keşfetmeleri gereken alanlar hakkında net ipuçları veren ve hızlı bir görsel referans sağlayarak yönetime ve kurumsal yönetimle görevli olanlara ek değer sağlayan bir yaklaşımdır. İç denetim profesyonellerinin kapsamlı bir bakış açısı geliştirerek iç denetim çalışmalarını yönlendirebilmesi için Deloitte tarafından oluşturulmuş Örnek Risk Değerlendirmesi Olgunluk Analizi Şekil 4'te gösterilmiştir (Deloitte, 2017b):

Şekil 4. Örnek Risk Değerlendirmesi Olgunluk Analizi (Deloitte, 2017b)

2.3. Siber Risk Faktörleri

İç denetim profesyonelleri, işletmelerin varlıklarını korumak ve olası veri ihlallerini azaltmak için aşağıda sıralanan siber risk faktörlerini dikkate almalıdır (Manusakis, 2022):

- **Ortaya çıkan siber tehditler:**

İşletmeler, siber tehditlerin karmaşıklaşması halinde, yönetim, operasyonel, mimari ve teknoloji perspektifleri içeren bir stratejiden yardım almalıdır. İç denetim, bu aşamada işletmelere belirleyecekleri strateji konusunda katkı sağlamaktadır.

- **Teknoloji değişikliği:**

Yeni teknolojiler, final uygulamadan önce gözden geçirmelere ek olarak daha karmaşık güvenlik risklerini oluşturmaktadır.

- **Mevzuat değişikliği:**

Yeni veri güvenliği ve mahremiyet yasaları, kuruluşlara ek denetimler getirmektedir ve bu gereksinimleri karşılamayan işletmeler için düzenleyici yaptırımlar veya para cezaları uygulanmaktadır.

• **İş modeli değişikliği:**

Teknoloji değişikliği, yeni iş modelleri ve birleşme ve satın almaların etkisi, iç denetim prosedürleri ve standartlarına göre incelenmezse potansiyel siber risk artabilir.

• **Üçüncü taraf riski:**

Tedarikçilerin işletmenin verilerine erişimi beraberinde siber risk tehditlerini de getirebilir. Bu yüzden, tedarikçilerin performans değerlendirmelerini gerçekleştirmek elzemdir.

SONUÇ

Giderek karmaşıklaşan bir siber ortamda işletmeler varlıklarını sürdürebilmek için potansiyel risklere karşı hazırlıklı olmalıdır. Siber riskler günümüzde iş dünyasında tanımlanan temel risklerden biri olurken, işletmeler, yönetim kurulları ve iç denetim departmanları arasında iletişim, katılım ve uyum gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiş doğru, sağlam siber güvenlik kontrollerine ve süreçlerine ihtiyaç duyar. İç denetim departmanları, siber güvenlik risk yönetiminin etkinliğini doğrulama konusunda artan sorumluluklarına uyum sağlayarak bilgi sistemleri ihlallerinin azaltılmasına katkıda bulunabilir.

Bu çalışmada siber güvenlik kavramının tanımlanarak iç denetim fonksiyonu üzerindeki etkisi üzerinden bir araştırma yapmak amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde, bilgisayarları, sunucuları, tüm elektronik cihazları ve verileri siber saldırılara karşı koruma olarak tanımlanan siber güvenlik geleneksel iç denetim çalışmalarının da yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Nitekim, işletmeler artan siber saldırılara karşı siber güvenliği sağlamak zorundadır. İç denetimin işletme yönetimine yönetim, risk yönetimi ve süreçler ile bağımsız güvence sağlaması, işletmenin siber tehditlere karşı savunmasında önemli rol oynamakta ve siber güvenlik çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

İşletmeler siber risklere, üç savunma hattı modeline göre üç farklı savunma birimiyle karşılık vermektedir. Birinci savunma hattında yönetim bulunmakta ve operasyonel risklerin iş süreçleri düzeyinde tanımlanmasını ve kontrolünü sağlamaktadır. İkinci savunma hattında, risk yönetimi fonksiyonu ve iç kontrol sistemini denetleme, riskleri izleme ve üst yönetime rapor sağlayan bir uygunluk fonksiyonu ve finansal kontrol fonksiyonu yer alır. İç

Denetim departmanı ise, yönetim kurulunun siber güvenlik kontrollerinin etkinliğini anlama ihtiyacını desteklerken, üç savunma hattı modelinde de üçüncü savunma birimini oluşturmaktadır. Birinci veya ikinci savunma hattındaki tespit edilemeyen bir siber tehdidin veya herhangi bir riskin maliyeti çok yüksek olduğundan, iç denetimin son savunma aşaması olarak siber güvenlik denetimi konusunda daha dikkatli olmalıdır. Bunu gerçekleştirirken iç denetim departmanının temel siber güvenlik hususları ışığında denetim çalışmalarını şekillendirmeleri gerekir.

Teknolojik değişimler devam ettikçe beraberinde siber tehditleri de getirecektir, bu da iç denetimin işletmelerin varlıklarını korumak ve olası veri ihlallerini azaltmak için sürekli iyileştirme prensibiyle otomatik denetim iş akışlarına devam etmesini gerektirir.

Öte yandan, aşağıdaki öneriler de iç denetim profesyonelleri için sıralanmıştır:

- İşletmeler, siber güvenlik konusundaki çalışmalarını kurum kültürü haline getirerek çalışanlarını bu konuda eğitmelidir.
- İşletmeler, siber güvenlik çalışmalarını ilgili mevcut standartlardan ve çerçevelerden faydalanarak sürekli geliştirmelidir.
- İşletmeler, siber riskler için sürekli bir izleme programı kullanabilir.
- Siber riskin ortaya çıkması halinde, işletmeler bir kriz yönetimi programı oluşturmalı, siber saldırının nedenini bulmalı ve ardından her çalışanın sorumluluklarını bilmesi için şeffaf ve kapsamlı bir iletişim yapısı sağlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Alina, C. M. (2017). Internal audit role in cybersecurity. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series*, 17:2, 510-513.
- Banks, A., Day, R. & Moran, P. (2021). The role of internal audit in cyber security. PWC Insights, <https://www.pwc.ie/services/audit-assurance/insights/the-role-of-internal-audit-in-cybersecurity.html>; Erişim Tarihi: 12.05.2023.
- Checkpoint, (2023). What is network security?. <https://www.checkpoint.com/cyber-hub/network-security/what-is-network-security/>; Erişim Tarihi: 04.05.2023.
- Deloitte, (2017a). Cybersecurity: The changing role of audit committee and internal audit. <https://www2.deloitte.com/sg/en/pages/risk/articles/cybersecurity-the-changing-role.html>; Erişim Tarihi: 12.05.2023.
- Deloitte, (2017b). Cybersecurity and the role of internal audit, An urgent call to action. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/risk/us-risk-cyber-ia-urgent-call-to-action.pdf>; Erişim Tarihi: 18.05.2023.
- Galvin, J. (2018). 60 percent of small businesses fold within 6 months of a cyber attack:Here's how to protect yourself. <https://www.inc.com/joe-galvin/60-percent-of-small-businesses-fold-within-6-months-of-a-cyber-attack-heres-how-to-protect-yourself.html>; Erişim Tarihi: 03.05.2023.
- Gtech, (2023). Nesnelerin interneti (IoT) nedir?. <https://www.gtech.com.tr/nesnelerin-interneti-iot-nedir/>; Erişim Tarihi: 05.05.2023.
- IBM, (2023). Managed security services (MSS). [https://www.ibm.com/services/managed-security#:~:text=Managed%20security%20services%20\(MSS\)%20is,%2Dservice%20\(SaaS\)%20applications.](https://www.ibm.com/services/managed-security#:~:text=Managed%20security%20services%20(MSS)%20is,%2Dservice%20(SaaS)%20applications.;); Erişim Tarihi: 05.05.2023.
- Islam, M.S., Farah, N. & Stafford, T. F. (2018). Factors associated with security/cybersecurity audit by internal audit function: An international study. *Managerial Auditing Journal*, 33(4), 377-409.
- Jamison, J., Morris, L. & Wilkinson, C. (2018). The future of cybersecurity in internal audit. Internal Audit Foundation, <https://www.crowe.com/-/media/Crowe/LLP/folio-pdf/The-Future-of-Cybersecurity-in-IA-RISK-18000-002A-update.pdf>; Erişim Tarihi: 13.05.2023.

- Kaspersky, (2023). What is endpoint security and how does it work?. <https://www.kaspersky.com/resource-center/definitions/what-is-endpoint-security>; Erişim Tarihi: 04.05.2023.
- Kelley, K. (2023). What is Cybersecurity and why it is important?. [https://www.simplilearn.com/tutorials/cyber-security-tutorial/what-is-cyber-security#:~:text=Cybersecurity%20is%20crucial%20because%20it,information%20systems%20are%20all%20included.](https://www.simplilearn.com/tutorials/cyber-security-tutorial/what-is-cyber-security#:~:text=Cybersecurity%20is%20crucial%20because%20it,information%20systems%20are%20all%20included.;); Erişim Tarihi: 02.05.2023.
- Krishnasamy, V., & Venkatachalam, S. (2021). An efficient data flow material model based cloud authentication data security and reduce a cloud storage cost using Index-level Boundary Pattern Convergent Encryption algorithm. *Materialstoday Proceedings*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214785321032235>; Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- Loshin, P. (2022). Application security. <https://www.techtarget.com/searchsoftwarequality/definition/application-security>; Erişim Tarihi: 03.05.2023.
- Manusakis, J. (2022). Evaluating cyber risk with internal auditors. *KPMG Advisory*, <https://advisory.kpmg.us/articles/2019/evaluating-cyber-risk-internal-audits.html>; Erişim Tarihi: 17.05.2023.
- Motsch, W., David, A., Sivalingam, K., Wagner, A., & Ruskowski, M. (2020). Approach for dynamic price-based demand side management in cyber-physical production systems. *Procedia Manufacturing*, 51, 1748-1754.
- Raisbeck, M. (2021). What cyber security types are there? <https://www.bluefrontier.co.uk/company/blog/item/what-cyber-security-types-are-there>; Erişim Tarihi: 07.05.2023.
- Securityscorecard, (2022). The value of cybersecurity professional services for organizations. [https://securityscorecard.com/blog/the-value-of-cybersecurity-professional-services-for-organizations/#:~:text=Cyber%20professional%20services%20provide%20on,prevent%20cybersecurity%20incidents%20and%20attacks.](https://securityscorecard.com/blog/the-value-of-cybersecurity-professional-services-for-organizations/#:~:text=Cyber%20professional%20services%20provide%20on,prevent%20cybersecurity%20incidents%20and%20attacks.;); Erişim Tarihi: 06.05.2023.
- Shea, S., Gillis, A.S. & Clark, C. (2023). What is Cybersecurity?. <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/cybersecurity>; Erişim Tarihi: 03.05.2023.

- Simic, N. (2022). The internal auditor's role in cybersecurity governance- A qualitative study about the internal auditor's influence on the people factor of cybersecurity. Master's Thesis, Uppsala Univesitet.
- Statista, (2023). Cybersecurity worldwide. <https://www.statista.com/outlook/tmo/cybersecurity/worldwide>; Erişim Tarihi: 04.05.2023.
- Yew, S. W., Gan, T. T., Leong, K., Houw, T. I. & Lim, D. (2017). Cybersecurity: The changing role of audit committee and internal audit. Deloitte, <https://www2.deloitte.com/sg/en/pages/risk/articles/cybersecurity-the-changing-role.html>; Erişim Tarihi: 12.05.2023.

BÖLÜM 4

DOĞU AKDENİZ'DEKİ SON GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKALARI

Doç. Dr. Buket ÖNAL¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10033958>

¹ Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, buketonal@hotmail.com, 0000-0001-9075-257X

GİRİŞ

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs adası, Türkiye için oldukça stratejik bir konumda yer almanın dışında, tarihi açıdan da önemlidir. Her ne kadar, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile egemenliği İngiltere'ye bırakılsa da, Ada'da yaşayan Türk topluluğunun varlığı, Ada'ya ilgiyi devam ettirmiştir. Nitekim, Atatürk döneminde, Kıbrıs Türk toplumu ileri gelenleri ile görüşmeler yapılması, bazı konularda ekonomik destek sağlanması, Lozan Antlaşması sonrası 1925'te, Larnaka'da Konsolosluk açılması buna verilebilecek örneklerdendir. Konsolosluk, Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi uyarınca, Türkiye'ye göç etme hakkını kullanan Türklere yardımcı olmanın yanında, *“Ada'daki cemiyetlerin faaliyetlerini destekleyerek ve milli günlerin kutlanmasına ön ayak olarak, Kıbrıs'taki Türk okullarına her zaman yönetici ve öğretmen göndermeye devam ederek, Kıbrıs'tan yükseköğrenime gidecek olan gençlere her türlü kolaylığı sağlayarak, sportif ve kültürel iş birliklerine devam ederek”*, Türk topluluğu ile Türkiye arasındaki bağları sıkı tutmaya çalışmıştır.² Bu dönemde, Ada'nın stratejik önemine de vurgu yapıldığı, Atatürk'ün *“Efendiler, Kıbrıs düşmanın elinde bulunduğu sürece, bu bölgenin ikmal yolları tıkanmıştır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu Ada bizim için önemlidir”* sözlerinden anlaşılmaktadır.³

Ada'da Yunanistan ile birleşme (ENOSİS) faaliyetlerinin artmasına rağmen, Türkiye'de siyasi olarak “Kıbrıs meselesinin”⁴ olmadığı görüşü hâkim olmuş ve bu görüş, 1950'li yılların ortasına kadar devam etmiştir.⁵ 1955 yılından itibaren, EOKA (Ethnikí Orgánosis Kipriakóú Agónos) Teşkilatının eylemlerini başlatması karşısında ise, bir Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) oluşturulmasına yönelik girişimler, Türkiye'den destek görmüş ve 1957'de TMT kurulmuştur. Bu dönemde özellikle Yunan ve Rum liderlerin Kıbrıs meselesini uluslararası platforma taşınması ile de Türkiye, Kıbrıs konusunda aktif bir siyaset yürütmeye başlamış ve sorunların çözümünün görüşüldüğü konferanslarda bir aktör olarak kabul edilmiştir. Türkiye ayrıca, 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin teminatı olan

² Sibel Akgün, “Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumu İlişkileri (1923-1938), International Journal of Social Science, Volume 5 Issue 1, February 2012, ss. 1-4

³ A.g.e, s.10

⁴ Türkiye, İngiltere'nin Ada'daki kalıcılığına olan inancı nedeniyle, ENOSİS'in gerçekleşmesini mümkün görmemiş ve o nedenle de herhangi bir girişimde bulunmamıştır.

⁵ Erdal Açıkseks ve Ayhan Cankut, “Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası hale Gelme Sebepleri”, Turkish Studies, Volume 9/4, Spring 2014, s.1248

“Garanti Anlaşması”nın garantörlerinden biri olarak, Ada’da 1963’ten itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası’nı ihlal ve Türk topluluğunun can güvenliğini tehdit eden gelişmelere seyirci kalmasa da, ABD’nin tepkisi nedeniyle müdahale de edememiştir. Bu müdahale, ancak 1974’de gerçekleşecektir. Ada’ya yapılan ikinci Barış Harekâtı, Türkiye’nin büyük güçleri karşısına alma pahasına gerçekleştirilirken, bundan sonra Ada’nın kuzeyinde kurulacak Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD-1975) ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC-1983) de kaderini belirleyecektir.⁶ Ada’nın tek temsilcisi olarak (Kıbrıs Cumhuriyeti) uluslararası kamuoyunda kabul gören Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY), Avrupa Birliği (AB) üyesi olması, 1974’ten beri derinleşerek devam eden Kıbrıs Sorununu daha da girift bir hale sokmuştur.

Türkiye’nin Kıbrıs politikalarını etkileyen bir unsur da, Kıbrıs’ın önemini arttıran Doğu Akdeniz’deki pozisyonudur. Akdeniz’in doğusunda yer alan, doğu ve batı arasında köprü işlevi gören ve stratejik öneme haiz olan Doğu Akdeniz, Yunanistan (bazı adaları nedeni ile), Türkiye, Suriye, Lübnan, Filistin, İsrail, Mısır, Libya ve Kıbrıs (KKTC-GKRY) gibi birçok aktörü içerisinde barındırmaktadır.⁷ Asırlardan beri hep ilgi odağı olan bu bölge, çok sayıda medeniyete, devlete ve son 1400 yıl boyunca Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilere ev sahipliği yapmış (Doğu Akdeniz bölgesinde yaklaşık 190 milyon Müslüman, 15 milyon Hıristiyan ve 6,5 milyon Yahudi yaşamaktadır), geçmişte baharat ve ipek yolları, günümüzde de enerji hammaddeleri için taşıma güzergahı haline gelmiştir. Bölge, Ortadoğu ve Hazar Bölgesi enerji merkezleri ile buralardaki boru hatlarını da kontrolünde bulundurmaktadır. Doğu Akdeniz, üç kıta arasındaki ulaşım/geçiş yollarının üzerinde olan ve hayati önem taşıyan Süveyş, Cebelitarık ve Türk Boğazları üzerinden işleyen deniz ticaretini kontrol edebilen önemli bir coğrafyadır.⁸

⁶ Giray Saynur Derman ve Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, Güz 2016, s. 458; Açıkseks ve Cankut, a.g.e, s.1249

⁷ “Bazı kaynaklarda bu ülkelere, Tunus, Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Karadağ, Arnavutluk ve İtalya da ilave edilmektedir”. Furkan Terzi ve Uğur Yasin Asal, “Doğu Akdeniz’deki Gelişmelerin Kıbrıs Sorununa Yansıması: Enerji Jeopolitiğinde Yeni Dönem ve Jeostratejik Dönüşüm”, *OPUS*, Cilt 18, Sayı. 40, 2021, s.2885; Yücel Acer, “Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye”, *Adalet Dergisi*, 65. Sayı, 2020 s. 14

⁸ Dursun Yıldız, Tarihi Geçmiş, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz’in Doğusu, s.64 <http://docplayer.biz.tr/3229047-Dursun-yildiz-tarihi-gecmisi-stratejik-onemi-ve-su-sorunu-acisindan.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2021); Cihat Yayıcı, “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, Cilt 4, Sayı 6, Bahar 2012, s.8-9;

Doğu Akdeniz'in jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan en önemli adası da Kıbrıs'tır. Özellikle Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'in kontrol edilmesindeki işlevinden dolayı Kıbrıs, hem bölge devletlerinin hem de büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bu açıdan Ada, *“Ortadoğu petrolünün ulaşım yollarına egemendir; Ortadoğu'dan Afrika'ya uzanan eksen ve Süveyş Kanalı'ndan Hint Pasifik Okyanusu'na uzanan deniz yollarını kontrol edebilecek noktadadır ve hava hâkimiyeti teorisine göre de hava gücünün her istikamete yönlendirilmesinde önemli bir stratejik platformdur. Kıbrıs, küresel ve bölgesel üstünlük sağlamak için önemli bir pozisyonda olması dışında, bölgede çıkan gerginlik ve çatışmaların kontrolü açısından da önemlidir”*.⁹

Türkiye açısından bakıldığında ise Kıbrıs, tüm bu nedenlere ek olarak ayrı bir stratejik öneme sahiptir: “Güneyden Türkiye'nin coğrafi güvenliğini sağlar; Türkiye'nin derinliklerine tesir edebilecek hava ve deniz üssü karakterindedir; Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle olan deniz ticaret yollarını kontrol altında bulundurur; Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de etkinliğini korur; Doğalgaz ve petrol boru hatlarının İskenderun körfezine kadar uzanması da , Türkiye açısından Kıbrıs'ın stratejik önemini arttırır”.¹⁰

Son dönemde Doğu Akdeniz'de bulunduğu ilan edilen doğalgaz ve petrol rezervleri de, Ada'nın önemini arttıran diğer bir faktör olurken, aynı zamanda çok tartışılan bir konu olmasını da sağlamıştır. Bunda, Kıbrıs'ın 1960'lı yıllardan beri devam eden Kıbrıs sorununun kapsamlı ve kalıcı bir çözüme kavuşmamış olması nedeniyle, ortaya çıkan hidrokarbon kaynakları üzerindeki ihtilafların da etkisiyle, Doğu Akdeniz'deki çıkar çatışmalarının derinleşmesinde başat rol oynaması etkindir.¹¹ Türkiye'nin tanımadığı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin (GKRY), KKTC'nin haklarını hiçe sayarak, rezervler üzerinde hak iddiası, Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi'ni (MEB¹²)

Erica Ferg, *Geography and religion in the Eastern Mediterranean*, New York: Routledge, 2020, s.3

⁹ Müge Vatansver, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, (Basım Yılı: 2012), s.1487

¹⁰ Açıkses ve Cankut, a.g.e, s. 1252

¹¹ Mithat Çelikpala ve Fatih Ceylan, “Doğu Akdeniz'de Tersten Esen Rüzgarların Ortasında Türkiye”, PANORAMA, 16 Kasım 2021, <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/11/16/dogu-akdenizde-tersten-esen-ruzgarlarin-ortasinda-turkiye/> (Erişim Tarihi: 11.11.2021)

¹² Münhasır Ekonomik Bölge (MEB), “1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 5. Kısımında düzenlenmiştir. MEB, karasularının ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren kıyı devlete, 200 deniz miline kadar deniz yatağı üzerindeki sularda, deniz yataklarında ve bunların toprak altındaki alanlarında birtakım hak ve yetkiler tanıyan deniz alanına denilmektedir. MEB ancak ilan etme yoluyla kazanılabilir. Doğu Akdeniz coğrafyası dikkate alındığında, karşılıklı

ihlal eden antlaşmalar yapması ve Türkiye'yi devre dışı bırakacak boru hatları projeleri, Türkiye açısından tartışmaları arttıran bir durum yaratmıştır. Bu da doğal olarak, Türkiye'nin Kıbrıs politikalarını doğrudan etkilemektedir. Çünkü Kıbrıs, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de etkinliğini koruyan bir pozisyonda yer aldığından, Kıbrıs'taki gelişmeler bu pozisyonu etkilerken, Doğu Akdeniz'deki gelişmeler de Türkiye'nin Kıbrıs'taki pozisyonunu etkilemektedir.¹³

1. Doğu Akdeniz'deki Son Gelişmeler ve Bölgede Enerji Rekabeti: GKRY ve KKTC'nin Tutumu

Doğu Akdeniz'deki egemenlik mücadelesi, çok uzun yıllardır devam eden ve uluslararası bir boyut kazanmış bir olgudur. Bölgenin yukarıda da bahsedilen jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemi bu mücadelenin ana meselesi olmuştur. Bölgede son on yılda keşfedilen doğalgaz ve petrol rezervleri de, yeni bir rekabet alanı (enerji rekabeti) yaratmıştır. Bölgeye tüm dikkatleri çeken, 2010 yılında Amerikan Jeolojik Araştırmalar Enstitüsü'nün (The U.S. Geological Survey-USGS) açıkladığı Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları hakkındaki rapor olmuştur. Yakın zamana kadar, enerji ihtiyaçlarını karşılamak için gaz ithalatına bağımlı olan Doğu Akdeniz ülkeleri, yeni açık deniz gaz keşifleriyle, ihtiyaçlarını karşılamak bir yana, gazlarını başta Avrupa olmak üzere uluslararası pazarlara ihraç etme şansına sahip olacaktır. Bölgede Levant Havzası'nda¹⁴ toplamda 3,46 trilyon metreküp gaz ve 1,68 milyar varil petrol; Nil Deltası Havzası'nda¹⁵ da yaklaşık 6,32 trilyon metreküp doğalgaz ve 1,76 milyar varil petrol rezervi olabileceği tahmin edilmektedir (Harita 1). Girit adasının güneydoğusunda Mısır'ın kuzey kıyı şeridi boyunca yer alan Herodot havzası,¹⁶ neredeyse tamamen keşfedilmemiş durumdadır. İsrail ve Mısır ile karşılaştırıldığında, Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'de yeni keşfedilen Afrodit sahasında 127 milyar metreküple daha mütevazı gaz rezervine sahip olsa da, uzmanlara göre

kıyıların uzunluğu 400 deniz milinden kısadır. Bu nedenle bu bölgedeki devletlerin MEB sınırlarının belirlenmesi için karşılıklı mutabakatları gerekmektedir." Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler, SD Rapor, Ankara 2019, ss.7-8

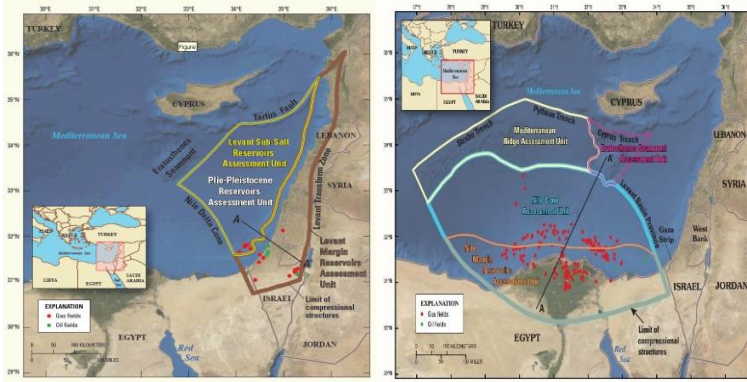
¹³ Açıkses ve Cankut, a.g.e, ss.1251-1252; Yayıcı, a.g.e, ss.5-10

¹⁴ Levant Havzası, İsrail, Lübnan, Suriye ve Filistin'in kıyılarını ve bu ülkelerin münhasır ekonomik bölgelerini kapsayan yerdir.

¹⁵ Nil Deltası Havzası, Mısır'ın kuzeydoğu kesiminde, Sina Yarımadası'nın kuzeybatısında yer alan geniş bir coğrafi alana uzanır.

¹⁶ Levant Havzası'nın batısında, Nil Deltası Havzasının ardından 130.000 km genişliğinde ve 3.200 metre derinliğe kadar ulaşan Herodot Havzası yer alır.

rezervler, adanın 100 yıldan fazla bir süre enerji ihtiyacını karşılaması için yeterli olacaktır.¹⁷

Harita 1: Levant Havzası ve Nil Deltası Havzası¹⁸

Doğal olarak bu büyüklükte ve değerdeki rezervler üzerinde tartışmalı hak iddialarının olmaması mümkün değildir. Nitekim Doğu Akdeniz’de yetki alanlarının paylaşımında yaşanan anlaşmazlıklar, bunu ispatlar durumdadır. Bölgede kıyıdaş ülkeler arasında yaşanan sorunlar ve Türkiye’nin hukuken tanımadığı GKRY ve Türkiye dışında hukuken tanınmayan KKTC’nin varlığı dışında, bölge dışı güçlerin müdahaleleri de eklendiğinde ortak bir çözümde buluşmak oldukça zorlaşmaktadır. Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynaklarının varlığı, daha yakın bölgesel iş birliği için büyük fırsatlar sunarken, aynı zamanda bu değerli kaynaklar üzerinde çatışma potansiyelini de artırmaktadır.¹⁹

¹⁷ Murat Sofuoğlu, “Gas reserves in the eastern Mediterranean are fostering division. Why?”, TRTWORLD, 2018, <https://www.trtworld.com/magazine/gas-reserves-in-the-eastern-mediterranean-are-fostering-division-why-21247> (Erişim Tarihi: 14.04.2022); Hasan Sencer Peker, Kübra Öztürk Oktay ve Yavuz Şensoy, “Doğu Akdeniz’de Deniz yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, Güvenlik Bilimleri Dergisi, Mayıs 2019,Cilt:8 Sayı:1, s.94; Ferhat Kökyay, “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Akdeniz Enerji Politikası”, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış 2021, s.144; Sigrún Stanton ve Duncan Macgregor, “Petroleum potential of the Herodotus Basin: Applying regional analogues to predict plays and reduce potential risk”, Conference: AAPG International Conference & Exhibition (ICE),Conference Paper, South Africa, 4-7 November 2018, s.1

¹⁸ “Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province”, Eastern Mediterranean, United States Geology Survey, 2010, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

¹⁹ Peker, Oktay ve Yavuz Şensoy, a.g.e, s.97 (85-106); Laura El-Katiri ve Mohammed El-Katiri, “Regionalizing East Mediterranean Gas: Energy, Security, Stability and The U.S Role”, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2014, s.ix

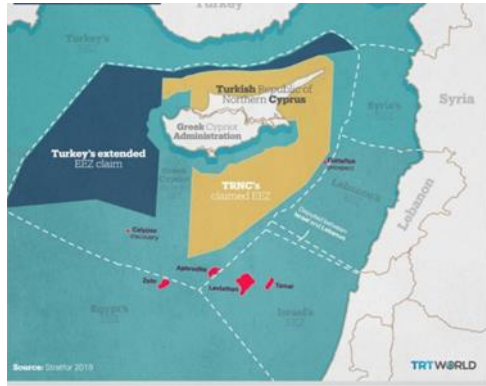
Bölgede 2003 yılında, Shell'in Nil Deltası Havzası'nın Kuzey Doğu Akdeniz bloğunda, Mısır açıklarında doğal gazın ilk önemli ultra derin su keşfiyle başlayan gelişmeler, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri ciddi keşiflere başlamaya teşvik etmiştir. Aslında bölgede ilk açık deniz keşif çalışmalarına başlayan ülke, 1960'ların sonunda, İsrail olmuş, başlangıçta küçük olan ilk keşifler, Haziran 1999'da Noah/Noa açık deniz sahasında ve Şubat 2000'de Mari-B sahasında yapılmıştır. Ancak asıl keşif dönemi, özel şirketlerin işin içine girmesiyle başlamıştır. İlk büyük açık deniz bulgusu, Ocak 2009'da ABD'li Noble Energy ve İsraili şirketler Avner, Delek Drilling, Isramco ve Dor'un da dahil olduğu bir ortaklık tarafından keşfedilen Tamar 1 sahasında olmuş, bunu Mart 2009'da Dalit 1, Aralık 2010'da Leviathan ve Şubat 2012'de Tanin sahasındaki keşifler izlemiştir. 2015 yılında da, Mısır deniz yetki alanında bulunan Zohr sahasında, 850 milyar metreküp tahmin edilen son yılların en büyük doğalgaz keşfi gerçekleştirilmiştir. İtalyan ENI tarafından yapılan açıklamaya göre de, Sina yarımadasının kuzeyinden yaklaşık 50 kilometre açıkta yer alan Noor sahasında, Zohr'dan daha büyük rezerv bulunabileceği açıklanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, Mısır'ın Nil Deltası Havzası ve İsrail'in dahil olduğu Levant Havzası'nın oldukça tatmin edici gaz ve petrol yataklarına sahip olduğu böylece belgelenmiştir.²⁰

2000'lerin başında Doğu Akdeniz'de zengin doğal gaz ve petrol yataklarının bulunduğunu belgeleyen bu keşiflerin ardından, GKRY de bu gelişmelere seyirci kalmamış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsilen, bölgeye kıyısı olan ülkeler ile iki taraflı MEB anlaşmaları yapmaya başlamıştır (Bölgede MEB ilanında bulunan ilk ülke GKRY olmuştur). Bu anlaşmaların, imzacı devletlerle Türkiye'nin ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde yapılıyor olması, bölgedeki gelişmeleri daha da çıkmaza sokmuştur. KKTC ve Türkiye tarafından bu girişimler, hukuksuz olarak görülmüş ve bu anlaşmalara itiraz edilmiş olsa da (Türkiye 2004 yılında, GKRY'nin MEB anlaşmalarını

²⁰ "Bölgede ilk bulgulara Filistin'in Gazze şeridi açıklarında rastlanmış, British Gas ve ortağı Consolidated Contractors International Company (CCC) tarafından 2000 yılında doğalgaz bulunduğu açıklanmıştır. Gaza Marine-1 ve Gaza Marine-2 isimli kuyuların açıldığı sahanın rezervinin 39 milyar m3 olarak tahmin edilmiştir. Ancak British Gas'ın yıllar süren müzakere girişimleri İsrail'in gazın çıkarılmasını bloke eden yaklaşımı nedeniyle sonuç vermemiş, bu nedenle sahanın işletilmesi mümkün olmamıştır". Kökyay, a.g.e; Ayla Gürel, Fiona Mullen ve HarryTzimitras, The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios, PRIO Cyprus Centre, REPORT 2013, ss.1-2; Mehmet Efe Biresselioğlu, "Clashing Interests in the Eastern Mediterranean", Insight Turkey , Vol. 21, No. 4, 2019, s.122; Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a.g.e, s.7

Birleşmiş Milletler'e (BM) taşıyarak, 32° 16' 18" boylamının batısında Türkiye'nin çıkarı olduğunu bildirmiş, ancak ilgili devletlerce hakkaniyete dayalı antlaşmalarla MEB ve kıta sahanlığı sınırlandırılmasının yapılabileceğini ifade etmiştir), GKRY, bu anlaşmaları yapmaya devam etmiştir.²¹

GKRY, 2003'te Mısır'la, 2007'de Lübnan'la (Lübnan parlamentosu anlaşmayı onaylamadı) ve 2010'da İsrail'le bu anlaşmaları yapmanın yanında, 2007 tarihinde Kıbrıs Adası'nın güneyinde 13 adet petrol arama ruhsat sahası ilan etmiş ve bu parsellerde hidrokarbon aranması amacıyla uluslararası şirketlere ruhsat vermiştir (Harita 2-3). Mısır'la yapılan anlaşmanın Annan Planı'nın tartışıldığı dönemde yapılmış olması da manidardır. Bu aşamada GKRY'nin MEB ve bitişik bölge sınırlandırmasına gitmesi, 'Birleşik Kıbrıs Devleti'nin kurulabilme olasılığına karşı atılmış önleyici bir adım olarak görülmüştür. Çünkü GKRY, 24 Nisan 2004 referandumu öncesi yürüttüğü diplomatik manevralarla bitişik bölge, MEB, karasuları ve kıta sahanlığı yetki alanlarında, 'Birleşik Kıbrıs Devleti'ne karar verme yetkisi tanımak istememiştir.²²

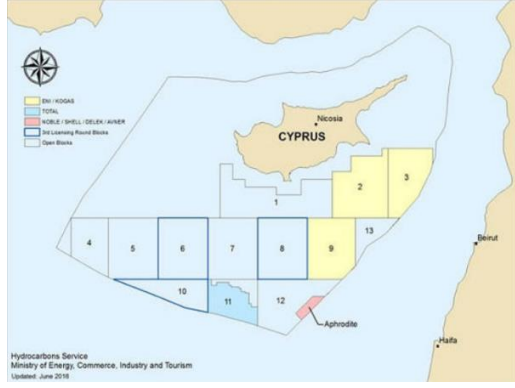

Harita 2: Doğu Akdeniz'de İlan Edilen MEB'ler ve Tartışmalı Bölgeler²³

²¹ Eren Alper Yılmaz, "Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 48, Winter-2020, s.31; Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a.g.e, s.8; İsmail Şahin, Doğu Akdeniz'de Enerji Çatışması ve İşbirliği, RAPOR No: 3, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), 2019, ss.18-19

²² "Mısır lideri Mursi, 2013'te GKRY ile olan anlaşmayı fesh etse de darbe ile iktidara gelen Sisi, bu anlaşmaları tekrar yürürlüğe koymuştur". Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a.g.e; Yılmaz, a.g.e, s.31; Terzi ve Asal, a.g.e, s.2886; Şahin, a.g.e, s.19

²³ Laurent Lagneau, "Pour la France, Chypre, l'Égypte et la Grèce, les accords entre Tripoli et Ankara sont « nuls et non avenues »", Zone militaire, 2020, <http://www.opex360.com/2020/01/09/pour-la-france-chypre-legypte-et-la-grece-les-accords-entre-tripoli-et-ankara-sont-nuls-et-non-avenus/> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)

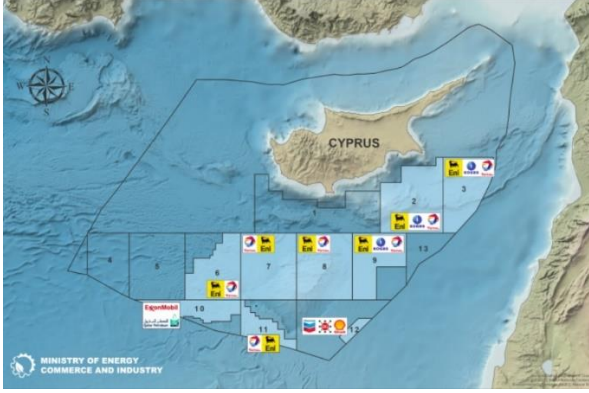
Harita 3: GKRY'nin Belirlediği 13 parsel²⁴

Böylece GKRY, Şubat 2007'de üç yıllık petrol ve gaz arama lisansları için ilk uluslararası ihalesini başlatmış, bu turda 13 bloktan 11'i teklif edilmiştir (3. ve 13. bloklar hariç). 12. Bloкта lisans alan Noble Energy ile 2008'de sözleşme imzalanmış ve 2011'de de, ilk keşif sondajı başlatılmıştır. Afrodit olarak bilinen alanda (Harita 3) bulunan keşifle beraber, 11 Şubat 2012'de başlatılan ikinci Kıbrıs açık deniz lisanslama turuna ilgi önemli ölçüde artmıştır.²⁵ Bu tarihten itibaren, **Blok 2**'de (Ocak 2013) ENI Cyprus Limited (%60) - "Operatör", KOGAS Cyprus Limited (%20) ve TOTAL E&P Cyprus BV'ye (%20); **Blok 3**'te (Ocak 2013) ENI Cyprus Limited (%50) - "Operatör", KOGAS Cyprus Limited (%20) ve TOTAL E&P Cyprus BV'ye (%30); **Blok 6**'da (Nisan 2017) ENI Cyprus Limited (%50) - "Operatör", TOTAL E&P Cyprus BV'ye (%50); **Blok 7**'de (Eylül 2019) TOTAL E&P Cyprus BV (%50) - "Operatör" ve ENI Cyprus Limited'e (%50); **Blok 8**'de (Nisan 2017) ENI Cyprus Limited (%60) - "Operatör" ve TOTAL E&P Kıbrıs BV'e (%40); **Blok 9**'da (Ocak 2013) ENI Cyprus Limited (%60) - "Operatör", KOGAS Cyprus Limited (%20) ve TOTAL E&P Cyprus BV (%20); **Blok 10**'da (Nisan 2017) ExxonMobil Exploration and Production Cyprus (Offshore) Limited (%60) - "Operatör" ve Qatar Petroleum International Upstream LLC'ye (%40) ve **Blok 11**'de (Şubat

²⁴ Sofuoğlu, a.g.e.

²⁵ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, ss.3-4

2013) TOTAL E&P Cyprus BV (%50) - "Operatör" ve ENI Cyprus Limited'e (%50) arama ruhsatları verilmiştir (Harita 4).²⁶

Harita 4: GKRY'nin Verdiği Lisanslar²⁷

GKRY'nin bu girişimleri karşısında KKTC, MEB sınırlaması veya sınır ötesi kaynakların ortak gelişimi için üçüncü ülkelerle anlaşmalar imzalanmasını, hidrokarbon arama lisansları vermek için uluslararası ihaleler düzenlenmesini ve ayrıca Kıbrıs açıklarında arama ve sondaj operasyonlarına izin verilmesini protesto edip, GKRY'nin eylemlerine itiraz etmiştir. Kıbrıslı Türkler, bu eylemleri Kıbrıslı Rumlarla ortaklaşa sahip oldukları, uluslararası düzeyde egemenlik haklarının kullanılmasını içeren eylemler olarak görmüşlerdir. Onlara göre, Kıbrıs sorunu hâlâ çözülmemişken, Kıbrıslı Rumların herhangi bir tek taraflı eylemi, onların meşru hak ve çıkarlarını görmezden gelmek ve kapsamlı bir çözümden önce bu konuda oldu bittiler yaratmak anlamına gelmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'lardan itibaren tartışılır olmasından bu yana, adada tek bir otoritenin bulunmadığını iddia eden Kıbrıslı Türklerin tutumu, "Kıbrıs açık deniz hidrokarbonlarıyla ilgili girişimlerin, siyasi bir çözüme varılana ve bu tür girişimlerde bulunmaya yetkili iki toplumlu bir federal otorite (yani, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlardan oluşan ortak bir hükümet) kurulana kadar beklemesi gerektiğidir. Bu gerçekleşmediği takdirde, en azından iki tarafın bu amaçla özellikle birlikte kuracağı ve ayrıca iki tarafın gelirleri nasıl paylaşacağına da karar verecek geçici bir ortak (yani iki toplumlu) organın yetkisi altına sokmak için

²⁶ "Granted Licences", Ministry of Energy, Commerce and Industry, Hydrocarbons Service, http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/page16_en/page16_en?OpenDocument (Erişim Tarihi: 17.04.2022)

²⁷ A.g.e; Kökyay, a.g.e, s.151

*iş birliği yapılmalıdır. Diğer bir deyişle, Kıbrıslı Türklerin temel kaygısı zenginliğin paylaşımı değil, egemenliğin paylaşımıdır”.*²⁸

Rum tarafı ise, Kıbrıs gazının, Kıbrıs sorununu çözmek için Kıbrıs Türk toplumu ile görüşmelerde bulunan Kıbrıs Rum toplumunun değil, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin malı olduğunu ve dolayısıyla, doğal gaz sahalarının entegrasyonu ve Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından işletilmesinin Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik görüşmelerde yeri olmadığını dile getirmiş, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin mülkiyetinin, Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk vatandaşlarına ait olduğu ve Kıbrıs Türk halkı adına özel hesap açılarak, doğal gazdan elde edilecek gelirden nüfuslarına göre belirlenecek payın bu hesaba yatırılması yönünde karşı bir öneride bulunmuştur. Bu tutum, KKTC tarafından Rum tarafının, Türkleri karar alma mekanizması dışında tutma politikası olarak görülmüştür.²⁹

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş tarafından GKRY'nin bu eylemlerine muhalefet, *“Güneydeki yönetim [. . .] tek taraflı olarak bir sınırlama anlaşması imzalama hakkına sahip değildir. Kıbrıs Rum yönetimi bu konuda KKTC ile iş birliği içinde hareket etmek zorundadır. Aksi takdirde, KKTC'nin gerektiği gibi haklarını savunacağı açıktır. Kıbrıs Rum yönetiminin bölgede yeni bir kriz kaynağı olabilecek olumsuz bir tavır benimsememesini ve ilgili ülkelerin böyle bir harekete izin vermemesini umuyoruz”* şeklinde dile getirilmiştir.³⁰

2003'teki Mısır'la imzalanan MEB anlaşması sonrası dönemin KKTC Dışişleri Bakanı, Lefkoşa'daki Mısır Büyükelçisine, KKTC'nin Mısır'ın Kıbrıslı Rumlarla imzaladığı MEB sınırlandırma anlaşmasını tanımadığını bildirmiş, 2007'de GKRY, Lübnan ile MEB sınırlandırma anlaşması imzaladığında da, dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat, BM Güvenlik Konseyi'ne yazdığı bir mektupta, Kıbrıslı Türklerin tutumunu açıklamış ve mektubunda -GKRY ile Lübnan arasında imzalanan Münhasır

²⁸ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, ss.45-46; Şahin, a.g.e, s.25

²⁹ Ιωάννα Δημοσθένους, “Ο ρόλος της Κύπρου στην νέα ενεργειακή πραγματικότητα στην Νοτιο-Ανατολική Μεσόγειο”, Αλεξάνδρα Προδρομίδου (ed.), Η ενίσχυση των σχέσεων σε θέματα Ασφάλειας μεταξύ των κρατών στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, Αθήνα: Ι.Ε.Κ.Ε.Θ., 1/10/2012-30/6/2013, s.79
<https://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/495/H%20enisxysh%20twn%20sxesewn%20se%20themata%20asfaleias.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 18.04.2022); Gözde Kılıç Yaşın, “Doğu Akdeniz Gerilimine Çözüm Arayışı”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/dogu-akdeniz-gerilimine-cozum-arayisi> (Erişim Tarihi: 18.04.2022)

³⁰ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.47

Ekonomik Bölge (MEB) sınırlandırma anlaşmasına atıfta bulunarak- şunları yazmıştır: “GKRY tarafından imzalanan anlaşma, iddia edilen kapasitesinin altında kalmaktadır. ‘Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti’ hükümsüz olduğundan hiçbir şekilde Kıbrıs Türk halkı veya bir bütün olarak ada için bağlayıcı değildir. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin eşit ortakları olan ve gelecekteki kapsamlı bir anlaşmada yeniden Kıbrıs Rum halkının siyasi eşiti olacak olan Kıbrıs Türk halkı, eşit haklara sahiptir ve doğal kaynaklar hakkında söz sahibidir”.³¹

Nitekim Talat, GKRY’nin İsrail ile olan MEB alanlarının belirlenmesine yönelik görüşmeler konusunda da, 14 Nisan 2009’da BM Sekreteri Ban Ki Moon’a bir mektup göndermiş ve bu mektup BM belgesi olarak yayınlanmıştır. Talat mektubunda “Kıbrıslı Türklerin haklarına ve çıkarlarına ilgisiz olan bu kabul edilemez ve provokatif adımlar, iki taraf arasında güven eksikliğini derinleştirmekle kalmadığı gibi, aynı zamanda her iki taraf arasında gerilimin yükselmesine ve kapsamlı çözüm şanslarının zayıflatılmasına yol açabilmektedir” diyerek genelde uluslararası topluma özelde ise BM’ye GKRY’ni Kıbrıs’ta yeni şartlar belirlenene kadar, bu tür aktivitelere son vermesi yönünde uyarıda bulunması için çağrıda bulunmuştur.³²

Tüm bu uyarılar ve tepkilere rağmen GKRY, Ağustos 2011’de 12. parsel için Noble Energy tarafından sondaj çalışmalarının başlayacağını duyurması üzerine, KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu’nun Özel Temsilcisi Kudret Özersay, “uluslararası alanda Kıbrıs Türk duruşunun ne kadar az dikkate alındığı göz önüne alındığında, Kıbrıs Türk tarafının haklarını ‘eşit önemde benzer karşılıklı adımlar’ atarak savunmaktan başka seçeneği olmadığını açıklamış ve GKRY tarafının, adanın güneyinde sondaj faaliyetlerini askıya almadığı takdirde, Kıbrıs Türk tarafının da anlaşmalar yaparak adanın deniz alanlarında petrol ve doğalgaz aramaya başlayacağını 17 Ağustos 2011 tarihinde yaptığı açıklamayla ilan etmiştir.” Böylece Türkiye ile buna yönelik iş birliği de başlatılmıştır.³³

³¹ Fiona Mullen, “Cyprus Gas: Positions on Sovereignty and Latest Market Developments”, Ed: Ayla Gürel, Harry Tzimitras ve Hubert Faustmann, East Mediterranean Hydrocarbons: Geopolitical Perspectives, Markets, and Regional Cooperation, Brookings, Prio Cyprus Centre, Report3/2014, s.9

³² “Talat’ın Ban’a mektubu BM belgesi”, Kıbrıs Star, 12.05.2009, <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=28316> (Erişim Tarihi: 16.04.2022); Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.48

³³ Şahin, a.g.e, s.26; Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.49

Karşılıklılık ilkesine dayanan bu politika ile Türkiye ve KKTC, artık GKRY'nin eylemlerine protesto ederek ve tepki göstererek değil, eylem odaklı politika ile cevap vermeye başlıyordu. Böylece Türkiye ile iş birliği içinde kendi hidrokarbon arama çalışmalarına başlayan Kıbrıs Türk tarafı, 29 Eylül 2012'de BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon'a Ada'daki her iki tarafın, Kıbrıs sorununa ilişkin hukuki ve siyasi konumlarına hanel gelmeksizin, Kıbrıs adasının kıyı şeridindeki hidrokarbon kaynaklarıyla ilgili faaliyetlere ilişkin bir plan üzerinde anlaşmaya varmaları yönünde yeni bir öneri sunmuştur. Bu plana göre: “(i) BM Genel Sekreteri, iki tarafça atanan üyelerden oluşan yeni bir iki toplumlu “teknik komite” başkanlığına “bir kolaylaştırıcı” atayacaktır. (ii) teknik komite, (a) ‘her iki tarafça tek taraflı olarak verilen uluslararası anlaşmalar ve lisanslar üzerinde iki tarafın yazılı karşılıklı rızasını’ almakla görevlendirilecektir ve (b) ‘Kıbrıs adasının açıklarındaki hidrokarbon kaynaklarıyla ilgili iki tarafın paylarını’ belirleyecektir (iii) Teknik komite, hidrokarbon kaynaklarının toplam gelirin tutulacağı hesabı yönetecektir. Gelir, ‘öncelikle kapsamlı çözüm hükümlerinin uygulanmasının finansmanı için’ ve ayrıca iki tarafın ‘teknik komite aracılığıyla birlikte karar vereceği’ farklı - askeri olmayan - amaçlar için kullanılacaktır”. Öneride ayrıca, her iki tarafça çıkarılan hidrokarbon kaynaklarının, Avrupa pazarlarına taşınmasının en uygun ve karlı yolunun Türkiye üzerinden olacağı da yer almaktadır.³⁴

2. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Son Gelişmeler Çerçevesinde Kıbrıs Politikaları

Türkiye ile GKRY arasında anlaşmazlıklar, aslında GKRY'nin 2011'de sondaj faaliyetlerine başlamasından çok önce başlamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi, Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen, GKRY'nin 2007'de Türkiye'nin tanımadığı MEB'de 13 arama sahasını ilan ederek uluslararası şirketlere ruhsat vermesi, bu anlaşmazlıkları hat safhaya çıkarmıştır. GKRY'nin bu girişimi, Türkiye için çeşitli nedenlerle kabul edilmezdi: Bu nedenlerin birincisi, bu girişimlerin “Kıbrıs Sorunu”nun çözümü konusunda engel teşkil edecek olmasıdır. Türkiye açısından, GKRY'nin, Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında “tüm adanın tek tanınan temsilcisi” olduğu ve bu nedenle de Kıbrıs'ın tüm MEB'i üzerinde egemenlik haklarına sahip olduklarını iddia etmesi yanlıştır. GKRY Cumhurbaşkanı Dimitris Hristofyas'ın ülkesinin arama sondajı yapma hakkının “pazarlık edilemez”

³⁴ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.50

olduğunu ve her türlü “yabancı müdahaleyi” protesto edeceklerini ilan etmesi, bu gerçeği ortadan kaldırmaz. Kıbrıs’ın egemenliği, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında paylaşılmaktadır. Bu nedenle, Kıbrıs kıyılarında keşfedilen doğal kaynaklar, herhangi bir rezervden elde edilecek olası faydalara/kazançlara adil bir şekilde katılması gereken her iki tarafa da aittir ve bunun hukuki bir sonucu olarak, GKRY, adada kapsamlı bir çözüme varmadan bu kaynakları kullanmamalıdır. Bu girişim, BM himayesinde Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum liderler arasında son dönemde yürütülen barış müzakere sürecini sabote etmekten başka bir şey değildir.³⁵ İkincisi, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki kıta sahanlığı iddialarının, GKRY tarafından ilan edilen MEB ile çatışıyor olmasıdır. Nitekim Türkiye, 2003 ve 2010 yılları arasında, GKRY’nin Mısır, Lübnan ve İsrail ile imzaladığı tüm deniz sınırı anlaşmalarını kınamış ve aşağıdaki gerekçelerle bu ülkelere onları reddetmeleri için lobi yapmıştır: “Mevcut Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs’ı bir bütün olarak temsil etmeye yetkili değildir ve dolayısıyla Kıbrıs adına uluslararası anlaşmalar imzalayamaz; Adaların deniz bölgeleri oluşturma kapasitesi, kıta kara kütlelerine kıyasla sınırlı olmalıdır ve Kıbrıs adasının deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında ortay hatlar metodu kullanılamaz; Uluslararası Deniz Hukuku’na göre, kapalı ya da yarı kapalı denizlerde kıta sahanlığı veya MEB sınırlandırmaları ancak bütün ilgili ülkeler arasında ve bütün tarafların hak ve çıkarlarını gözetecek şekilde, işbirliği içerisinde yapılacak anlaşmalarla belirlenebilmektedir. Bu nedenle Türkiye, Kıbrıs MEB’inin bazı bölümlerinin kendi kıta sahanlığı içinde olduğunu, diğerlerinin ise KKTC yetki alanına girdiğini iddia etmiştir. Türkiye ayrıca Doğu Akdeniz’deki hak ve çıkarlarını korumakta kararlılığını da dile getirmiştir.” Üçüncüsü, Türk politika yapıcılar, Kıbrıslı Rumların çeşitli enerji şirketlerine arama ruhsatı vermesini, Türkiye’yi dar bir açık deniz alanına hapsedme girişimi olarak değerlendirmektedirler.³⁶

³⁵ Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim, a.g.e; Ebru Oğurlu, “Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkish Foreign Policy”, Istituto Affari Internazionali, 2012, ss.4-5; Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.51

³⁶ “Türkiye, konumunu öncelikle BMDHS’nin MEB ve Kıta Sahanlığı ile ilgili 74. ve 83. maddelerinde atıfta bulunulan anlaşma, hakkaniyetli çözüm ve geçici düzenlemeler ilkelerine dayandırmaktadır. Türkiye ayrıca, Akdeniz gibi yarı kapalı bir denizde kıta sahanlığının sınırlandırılmasının, ilgili ülkelerin hem teamül hem de içtihat uyarınca uluslararası hukuk [haklarına] ve çıkarlarına saygı gösteren bir anlaşma ile gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir”. Biresselioğlu, a.g.e, s.124; Mona Sukkarieh, The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests, Natural Resource Governance Institute, 2021, s.5; Şahin, a.g.e, ss.20-21; Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e; Emre İşeri ve Ahmet Çağrı Bartan, “Turkey’s Geostrategic Vision and Energy Concerns in The Eastern Mediterranean

2007'deki gelişmeler üzerine, Türk Dışişleri Bakanlığınca, "GKRY'nin petrol ve doğal gaz gibi konularda adadaki iki halkın ortaklaşa sahip olduğu hakları ihlal ederek ve Doğu Akdeniz ülkeleri arasında mutabakata dayanmayan oldu-bittiler yaratarak uluslararası ihaleler açma teşebbüslerine son vermesi istenmiş"³⁷ ve "Kıbrıs Adası çevresindeki deniz alanları için petrol ve gaz arama araştırmalarını ve çıkartılmasını, geçersiz lisanslara dayalı olarak yürütmeyi düşünebilecek ülkeler ve şirketler, durumun hassasiyetini ve adanın diğer kurucu halkları olan Kıbrıslı Türklerin iradesini hesaba katarak, Kıbrıs sorununun çözüm sürecini olumsuz etkileyebilecek her türlü girişimden kaçınmaları ve buna göre hareket etmeleri konusunda uyarılmıştır".³⁸ 2010'daki gelişmeler üzerine de Türkiye, GKRY'nin yaptığı anlaşmayı protesto etmiş, "Kıbrıslı Türklerin haklarını göz ardı ederek, Kıbrıslı Rumların bu tür anlaşmaları imzalama çabalarının son derece zamansız olduğunu ve çözüm sürecine ilişkin gerçek niyetleri ve samimiyetleri hakkında da soru işaretleri doğurduğunu tekrarlamıştır".³⁹

Ancak diplomatik ve siyasi teşebbüsler istenen sonucu vermemiş ve tüm itirazlara rağmen, GKRY'nin bu girişimlerinin devamı üzerine, bu mesele Türkiye'nin KKTC ile olan ilişkilerinde de ilk sıraya oturmuştur. GKRY'nin adanın güneyinde sondaj faaliyetlerine başlamasına bir tepki olarak Türkiye, 21 Eylül 2011 tarihinde KKTC ile "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması"nı imzalamıştır (Harita 5)⁴⁰ "Bu anlaşma, Türkiye ve KKTC'nin, deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ile başlayan kriz kapsamında attıkları ilk somut adım ve Türkiye-KKTC iş birliği politikasının başlangıcı olmuştur. Türkiye için bu anlaşma, Kıbrıs Türklerinin, adanın tüm kıta sahanlığı

Security Architecture: A View From Ankara", Zenonas Tziarras (ed.), The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security, Nicosia, Publisher: PRIO Cyprus Centre, 2019, s.118

³⁷ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Bir Soruya Cevabı", 10 - 15 Şubat 2007, T.C Dışişleri Bakanlığı https://www.mfa.gov.tr/sc_10---15-subat-2007_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

(Erişim Tarihi: 18.04.2022)

³⁸ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e, s.52

³⁹ A.g.e.

⁴⁰ "Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması, Rum tarafının sondaj faaliyetlerine 19 Eylül 2011 tarihinde başladığının açıklanması üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu arasında 21 Eylül 2011'de BM Genel Kurulu çalışmaları vesilesiyle buldukları New York'ta imzalanmıştır". "T.C Dışişleri Bakanlığı, No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye - KKTC Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması", 21 Eylül 2011, https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eyul-2011-turkiye-_kkct-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasina-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.04.2022)

üzerindeki meşru, eşit ve ayrılmaz haklarını saklı tuttuğunu kayıt altına almış ve Türkiye'nin Akdeniz'de petrol ve doğalgaz aramasının önündeki engeller bu anlaşmayla ortadan kalkmıştır".⁴¹

Harita 5: Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Çizgisi⁴²

Bu anlaşmadan kısa bir süre sonra da, KKTC Bakanlar Kurulu, 22 Eylül 2011'de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Kuzey Kıbrıs deniz yetki alanlarında petrol ve doğalgaz arama ruhsatı verme kararı almıştır. Burada başka bir sorun ortaya çıkmaktadır ki, o da, her iki tarafın (KKTC-GKRY) arama ruhsatı verdiği alanların kesişmesidir. Çünkü bu anlaşma ile, altısı Kıbrıs Rum bölgelerinde olduğu iddia edilen yedi açık deniz bloğuna arama ruhsatı verilmiştir (Blokler 1, 2, 3, 8, 9 ve 13) (Harita 6).⁴³

⁴¹ A. g. e.; Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a. g. e. s. 8; Sukkariéh, a. g. e. s. 8; Şahin, a. g. e. s. 27

⁴² Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a. g. e. s. 9

⁴³ "Bu kapsamda 7 adet deniz ruhsat alanı ve 2 adet kara ruhsat alanında çalışmalar devam etmektedir. KKTC kara alanlarında 693 km 2 boyutlu sismik veri toplanmış, toplam 11.924 noktada Gravite-Manyetik ölçümleri yapılarak modeller oluşturulmuş ve H no'lu ruhsat alanında 4125 metre derinlikte Türkyurdu-1 arama kuyusu kazılmıştır. KKTC deniz alanlarında ise 16219 km'lik 2B sismik veri toplama çalışması ve 2485 km² 3B veri toplama çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde hidrokarbon aramacılığı açısından prospektif alanlar belirlenmiştir". "KKTC", Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), <https://www.tpao.gov.tr/kkctc> (Erişim Tarihi: 20.04.2022); KKTC Bakanlar Kurulu Kararı, Karar No: K(II)1195-2011, Tarih: 22/09/2011, <http://95.0.174.26/bkkrarar/liste> (Erişim Tarihi: 20.04.2022); El-Katiri ve El-Katiri, a. g. e. s. 15

hidrokarbon arama ve işletme faaliyetlerinin gelecekteki seyrini ortaklaşa belirleyebilmeleri için BM Genel Sekreteri'nin himayesinde özellikle bu konuda bir araya getirilmesi” önerisinde bulunmuştur”.⁴⁷

GKRY de, 19 Haziran 2012’de TPAO’ya verilen ruhsatlara karşı itirazını BM nezdinde yapmıştır. Bu itirazlara göre, “Türk Bakanlar Kurulunun, TPAO’ya Doğu Akdeniz’de bazıları kısmen ya da tamamen Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kıta sahanlığı ve MEB’i içinde kalan hidrokarbon arama ve çıkarma ruhsatları veren 2012/2802, 2012/2973 ve 2012/2968 sayılı kararları uluslararası hukukun ihlali ve Kıbrıs Cumhuriyeti’ne verilen hakların kullanılmasındır; Türk Bakanlar Kurulunun, TPAO’ya ruhsat verdiği sahalarda (2012/2802, 2012/2973,2012/2968) Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kıta sahanlığı ve MEB alanları içinde kalmaktadır; Türkiye’nin söz konusu kararları uluslararası hukuka açık bir meydan okumadır. Bu nedenle de Türkiye tarafından söz konusu alanlarda TPAO’ya hidrokarbon arama ruhsatları verilmesi hükümsüzdür ve “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin” bu haklarını herhangi bir şekilde etkilemez”.⁴⁸ KKTC’nin GKRY’nin itirazlarına cevabı, “Türkiye ile imzalanan anlaşmaların, Kıbrıslı Türklerin de ortak olduğu alanlarda araştırma yapılabilmesi için bir iş birliği amacı taşıdığı, Rum tarafı nasıl ABD, İtalyan, Fransız şirketleriyle bu tip anlaşmaları yapma hakkını kendinde görüyorsa, KKTC’nin de Türkiye’deki şirketlerle bu anlaşmaları yapması ve bölgedeki hak ve çıkarlarımızı korumasının doğal olduğu” şeklindedir.⁴⁹

Türkiye, KKTC ile olan anlaşma çerçevesinde araştırma faaliyetlerine devam ederken diğer yandan da, artan izolasyon duygusuna yanıt olarak ENI’nin Blok 3’teki sondaj programını engelleyerek⁵⁰, GKRY’nin iddia ettiği MEB’inde gelecekteki herhangi bir sondaj faaliyeti için riskleri artıracak politikalar izlemiştir. GKRY Başkanı Nicos Anastasiades, “*Türkiye’nin*

⁴⁷ Gürel, Mullen ve Tzimitras, a.g.e.

⁴⁸ Şahin, a.g.e, s.25

⁴⁹ “Nami: Türkiye ile enerji konusunda çok daha derin ve geniş kapsamlı ilişki oluşturulacak”, KKTC Enformasyon Dairesi, 23 Ekim 2018, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/namiturkiye-ile-enerji-konusunda-cok-daha-derin-ve-genis-kapsamli-iliski-olusturulacak/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)

⁵⁰ “23 Şubat 2018’de Türk donanması, bir Eni sondaj gemisini Kıbrıs sularında planlanan sondaj sahasına ulaşmadan ablukaya almış ve şirketi gemiyi geri çekmeye zorlamıştır. GKRY Başkanı Nicos Anastasiades, Türkiye’nin "gemiyi bloke ederek uluslararası hukuku ihlal ettiğini" söylerken, Türk hükümeti de, geminin hareket alanının Türkiye'nin veya KKTC'nin yetki alanı içinde olması nedeniyle bloke edildiğini belirtmiştir”. Michaël Tanchum, “The Geopolitics of the Eastern Mediterranean Crisis: A Regional System Perspective on the Mediterranean's new Great Game”, Ed: Michaël Tanchum Eastern Mediterranean in Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities, Konrad Adenauer Stiftung, 2020, s.8; Biresselioğlu, a.g.e, s.126

gemiye bloke ederek uluslararası hukuku ihlal ettiğini ve “Kıbrıs Cumhuriyeti” hükümetinin gerekli adımları atacağını ilan ederken, Türk hükümeti de, geminin hareket alanının Türkiye veya KKTC yetki alanı içinde olması nedeniyle bloke edildiğini” belirtmiştir.⁵¹ Türkiye’nin yetki alanları ve bu kaynakların paylaşımı konusundaki sorunlara yönelik politikaları dışında, bu kaynakların Avrupa’ya taşınması için planlanan depolama ve geçiş güzergahları konusunda da itirazları vardır. Örneğin Türkiye, Kıbrıs (GKRY), Yunanistan ve İsrail arasında nihai anlaşması Ocak 2020’de imzalanan, Doğu Akdeniz’i Yunanistan üzerinden AB’ye bağlayan, AB tarafından finanse edilen ve ABD destekli 1.900 kilometrelik bir doğal gaz boru hattı olan Eastmed’in (Doğu Akdeniz Boru hattı) güzergâhını kabul etmemiş, Libya ile yaptığı MEB anlaşması ile birlikte, Doğu Akdeniz’de Türkiye-Libya kıyılarını karşılıklı olarak kontrol etmeye başlayarak, Eastmed boru hattı’nın geçirilmesi planlanan deniz sınırlarına hâkim olmuştur. Bu girişim, Eastmed boru hattının bu bölgeden geçmesi gerekeceğinden, projenin önünde bir engel yaratmıştır.⁵²

Eastmed’de, “Leviathan ve Afrodit sahalarından Kıbrıs’a 200 km, Kıbrıs’tan Girit’e 700 km, Girit’ten Yunanistan’a (Mora Yarımadası) 400 km ve Yunanistan içinde de (Mora yarımadası ve Batı Yunanistan) 600 km’lik bir boru hattı inşası öngörülmüştür. Buradan da iki olası rota düşünülmüştür: biri 1.200 km açıkta ve 500 km karada (Yunanistan ve İtalya’yı birbirine bağlar), diğeri 1.550 km açıkta ve 20 km’de karada (Yunanistan ve Bulgaristan’ı birbirine bağlar) (Harita 7). Bu proje finansal olarak uygulanabilir olmayabilir, ancak Türkiye üzerinden Avrupa’ya giden daha uygun maliyetli rotayı atlatmayı amaçladığı da bir gerçektir”.⁵³ Bu proje aynı zamanda,

⁵¹ Biresselioğlu, a.g.e

⁵² Joe Macaron, The Eastern Mediterranean Gas Forum Reinforces Current Regional Dynamics, 2019, <https://arabcenterdc.org/resource/the-eastern-mediterranean-gas-forum-reinforces-current-regional-dynamics/> (Erişim Tarihi: 16.04.2022); Eastern Mediterranean Pipeline Project, NS Energy, <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> (Erişim Tarihi: 16.04.2022)

⁵³ “Bin dokuzyüz kilometre uzunluğunda, üç bin metre derinliğe inen ve Akdeniz’in dibinde 6-7 milyar Euro’luk yatırım ile bir boru hattı döşenmesi, küresel gaz fiyatlarının düşük seyrettiği ve yenilenebilir enerjiye yöneliş nedeniyle düşük kalması beklenen piyasa koşullarında zaten üretim maliyeti pahalı olan Doğu Akdeniz gazı pazarlamak için pek olası gözükmemektedir”. Daryal Batıbay, “Doğu Akdeniz’de Yunanistan ile Uzlaşma?”, PANORAMA, 13 Ağustos, 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/08/13/dogu-akdenizde-yunanistan-ile-uzlasi/> (Erişim Tarihi: 18.11.2021); Oğuzhan Akyener, “Doğu Akdeniz (EASTMED) Boru Hattı Projesi”, Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM), 2017, <https://www.tespam.org/dogu-akdeniz-eastmed-boru-hatti-projesi/> (Erişim Tarihi: 14.04.2022);

Ege'de yıllardır devam eden Türk-Yunan deniz yetki alanları uyuşmazlığının Doğu Akdeniz'e taşınmasına yol açmasından dolayı da tartışmalıdır.⁵⁴

Harita 7: Eastmed (Doğu Akdeniz) Boru Hattı⁵⁵

Türkiye'yi devre dışı bırakmak için düşünülen diğer bir girişim, GKRY- Vassilikos'ta bir LNG (Liquified Natural Gas- Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) terminali inşasıdır. LNG terminalinin, "sınırlı sayıda ülkeye değil, istenen ülkeye ihraç olanağı sağlaması; terör saldırılarına karşı uzun bir hattın değil, tek noktanın hedef olması; doğal gaza göre hacminin 600 kez küçük olması nedeniyle bir seferde büyük hacimlerin taşınabilmesi gibi avantajları yanında, yüksek ilk yatırım ve işletme maliyeti; LNG tesisinin inşasının çok uzun sürmesi; üretilen gazın yaklaşık % 12.5'inin LNG tesisince tüketilmesi ve finansman bulma zorluğu gibi dezavantajları da vardır".⁵⁶ Bu dezavantajlarına rağmen, toplam değeri 289 milyon Euro olan bu proje, AB başta olmak üzere destek görmüş ve terminalin yapımına Avrupa Yatırım Bankası (EIB) 150 milyon Euro değerinde düşük faizli kredi verilmesine onay vermiştir. 101 milyon Euroluk kısmı Avrupa Komisyonu (Avrupa'yı

Eastmed, IGI Poseidon, <https://web.archive.org/web/20161013145009/http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (Erişim Tarihi: 16.04.2022)

⁵⁴ "Zira projenin öngördüğü boru hattının Kıbrıs'tan Girit adasına ulaşması için, söz konusu iki ada arasındaki yaklaşık 750 mil uzunluğundaki deniz alanının Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan yetki alanı olarak paylaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla proje, Doğu Akdeniz'de bu denize en uzun kıyısı olan Türkiye'yi deniz yetki alanı olarak sadece 41 bin kilometre kare ile sınırlamak istemektedir. Bu çabada Yunan-Rum deniz yetki alanı iddialarının temelinde ise Kıbrıs, Girit ve Meis adalarının ana karalar gibi deniz yetki alanlarına sahip oldukları tezi yatmaktadır". Batıbay, a.g.e; Bireselioğlu, a.g.e, s.127

⁵⁵ Akyener, a.g.e.

⁵⁶ Necdet Pamir, "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Bölgesel Enerji Güvenliği", KTMMOB, Girne, 20 Mayıs 2017, s.116

Birleştirme Tesisi-CEF kapsamında) tarafından hibe edilecek olan proje maliyetinin kalan miktarı ise, Kıbrıs (GKRY) Elektrik Kurumu ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından finanse edilecektir. GKRY'nin ilk LNG terminalinin kurulumu için China Petroleum Pipeline Engineering liderliğindeki bir konsorsiyum, terminali inşa etme sözleşmesini güvence altına almıştır. Bu konsorsiyumda Metron Energy Applications, Wilhelmsen Ship Management ve Hudong-Zhonghua Shipbuilding yer almaktadır. Vassilikos tesisi Kıbrıs (GKRY) Doğal Gaz Altyapı Şirketi (ETYFA) tarafından işletilecektir. Ancak 2022 sonbaharına kadar teslim edilmesi planlanan proje ciddi zorluklarla (pandemi ve tedarik zinciri sorunları) karşılaşmış ve teslimat tarihi 2023 ortasına çekilmiştir.⁵⁷

Aslında “Türkiye'nin BM tarafından tanınan Trablus hükümetiyle açık ve resmi bir ittifak kurması, Doğu Akdeniz'de stratejik izolasyonla karşı karşıya kalmasının sonucudur”. Türkiye, bu izolasyondan kurtulmak için, 27 Kasım 2019'da Trablus hükümeti ile, “Akdeniz'de Yetki Alanlarının Sınırlandırılması” (Harita 8) ve “Güvenlik ve Askeri İş birliği” konulu iki anlaşma imzalayarak bir çıkış stratejisi seçmiştir. Deniz sınırı anlaşması Türkiye'ye, Yunanistan'ın Mısır ve GKRY ile ikili anlaşmaları tarafından oluşturulan MEB'lere itiraz etmesi için yasal bir karşı iddia da sağlamaktadır.⁵⁸

İmzalanan anlaşmaya yönelik eleştiriler üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Hilmi Aksoy, “*Bu bağlamda gerek İtalya'nın gerek diğer AB üyelerinin GKRY ile Mısır arasında 2003'te yapılan sınırlandırma anlaşmasına sessiz kalmış olmaları, bu ülkelerin izledikleri mevcut politikanın ne kadar çelişkili ve tutarsız olduğunu da göstermektedir. Doğu Akdeniz'de hem kendi hem Kıbrıs Türklerinin haklarını kararlılıkla korumaya devam edeceğiz*” diyerek bu eleştirileri tamamen reddettiklerini belirtmiştir.⁵⁹

⁵⁷ “Güney Kıbrıs'ın ilk LNG terminali için AB'den düşük faizli kredi”, Detay Kıbrıs, 16.06.2020 <http://www.detaykibris.com/guney-kibrisin-ilk-lng-terminali-icin-abden-dusuk-faizli-kredi-220916h.htm> (Erişim Tarihi:25.04.2022); “Rum Yönetiminin Vasiliko'ya LNG Terminali İle Baş Belada”, Detay Kıbrıs, 05.02.2022, <http://www.detaykibris.com/rum-yonetiminin-vasilikoya-lng-terminali-ile-basi-belada-281763h.htm> (Erişim Tarihi:25.04.2022); Mirza Duran, “Cyprus kicks off work on first LNG import terminal”, LNG Prime, July 13, 2020, <https://lngprime.com/lng-terminals/cyprus-kicks-off-work-on-first-lng-import-terminal/2975/> (Erişim Tarihi:25.04.2022); “Cyprus LNG Import Project in Danger of Derailment”, Lebanon Gas News, February 9, 2022, <https://lebanongasnews.com/wp/cyprus-lng-import-project-in-danger-of-derailment/> (Erişim Tarihi:25.04.2022)

⁵⁸ Tanchum, a.g.e, s.9; Çelikkpala ve Ceylan, a.g.e.

⁵⁹ “Aksoy: Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Türklerinin haklarını kararlılıkla korumaya devam edeceğiz”, KKTC Enformasyon Dairesi, 30 Ocak 2020, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/aksoy-dogu->

Türkiye'nin Libya atılımı sonrasında Batı ve Doğu Akdeniz'de ilişkileri giderek gerilmiş ve karşısında oluşan cephe daha da boyutlanarak derinleşmiştir.

Harita 8: Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Kapsamında Türkiye-Libya MEB Bölgesi⁶⁰

Bu cephelerden biri de, bölgedeki doğalgaz sondaj hakları konusunda Yunanistan ve Kıbrıs (GKRY) ile aralarındaki anlaşmazlıkta sıkışıp kalmış görünen Türkiye'nin bölgesel rakiplerini birleştiren, merkezi Kahire'de bulunan ve 2019'da kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu'dur (EMGF). Bu forumun kurucu üyeleri, İtalya, Mısır, Yunanistan, Kıbrıs (GKRY), İsrail, Filistin Yönetimi ve Ürdün'dür. Forumu Fransa 2021'de üye olurken, ABD ve AB de gözlemci statüsünde bulunmaktadır. Türkiye, KKTC, Suriye, Libya ve Lübnan'ın dışarıda bırakıldığı bu Forum, "Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları, açık deniz alanlarındaki yeni gaz keşifleri ve mevcut kaynakların optimal kullanımı konusunda üye ülkeler arasında koordinasyon sağlamayı amaçlamaktadır".⁶¹

akdenizde-kibris-turklerinin-haklarini-kararlilikla-korumaya-devam-edecegiz/ (Erişim Tarihi: 25.04.2022)

⁶⁰ "Altun: Türkiye-Libya mutabakatı, devletimizin egemenlik haklarının tescilidir" T.C İletişim Başkanlığı, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/altun-turkiye-libya-mutabakat-i-devletimizin-egemenlik-haklarinin-tescilidir/> (Erişim Tarihi:26.04.2022)

⁶¹ Tanchum, a.g.e; "Natural Gas Cooperation in the Eastern Med, Geopolitical Futures", Geopolitical Futures, November 22, 2019, <https://geopoliticalfutures.com/pdfs/natural-gas-cooperation-in-the-eastern-med-geopoliticalfutures-com.pdf> (Erişim Tarihi:26.04.2022); Elif Küçükkaya, Türkiye'nin Yer Almadığı "Doğu Akdeniz Gaz Forumu" Kuruldu!, Enerji Portalı, 16.Ocak 2019, <https://www.enerjiportali.com/turkiyenin-yer-almadigi-dogu-akdeniz-gaz->

Doğu Akdeniz’de olmayan İtalya’nın bu grup içinde yer alması, GKRY-Yunanistan stratejisinin bir sonucudur. İtalyan şirketi ENI’nin GKRY’nin vermiş olduğu ruhsat alanlarındaki sondaj çalışmalarının Türkiye tarafından engellenmesi sonucu bölgeden ayrılması, bu stratejiyi zora soktuğu için, bu Forum sayesinde İtalya’nın tekrar bölgede bir aktör olması sağlanmıştır. Forum enerji iş birliğinin yanı sıra, yeni siyasi ittifaklar yaratmayı da amaçlamaktadır. Bir sonraki adım, “EMGF’yi uluslararası bir kuruluş haline getirmek ve enerji sektörü ile ortaklıklar kurarak yaygınlaştırmaktır”.⁶²

EMGF Katılımcıları⁶³

Bu gelişmeler, Türkiye’nin KKTC ile olan ilişkilerini daha da geliştiren bir durum yaratmış ve Türkiye, Kıbrıs çevresindeki, kıta sahanlığı veya KKTC’nin yetki alanına girdiğini iddia ettiği alanlarda sondaj operasyonlarını hızlandırarak faaliyetlerini daha da arttırmıştır.⁶⁴ Bu kapsamda Barbaros sismik araştırma gemisi ile Fatih ve Yavuz sondaj gemileri belirlenen bölgelerde arama faaliyetlerine başlamıştır (Harita 9). Bunlara 2019’da Oruç Reis sismik araştırma gemisi (Harita 10) ve 2020’de de

forumu-kuruldu/? (Erişim Tarihi:26.04.2022); “Ανατολική Μεσόγειος: Η ενέργεια, σημείο συμμαχιών και αντιπαράθεσων”, NAYTIKA ΧΡΟΝΙΚΑ, 23 September 2020, <https://www.naftikachronika.gr/2020/09/23/anatolikos-mesogeios-i-energeia-simeio-symmachion-kai-antiparatheseon/> (Erişim Tarihi:27.04.2022)

⁶² Emre Erdemir, “Doğu Akdeniz Gaz Forumu:Dünü, Bugünü, Yarını”, Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi, 2020, <https://turkdegs.org/icerik/dogu-akdeniz-gaz-forumu-duenu-bugunu-yarini> (Erişim Tarihi:29.04.2022); Biresselioğlu, a.g.e, s.119

⁶³ Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim, a.g.e, s.13

⁶⁴ Sukkarieh, a.g.e, s.6

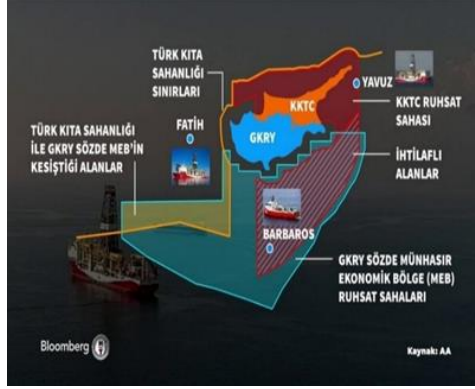
Kanuni sondaj gemisi eklenmiştir. Bu gemilerin söz konusu deniz alanlarında güvenliğini sağlayabilmek için onlara zaman zaman askeri gemiler de refakat etmiştir.⁶⁵

Türkiye'nin bu girişimleri yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Fatih, Kıbrıs adası yakınlarında, Blok 1 ve 6 civarında Türk kıta sahanlığında doğalgaz arama faaliyetlerine başlayınca, bu girişim, GKRY ve uluslararası düzeyde tartışmalara yol açmıştır. GKRY, tek tarafı olarak bölgenin kendi MEB'i ve kendi kontrolü altında olduğunu, bu faaliyetlerin, uluslararası hukukun yanı sıra Kıbrıs'ın egemenliğini, egemenlik haklarını ve deniz bölgeleri üzerindeki yargı yetkisini de ihlal ettiğini iddia ederken, Türkiye ikinci bir gemi olan Yavuz'u denize indirmiş ve sonrasında da sondaj çalışmalarına devam etmiştir. Bunun üzerine Yunanistan, Avrupa Konseyi'ne Türkiye'yi faaliyetlerini kısıtlaması konusunda uyarması çağrısında bulunmuştur.⁶⁶ Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk da, 9 Mayıs 2019'da yaptığı açıklamada “*Avrupa Birliği Kıbrıs'ın arkasındadır. Türkiye'yi AB üyesi ülkelerin egemenliğine saygılı olmaya çağırıyoruz. Avrupa Konseyi gelişmeleri yakından izlemeye devam edecektir*” diyerek GKRY ve Yunanistan'a desteğini açıklamıştır.⁶⁷

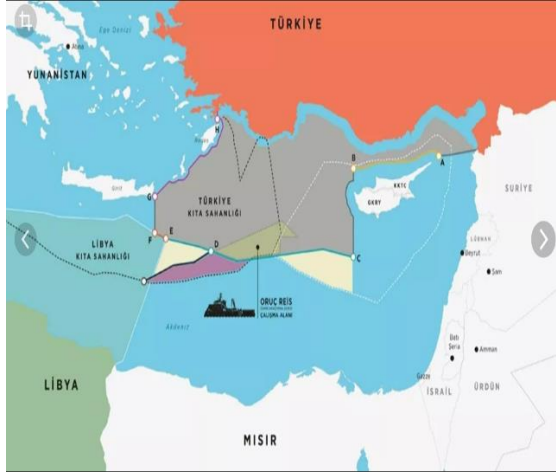
⁶⁵ Kemal İnat ve Burhanettin Duran, “Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri”, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (Ed), Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Hakları, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA), 2020, s.20; Zachary Paikin ve Caroline Rose, Turkey and The Eastern Mediterranean: Geopolitical Europe's Pathway to Strategic Autonomy?, CEPS Policy Insights, No PI2021-09/ May 2021, s.5, <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/05/PI2021-09-Turkey-and-the-Eastern-Mediterranean.pdf> (Erişim Tarihi:01.05.2022)

⁶⁶ Biresselioğlu, a.g.e, ss.125-126; Nicholas A. Ioannides, “A Legal Appraisal of The Turkish Drilling Activities in The Continental Shelf/EEZ of Cyprus”, Michalis Kontos (Ed), The Cyprus Problem and Energy Challenges at Crossroads, Cyprus Center for European and International Affairs, University of Nicosia, Volume 16, Issue 5, September 2019, s.15

⁶⁷ Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim, a.g.e, s.16

Harita 9: Barbaros, Fatih ve Yavuz Gemilerinin Arama Yaptığı Alanlar⁶⁸

Harita 10: Oruç Reis Gemisinin Arama Yaptığı Alanlar⁶⁹

Bu girişimler, tarafların zaman zaman restleşmelerine de neden olmuştur. Örneğin Barbaros sismik araştırma gemisi, “Yunanistan’a ait bir fırkateyn tarafından taciz edilince, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı unsurları, sismik araştırma çalışmaları süresince, bölgede görev yapmaya

⁶⁸ https://pbs.twimg.com/media/D_LrCRpWsAAC9qW.jpg (Erişim Tarihi: 14.05.2022)

⁶⁹ “Oruç Reis parmak ısırttı: Akdeniz’in röntgenini çekti”, Star, 16 Ağustos, 2020, <https://www.star.com.tr/guncel/oruc-reis-parmak-ısırtti-akdenizin-rontgenini-cekti-haber-1565713/> (Erişim Tarihi: 15.05.2022)

başlamış”⁷⁰, GKRY, “gaz arama faaliyetleri yürüten Fatih sondaj gemisindeki personel ve TPAO ile çalışan şirketlerden birkaç yetkilinin de aralarında bulunduğu 25 kişinin tutuklanmasını istemiş⁷¹ ve “Doğu Akdeniz’de sondaj çalışmalarını devam ettiren Yavuz gemisi için çalışmalarını durdurma çağrısı yaparak, personelinin tutuklanması tehdidinde bulunmuştur.”⁷²

T.C. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy, GKRY Fatih sondaj gemisi çalışanları ve TPAO ile iş birliği yapan şirketlerin yetkilileri hakkında tutuklama emri çıkardığı yönündeki haberlere ilişkin, “*Kıbrıs Türklerini yok sayarak ve haklarını gasp ederek hareket eden GKRY’nin bu haddini aşan karar şayet doğru ise, bizim açımızdan hiçbir hükmü ve geçerliliği olmayacaktır. Bu nedenle biz de ilgili kurumlarımızla gerekli karşı hukuki süreçleri başlatacağız. GKRY’nin bu tür beyhude yöntemlerle kendi kıta sahanlığımızda yaptığımız çalışmaları durdurma çabaları hiçbir sonuç vermeyecektir. Türkiye hem kendi kıta sahanlığındaki haklarını korumak hem de adanın eşit ortağı olan Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak için petrol ve doğal gaz arama/sondaj çalışmalarını, planlandığı şekilde kararlılıkla sürdürmeye devam edecektir*” demiştir.⁷³

GKRY de, zaman zaman Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon araştırmalarının Türkiye tarafından engellendiğini iddia ederek, Türkiye’yi saldırgan tavır sergilemekle suçlamıştır. Örneğin Doğu Akdeniz’de GKRY, 12 numaralı parsel bölgesinde sismik araştırma yapan Petroleum Geo-Services isimli Norveç şirketine ait araştırma gemisi Ramform Sovereign’in, Türk savaş gemisi tarafından taciz edildiği yönünde BM’ye şikâyetle bulunmuş, ardından da 1 ve 7 numaralı parsel bölgelerinde faaliyet gösteren ve GKRY tarafından petrol ve gaz faaliyetleri için deniz altı kablo döşeme araştırması kapsamında sondaj yapmak üzere yetkilendirildiği İtalyan bayraklı Odin Finder isimli araştırma gemisinin Türk Deniz Kuvvetlerine ait bir savaş

⁷⁰ “Barbaros Hayreddin Paşa Gemisi’ne dev koruma çemberi”, CNN TÜRK, 23.10.2018 <https://www.cnntrk.com/turkiye/barbaros-hayreddin-pasa-gemisine-dev-koruma-cemberi> (Erişim Tarihi:15.05.2022)

⁷¹ “Rumlardan, Fatih sondaj gemisi personeline 'tutuklama' tehdidi!”, CNN Türk, 06.05.2019 <https://www.cnntrk.com/dunya/rumlardan-fatih-sondaj-gemisi-personeline-tutuklama-tehdidi?ysclid=129eds85vv> (Erişim Tarihi:16.05.2022)

⁷² “Taçoy: Rumlar uzlaşa yönünde atım atacağına dün akşam Yavuz gemisine yönelik uluslararası tutuklama emri tehdidi yaptı”, Havadis Kıbrıs, 4 Ekim 2019, <https://www.havadiskibris.com/tacoy-rumlar-uzlasi-yonunde-atim-atacagina-dun-aksam-yavuz-gemisine-yonelik-uluslararasi-tutuklama-emri-tehdidi-yapti/> (Erişim Tarihi: 16.05.2022)

⁷³ “Türkiye’den GKRY’ye Fatih sondaj gemisi çalışanlarına tutuklama kararı tepkisi”, KKTC Enformasyon Dairesi, 11 Haziran 2019, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/turkiyeden-gkryye-fatih-sondaj-gemisi-calisanlarina-tutuklama-karari-tepkisi/> (Erişim Tarihi:20.05.2022)

gemisi tarafından taciz edildiği iddia edilmiştir. GKRY'nin taciz iddialarından biri de, araştırma yetkisi verilen MV Flying Enterprise isimli geminin Kıbrıs adasının güneyinde gerçekleştirdiği jeofizik araştırı sırasında taciz edildiği yönündedir. Türkiye'nin bu şikayetlere cevabı, “Kıbrıslı Türkleri ve Rumları temsil etmeye yetkili tek bir otoritenin mevcut olmadığı ve Türk donanma gemilerinin, bilimsel araştırma faaliyetlerinin Türkiye'nin rızası olmadan gerçekleştirildiğini tespit ettiklerinde müdahale etme hakkına sahip oldukları” yönünde olmuştur. Bunun yanında GKRY tarafından, Türkiye'nin sondaj çalışmalarının, GKRY MEB'ini ihlal ettiğine yönelik de çok sayıda şikâyetle bulunulmuştur. Türkiye ise bu iddiaları kabul etmemiş ve GKRY'nin iddialarına konu olan bölgelerin, hem Türk kıta sahanlığı dahilinde hem de KKTC ile 21 Eylül 2011 tarihinde imzalanan kıta sahanlığı anlaşması ile belirlenen KKTC'nin yetki alanında olduğu belirtilmiştir.⁷⁴ TPAO'nun ruhsat sahası ile çakışan bu alanlarda GKRY'nin faaliyetlerinin devam ettirilmesinin Doğu Akdeniz bölgesindeki gerginliği tırmandırmaktan başka bir amaca hizmet etmeyeceği dile getirilmiş, KKTC Dışişleri Bakanlığınca da, “Türkiye'nin ve KKTC'nin gasp edilmeye çalışılan meşru hak ve çıkarlarının korunması maksadıyla müteakbil adımlar atılacağı ve ilgili makamlar nezdindeki girişimlerin sürdürüleceği belirtilmiştir”.⁷⁵ Bu restleşmeler, Doğu Akdeniz'de karşılıklı NAVTEX⁷⁶ yayınlanarak devam ederken, gerginliği de arttırmıştır.

Türkiye'nin KKTC ile olan askeri tatbikatlarından biri de, böyle bir zamanda gerçekleşmiştir. Aslında 6-10 Eylül 2020'de gerçekleştirilen bu tatbikatın (Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası) Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğu, Türkiye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın “Türkiye'yi Antalya Körfezi'ne sıkıştırmaya, Kıbrıs Türk'ünü yok saymaya çalışanlara karşı çelikten irademizin temsili ve Akdeniz'in barış denizi olmasının teminatı olan kahraman askerlerimize muvaffakiyetler diliyorum” sözünden anlaşılmalıdır.⁷⁷ Bu tatbikatla Türkiye, Kıbrıs Türk

⁷⁴ Kökyay, a.g.e, ss.153-156

⁷⁵ “Dışişleri Bakanlığı: KKTC ve Türkiye müteakbil adımlar atacaktır”, KKTC Enformasyon Başkanlığı, 20 Aralık 2021 <https://pio.mfa.gov.ct.tr/disisleri-bakanligi-kktc-ve-turkiye-muteakbil-adimlar-atacaktir/> (Erişim Tarihi:20.05.2022)

⁷⁶ NAVTEX ilan etmek: Denizcilikte bir haberleşme sistemi ve çalışma yapılan sahalarda konusunda bilgilendirerek bu bölgelere girilmemesi konusunda uyarıdır

⁷⁷ “Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası-2020 Tatbikatı Basın Açıklaması”, T.C Milli Savunma Bakanlığı, 05.09.2020, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/sehit-yuzbasi-cengiz-topel-akdeniz-firtinasi-2020-tatbikati-basin-bilgi-notu-592020> (Erişim Tarihi: 22.05.2022); “Türkiye ve KKTC'nin askeri tatbikatı bugün itibarıyla KKTC'de başladı”,

toplumunun haklarını güvence altına alma konusunda geri adım atmayacağını açıkça göstermiş, KKTC Başbakanı Ersin Tatar da, “*Barışı, uzlaşmayı, dostluğu destekliyoruz; ancak, haklarımızı ve hukuku korumada da kararlıyız*” açıklamasında bulunarak, Türkiye’nin bu konudaki yaklaşımını desteklediklerini ilan etmiştir. Bu tatbikat, Türkiye için ayrıca bölgede Yunanistan’ın gerçekleştirdiği ortak tatbikatlara, ABD ve AB’nin, Yunanistan’ın adaları silahlandırmasına sessiz kalmalarına ve uluslararası hukuka aykırı olarak, Türkiye’nin deniz iddialarını sınırlama çabalarına da bir cevap niteliğini taşıdığı açıktır.⁷⁸

Doğu Akdeniz’deki bu gelişmelere karşı, Türkiye-KKTC ortaklığından biri de, Türkiye’den KKTC’ye bir doğal gaz hattının inşası projesi olmuştur. KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanı Hasan Taçoy tarafından gündeme getirilen bu proje ile, 2025 yılında KKTC’ye doğalgaz götürülmesi amaçlanmaktadır. Bu boru hattının, iki ülke arasında düşünülen su hattına paralel (Harita 11) ve çift yönlü bir özelliğe sahip olacağı belirtilmiştir. Böylece “Türkiye’den KKTC’ye gaz taşımaya ek olarak, Doğu Akdeniz’de bulunacak olası doğal gazın hem Türkiye’ye hem de batılı piyasalara bu hatla aktarılabilmesi amaçlanmaktadır”. Bu projenin, “GKRY tarafından oluşturulması amaçlanan Eastmed’e ciddi bir alternatif olarak ortaya atıldığını ve Türkiye’nin AB enerji güvenliği için en ideal, güvenli ve uygun yollardan bir tanesi olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu projeden beklentilerinden biri de, Doğu Akdeniz kıyıdaşlarını müzakere masasına getirebilecek, yani iş birliği yolunu açabilecek bir nitelikte olmasıdır”.⁷⁹ Diğer bir girişim de, Türkiye ile KKTC arasında deniz altı elektrik kablosu bağlantısı kurulması yönündedir. Elektrik hattının güzergahı, Mersin’in güneyindeki Akkuyu merkezli yeni bir trafo istasyonundan, KKTC’de bulunan Tekneçik trafo istasyonuna kadar olacaktır.⁸⁰

İznews, 6 Eylül 2020, <https://www.iznewsagency.com/turkiye-ve-kktcnin-askeri-tatbikati-bugun-itibariyle-kktcede-basladi/> (Erişim Tarihi:22.05.2022)

⁷⁸ Dilara Aslan, “Turkey, TRNC joint military drill amid East Med tensions displays persistence of Ankara’s guarantorship”, Daily Sabah, sep5, 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-trnc-joint-military-drill-amid-east-med-tensions-displays-persistence-of-ankaras-guarantorship/news> (Erişim Tarihi: 23.05.2022)

⁷⁹ İlhan Sağsen, “ANALYSIS - Turkey-TRNC natural gas pipeline to change geopolitical balance in E.Med”, AA/ENERGY, 26.12.2019, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/analysis-turkey-trnc-natural-gas-pipeline-to-change-geopolitical-balance-in-emed/27879> (Erişim Tarihi:23.05.2022)

⁸⁰ Ebru Şengül, “Turkey, TRNC Continue To Work On Mutual Energy Projects”, En. Haberler.Com, 22.11.2019, <https://en.haberler.com/turkey-trnc-continue-to-work-on-mutual-energy-1395370/> (Erişim Tarihi:25.05.2022)

Harita 11: Türkiye-KKTC Doğal Gaz Boru Hattı Projesi⁸¹

Yunanistan ve GKRY ise, Türkiye'nin tüm bu girişimlerinin ve Kıbrıs'ın tüm sularında nüfuzunu kullanmasının engellenmemesinin, "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan yeni enerji rejiminin en zayıf halkası haline getireceği endişesini duymaktadır. Onlara göre, Türkiye karşısında "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin zayıflığı ve Türkiye'nin üstün askeri gücüne oldukça fazla maruz kalması nedeniyle, Kıbrıs, diğer ülkelerin yardım ve desteklerine ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, Doğu Akdeniz'deki statükoyu ortadan kaldırmaya uğraşan Türkiye'ye karşı birliğin de devam etmesi gereklidir.⁸² Türkiye'nin buna cevabı, karşı bloktaki ülkelerle ilişkilerini normalleştirmeye yönelik girişimlere gitmesi olmuştur.

SONUÇ

Doğu Akdeniz'deki son gelişmelerle birlikte, Kıbrıs Adası'nın önemi ve bölgede üstleneceği rol artarken, Türkiye'nin Kıbrıs politikaları da, bu durumdan doğal olarak etkilenmiştir. Kıbrıs'ta hala çözüm bulunamamış sorunların varlığı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tüm haklarını kullanan Rumların, bu gelişmelerle birlikte, Adadaki Türkleri dışarıda bırakan ancak Ada'nın tamamını ilgilendiren kararlara imza atmaları ve yapılan anlaşmalarla Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de küçük bir alana sıkıştırma çabaları, Türkiye'nin hem Doğu Akdeniz'de hem de Kıbrıs'taki çıkarlarını doğrudan etkilemekte ve Türkiye, pozisyonunu ona göre almaktadır. Türkiye, bu doğrultuda

⁸¹ "Türkiye ile KKTC arasında doğal gaz hattı için flaş gelişme", Kıbrıs Haber Sitesi, 22 Kasım 2019 <http://www.kibrishabersitesi.com/haber/turkiye-ile-kktc-arasinda-dogal-gaz-hatti-icin-flas-gelisme/56134> (Erişim Tarihi:23.05.2022)

⁸² Giorgos Kentas, "Realpolitik in Europe and Eastern Mediterranean", Michalis Kontos (Ed), The Cyprus Problem and Energy Challenges at Crossroads, Cyprus Center for European and International Affairs, University of Nicosia, Volume 16, Issue 5, September 2019, ss.13-14

GKRY'nin bu girişimlerini karşılayacak politikalar uygularken, diğer yandan da, KKTC ile olan ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır.

Türkiye'nin öncelikli amacı, Doğu Akdeniz'de GKRY ve Yunanistan'ın da içinde olduğu, kendisine karşı oluşturulan bloğun faaliyetlerini diplomatik ve/veya askeri araçlarla sekteye uğratmak ve bu bloğun içinde yer alamadığı taktirde, yeni bir karşı bir blok oluşturmak yönünde olmuştur. Bu karşı bloğun önemli bir parçası da KKTC'dir. Ada'da çözüme yönelik hala devam ettirilen görüşmelere rağmen, GKRY'nin tek başına aldığı kararlar ve imzaladığı anlaşmalar, Türk topluluğunu karar alma sürecine dahil etmeme çabaları olarak görülmekte ve bu durum KKTC yönetimini de rahatsız etmektedir. GKRY'nin bu yaklaşımı, özellikle Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'ın payına düşen kaynakların paylaşımı konusunda, Kıbrıs Türklerinin elini zayıflatmakta ve GKRY'nin insafına bırakmaktadır. Tüm bu girişimlere karşı yapılan itirazlara rağmen çözüm bulunamaması, Türkiye ile KKTC'yi bu konuda işbirliği yapmaya götürmüştür. Bu işbirliğine, Ada'daki yönetimin Türkiye ile siyasi bir uyum içinde olması da etkili olmuştur.

İki ülkenin önemli argümanlarından biri, GKRY'nin bu konudaki tek taraflı politikalarının, Kıbrıs sorununu daha da karmaşıklaştıracağı yönünde olmuştur. Kıbrıs sorunu çözülmeden, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının paylaşılıp-paylaşılamayacağıın denenmesi yönündeki çabalar, soruna sadece yeni sorunlar ekleyecektir. İkinci argüman, Doğu Akdeniz enerji güvenliği ve Doğu Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerin egemenlik alanlarının sınırlandırılması konusunun, hakkaniyet ilkesi ve Türkiye ve KKTC'yi de içine alacak geniş bir iş birliği çerçevesinde ele alınması yönündedir. Bu olmadığı taktirde bölgedeki anlaşmazlıklar, tüm bu ülkeleri olumsuz etkileyecektir. Üçüncü argüman, bölgedeki enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında en ucuz ve güvenli yolun Türkiye üzerinden gerçekleşmesidir. Türkiye, bu projeye KKTC'yi de eklemek için gerekli alt yapıyı oluşturma girişimindedir. Bu manada, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Kıbrıs politikalarına bakıldığında söylenebilecek en önemli şey, bölgede hem kendi hem de KKTC'nin dışarıda bırakılacağı enerji politikasına izin verilmeyeceği yönündedir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Doğu Akdeniz’de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler (2019). SD Rapor, Ankara (1-20)
- Eastern Mediterranean Pipeline Project, NS Energy, <https://www.nsenergybusiness.com/projects/eastern-mediterranean-pipeline-project/> (Erişim Tarihi: 16.04.2022)
- Eastmed, IGI Poseidon, <https://web.archive.org/web/20161013145009/http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> (Erişim Tarihi: 16.04.2022)
- “Aksoy: Doğu Akdeniz’de Kıbrıs Türklerinin haklarını kararlılıkla korumaya devam edeceğiz” (2020). KKTC Enformasyon Dairesi, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/aksoy-dogu-akdenizde-kibris-turklerinin-haklarini-kararlilikla-korumaya-devam-edecegiz/> (Erişim Tarihi: 25.04.2022)
- “Altun: Türkiye-Libya mutabakatı, devletimizin egemenlik haklarının tescilidir” T.C iletişim Başkanlığı, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/altun-turkiye-libya-mutabakati-devletimizin-egemenlik-haklarinin-tescilidir/> (Erişim Tarihi:26.04.2022)
- “Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province”, Eastern Mediterranean, United States Geology Survey (2010). <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
- “Barbaros Hayreddin Paşa Gemisi'ne dev koruma çemberi” (2018), CNN TÜRK, <https://www.cnnturk.com/turkiye/barbaros-hayreddin-pasa-gemisine-dev-koruma-cemberi> (Erişim Tarihi:15.05.2022)
- “Cyprus LNG Import Project in Danger of Derailment” (2022). Lebanon Gas News, <https://lebanongasnews.com/wp/cyprus-lng-import-project-in-danger-of-derailment/> (Erişim Tarihi:25.04.2022)
- “Dışişleri Bakanlığı: KKTC ve Türkiye mütekabil adımlar atacaktır” (2021). KKTC Enformasyon Başkanlığı, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/disisleri-bakanligi-kktc-ve-turkiye-mutekabil-adimlar-atacaktır/> (Erişim Tarihi:20.05.2022)
- “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Bir Soruya Cevabı” (2007). T.C Dışişleri Bakanlığı https://www.mfa.gov.tr/sc_10---15-subat-2007_-disisleri-bakanligi-sozcusunun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.04.2022)

- “Ανατολική Μεσόγειος: Η ενέργεια, σημείο συμμαχιών και αντιπαράθεσων” (2020). NAYTIKA ΧΡΟΝΙΚΑ, <https://www.naftikachronika.gr/2020/09/23/anatoliki-mesogeios-i-energeia-simeio-symmachion-kai-antiparatheseon/> (Erişim Tarihi:27.04.2022)
- “Doğu Akdeniz Meselesi: Kıbrıs Çevresinde İhtilaflı Deniz Alanları”, Uludağ Sözlük, <https://galeri.uludagsozluk.com/r/do%C4%9Fu-akdeniz-meselesi-2072370/> (15.04.2022)
- “Granted Licences”, Ministry of Energy, Commerce and Industry, Hydrocarbons Service, http://www.meci.gov.cy/meci/hydrocarbon.nsf/page16_en/page16_en?OpenDocument (Erişim Tarihi: 17.04.2022)
- “Güney Kıbrıs’ın ilk LNG terminali için AB’den düşük faizli kredi” (2020). Detay Kıbrıs, <http://www.detaykibris.com/guney-kibrisin-ilk-lng-terminali-icin-abden-dusuk-faizli-kredi-220916h.htm> (Erişim Tarihi:25.04.2022)
- “KKTC”, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), <https://www.tpao.gov.tr/kkctc> (Erişim Tarihi: 20.04.2022);
- KKTC Bakanlar Kurulu Kararı, Karar No: K(II)1195-2011, Tarih: 22/09/2011, <http://95.0.174.26/bkkarar/liste> (Erişim Tarihi: 20.04.2022)
- “Nami: Türkiye ile enerji konusunda çok daha derin ve geniş kapsamlı ilişki oluşturulacak” (2018). KKTC Enformasyon Dairesi, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/namiturkiye-ile-enerji-konusunda-cok-daha-derin-ve-genis-kapsamli-iliski-olusturulacak/> (Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- “Natural Gas Cooperation in the Eastern Med, Geopolitical Futures” (2019). Geopolitical Futures, <https://geopoliticalfutures.com//pdfs/natural-gas-cooperation-in-the-eastern-med-geopoliticalfutures-com.pdf> (Erişim Tarihi:26.04.2022)
- “Oruç Reis parmak ısırttı: Akdeniz’in röntgenini çekti” (2020). Star, <https://www.star.com.tr/guncel/oruc-reis-parmak-ısırtti-akdenizin-rontgenini-cekti-haber-1565713/> (Erişim Tarihi: 15.05.2022)
- “Rum Yönetiminin Vasiliko’ya LNG Terminali İle Başlı Belada” (2022). Detay Kıbrıs, <http://www.detaykibris.com/rum-yonetiminin-vasilikoya-lng-terminali-ile-basi-belada-281763h.htm> (Erişim Tarihi:25.04.2022)

- “Rumlardan, Fatih sondaj gemisi personeline 'tutuklama' tehdidi!” (2019). CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/dunya/rumlardan-fatih-sondaj-gemisi-personeline-tutuklama-tehdidi?ysclid=129eds85vv> (Erişim Tarihi:16.05.2022)
- “Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel Akdeniz Fırtınası-2020 Tatbikatı Basın Açıklaması” (2020). T.C Milli Savunma Bakanlığı, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/sehit-yuzbasi-cengiz-topel-akdeniz-firtinasi-2020-tatbikati-basin-bilgi-notu-592020> (Erişim Tarihi: 22.05.2022)
- “Taçoy: Rumlar uzlaşı yönünde atım atacağına dün akşam Yavuz gemisine yönelik uluslararası tutuklama emri tehdidi yaptı” (2019). Havadis Kıbrıs, <https://www.havadiskibris.com/tacoy-rumlari-uzlasi-yonunde-atim-atacagina-dun-aksam-yavuz-gemisine-yonelik-uluslararası-tutuklama-emri-tehdidi-yapti/> (Erişim Tarihi: 16.05.2022)
- “Talat’ın Ban’a mektubu BM belgesi” (2009). Kıbrıs Star, <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=28316> (Erişim Tarihi: 16.04.2022);
- “T.C Dışişleri Bakanlığı, No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması” (2011). https://www.mfa.gov.tr/no_216_21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasına-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa (Erişim Tarihi:18.04.2022)
- “Türkiye ile KKTC arasında doğal gaz hattı için flaş gelişme” (2019). Kıbrıs Haber Sitesi, <http://www.kibrishabersitesi.com/haber/turkiye-ile-kktc-arasinda-dogal-gaz-hatti-icin-flas-gelisme/56134> (Erişim Tarihi:23.05.2022)
- “Türkiye’den GKRY’ye Fatih sondaj gemisi çalışanlarına tutuklama kararı tepkisi” (2019). KKTC Enformasyon Dairesi, <https://pio.mfa.gov.ct.tr/turkiyeden-gkryye-fatih-sondaj-gemisi-calisanlarina-tutuklama-karari-tepkisi/> (Erişim Tarihi:20.05.2022)
- “Türkiye ve KKTC’nın askeri tatbikatı bugün itibariyle KKTC’de başladı” (2020). İznews, <https://www.iznewsagency.com/turkiye-ve-kkctnin-askeri-tatbikati-bugun-itibariyle-kkctde-basladi/> (Erişim Tarihi:22.05.2022)
- https://pbs.twimg.com/media/D_LrCRpWsAAC9qW.jpg (Erişim Tarihi: 14.05.2022)

- Acer, Yücel (2020). “Doğu Akdeniz’de Yunanistan-Mısır Deniz Sınırı Antlaşması ve Türkiye”, *Adalet Dergisi*, 65. Sayı, (13-26)
- Açıkses, Erdal ve Ayhan Cankut (2014). “Kıbrıs Meselesinin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası hale Gelme Sebepleri”, *Turkish Studies*, Volume 9/4, Spring (1241-1259)
- Akgün, Sibel (2012). “Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu İlişkileri (1923-1938)”, *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 1, February (1-14)
- Akyener, Oğuzhan (2017). “Doğu Akdeniz (EASTMED) Boru Hattı Projesi”, *Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi (TESPAM)*, <https://www.tespam.org/dogu-akdeniz-eastmed-boru-hatti-projesi/> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
- Aslan, Dilara (2020). “Turkey, TRNC joint military drill amid East Med tensions displays persistence of Ankara’s guarantorship”, *Daily Sabah*, Sep 5, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-trnc-joint-military-drill-amid-east-med-tensions-displays-persistence-of-ankaras-guarantorship/news> (Erişim Tarihi: 23.05.2022)
- Batıbay, Daryal (2020). “Doğu Akdeniz’de Yunanistan ile Uzlaşma?”, *PANORAMA*, 13 Ağustos, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/08/13/dogu-akdenizde-yunanistan-ile-uzlasi/> (Erişim Tarihi: 18.11.2021)
- Bireselioğlu, Mehmet Efe (2019). “Clashing Interests in the Eastern Mediterranean”, *Insight Turkey*, Vol. 21, No. 4 (115-134)
- Çelikpala, Mithat ve Fatih Ceylan (2021). “Doğu Akdeniz’de Tersten Esen Rüzgarların Ortasında Türkiye”, *PANORAMA*, 16 Kasım, <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/11/16/dogu-akdenizde-tersten-esen-ruzgarlarin-ortasinda-turkiye/> (Erişim Tarihi: 11.11.2021)
- Derman, Giray Saynur ve Vefa Kurban (2016). “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33, Güz (455-484)
- Δημοσθένους, Ιωάννα. “Ο ρόλος της Κύπρου στην νέα ενεργειακή πραγματικότητα στην Νοτιο-Ανατολική Μεσόγειο”, Αλεξάνδρα Προδρομίδου (ed.), *Η ενίσχυση των σχέσεων σε θέματα Ασφάλειας μεταξύ των κρατών στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*, Αθήνα: I.E.K.E.Θ., 1/10/2012-30/6/2013 (53-80) <https://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/495/H%20enisxy>

- sh%20twn%20sxesewn%20se%20themata%20asfaleias.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 18.04.2022)
- Duran, Mirza (2020). “Cyprus kicks off work on first LNG import terminal”, LNG Prime, July 13, <https://lngprime.com/lng-terminals/cyprus-kicks-off-work-on-first-lng-import-terminal/2975/> (Erişim Tarihi:25.04.2022)
- El-Katiri, Laura ve Mohammed El-Katiri (2014). “Regionalizing East Mediterranean Gas: Energy, Security, Stability and The U.S Role”, Strategic Studies Institute, US Army War College (i-60)
- Erdemir, Emre (2020). “Doğu Akdeniz Gaz Forumu:Dünü, Bugünü, Yarını”, Türk Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi, <https://turkdegs.org/icerik/dogu-akdeniz-gaz-forumu-duenu-buguenue-yarini> (Erişim Tarihi:29.04.2022)
- Ferg, Erica (2020). Geography and religion in the Eastern Mediterranean, New York: Routledge
- Gürel, Ayla, Fiona Mullen ve HarryTzimitras (2013), The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios, PRIO Cyprus Centre, REPORT (1-101)
- Ioannides, Nicholas A. (2019). “A Legal Appraisal of The Turkish Drilling Activities in The Continental Shelf/EEZ of Cyprus”, Michalis Kontos (Ed), The Cyprus Problem and Energy Challenges at Crossroads, Cyprus Center for European and International Affairs, University of Nicosia, Volume 16, Issue 5, September (15-18)
- İnat, Kemal ve Burhanettin Duran, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri”, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (Ed), Doğu Akdeniz ve Türkiye’nin Hakları, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA), 2020 (9-22)
- İşeri, Emre ve Ahmet Çağrı Bartan (2019). “Turkey’s Geostrategic Vision and Energy Concernsin The Eastern Mediterranean Security Architecture: A View From Ankara” , Zenonas Tziarras (ed.), The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security, Nicosia, Publisher: PRIO Cyprus Centre (111-124)
- Kentas, Giorgos (2019). “Realpolitik in Europe and Eastern Mediterranean”, Michalis Kontos (Ed), The Cyprus Problem and Energy Challenges at Crossroads, Cyprus Center for European and International Affairs, University of Nicosia, Volume 16, Issue 5, September (7-14)

- Kökyay, Ferhat (2021). “Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Akdeniz Enerji Politikası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 101, Kış (143-168)
- Küçükkaya, Elif (2019). Türkiye’nin Yer Almadığı “Doğu Akdeniz Gaz Forumu” Kuruldu!, Enerji Portalı, Ocak, <https://www.enerjiportali.com/turkiyenin-yer-almadigi-dogu-akdeniz-gaz-forumu-kuruldu/> (Erişim Tarihi:26.04.2022)
- Lagneau, Laurent (2020). “Pour la France, Chypre, l’Égypte et la Grèce, les accords entre Tripoli et Ankara sont « nuls et non avenues »”, *Zone militaire*, <http://www.opex360.com/2020/01/09/pour-la-france-chypre-legypte-et-la-grece-les-accords-entre-tripoli-et-ankara-sont-nuls-et-non-avenus/> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
- Macaron, Joe (2019). The Eastern Mediterranean Gas Forum Reinforces Current Regional Dynamics, <https://arabcenterdc.org/resource/the-eastern-mediterranean-gas-forum-reinforces-current-regional-dynamics/> (Erişim Tarihi: 16.04.2022)
- Mullen, Fiona (2014). “Cyprus Gas: Positions on Sovereignty and Latest Market Developments”, Ed: Ayla Gürel, Harry Tzimitras ve Hubert Faustmann, *East Mediterranean Hydrocarbons: Geopolitical Perspectives, Markets, and Regional Cooperation*, Brookings, Prio Cyprus Centre, Report 3 (7-19)
- Oğurlu, Ebru (2012). “Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkish Foreign Policy”, *Istituto Affari Internazionali* (1-15)
- Paikin, Zachary ve Caroline Rose (2021). Turkey and The Eastern Mediterranean: Geopolitical Europe’s Pathway to Strategic Autonomy?, *CEPS Policy Insights*, No PI2021-09 May (1-13), <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/05/PI2021-09-Turkey-and-the-Eastern-Mediterranean.pdf> (Erişim Tarihi:01.05.2022)
- Pamir, Necdet (2017). "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Bölgesel Enerji Güvenliği", *KTMMOB*, Girne, 20 Mayıs (1-138)
- Peker, Hasan Sencer, Kübra Öztürk Oktay ve Yavuz Şensoy (2019). “Doğu Akdeniz’de Deniz yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt:8 Say:1 Mayıs (85-106)
- Sağsen, İlhan (2019). “ANALYSIS - Turkey-TRNC natural gas pipeline to change geopolitical balance in E.Med”, *AA/ENERGY*, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/analysis-turkey->

- trnc-natural-gas-pipeline-to-change-geopolitical-balance-in-
emed/2787 (Erişim Tarihi:23.05.2022)
- Sofuoğlu, Murat (2018). “Gas reserves in the eastern Mediterranean are fostering division. Why?”, TRTWORLD, <https://www.trtworld.com/magazine/gas-reserves-in-the-eastern-mediterranean-are-fostering-division-why-21247> (Erişim Tarihi: 14.04.2022)
- Stanton, Sigrún ve Duncan Macgregor (2018), “Petroleum potential of the Herodotus Basin: Applying regional analogues to predict plays and reduce potential risk”, Conference: AAPG International Conference & Exhibition (ICE), Conference Paper, South Africa, 4-7 November (1-10)
- Sukkariah, Mona (2021). The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests, Natural Resource Governance Institute (1-18)
- Şahin, İsmail (2019). Doğu Akdeniz’de Enerji Çatışması ve İşbirliği, RAPOR No: 3, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) (1-52)
- Şengül, Ebru (2019). “Turkey, TRNC Continue To Work On Mutual Energy Projects”, En. Haberler.Com, <https://en.haberler.com/turkey-trnc-continue-to-work-on-mutual-energy-1395370/> (Erişim Tarihi:25.05.2022)
- Tanchum, Michaël (2020). “The Geopolitics of the Eastern Mediterranean Crisis: A Regional System Perspective on the Mediterranean's new Great Game”, Ed: Michaël Tanchum Eastern Mediterranean in Uncharted Waters: Perspectives on Emerging Geopolitical Realities, Konrad Adenauer Stiftung (7-17)
- Terzi, Furkan ve Uğur Yasin Asal (2021). “Doğu Akdeniz’deki Gelişmelerin Kıbrıs Sorununa Yansıması: Enerji Jeopolitiğinde Yeni Dönem ve Jestratejik Dönüşüm”, OPUS, Cilt 18, Sayı. 40 (2868-2895)
- Vatansever, Müge (2010) . “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Özel Sayı, (Basım Yılı: 2012), (1487-1530)
- Yaşın, Gözde Kılıç (2020). “Doğu Akdeniz Gerilimine Çözüm Arayışı”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/dogu-akdeniz-gerilimine-cozum-arayisi> (Erişim Tarihi:18.04.2022)
- Yaycı, Cihat (2012). “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, Bilge Strateji, Cilt 4, Sayı 6, Bahar (1-70)

- Yıldız, Dursun. Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu, <http://docplayer.biz.tr/3229047-Dursun-yildiz-tarihi-gecmisi-stratejik-onemi-ve-su-sorunu-acisindan.html> (Erişim Tarihi: 11.11.2021)
- Yılmaz, Eren Alper (2020). “Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Volume: 48, Winter (27-48)

BÖLÜM 5

AVRUPALI RESSAMLARIN TABLOLARINDA TASVİR EDİLEN ANAHTAR DELİKLİ SECCADELERİN MİTOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ

Doç. Dr. Elif AKSOY¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10033981>

¹ Fırat Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Resim İş Öğretmenliği Bölümü, Elâzığ, elifaksoy@firat.edu.tr. ORCID NO: 0000-0003-3621-2278

GİRİŞ

Antik zamanlardan beri insanoğlunun hayatında gizemli bir yere sahip olan anahtar sembolü, birçok medeniyet tarafından çeşitli sanat eserlerinde, mitolojik bir simge olarak kullanılmıştır. Anahtar, ikonografik olarak Hristiyanlıkta ruhsal aydınlanmayı temsil ederken, İslamiyet'te ise, tüm kapıları, sadece Allah'ın açabileceği sembolik bir araç olmuştur.

Anahtar, saklı olan bir şeyin açığa çıkmasını ya da sır olanın kapalı tutulması esasına dayalı bir semboldür. Bu bir mekân olabileceği gibi, içine girilecek bir durum veya kalplerin kapısı olarak da ifade edilebilir. Bu sembol, mitolojik olarak Hinduizm'de, İslamiyet'te, Hristiyanlıkta, antik Mısır'da, Yunan'da, Keltler'de, Tasavvufta, halk masallarında ve sanat eserlerinde de yer almaktadır.

Antik Yunan Mitolojisinde, Tanrıça *Hekate*, yer altı dünyasının anahtarını elinde tutar (Cirlot, 2005: 167). Yunan mitolojisine göre *Hekate*, tüm dünyadaki kapıları açabilen ve ölüm kapısı kilidinin anahtarlarına sahip olan bir Tanrıçadır. Frigya bölgesinde, Roma dönemi mezar stellerinde anahtar simgesi görülmesi (Resim 1), Tanrıça *Hekate*'nin, *Hades*'in kapısını koruduğu anlamına gelmektedir (Karagöz, 2002: 312).

Antik Mısır Uygarlığında *Ankh* sembolü olarak adı geçen anahtar, sonsuz bir hayatı ve yeniden hayata gelmeyi, aynı zamanda sağlık ve mutluluğu temsil etmektedir. Nil'in anahtarı veya yaşam anahtarını sembolize eden *Ankh*, erkek ve kadının birlikteliğini simgelemekle birlikte evrensel yaşamın çekiciliği anlamına da gelmektedir. Mumyaların üzerine konulan *Ankh* sembolü, mumyalanan kişinin doğum ve ölüm süreçlerinden (reenkarnasyon) defalarca geçeceğini simgelemektedir (Collier ve Manley 1998: 23).

Resim 1. Daunian Steli, M.Ö. 8.-6. yüzyıl, Apulia /Foggia, İtalya²

Resim 2. Daisen-Kofun, Nintoku İmparatorunun Mezarı, Osaka³.

Kofun, 3. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yönetici sınıfın üyeleri için Japonya'da inşa edilmiş mezar höyükleridir (Resim 2). Bu dönem, adını kendine özgü toprak höyüklerinden almaktadır. *Kofun*'un dört temel şekli vardır: Yuvarlak, kare, tarak kabuğu ve anahtar deliği şekilleridir. Japonya'da bulunan anahtar deliği biçimli mezarlar, farklı bir stile sahip olup, siyasi ve dini bir oluşuma zemin hazırlayan bir sistem haline gelmiştir. Çünkü *Kofun* dönemi, Japonya'da yaşayan halklar arasında uygulanan ritüellerin değişmesi ile ortaya çıkmıştır. “*Zenpoukouenfun*” olarak ifade edilen anahtar deliği şeklindeki mezarlar, Japonya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak

² <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html>

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Kofun_period

değerlendirilmektedir (Migishima, 2008: 6). Daha önce yapılan kral mezarlarını gölgede bırakmak maksadıyla yapılan anahtar delikli mezarlar, daha önce inşa edilen *Houfun* ve *Enfun* mezarlarının şekilleri ile birleştirilerek, anahtar biçiminde “*Zenpoukouenfun*” mezarları oluşturulmuştur (Yaşkan, 2020: 48).

Hristiyanlıkta anahtarlarla ilişkilendirilen bazı ruhani figürler vardır. Cennetin kapılarının anahtarlarını tutan Aziz *Petrus*'un yüzünü, Hristiyanlıktan günümüze kadar olan dini sanatta görmek mümkündür. Burada Aziz *Petrus*, çoğu kez iki anahtarla tasvir edilir. Birincisi, sonsuz yaşama girmeye layık olanların gücünü temsil eden altın bir anahtar, ikincisi ise, onları tekrar kapatmak için gümüş veya demirden yapılan bir anahtardır (Arsal, 2008: 62). Anahtarlar ayrıca bu sahnelerde ruhsal saflığı ve aydınlanmayı da temsil etmektedir. İncil'deki ayette anahtar sembolü ile ilgili şu ifadeler geçmektedir: “*Sana söylüyorum, sen Peter'sın ve bu kayanın üzerine kilisemi inşa edeceğim ve ölümün gücü ona üstün gelmeyecek. Size cennetin krallığının anahtarlarını veriyorum ve yeryüzünde bağladığınız her şey, cennete bağlanacak ve yeryüzünde kaybettiğiniz her şey cennette salıverilecek*” (Matthew 16: 18-19).

Hinduizm mitolojisinde ise, anahtar simgesi *Ganesh* ile ilişkilendirilir. Çünkü o, büyük bir fil Tanrısıdır ve engellerin taşıyıcısıdır. *Ganesh*, bilgelik ve manevi bilgiye sahip mitolojik bir karakterdir (Zöngür, 2017: 131).

Boyun adı 1 2 3 4 5

Resim 3. Bayat boyunun farklı yazarlara ve kitaplara göre damga örnekleri (Çizim: Elif Aksoy), 1. Yazıcıoğlu, 2. Reşidüddin, 3. Kaşgarlı Mahmut, 4. Hünernâme, 5. Ebu'l Gazi Bahadır Han (Gülensoy, 1969: 62)

Bayatlar, *Oğuz Kağan Destanı*'na göre Oğuzların 24 boyundan biridir (Atalay, 2006: 56). "*Bayat*" kelimesinin eski Türkçedeki anlamı; "Kadimdir, yani Tanrıdır"(Kubbealtı Lugatı). *Bayat* boyuna ait damgaların farklı kaynaklardaki çizimlerine baktığımızda *Ebu'l -Gazi Bahadır Han*'ın, *Şecere-i Terakime* adlı eserindeki damga, anahtar sembolü ile birebir örtüşmektedir (Resim 3).

Resim 4. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey dönemine ait sikkenin üzerinde Bayat Boyu Damgası (Anahtar sembolü)⁴

Müslümanlığı kabul eden *Bayat*ların bir kısmı, 11. yüzyılda Selçuklu Sultanlarının yönetiminde siyasi birliği sağlamak için, Horasan ve İran üzerinden Anadolu'ya gelmişler ve göçebe hayatı bırakarak, Batı ve Orta Anadolu'da yerleşmişlerdir (Köprülü, 2002: 658). Dolayısıyla *Bayat* boyu Anadolu topraklarına yerleşerek, atalarından miras kalan damgalarını kullanmaya devam etmişler ve onları evirerek estetik açıdan geliştirmişlerdir. Anahtar simgesi, ayrıca Büyük Selçuklu Sultanı *Tuğrul Bey* tarafından bastırılan bir altın sikkede, Moğolistan ve Kazakistan'da bulunan mezar taşları üzerinde de karşımıza çıkmaktadır (Resim 4,5).

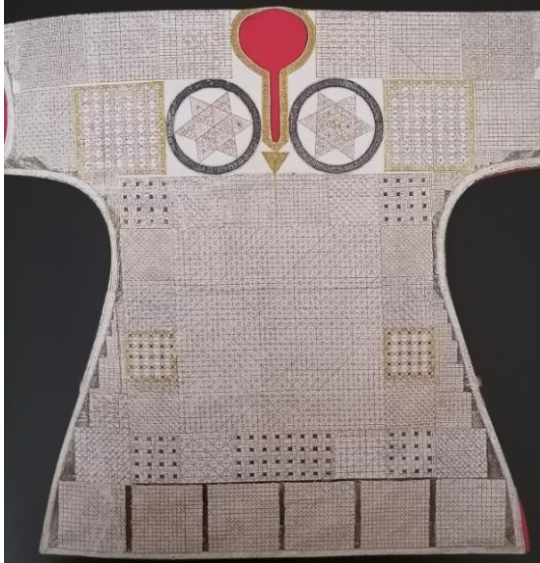

Resim 5. Moğalistan'da bulunan üzerinde Geyik betimlemesi olan taşa ve Kazakistan'da Üst Yurt Mezar Taşları üzerinde Bayat boyu Damgası (Anahtar sembolü) (Bilgili, 2020: 53)

⁴ <https://tr.pinterest.com/pin/598626975456222862>

Anahtar sembolü, Kutsal kitap *Kuran*'da da yer almaktadır. *En'am* suresi 59. Ayette şöyle demektedir: “*Gaybın anahtarları, Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır*” (Ateşi 1975: 133). Metinde geçen “*Gayb*” kelimesinin sözlük anlamı, his ve aklın ötesinde olan ve gözle görülmeyen ve beş duyu organı ile hissedilemeyen varlık ya da âlemdir (TDK). *En'am* suresinin anlamı, açılmamış, vücuda gelmemiş, gözle görülmeyen o kadar çok *Gayb* alemleri vardır ki, bütün bu kapıları anahtarla açacak olan şey, sadece *Allah*'tır. *Kuran'ı Kerim'in* daha birçok ayetinde, cennet kapılarının açılması ile ilgili ifadelere rastlamak mümkündür.

Osmanlı padişahları için dokunmuş tılsımlı gömlelerde de anahtar şeklinde tasarlanmış yakalar görülmektedir. Tamamıyla *Kuran-ı Kerim'in* ayet ve hadislerden oluşan kompozisyonlarda aynı zamanda Davud yıldızı (Hz. Süleyman Mührü), zülfikar ve lale motifleri de süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. Padişahlar, tılsımlı gömleleri; savaş kazanmak, kötü gözden korunmak ve şifa bulmak için giymişlerdir (Resim 6). Fakat gömleklerin sırları hala tam olarak çözülebilmemiş değildir (Tezcan, 2011: 49).

Resim 6. Sultan Selim'e ait Tılsımlı Gömlek (Tezcan, 2011: 50)

Literatür incelemesi

Türk ve İslam Eserleri Müzesinde yapılan 13. ve 18. yüzyıl Türk halıları sergisinde, Anadolu halılarının içerisinde anahtar delikli seccadeler büyük ilgi görmüştür. Seccadelerde bulunan anahtara benzeyen kompozisyonun, bilim adamları tarafından mı, yoksa halıları dokuyan dokumacılar tarafından mı adlandırılıp ya da adlandırılmadığı bilinmemektedir. Bu kompozisyon biçiminin sadece seccadelerde betimlenmesi, bunların dini anlamlar taşıyabileceğini düşündürmektedir (Kalender, 1997: 58). Anahtar deliği formdaki bu seccadelerin Anadolu'da yapılmış olmaları, ticari kaygı taşımadan üretildikleri ve onların ikonografik anlatımları, kültürel ve inançsal olarak bir ifade biçimi olduklarının göstergesidir (Aytaç & Aksoy, 2004: 4). Bu halılarda mihrap nişinin çoğu zamanda ayak basılan bölümünün genişleyerek bir anahtar deliği görüntüsünü betimlediği ve anahtar delikli seccadelerin bazı örneklerinin İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde de sergilendiği bilinmektedir (Ölçer ve arkadaşları, 1996:190). Avrupalı ressamın tablolarındaki tasvirler baktığımızda anahtar delikli seccadeler, Anadolu'da üretilerek 15. yüzyıldan 16. yüzyılın ilk yarısına kadar İtalya'ya ihraç edilmiştir.

Çalışmanın amacı ve alana katkısı

Anahtar delikli dokumalarla ilgili literatürde az sayıda kaynak bulunmaktadır. Kaynaklarda, seccadelerin sadece renk ve ebat özellikleri, halıların hangi ressamın tarafından tasvir edildiği kısaca anlatılmaya çalışılmış, detaya girilmemiştir. Bu çalışmada, antik çağlardan beri birçok sanat eserinde tasvir edilen anahtar deliği sembolünün mitolojik olarak ne anlama geldiği ve hangi medeniyetlerde neyi sembolize ettiği incelenerek, alana katkı sağlanacaktır. Ayrıca Batı Anadolu dokuma tezgâhlarında kar amaçlı üretilen, Bellini halıları, Re-entrant ve Keyhole (Anahtar Delikli) olarak adlandırılan Anadolu halılarının; Avrupalı ressamın tablolarında nasıl resmedildikleri (yerde, masada), halıların nerede ve ne amaç için kullanıldıkları irdelenecektir. Buna ek olarak seccadelerin kaç gruptan oluştuğu ve aynı dönemde dokunmuş diğer halılarla benzerliklerinin veya farklılıklarının olup olmadığı ortaya çıkarılacaktır. Sonuç bölümünde ise, elde edilen bilgilerden yararlanarak konu ile ilgili yorumlamalara yer verilecektir.

Çalışmanın yöntemi

Araştırmada, içinde Anahtar Delikli Seccadelerin bulunduğu altı Avrupalı ressama ait dokuz adet tablo örneklem olarak seçilmiştir. Çalışma,

literatürden elde edilen verilerin analizi ve yeniden düzenlenmesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda çalışma için Avrupalı ressamların tablolarında resmettikleri Anahtar Delikli Seccadeler için görsel kaynaklar ve kitaplar taranmıştır. Ayrıca görsel kaynaklardan elde edilen üç guruptan oluşan seccadelerin her bir gurubundan örnekler seçilmiş, seçilen örneklerin bilgisayar programında çizimleri yapılmıştır.

Avrupalı Ressamların Tablolarında Resmedilen Anahtar Delikli Seccadeler

Anadolu halıları, 14. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa resimlerinde dekoratif unsur olarak dini bir öge veya zenginliğin belirtisi olarak yer almıştır. Rönesans resimlerinde, Anadolu halılarının tasvir edilmesi, bu halıların tanınmasına yol açmıştır. Anahtar delikli seccadeler, ilk defa *Bellini* kardeşlerin tablolarında resmedildikleri için literatürde *Bellini* Halıları olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu seccadeler, “*Re-Entrant* (yeniden giriş)” olarak da bilinmektedir. *Bellini* kardeşlerden sonra bu halılar, *Lorenzo Lotto*, *Daniel Elder Mytens*, *Dosso Dossi* ve *Master John* gibi Avrupalı ressamların tablolarında görülmeye devam etmişlerdir.

Resim 7. Gentile Bellini, The Virgin and Child Enthroned, 83 x 122 cm, 15. yüzyıl sonu, Tuval Üzerine Yağlıboya, National Galeri, Londra⁵

⁵http://www.azerbaijanrugs.com/mp/gentile_bellini.htm

Gentile Bellini tarafından yapılan “The Virgin and Child Enthroned (Bakire ve Tahta Oturtulmuş Çocuk)” adlı çalışma, 15. yüzyıl sonunda yapılmış olup, bir iç mekân çalışmasıdır (Resim 7). Tabloda, Hz. Meryem ve Hz. İsa betimlendiği için, seccade dini bir sembol olarak kullanılmıştır. Burada Meryem Ana bir taht üzerinde oturmuş olup, ayaklarının altında tek mihraplı anahtar delikli Anadolu seccadesi yer almaktadır. Çocuk İsa’nın elinde tuttuğu Nar, Hristiyanlık inancında “kıyamet gününü”, “sonsuz hayatı”, Hz. Meryem’i, Hz. İsa’nın mucizevi doğumunu ve ana rahmini betimlemektedir (Ziyadinova 2006: 106). Tabloda görülen seccadenin sadece mihrap bölümü resmedilmiş olup, anahtar deliği formu, Meryem Ananın ayaklarının altında kalmıştır. Geometrik ve sembolik motiflerle bezenen dokumada, bir girintiden oluşan anahtar deliği kompozisyonu, dikey bordürlere paralel olacak şekilde ayaklık kısmına yerleştirilmiştir. Seccadede mihrap bölümünden aşağıya doğru, sadece bir kandilin asılı olduğu görülmektedir.

Resim 8. Giovanni Bellini, Batı Anadolu (Uşak), 61 x 41 cm, 16. yüzyıl (1507), Portrait of the Doge of Venice Loredan and his Four Advisors (Venedikli Doge Loredan ve Dört Danışmanının Portresi), Tuval Üzerine Yağlıboya, Gemäldegalerie Sanat Müzesi, Berlin⁶

Bellini kardeşlerden Giovanni Bellini’ye ait “Portrait of the Doge of Venice Loredan and his Four Advisers (Venedikli Doge Loredan ve Dört Danışmanının Portresi)” tablo, 1507 yılında yapılmıştır (Resim 8). Eserde, Venedik cumhuriyetinde 1501-1521 yılları arasında devlet başkanlığı yapan

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Portrait_of_the_Loredan_Family

Loredan'ın dört danışmanı ile masa etrafında konuştuğu görülmektedir. Masada bir *Memluk* halısı, yerde ise anahtar delikli (Carboni, 2007:124) seccade yer almaktadır. Seccade, tek mihraplıdır ve anahtar delikli seccadelerin karakteristik özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Eser bir iç mekân çalışması olup, seccade bu çalışmada ikonografik bir unsur olarak kullanılmamıştır.

a

b

Resim 9. a.Lorenzo Lotto, Husband and Wife (Kadın ve Kocası)⁷
b. Batı Anadolu, 96 × 116 cm., 16. Yüzyıl (1543), Tuval Üzerine Yağlıboya, Hermitage Devlet Müzesi, St. Petersburg.(Perdahcı, 2010: 316).

Lotto'ya ait bir iç mekan çalışması olan "*Husband and Wife*"(Kadın ve Kocası) isimli tabloda, anahtar delikli seccadenin sadece bir bölümü resmedildiğinden dolayı dokumanın tek mihraplı mı yoksa çift mihraplı mı olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Resim 9). Fakat bu tip bordürlü seccadelerin olasılıkla çift mihraplı olarak tasarlanmış olması muhtemeldir. Resim 9b'deki halının bordürü, eserde resmedilen seccadenin bordürü ile birebir örtüşmektedir. Seccade, bitkisel, geometrik ve sembolik motiflerden oluşmuş olup, dini açıdan bir simge olarak kullanılmamıştır.

Resim 10 ve resim 11'deki eserler dini içerikli olup, iç mekân çalışmalarıdır. *Lotto*'ya ait olan bu çalışmalar, 16. yüzyılda yapılmış olup, Hz. İsa'yı ve Hz. Meryem'i betimlemektedir. Her iki çalışmada da anahtar delikli seccadeler, yüksek bir kürsüye serilmiş olup, Hz. Meryem bir koltuğa oturtulmuş olarak tasvir edilmiştir. Geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan seccadelerin sadece bir kısmı resmedildiği için seccadelerin tek veya çift mihraplı olup olmadığı hakkında bir yorum yapılamamaktadır (Resim 10).

⁷ http://www.azerbaijanrugs.com/anatolian/bellini_type_re_entry_rugs.htm

a.

b.

Resim 10. a. Lorenzo Lotto, Batı Anadolu, Madonna and Child with Sts Peter, Christine, Liberale, and Jerome (Aziz Peter, Christine, Liberale ve Jerome ile Çocuk ve Madonna), 162 x 177 cm, 16. yüzyıl, Tuval Üzerine Yağlıboya, Santa Cristina Kilisesi, Treviso (Kim, 2016: 188),

b. Batı Anadolu, Madonna and Child with Saints (Azizler ile Meryem ve Çocuk), 287 x 268 cm, 16. Yüzyıl, Tuval Üzerine Yağlıboya, Santo Spirito Kilisesi, Bergamo (Perdahcı, 2010: 313)

Master John tarafından resmedilen “*Catherine Parr ’ın Portresi*” bir iç mekân çalışması olup, seccade resimde dini bir simge olarak kullanılmamıştır (Resim 11). Yere serilen seccadenin diğer tablolarında olduğu gibi sadece mihrap ve bordür kısımları görülmektedir. İngiltere kralı 8. Henrinin altıncı eşi olan *Catherine Parr*, tabloda ayakta durur vaziyette resmedilmiştir.

Resim 11. Master John, Catherine Parr'ın Portresi, 94 x 180 cm, 16. yüzyıl, Tuval Üzerine Yağlıboya, National Portrait Gallerisi, Londra⁸

Resim 12. Lorenzo Lotto, Mystic Marriage of St Catherine of Alexandria with Niccolò Bonghi (St.Catherine'nin Niccolo Bonghi ile Mistik Evliliği), 81 x 115 cm, 16. yüzyıl, Tuval Üzerine Yağlıboya, Akademia Carrara, Bergamo (Kim, 2016: 205)

⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Catherine_Parr

Resim 13. Resim 12'den detay

Lorenzo Lotto'nun “*St Catherine'nin Niccolo Bonghi ile Mistik Evliliği*” adlı tablosu bir iç mekân çalışmasıdır ve seccade bu eserde ikonografik bir sembol olarak kullanılmıştır. Halı tek mihraplıdır ve bordüründe görülen kufi kompozisyon, Anadolu Selçuklu halılarında kullanılan karakteristik kufi yazılı bordürleri hatırlatmaktadır (Resim 12, 13). Seccade, resimde arka planda koltuğun arkasına atılmış bir şekilde kurgulanmıştır. Lorenzo Lotto, bu tabloyu, ev sahibi Bergamalı tüccar Niccoló Bonghi'ye kira ücretini ödemek için yapmıştır. Resimde Bonghi, sol tarafta ayakta resmedilmiştir. Tablo, azizenin kutsanmış bir hayat yaşamak için dünyevi evliliğini terk etmesini ve çocuk İsa ile evlenmesini tasvir etmektedir⁹.

Daniel Elder Mytens tarafından 17. yüzyılda resmedilen “*Charles Howard 1. Nottingham Kontu*” adlı eser, bir iç mekân çalışması olup, Kont resimde ayak durur vaziyette resmedilmiştir. Seccade, masa üzerine serilmiş olup, ikonografik bir unsur olarak kullanılmamıştır. Resim 13'te arka planda görülen seccadede kullanılan kufi bordür, bu halıda da betimlenmiştir. (Resim 14).

⁹https://en.wikipedia.org/wiki/Mystical_Marriage_of_St_Catherine_of_Alexandria_with_Niccol%C3%B3_Bonghi

Resim 14. Daniel Elder Mytens, Charles Howard, 1. Nottingham Kontu, 144 x 236 cm,(1620) 17. Yüzyıl, Tuval Üzerine Yağlıboya, National Maritime Müzesi¹⁰

16. yüzyılda, Dosso Dossi tarafından yapılan Witchcraft adlı tablo (Allegory of Hercules), karmaşık ve esrarengiz bir sahne yaratmak için Rönesans ve Manierist unsurları birleştiren etkileyici bir iç mekân çalışmasıdır (Resim 15). Eserde ana karakterler, bir grup cadı, iblis ve kendisini mitolojik bir yaratığa karşı savaşıırken bulan *Herkül*'dür¹¹. Tabloda resmedilen seccade, tek mihraplı olup, geometrik, sembolik ve bitkisel motiflerden oluşmuştur. Halının merkezinde bulunan form, Beyşehir Eşrefoğlu camisinde keşfedilen Proto Holbein halısı ile Holbein 1. Tip halı grubunda kullanılan madalyonların biraz daha geliştirilmiş versiyonudur (Resim 16). Resimde seccade, masa üzerine serilmiş olup, dini bir sembol olarak kullanılmamıştır.

¹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Howard,_1st_Earl_of_Nottingham

¹¹ <https://kuadros.com/products/brujeria-alegoria-de-hercules-dosso-dossi>

Resim 15. Dosso Dossi, Witchcraft (Allegory of Hercules) 143 × 144 cm, 16. Yüzyıl (1535) Galleria Degli Uffizi, Floransa¹²

a

b

Resim 16. a. Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde bulunan Proto Holbein Halısı¹³, 15. yüzyıl, Konya Mevlana Müzesi, Konya
b. 1. Holbein tipi Halı, 16. Yüzyıl Başları, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul (Aslanapa: 1987: 63-66).

¹² <https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/d/dossi/dosso/witchcra.html>

¹³ <https://okuryazarim.com/holbein-halilari/>

a

b

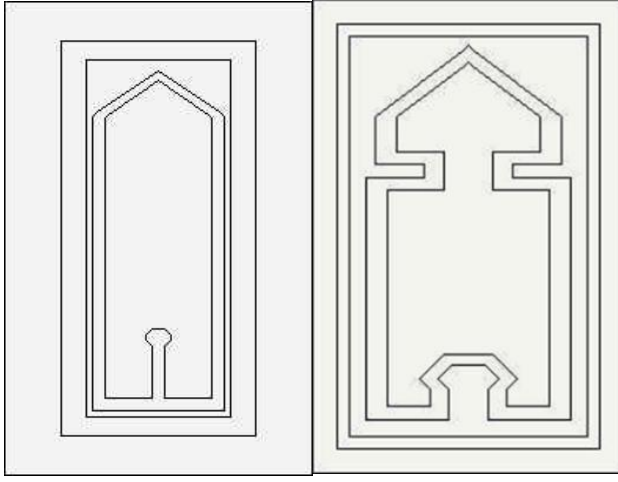
c

- Resim 17. a. 4. Tip Holbein Halısı (Bergama Halısı), 170 x 292 cm, 16. Yüzyıl, (Kayıpmaz, Genç, Kayıpmaz, 2001: 49) T.İ.E.M. Env. No: 468.
b. Tekirdağ yöresine ait Anahtar delikli Seccade, 210×128 cm, (1500) 16. Yüzyıl, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Env. No: 357 (Sakıp Sabancı Üniversitesi, 2010: 175), c. 3. Tip Holbein Halısı Bergama Halısı), 176 x 234 cm, 16. Yüzyıl (Kayıpmaz vd., 2001: 52) T.İ.E.M. Env. No: 417.

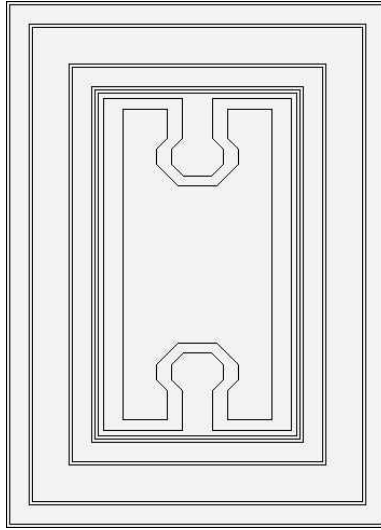
SONUÇ

Anahtar deliği formu, antik zamanlardan beri, hemen hemen her medeniyette kullanılarak bolluk, bereket, sonsuz hayat, sağlık ve mutluluk, kadın ve erkek birlikteliğini sembolize etmiştir. Hıristiyanlıkta ruhsal saflığı ve aydınlanmayı, Hinduizm’de bilgeliği simgelerken, İslamiyet’te ise, tüm âlemlerin kapısını sadece Allah’ın açılabileceği düşünce ve inançları benimsenmiştir. Anahtar simgesi, mezar taşlarında, kılıçlarda, Osmanlı padişahlarının tıslımlı gömleklerinin yaka kesimlerinde ve paralarda kullanılmış, Oğuzların Bayat boyunu simgeleyen damga olarak da karşımıza çıkmıştır. Japonya’da ise, Kofun olarak isimlendirilen mezar höyükleri, anahtar biçiminde yapılmış ve bu şekle “Zenpoukouenfun” mezarları denilmiştir.

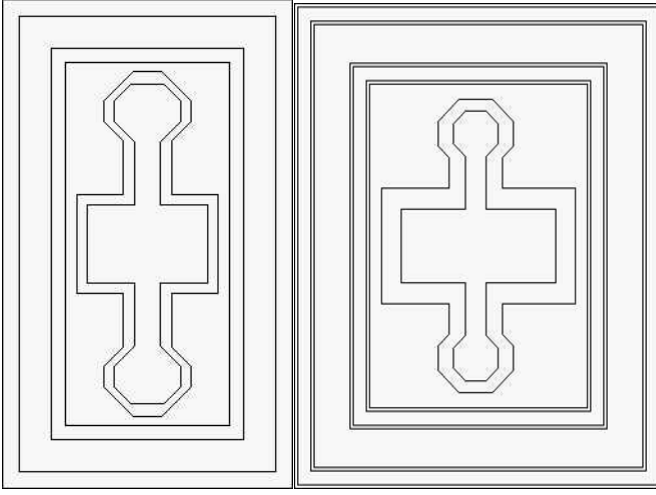
Tablolardaki tasvirlerle ve tarihlere dayanarak "Anahtar Delikli Seccadeler" olarak isimlendirilen bu grup halılar, Batı Anadolu’da dokunarak 15. yüzyıldan 16. yüzyılın ilk yarısına kadar Avrupa’ya ihraç edilmişlerdir. Bu gruptaki halılar, ressamın eserlerinde 15. ve 17. yüzyıllar arasında tasvir edilmelerine rağmen, Anadolu’daki benzer örnekleri 15. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar tezgâhlarda dokunmaya devam etmiştir.

Resim 18. Tek Mihraplı Anahtar Delikli Seccadeler (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 19. Çift Mihraplı Anahtar Delikli Seccade (Çizim: Elif Aksoy)

Resim 20. Madalyonlu Anahtar Delikli Seccadeler (Çizim: Elif Aksoy)

Anahtar delikli seccadeler, kompozisyon açısından tek mihraplı, çift mihraplı ve madalyonlu olmak üzere üç grup altında toplanabilir (Resim 18, 19, 20). Bazı seccadelerin bordürlerinde, Anadolu Selçuklu halılarının bordürlerinde süsleme unsuru olarak kullanılan kufi yazılar kullanılmıştır. Uşak ve Bergama çevresinde dokunan bu halılar, Tekirdağ, Sivas, Konya ve Elazığ gibi Marmara, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan müze ve özel koleksiyonlarda da görülmektedir. Bunun nedeni, bu seccadeler ya Batı Anadolu'da dokunup, diğer bölgelere ihtiyacı karşılamak için gönderilmiştir ya da Anadolu'ya yerleşen Türkmen boylarının kullandıkları ortak bir motif olma özelliğini taşımaktadır. Anadolu'dan Avrupa'ya ihraç edilen bu halılarda kullanılan anahtar deliği, aslında 3. ve 4. Holbein halıları olarak isimlendirilen ve menşei Anadolu olan halılarda kullanılan sekizgen formun bozularak mihrap şekline dönüştürülmüş halidir (Resim 17).

KAYNAKÇA

- Aktepe, Ş. (2013). Oksidental Bakış Açısı İçinde Oryantalizmin Tekstil ve Modaya Yansıması. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Haliç Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aytaç, A. ve Aksoy, A. (2004). Bazı Yabancı Ressamların Tablolarına da Konu Olan Anahtar Delikli Seccâdelere Dair, *Türkeli Dergisi*, 107, 42 – 46.
- Arsal, S. (2008). Batı Sanatında İsa'nın Mucizelerinin İkonografisi: Başlangıcından Karşı-Reformasyon'a Kadar.(Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lügati't – Türk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ateş S. (1975). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara.
- Bilgili, N. (2020). *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar*, İstanbul: Hermes Yayınları.
- Cirlot, E. J. (2002). *A Dictionary Of Symbols*, London: Routledge.
- Collier, M. ve Manley, B. (1998). *How to Read Egyptian Hieroglyphs*, Revised Edition, Berkeley: University of California Press.
- Migishima, K. (2008). Kofun Period: Research Trends, *Trends in Japanese Archaeological Research-Nihon Kōkōgaku Kenkyū No Dōkō 日本考古学研究の動向*, 61, 1-21.
- Karagöz, Ş.(2002). *Küçük Asya'ya özgü bir Tanrıça: Hekate*, *Anadolu Araştırmaları*, 16, 303-321
- Kayıpmaz, F., Kayıpmaz, N. ve Genç, M. (2001). Tarihten Günümüze Bergama Halıları, Bergama: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı.
- Kalender, E. (1997). Anahtar Delikli Seccadeler Üzerine İkonografik Bir Deneme, *Arış*, 2(2), 58-63.
- Kim, Y. D. (2016). Lotto's Carpets: Materiality, Textiles, and Composition in Renaissance Painting, *Art Bulletin*, 98: 2, 181- 212.
- Köprülü, F.(2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Alfa Yayıncılık.
- Ölçer, N., Enderlein, V., Batari, F. ve Mills, J. (1996). *Turkish Carpets from the 13th - 18th Centuries*, Milan:Padova.
- Perdahcı, N. (2010). Rönesans Resim Sanatında Lorenzo Lotto ve Uşak Halıları, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 306-322.

- Sakıp Sabancı Üniversitesi. (2010). Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul, İstanbul.
- Tezcan, H. (2011). Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2006). Türk El Dokuması Halılar, Ankara.
- Yaşkan, S. (2020). Şintoizmde İbadet. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ziyadinova, E. (2006). Kırım Tatar Halk Türkülerinde Sembol Olarak Bitkiler, Karadeniz Araştırmaları, 11, 101-110.
- Zöngür, Sönmezdağ, C. (2017). Hinduizm'in Önemli Tanrı ve Tanrıça Heykelleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (52), 113-147.

İnternet Kaynakları

- URL-1, TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 02.10.2020)
- URL-2, <http://www.lugatim.com/s/bayat>(Erişim Tarihi: 04.10.2020)
- URL-3, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2018/03/pazrktan-gordiona-turk-dunyas-iv.html>(Erişim Tarihi: 10.10.2020)
- URL-4, https://en.wikipedia.org/wiki/Kofun_period (Erişim Tarihi: 11.10.2020)
- URL-5, <https://tr.pinterest.com/pin/598626975456222862/> (Erişim Tarihi: 12.10.2020)
- URL-6, http://www.azerbaijanrugs.com/mp/gentile_bellini.htm(Erişim Tarihi: 12.10.2020)
- URL-7, http://www.azerbaijanrugs.com/anatolian/bellini_type_re_entry_rugs.htm(Erişim Tarihi: 12.10.2020)
- URL-8, https://en.wikipedia.org/wiki/Catherine_Parr (Erişim Tarihi: 09.11.2020)
- URL-9, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Howard,_1st_Earl_of_Nottingham(Erişim Tarihi: 09.11.2020)
- URL-10, <https://www.wga.hu/frames-e.html?html/d/dossi/dosso/witchcra.html>(Erişim Tarihi: 09.11.2020)

BÖLÜM 6

YÜKSEK ÖĞRENİMDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI¹

Yrd. Doç. Dr. Elmaziye ÖZGÜR KÜFİ²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034354>

¹ Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yabancı Diller ve İngilizce, Hazırlık Okulu, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs. elmaziye.ozgur@emu.edu.tr

² Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yabancı Diller ve İngilizce, Hazırlık Okulu, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs. elmaziye.ozgur@emu.edu.tr

GİRİŞ

Yabancı dil eğitiminde bir yandan öğretmenler öğrencilerinin öğrenim süreçlerinde daha aktif ve özerk olmaları için öğrenci merkezli etkinlikler uygulamaya teşvik edilirken diğer yandan kendi öğrenim süreçlerinde söz hakkı sahibi olmaları ve bağımsız bir şekilde kendi ihtiyaçları doğrultusunda kurgulanmış gelişim faaliyetlerine katılmaları için yüksek öğrenim kurumlarında yeterli fırsatlar yaratılmıyor. Bu durum yüksek öğrenim kurumlarında görev yapan yabancı dil öğretmenleri için de geçerlidir.

Günümüz şartlarında dil öğretmenlerinin öğrencileri gibi kendi öğrenim süreçlerinde otonom olmaları gerekirken, bazı yüksek öğrenim kurumlarında halen öğretmenlerden performans yönetimi veya öğretmen değerlendirme amaçlı, kısa vadeli, geleneksel eğitim programlarına katılmaları bekleniyor (Atay, 2008; Opfer ve Pedder, 2011; Wyatt ve Ager, 2017). Teknolojideki gelişmeler ışığında artık bu geleneksel profesyonel gelişim programlarının yerini yaşam boyu öğrenime olanak sağlayan Bilgisayar Aracılı İletişim (Computer Mediated Communication) araçları ile desteklenmiş öğrenim merkezli alternatif öğretmen gelişim programlarına bırakması gerekiyor (Pedder, 2007).

Bilgisayar Destekli İletişim (Computer Mediated Communication) bir uçta web siteleri, e-posta gibi ürün odaklı formları içerirken diğer uçta sohbet, anlık mesajlaşma gibi etkileşimsel içerikli iletişim özellikleri taşıyan bilgisayar araçlarını kapsamaktadır (Kern, 2006). Bu iki ucun arasında yer alan Web 2.0 araçları sosyal yapılandırmacı paradigmanın parametrelerine uygun sanal öğrenme ortamları (Virtual Learning Environments) yaratılmasına olanak sağlar (Gadanidis, Hoogland, ve Hughes, 2008). Sanal Öğrenme Ortamları tasarım pratikliği nedeniyle, sadece öğretmenlerin değil, aynı zamanda öğrencilerin öğrenimine de odaklanarak öğretmen gelişimine katkı sağlayabilir (Zonoubi, Rasekh ve Tavakoli, 2017).

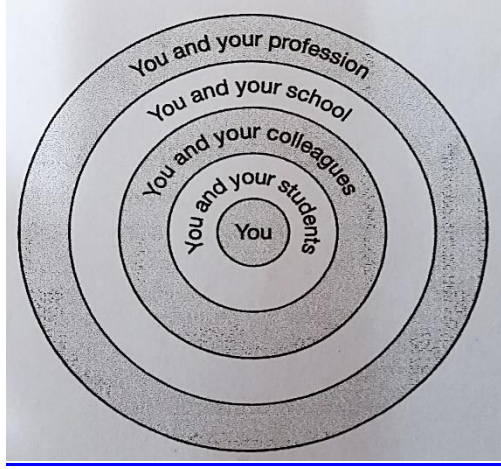
Covid-19 öncesi dönemde, Bilgisayar Ortamında İletişim araçlarının kullanımı öğretmenin isteğine, ilgisine veya seçimine dayanıyordu. Ancak, pandeminin patlak vermesiyle birlikte, çoğu mesleki uygulamalar çevrimiçi platformlara taşındı. Haliyle yabancı dil öğretmenlerinin de mesleki uygulamalarında Web 2.0 araçlarının kullanımına karşı çıkma lüksü kalmadı. Öğretim uygulamalarının ani bir şekilde çevrimiçi öğrenme ortamlarına taşınması ile, Web 2.0 gibi dijital araçların etkin kullanımı önem kazandı ve bu araçların kullanımını öğretmen gelişim programlarına ve/veya günlük

öğretim uygulamalarına entegre etmemiş olan eğitim kurumları pandemi döneminde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldı.

ÖĞRETMEN GELİŞİMİ VE DİJİTAL PLATFORMLAR

Tarih boyunca, öğretmenlerin mesleki gelişimlerine yardımcı olmak için çeşitli modeller geliştirilmiştir (Evans, 2014). Son yıllarda mesleki gelişimin önceden organize edilmiş etkinliklere veya belirli bir gündem temelinde bir grup öğretmene bilgi aktarıldığı oturumlara hapsedilmesinden hoşnut olmayan araştırmacılar, öğretmenlerin söz sahibi olacağı gelişim modellerine ihtiyaç olduğuna işaret etmektedirler. Söz konusu araştırmacılar öğretmenleri bir grup olarak değil, farklı hedefleri, ihtiyaçları ve ilgileri olan bireyler olarak tanımlayan öğrenim odaklı mesleki gelişim programlarına ihtiyaç olduğunu ifade ediyorlar (Desimone ve Garet, 2015; Evans, 2014; Zhao, Yang, Long, ve Zhao, 2019). Bu bağlamda da öğretmenlerin özerk bir şekilde kendi ihtiyaç ve ilgi alanlarını baz alarak uzun soluklu öğrenme süreçlerini içeren dijital platformların kullanımını tavsiye ediyorlar (Zenios, Banks ve Moon, 2004). Bu tavsiyeyi dikkate alan bu çalışma, Web 2.0 aracı olan Wiki'nin kullanımını dil öğretmenlerinin mesleki gelişimine destek olmak amacı ile aşağıdaki şemada gösterilen Foord'un (2009) "beş gelişim çemberi"ni temel alan bir araştırma sürecini başlatıyor.

Şekil 1'den de görülebileceği gibi, Foord'un modeli (2009) mesleki gelişimi öğretmenlerin kendi gerçek yaşam koşulları ile harmanlıyor. Öğrenimin bir boşlukta gerçekleşmediği algısı, aslında yıllar öncesinde Vygotsky'nin geliştirdiği bilinçli entelektüel gelişimin sosyal ve kültürel etkilerin sonucu olduğunu iddia eden sosyokültürel teorisine dayanıyor (Wass ve Golding, 2014). Foord'un modeli (2009), öğretmen öğrenimlerinin sosyal bir çevre içinde tetiklendiğini savunduğu için sosyal yapılandırmacı teori ile uyumludur. Bu model öğretmen gelişimini birbirini etkileyen çok sayıda bileşenle doğrusal olmayan bir süreç olarak tanımladığı için bu çalışmanın teorik temelini oluşturmaktadır (Philipsen, Tondeur, Roblin, Vanslambrouck ve Zhu, 2019).

Şekil 1. Mesleki gelişim çemberleri (Foord 2009, s. 14)

Şekil 1, öğretmeni mesleki gelişim süreçlerinin merkezinde göstermektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar, öğretmen gelişimi için öğretmenin bilgi dağarcığının, inançlarının ve öğrenme isteğinin çok önemli olduğunu göstermektedir (Philipsen vd., 2019; Trautwein, Nückles ve Merkt, 2015; Yang, 2012; Zhao vd., 2019). Öğretmenlerin öğrenmeye hazır oluşu da mesleki gelişim için bir önkoşuldur çünkü yetişkin gelişimi isteğe bağlıdır ve öğretmenler kendi kendini yönetme yetisine sahiptirler (Van Lier, 1996; Slaouti, Onat-Stelma ve Motteram, 2013). Van Lier'e (1996) göre, öğrenim için özerklik ve özgünlük şarttır ve öğrenmenin itici gücü, öğrenme isteğini taşıyan kişiden gelir. Öğretmen tutumları ve inançları da Web 2.0 gibi dijital araçların kullanımını etkilediğinden (Hew ve Brush, 2007; Hu ve McGrath, 2011; Li, 2014; Yang, 2012), çevrimiçi öğrenme ortamlarının ana hedefi öğretmen gelişimini teşvik etmektir.

Şekil 1'deki ikinci iç çemberden de görüldüğü gibi, öğretmen gelişimi onun ders vermekte olduğu sınıf ortamından bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda uzun yıllar önce 'Sınıf Temelli Öğretmen Gelişimi' (Classroom Based Teacher Development) modeli geliştirilmişti. Bu modele göre öğretmenlerin mesleki eğitim ve gelişim süreçlerinde esas olanın onların öğrencileriyle kurduğu ilişkilerdir (Thiessen, 1992, s. 86). Son zamanlarda yapılan araştırmalar da, öğretmenlerin nihai hedeflerinin öğrencilerinin öğrenimine yardımcı olmak olduğu için onların kendileri için değil de esas olarak öğrencileri için mesleki gelişim programlarına katıldıklarını

tartışmaktadır (DeLuca vd., 2017; Desimone ve Garet, 2015; Girvan, Conneely ve Tangney, 2016; Trautwein vd., 2015; Zonoubi vd, 2017). Özellikle dijital araçların kullanımında, öğrenim süreçleri öğretmen mesleki gelişiminin önemli bir bileşeni haline gelir (Philipsen vd., 2019) çünkü öğrenciler, öğretmenlerinin dijital araçları kullanmaya istekli olduklarını görünce onlar da kendi öğrenme süreçlerinde daha motive ve aktif olma eğilimi gösterirler (Hanson-Smith, 2000). Aslında dijital araçlar günümüz öğrencilerinin hayatlarının doğal bir parçası olduğundan, onların bu araçları öğretmenlerinden daha iyi kullandıklarını söyleyebiliriz (Zelick, 2013). Tam da bu nedenle dijital platformların kullanımını yüksek öğretim kurumları öncellemeneli ve kurumsal mesleki gelişim programlarına entegre etmelidir.

Şekil 1'deki üçüncü iç çember, öğretmen ve onun meslektaşlarına odaklanır. Bu çember aktif öğrenme, takım çalışması ve fikir alışverişi gibi uygulamaların yanı sıra katılım yoluyla bilginin uygulanmasını içerir (Park, Song ve Hong, 2018). Yıllar önce Roberts (1998) öğretmenler birbirinden ayrı bir şekilde kendi sınıflarında ders verdikleri için okulları "yumurta kutusu"na benzetmiş ve bu durumun kişi odaklı ve bağımsız öğrenim kültürünü teşvik ettiğini iddia etmişti (s. 107). Bu avantajın yanında Roberts (1998) bu durumun öğretmenleri kendi meslektaşlarından izole ederek potansiyel bir öğrenme kaynağı olan meslektaşlar ile iletişimi kısıtladığını ve böylece öğretmenlerin birbirinden yeni fikirler ve/veya uygulamalar öğrenmelerine engel olduğunu savunmuştu. Roberts'in yıllar öncesinden vurgu yaptığı bu durumu bilgisayar destekli iletişim araçları ile değiştirmek mümkündür. Bu araçların dil kurumsal işleyişe dahil edilmesi ile eğitim kurumlarında çevrimiçi öğrenme ortamları yaratılabilir. Bu dijital platformlar öğretmenlerin meslektaşlarıyla görüş alışverişinde bulunmasını ve deneyim paylaşımını teşvik ettiği için eğitim kurumlarında mesleki gelişim kültürünün sosyal bir olgu olarak oluşturulmasına da olanak sağlar (DeLuca vd., 2017; Meskill, 2009; Zonoubi vd., 2017).

Foord'un modelinin dördüncü halkası ise öğretmenleri ve öğrencileri bir okul ortamına yerleştirir. Bu çemberde yönetim, prosedürler, gereksinimler veya kültürdeki değişiklikler gibi kurumsal değişkenlerin mesleki gelişim anlayışını (Shagrir, 2015) ve teknoloji kullanımını (Shelton, 2016) etkilediği görülür. Bu kurumsal unsurların öğretmenlerin dijital araçları mesleki uygulamalarında kullanmalarını da etkilediğine inanıldığından (Guichon ve Hauck, 2011; Hew ve Brush, 2007; Li, 2014; Yang, 2012), kurumsal kısıtlamaların öğretmen gelişimini olumsuz bir şekilde etkilememesi

için iyice araştırılması ve gerekli önlemlerin alınması önerilir (Philipsen vd., 2019).

Foord'un modelinin en dış çemberinden de görülebileceği gibi, öğretmen gelişimi toplumsal, eğitimsel veya teknolojik gelişmelerden ayrı düşünülemez. Daha geniş çerçevedeki toplumsal uygulamalarda artan dijital araç kullanımı, öğretmenlerin bu araçları benimsemesini ve mesleki çalışmalarında kullanmalarını olumlu bir şekilde etkilediği görülmektedir (Shelton, 2016). Günümüzde birçok alanda dijital araçlarla öğrenim bir trend haline geldiğinden, özellikle de Covid-19 salgınının patlak vermesinden sonra mesleki gelişim programlarında veya öğretmenlerin akademik hedeflerine ulaşma çabalarında artık dijital uygulamalardan kaçınmak mümkün değildir (Nguyen, 2010).

ÇALIŞMA AMACI

Bilgisayar destekli iletişimin etkileri çeşitli alanlarda araştırılmış olmasına rağmen, öğretmenlerin teknolojik gelişmeleri takip etmekte zorlandıkları eğitim kurumlarında daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Egbert, Paulus ve Nakamichi, 2002; Ibieta, Hinostroza, Labbe ve Claro, 2017). Örneğin, İngilizcenin yabancı dil olarak öğretildiği okullarda (English as a Foreign Language), yaşam boyu öğrenimi ve mesleki gelişimi nasıl etkilediği konusunda çok az çalışma yapılmıştır (Lee, 2011; Wyatt ve Ager, 2017). Bu araştırma boşluğu göz önünde bulundurularak, yüksek öğrenim kurumunda çalışan İngilizce öğretmenlerine Wiki kullanımını benimsetmek amacıyla bu çalışma başlatılmıştır. Web 2.0 araçlarının yabancı dil eğitiminde öğretmen-öğrenci ilişkilerini, teknoloji uygulamalarını, öğretim yöntem ve stillerini (Hu ve McGrath, 2011) ve tüm bunları içeren mesleki gelişime katkısını öğrenmeyi hedefleyen bu araştırma büyük bir üniversitenin dil okulunda uygulanmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü dil okulunda yabancı dil öğretmenlerine yüksek lisans programları ve Cambridge eğitim kursları gibi çeşitli mesleki gelişim fırsatları sağlanmış olsa da, bu programların zaman, mekan ve içerik olarak eğitimler tarafından kurgulandığı, bu yüzden de bu programlara katılan öğretmenlerin kendi mesleki gelişimleriyle ilgili fazla söz hakkına sahip olmadıkları gözlemlenmişti (Giraldo, 2014). Ayrıca, bu dil kurumunda çalışan birçok öğretmen bu programlardan mezun olduklarından onları gelişen teknolojileri keşfederek kendi öğrenim süreçlerinde daha aktif ve özerk olmaya teşvik edecek yeni mesleki gelişim fırsatları yaratılmasına ihtiyaç

vardı. Bir başka deyişle araştırmanın yürütüldüğü kurumda yukardan aşağıya uygulanan gelişim programlarından uzaklaşarak, öğrenim odaklı, öğretmen tarafından başlatılan tabandan-yukarıya seyreden öğrenim süreçlerine geçilmesi bağlamında bir "ihtiyaç boşluğu" söz konusuydu (Slaouti vd., 2013). Bu nedenle bu çalışma ile Web 2.0 aracı olan Wiki'den yararlanılarak oluşturulan dijital platformda, İngilizce öğretmenlerine kendi istekleriyle mesleki gelişimlerinin sorumluluğunu üstlenerek çeşitli gelişim etkinliklerine katılma fırsatı yaratıldı. Bu alanda yüksek öğretim kurumlarında bilimsel çalışmalara olan ihtiyacı da göz önünde bulunduran bu araştırma, öğretmenleri kendi çalışma ortamlarında mesleki gelişimlerine ilişkin sorgulayıcı ve proaktif yaklaşımlar edinmeye teşvik etmek için ihtiyaç odaklı ve güncel yöntemleri kurumsal işleyişe entegre eden etkileşimli bir dijital platform yarattı (Giraldo, 2014; Wyatt ve Ager, 2017). Bunun akabinde ise aşağıdaki araştırma sorularını baz alarak bu çalışma söz konusu yüksek öğrenim kurumunda yürürlüğe kondu.

1. Yabancı dil eğitimi uygulamalarında çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanımı araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki gelişimini ne ölçüde etkiledi?
2. Çevrimiçi öğrenme ortamları öğretmenler tarafından nasıl kullanıldı?

ARAŞTIRMA TASARIMI

Bu araştırma katılımcı eylem araştırması şeklinde yürütülen bir vaka çalışmasıdır (Cohen, Manion ve Morrison, 2000). Araştırılan vaka, Kuzey Kıbrıs'taki bir üniversitenin dil okulunda çalışan bir grup yabancı dil öğretmeni ile yapılmıştır. Nitel araştırma özellikleri taşıyan bu çalışma, olayların doğal olarak meydana geldiği sosyal bağlama ve katılımcıların emik bakış açısına, yani onların deneyimlerine ne anlam yüklediklerine ve dünyalarını nasıl kurduklarına odaklanmıştır (Merriam, 2009).

Bu çalışmada araştırmacının da söz konusu dil okulunda çalışan bir öğretmen olmasından dolayı verilere hızlı erişim sağlayabileceği düşünülmüş ve bu nedenle vaka seçim kriteri olarak kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Öğretmenlerin mesleki gelişimleri için Web 2.0 kullanımına ilişkin algılarını araştırmak amacıyla, bu çalışmada esas olarak nitel yöntemler kullanılmıştır. Ayrıca, çalışmada toplanan nitel verileri doğrulamak ve katılımcıların dijital platformlardaki günlük eylemlerini gözlemlemek amacıyla nicel verilerden de yararlanılmıştır. Bir başka deyişle araştırmada hem nitel hem de nicel yöntemler kullanılarak, katılımcı öğretmenlerin

“yaşamları, öyküleri, davranışları ve aynı zamanda örgütsel işleyiş, sosyal hareketler veya etkileşimsel ilişkiler hakkında” veriler toplanmıştır (Strauss ve Corbin, 1990, s. 17). Çeşitli veri kaynaklarından veri toplanmasının ardından verilerden ortaya çıkan ana temalar dikkatle ele alınarak kodlar oluşturulmuştur. Son olarak araştırma sonuçları betimsel nitel yaklaşım kullanılarak değerlendirilmiştir (Kahlke, 2014).

ARAŞTIRMA ORTAMI

Bu çalışma, Kuzey Kıbrıs'taki bir üniversitede bulunan büyük bir dil kurumunda yapılmıştır. Yaklaşık 180 öğretmen ve 8000 öğrenciden oluşan bu okul bir zamanlar sunduğu uluslararası Cambridge öğretmen yetiştirme kursları nedeniyle bölgede tanınmış bir okuldu. 2005 yılı itibariyle, bu okulda uygulanan mesleki eğitim faaliyetleri öğretmenlerin neredeyse tamamının bu eğitim programlarını tamamlamış olmasından dolayı son buldu ve malesef öğretmenleri mesleki gelişim faaliyetlerine katılmaya teşvik edecek ek program veya gelişim faaliyetleri söz konusu kurumda mevcut değildi. O günlerde araştırmanın yürütüldüğü üniversitede portfolyo kullanımı yoluyla Performans Yönetimi çalışmaları başlatılmıştı. Performans yönetimi çalışmaları üniversitede çalışan tüm öğretmenlerden mesleki uygulamaları ile ilgili belgeleri içeren dosyalar oluşturulmasını gerektiriyordu. İşte bu aşamada bu çalışma öğretmenlerin oluşturması gereken kağıt tabanlı portfolyolara bir alternatif olarak başlatıldı. Pandemi öncesi dönemde Wiki ve Moodle gibi Web 2.0 araçları yepyeni araçlardı. Bu nedenle bu çalışmada oluşturulan dijital platformlar dil öğretmenlerine alışkın oldukları geleneksel mesleki gelişim faaliyetlerinden farklı bir alternatif olarak sunuldu.

İLK DİJİTAL PLATFORM

Bu çalışma bağlamında ilk oluşturulan dijital platform olan 'Efolio-Wiki'nin birincil amacı, performans yönetimi kapsamında öğretmenlerden beklenen portföy oluşturma sürecini kolaylaştırmaktı. Wiki, tasarımında HTML bilgisi gerektirmeyen kullanımı çok kolay bir araç olmasından dolayı ve Foord'un modeline uygun bir dijital platform oluşturulmasına olanak sağlaması nedeniyle bu aşamada diğer Web 2.0 araçlarına tercih edildi. Wiki'nin “egosuz, zamansız ve asla bitmeyen” içeriği (Lamb, 2004, s. 43) ile katılımcı öğretmenler 'Efolio-Wiki'yi diledikleri zaman takip etmek, düzenlemek veya mevcut sayfalarına eklemeler yapmak amacıyla kolayca kullanabilirlerdi. Diğer bir deyişle, öğretmenler Foord'un modelinin parametreleri çerçevesinde, Wiki'yi kişisel ve mesleki ilgi alanlarında

kendilerini geliştirmek veya öğrencilerinin öğrenimlerini kolaylaştırmak için kullanabilirlerdi. Wiki ayrıca kurumsal düzeyde öğretmen dosyalarının dijital bir şekilde kolayca oluşturulmasını ve paylaşılmasını sağladığı için kurumsal kullanıma da uygundu. Ancak 'Efolio-Wiki'yi katılımcılar etkin bir şekilde kullanamadan, araştırmanın yürütüldüğü kurumda iki büyük idari değişiklik söz konusu oldu. Birinci değişiklik üniversite yönetimi tarafından akademik performans değerlendirme amacıyla başlatılan portföy çalışmalarının kaldırılması oldu. İkinci değişiklik ise okulun bir bölümünün Genel Eğitim adlı ile yeni bir oluşuma gitmesi ve bu yüzden de dil okulundan koparılması oldu. Bu değişikliklerden dolayı ilk oluşturan dijital platformu revize etmek gerekti. Bu aşamada katılımcı öğretmenlerin portföy oluşturma konusunda isteksiz ama 'wiki'yi keşfetme konusunda istekli olmaları nedeniyle 'wiki' kullanımını ikinci dijital platformun ana hedefi oldu.

İKİNCİ DİJİTAL PLATFORM

Çalışmanın odak noktasının portföy oluşturmadan uzaklaşması, "Efolio-Wiki"nin "Wiki-GE" olarak yeniden revize edilmesini ve Genel Eğitim bölümünde çalışan tüm dil öğretmenlerini "Wiki-GE"yi kullanmaya davet etmeyi gerektirdi. Böylelikle ikinci dijital platform daha kurumsal bir oluşuma dönüştü. İkinci platform o dönemde en kapsamlı wiki projesi olarak bilinen Wikipedia (Lamb, 2004) örnek alınarak tasarlandı. Öğretmenler istedikleri zaman Wiki-GE'yi kullanarak kurumdaki faaliyetleri takip edebilirler, meslektaşları ile görüş alışverişinde bulunabilirler, birlikte projeler geliştirebilirler veya isterlerse kendi dosyalarını (e-folyolarını) oluşturmaya devam edebilirlerdi.

Tasarımında Foord'un modelinin tüm çemberlerini kapsayan 'Wiki-GE', öğretmenlerin okul veya sınıf alan ve zaman sınırlarını aşarak meslektaşları ve öğrencileri ile kolayca iletişim kurmasını ve işbirliği yapmasını sağlayan çevrimiçi öğrenme ortamına dönüştü. 'Wiki-GE'de öğretmenler kendi ilgi alanlarında çevrimiçi tartışmaları takip etme, katılma veya tartışma başlatma fırsatı buldular. Ayrıca, personel wiki sayfasında kendi adlarına yaratılan bağlantıya giderek sınıfları için wiki oluşturabilir veya kendi mesleki gelişimleri veya öğrencilerinin öğrenimlerini desteklemek amacıyla istedikleri kadar wiki sayfası açabilirlerdi. 'WikiGE'nin bir süre kullanılımasından sonra, öğrencilerine daha geniş bir araç yelpazesi ile daha yapılandırılmış bir çevrimiçi öğrenme ortamı sunmak isteyen bazı katılımcı öğrenmelerin öncülüğünde başka bir Web 2.0 aracı olan Moodle kullanılarak üçüncü bir platform oluşturuldu.

ÜÇÜNCÜ DİJİTAL PLATFORM

'Gemoodle' olarak adlandırılan üçüncü dijital platform, pek çok dersin çevrimiçi versiyonunu, bölüm ve dersle ilgili bilgiler ve materyaller içeriyordu. Bu nedenle 'Gemoodle' hem öğrencilerin öğrenmesini önemli ölçüde kolaylaştırıyor, hem de işbirlikçi öğrenme ve kurumsal düzeyde bilgi yönetimi için birçok etkinliğin kullanılmasına olanak sağlıyordu. Bu çalışmada oluşturulan tüm dijital platformlar Foord'un modeline uygun olarak geliştirildi. İlk dijital platformun, Foord'un (2009) modelinin iç çevrelerine daha fazla odaklanmış olduğunu söyleyebiliriz çünkü bu model, öğretmenlerin Wiki'yi performans yönetimi çerçevesinde portföy oluşturmak ve aynı zamanda öğrencileri ve meslektaşları ile bilgi alışverişinde bulunmalarına olanak sağlamak üzere tasarlanmıştı. Daha sonra söz konusu kurumda ortaya çıkan gelişmeler, yani Foord'un modelinin dördüncü çemberi, çalışmaya o kadar çok baskı yaptı ki, araştırmacı ilk dijital platformun tasarımını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı ve ardından Foord'un modelinin dördüncü çemberini de çalışmaya entegre ederek 'EfolioWiki'yi revize etti ve ikinci dijital platform olan 'WikiGE'yi oluşturdu. Böylece, ikinci dijital platform kurumsallaşmış oldu ve çalışmanın kapsamı, bölümdeki tüm öğretmenleri kendi mesleki öğrenmeleri ve/veya öğrencilerinin ve meslektaşlarının öğrenmelerine katkıda bulunmaları için kullanmaya davet ederek genişletildi.

Kısacası, tasarımında daha çok Foord'un (2009) modelinin üç iç dairesine odaklanan 'EfolioWiki'den farklı olarak 'WikiGE' Foord'un modelindeki dört daireyi içermiştir. Üçüncü dijital platform olan 'Gemoodle' ise Foord'un modelinin ilk iç çemberinin beşinci dış çember ile etkileşiminden yani beşinci çemberdeki en son teknolojik ve eğitimsel gelişmeleri takip eden bazı katılımcı öğretmenlerin öncülüğünde gelişti. Sonuç olarak 'Gemoodle' Foord'un modelinin beş çemberini kapsayan hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin kolaylıkla kullanabileceği bir öğrenme ortamı olarak araştırmanın yürütüldüğü eğitim kurumunun doğal bir parçası haline geldi.

KATILIMCILAR

Bazı yazarların açıkladığı gibi "eylem araştırması, başlangıçta küçük işbirlikçi gruplarla başlar, ancak çalışma sürecinde eylem araştırmasına katılanların sayısı çoğalabilir. Bu durumda söz konusu eylem araştırması uygulamalardan etkilenecek daha fazla katılımcıyı çalışmaya dahil ederek kapsamını genişletir" (Cohen ve diğ., 2000, s. 229-230). Bu çalışmada da

olaylar aynen bu şekilde gelişti ve zaman içerisinde daha fazla katılımcı bu çalışmaya dahil olduğundan araştırmanın kapsamı genişlemiş oldu. İlk dijital platform oluşturulduğunda, çalışmaya dil okulundan 27 gönüllü öğretmen katılmıştı. Bunlardan sekizi okulun İngilizce hazırlık bölümünde öğretmenlik yapıyordu. Geriye kalan 19 katılımcı ise modern diller biriminde farklı fakültelerdeki birinci sınıf öğrencilerine yabancı dil dersleri veriyorlardı. Bu bölümün idari bir kararla dil okulundan ayrılması ve bağımsız bir birim olarak çalışmaya başlaması nedeniyle, ikinci dijital platformun oluşumunda bu çalışma söz konusu bölüm ile sınırlandırılmış ve bu bölümündeki tüm öğretmenler ikinci dijital platform olan ‘WikiGE’yi kullanmaya davet edilmişti. Genel Eğitim bölümündeki tüm hocalara yapılan davet sonrasında yabancı dil öğretmenlerinin WikiGE ile görüşlerini öğrenmek amacıyla bir anket oluşturulmuş ve öğretmenlerden bu anketi cevaplandırmaları istenmişti. Bölümde görev yapan 63 öğretmenden 41’i anket sorularına cevap verdiği için araştırmaya sadece anketi dolduran 41 öğretmenin görüşleri dahil edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, ikinci dijital platform devredeyken bazı katılımcı öğretmenler tarafından üçüncü dijital platform oluşturulmuştu.

Araştırmaya katılan öğretmenlere yaklaşık bir yıl boyunca ikinci ve/veya üçüncü dijital platformu kullanma fırsatı verildikten sonra ‘WikiGE’ ve/veya ‘GEmoodle’ın kullanımı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi toplamak için 12 gönüllü öğretmen ile mülakatlar yapılmıştır. Bu çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğu, master diplomasına ve/veya Cambridge gibi mesleki eğitim sertifikalarına sahip anadili İngilizce olmayan deneyimli bayan öğretmenlerden oluşuyordu.

VERİ TOPLAMA VE ANALİZ SÜREÇLERİ

Araştırmada birden fazla veri toplama aracı kullanılarak dijital platformların kullanımı ile ilgili görüşler ve bilgi toplanmıştır. İlk dijital platformun (Efolio-Wiki) tanıtımından önce 27 öğretmenden görüşmeler yoluyla bilgi toplanmıştır. Bu aşamada öğretmenlerin genel olarak mesleki gelişim algıları, e-folyo dosyalarını oluşturma ve mesleki gelişim amaçlı Wiki kullanımı ile ilgili görüşleri alınmıştır. İkinci dijital platformun tasarımı ile çalışmanın kapsamı genişletildiğinden tüm gönüllü katılımcılardan ‘WikiGE’nin kurumsal işleyiş ve mesleki gelişim amaçlı kullanımı ile görüşleri anket yoluyla toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket bir yandan katılımcı öğretmenlerin inançlarını keşfetmeyi amaçlarken, diğer yandan da onların ‘Wiki-GE’ ile tanışmasını ve kendi mesleki uygulamalarında dijital platformları kullanmaları için onları teşvik etmeyi amaçlıyordu.

Katılımcı öğretmenlere bir yıl boyunca ikinci veya üçüncü dijital platformu kendi eğitim süreçlerine entegre etme fırsatı verildikten sonra 12 öğretmenle dijital platformların kullanımı ile ilgili daha derin bilgiler elde etmek amacı ile görüşmeler yapılmıştır. Bu öğretmenler, amaçlı örnekleme yaklaşımı kullanılarak seçildi ve dijital platformları kullanma eğilimlerine göre üç gruba ayrıldı. Birinci grubun üyeleri 'WikiGE' ve/veya 'GE Moodle' çevrimiçi ortamlarını aktif olarak kullanan öğretmenlerden oluşurken, ikinci grup, gelecekteki uygulamalarında dijital platformları kullanmaya ilgi duyan öğretmenleri içeriyordu. Üçüncü grup ise dijital platformları kullanmaya en az ilgi duyan öğretmenlerden oluşuyordu. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanımının içerdiği avantajlar ve dezavantajlar, öğretmenlerin mesleki gelişimi ve öğrencilerin öğrenim süreçleri üzerindeki etkisi ile ilgili görüşleri soruldu. Görüşmeler için bir dizi soru hazırlanmış olmakla birlikte, katılımcıların dijital platformlarla ilgili deneyimlerine ilişkin fikirlerini, duygularını özgürce ifade edebilmeleri, soru sorabilmeleri veya ek yorumlar yapabilmeleri için görüşmeler sohbet şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler ve anketler aracılığıyla toplanan nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yinelenen temalar hakkında bir fikir edinmek için veriler birkaç kez okunduktan sonra ana temalar belirlenmiştir. Daha sonra bir kodlama sistemi oluşturulmuş ve kodlama işlemi öncesinde uzman görüşü alınmıştır. Verilerde yinelenen temaların altı çizilip kodlandıktan sonra, tekrarlanan fikirler ve ilgili alıntılar altı çizilmiştir. Nitel verilerin güvenilirliğine yönelik eleştirileri en aza indirmek amacıyla çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşleri detaylı bir şekilde katılımcıların açıklamalarında hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi paylaşılmıştır.

Katılımcı öğrenmenlerden görüşmeler yoluyla toplanan verilerin yanı sıra 'seedwiki' yazılımı tarafından otomatik olarak toplanan verilerin takibi için kullanıcı kayıtlarından yararlanılmıştır. Bu kayıtlarda aktif kullanıcılar (sayfaları oluşturan/düzenleyenler) ve pasif kullanıcılar (sayfaları sadece takip edenler) hakkında istatistik bilgiler tutulmuştur. Bu veriler, katılımcı öğretmenlerin dijital platformları günlük mesleki yaşamlarında nasıl kullandıklarının gözlemlenmesini sağladı. Bir başka deyişle dijital platformların gerçek kullanımı hakkında istatistik bilgiler sunarak, anket ve görüşmeler yoluyla toplanan görüşlerin sağlamlasını yapmaya olanak tanıdı.

BULGULAR

Bu çalışma, Web 2.0 kullanımının İngilizce öğretmenlerinin mesleki gelişimi üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını araştırmayı amaçladı. Bu amaçla iki araştırma sorusu sorulmuştur.

1. Web 2.0 kullanımı öğretmenlerin mesleki gelişimini ne ölçüde etkiledi?

Veri analiz sonuçları *farkındalık, seçim, özerklik, motivasyon, yansıtma, meslektaşlarla öğrenme* veya kurum içinde *bilgi alışverişi, kurumsal faktörler* ve *son gelişmelerden haberdar* olma gibi temaların öğretmenler için önemli olduğunu gösterdi. Veri analizi ayrıca, bazı katılımcıların daha önceki mesleki gelişim fırsatlarını merkezi, fazla yapılandırılmış ve resmi bulduğunu ve kendi kurumlarında farklı türde mesleki gelişim faaliyetlerine sıcak baktıklarını ortaya çıkardı. Çalışma kavramsal çerçeve olarak Foord'un modelini (Şekil 1) benimsediğinden öğretmen ifadelerinde yinelenen temalar bu model temel alınarak değerlendirildi.

Öğretmen

Foord'un modelinin (2009) ilk iç halkasına ilişkin veriler öğretmenin bir birey olarak algılanması gerektiğine işaret ediyordu. Bu bağlamda katılımcılar aşağıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, baskıyla öğretmen gelişiminin mümkün olmadığını dile getirdi:

Bu kişisel bir şey. Herkesin kendine göre bir öğrenme şekli vardır ve kendi ilgi alanları vardır... İnsanları gelişmeye zorlayamazsınız. Öğretmenler ihtiyaç duymalı ve ben bunu yapmak istiyorum, denemek istiyorum demeli. (P2E-R12)

Bu algı, Van Lier'in (1996) öğrenmenin zorla gerçekleştirilemeyeceğini, yalnızca yönlendirilebileceği veya teşvik edilebileceği görüşleriyle uyumludur. Benzer şekilde, özerkliğin iki önemli özelliği olan 'seçim ve sorumluluk' (Van Lier, 1996, s. 12), katılan öğretmenler tarafından da önemli görülmüştür. Bu inançla ilgili katılımcılardan biri aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

Tüm öğretmenler bunu diledikleri ölçüde kullanmalıdır... Kendinizi rahat hissettiğiniz şekilde, sizin ve öğrencilerinizin ihtiyaçlarını karşıladığını düşündüğünüz ölçüde kullanabilirsiniz. Özerklik budur. (P2E –R1)

Kişisel gelişim, öğretmen motivasyonu veya tutumlarının önemini vurgulayan literatürle (Girvan vd., 2016; Ibieta vd., 2017; Yang, 2012) uyumlu olan bu görüşler, çevrimiçi öğrenme ortamlarının alternatif mesleki gelişim amaçlı kullanılabilceğini göstermektedir. Katılımcı öğretmenler aynı zamanda Web 2.0 kullanımının onları profesyonelce düşünmeye teşvik ettiği için kendi düşünce süreçlerine katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar ayrıca, Web 2.0'nin onları özerkleştirmenin yanı sıra, kendilerine yeni etkinlikler tasarlama özgürlüğü verdiğini ve birlikte öğrenmeyi teşvik ettiğini söylemişlerdir (Wyatt ve Ager, 2017).

Öğretmen ve öğrencileri

Foord'un modelinin ikinci iç halkası ile ilgili veriler, öğretmen ve onun öğrencilerini kapsıyor. Bazı katılımcılar, Web 2.0 araçları kullanılarak yaratılan çevrimiçi öğrenme ortamlarının kendilerine öğrencilerinin hayatlarına dair içgörüler sunduğunu ve öğrencilerine daha fazla yardım sağlamalarına yardımcı olduğunu belirttiler. Çalışmaya katılan öğretmenler için bu ortamların en önemli avantajı, öğrencilere daha fazla İngilizce kullanma imkanı sunmasıydı. Bu konuda bir katılımcı şunları söylemiştir:

Sadece derse gitmek yeterli değil çünkü sınıfta bazı şeyleri yapmak için sadece belirli saatlerimiz var ama web ortamında öğrenciler için ekstra bilgi ve etkinlikler kullanılabilir (K2E-K4).

Katılımcıların çoğu dijital platformların öğrencilerin öğrenmesinde önemli bir rol oynadığını ve öğrencilerin bu tür çevrimiçi öğrenme ortamlarını daha sık kullanmaları gerektiğini söylediler. Dijital platformları kullanmayan katılımcılar bile Web 2.0 araçlarının yakında eğitim süreçlerinin vazgeçilmez bir parçası haline geleceğini ve öğretmenlerin bu dijital araçları kullanmaması durumunda öğrencilerinin neden bu tür öğrenme fırsatlarından mahrum kaldıklarını sorgulayacaklarını söylediler. Bu bulgu literatürdeki tartışmalarla (Dudeney ve Hockly, 2012; Trautwein vd., 2015; Slaouti vd., 2013), özellikle Thiessen'in (1992) Sınıf Odaklı Öğretmen Geliştirme modelinde vurgulanan öğretmen gelişiminin öğretmenler ve öğrencileri arasında paylaşılan sınıf deneyimlerine bağlı olduğu görüşü ile uyumludur. Çalışma sonuçları ayrıca, öğretmenlerin gelişen teknolojileri etkin bir şekilde kullanma beklentilerine ve Web 2.0'ın günlük kurumsal yaşama entegrasyonunu savunan araştırma bulgularını desteklemektedir (Brodahl, Hadjerrouit ve Hansen, 2011; Hanson-Smith, 2000; Ibieta vd., 2017; Philipsen vd., 2019; Yang, 2012; Zelick, 2013).

Öğretmen ve meslektaşları

Öğretmen ve meslektaşlarını içeren Foord'un modelinin (2009) üçüncü halkasına ilişkin veriler, bazı katılımcıların çevrimiçi öğrenme ortamlarını geleneksel web sitelerinden farklı olarak iki yönlü bir bilgi akışı olduğu için tercih ettiklerini ortaya çıkardı. Bununla ilgili olarak bir katılımcı, daha verimli yüz yüze toplantılara hazırlık olarak dijital platformlarda bazı etkinlikler yapılabileceğini ifade etti. Bu katılımcı düşüncelerini aşağıdaki sözlerle açıkladı:

Bazı öğretmenler toplantılarda yüz yüze tartışmalara katılmak istemezler...Özgüveni yüksek kişiler bu tartışmalara hakim olabilir....Eğer çevrimiçi ortamlar sunulursa yüz yüze görüşmeye katılamayanlar fikirlerini paylaşma şansını elde edebilirler (P2CQ4-R4).

Bazı katılımcılar kurumda yeterli işbirliğinin olmadığını belirtmiş ve oluşturulan dijital platformların işbirliğini teşvik etmesini umduklarını belirtmişlerdir. Beklentilerinin ve Web 2.0 kullanımının işbirlikli öğrenme üzerindeki olumlu etkilerini bildiren önceki araştırma bulgularının aksine (Zenios vd., 2004), bu çalışmanın bulguları Web 2.0 araçlarının meslektaşlar arasındaki işbirliğini yalnızca bir dereceye kadar artırdığını göstermiştir.

Öğretmen ve okulu

Foord'un (2009) öğretmen ve okulunu içeren dördüncü çemberine ilişkin öğretmen görüşleri, katılımcıların okul yönetiminden bazı beklentileri olduğunu göstermiştir. Örneğin bir katılımcı önemli olanın kurumdaki aktif olmayan volkanları harekete geçirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcı bunu başarmamanın farklı öğrenme fırsatlarını keşfederek mümkün olabileceğini aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

Öncelikle, performansınızı geliştirmenin sonu olmayan bir yol olduğunu ve öğrenmenin asla bitmediğini, herhangi birinden, herhangi bir zamanda bir şeyler öğrenebileceğinizi, önemli olanın etraftaki fırsatları yakalamak için her zaman tetikte olmamız gerektiğini kabul etmeliyiz. (P1A-R8)

Bu görüşler benzeri araştırmalarda belirtildiği gibi öğretmenlerin yalnızca belirli davranışları sergileyen uygulayıcılar değil, bilgiyi dinamik

tutan bireyler olduğu görüşü ile uyumludur (Orlando, 2013; Wyatt ve Ager, 2017). Bu çalışmadaki bazı katılımcılar Web 2.0 kullanımı konusunda oldukça olumlu bir yaklaşım sergiledi ancak kurumsal faktörlerle ilgili endişelerini dile getiren katılımcılar da vardı:

Kurumumuzda herkesin motivasyonu ve ilgisi azaldı... Birçok değişiklik oldu ve insanlar artık yaptıklarına bağlı kalmak, aynı şeyleri yapmak, aynı şeyleri tekrarlamak istiyor. Enerjimizi kaybettik. (P2E-R12)

Kurumsal faktörlerin önemini vurgulayan çalışmalarla uyumlu olan bu algı, herhangi bir değişiklik veya yeni uygulamaya gidilmeden önce yeniliklerin başarılı bir şekilde yürürlüğe girmesini sağlamak için ilgili çalışma ortamının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Hew ve Brush, 2007; Guichon ve Hauck, 2011; Philipsen vd., 2019; Shelton, 2016; Yang, 2012).

Öğretmen ve mesleği

Öğretmen ve öğretmenlik mesleğini içeren beşinci halka (Foord, 2009) ile ilgili veriler, bazı katılımcılara göre çevrimiçi öğrenme ortamlarının gelişmeleri takip etmek için kullanılabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda bir katılımcı şunları ifade etmiştir:

Önce bize wiki sağladınız, sonra biz de moodle'ı öğrendik; teknoloji geliyor, ihtiyaçlar her geçen gün değişiyor, eğitim değişiyor ve bu araçlarla bir bakıma öğrenme sürekli hale geliyor. (P2E-R5)

Başka bir katılımcı, aşağıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, öğretmenlerin er ya da geç gelişmeleri takip etmek zorunda kalacağını şu sözlerle ifade etti:

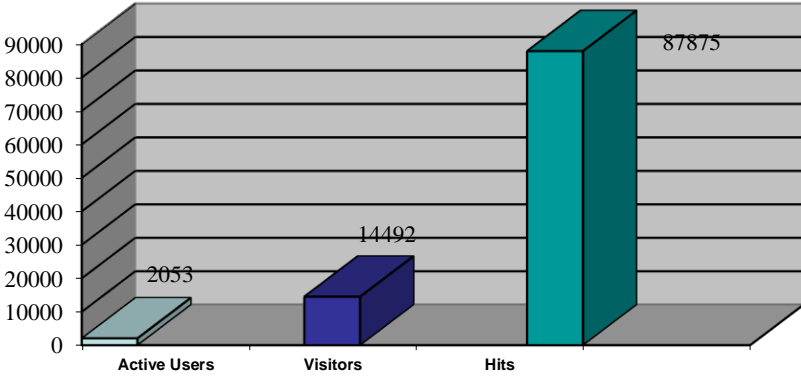
Gelecekte dijital ortamlar eğitim süreçlerinde daha çok kullanılacak... Artan sayıda insan dijital platformlarla tanışacak, web üzerinden etkileşimde bulunacak. Bu nedenle, gerçekten buna dahil olmamız gerekiyor; bu fikre katılmayan öğretmenlerin çemberin dışında kalacaklarını düşünüyorum. Bu yüzden onları bu ortamları kullanmaya teşvik etmeliyiz. Ben bu gelişmeleri bir trend olarak tanımlamak istemiyorum çünkü dijital araç kullanımı eğitim süreçlerinin doğal bir parçası olacak ve eninde sonunda dijital araçları tüm öğretmenlerin

kullanması gerekecek. Bu yüzden çoğunluğa ne kadar çabuk katılırsanız o kadar iyi. (P2E-R1)

Bu algılar, katılımcıların literatürde de vurgulandığı gibi dijital platformların mesleki gelişmeleri takip etmek için ne kadar önemli olduğunun farkında olduklarını göstermektedir (Weller, 2013; Wyatt ve Ager, 2017).

2. Web 2.0 katılan öğretmenler tarafından nasıl kullanıldı?

Bu çalışmada Web 2.0 kullanımına ilişkin veriler umut vericiydi. Aşağıdaki grafikte gösterildiği gibi katılımcı öğretmenler tarafından dijital platformların kullanımındaki artış bunun açık bir göstergesiydi.

*Active users: aktif olarak kullananlar

*Visitors: çevrimiçi öğrenme ortamlarında birkaç sayfayı bilgi alma amacı ile takip edenler

*Hits: çevrimiçi öğrenme ortamlarında sadece bir sayfayı bilgi alma amacı ile takip edenler

Ancak bu grafikte gösterilen artış yüzeysel bir şekilde algılanmamalıdır çünkü aktif ve pasif kullanıcıları gösteren veriler, katılan öğretmenlerin çoğunun Web 2.0 araçlarını öğrencileri veya meslektaşları ile karşılıklı iletişim kurmak veya tartışmalara katılmak için değil, yalnızca paylaşılan kurumsal bilgileri takip etmek amacıyla kullandığını göstermektedir. Yani bu veri analizleri, çok az öğretmenin Web 2.0 araçlarını sosyal etkileşimde bulunarak gelişmek için kullandığını gösteriyor. Bu durumla ilgili bir öğretmen aşağıdaki ifadeleri kullandı:

Daha fazla kullanabilirdik ama kullanmadık. Sanırım geleneksel yoldan gitmeyi tercih ediyoruz. Karmaşık bir şey değil ama yine de biz öğretmenler için büyük bir yenilik. (P2E-R12)

Başka bir katılımcı ise Web 2.0 kullanımı ile ilgili kendi kişisel kaygılarını şu şekilde paylaştı:

Bu araçları kullanmak istiyorum ama bilgisayar kullanma konusunda kendime güvenmiyorum. Bilgisayarlarda iyi değilim. Teknofobim var. (P2E-R11)

Bu iki öğretmen yorumu, yakın tarihli bir çalışmada tartışıldığı gibi, öğretmenlerin kendi kimliklerine ve profesyonel benliklerine ilişkin algılarının mesleki uygulamalarını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Philipsen vd., 2019). Araştırmanın yürütüldüğü kurumda sıkça gerçekleşen idari değişiklikler de öğretmenlerin zihnini farklı konularla meşgul etmiş ve onları kendi mesleki gelişimlerine odaklanmaktan alıkoymuştur. Çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanımının çoğunluk tarafından neden benimsenmediğini açıklamak için bazı katılımcılar içinde buldukları kültüre dikkat çektiler. Örneğin, bir katılımcı şunları söyledi:

'Şeffaflık', 'demokrasi', 'özerklik' bunlar öğrenilmesi ve uygulanması zor şeylerdir. Çok fazla olgunluk, çok fazla özgüven, işbirlikçi çalışmalar ve takım ruhu gerektirir... Yani bizim kurumumuzda böylesi bir kültür henüz yok ama doğru kültürde, Web 2.0 mükemmel bir araç. (P2E-R3)

Bu içgörü, okul kültürünün teknoloji kullanımını (Shelton, 2016; Yang, 2012) ve öğretmenlerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımını etkilediğini (Desimone ve Garet, 2015; Giraldo, 2014) gösteren araştırma bulguları ile uyumludur. Bu yöndeki veri analizleri çalışmaya katılan öğretmenlerin bir fincan kahve ile gayri resmi bir toplantı yapmayı dijital platformda iletişimde bulunmaya tercih ettiklerini göstermektedir. Bu durum aslında bu çalışmanın yürütüldüğü yüksek öğrenim kurumuna özgü bir durum değildir çünkü çeşitli araştırmalar pandemi öncesi dönemde farklı eğitim ortamlarından öğretmenlerin yüz yüze iletişimi çevrimiçi iletişime tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bu alışkanlığı öğretmenlerin bir anda çevrimiçi ortamlara sorunsuz bir şekilde aktarmalarını beklemek pandemi öncesi dönemde pek de gerçekçi değildi (Philipsen vd., 2019). Bununla birlikte, bir katılımcının aşağıdaki yorumu, söz konusu kurumda Web 2.0 ile ilgili öğretmen uygulamalarının zaman içinde değişeceğine işaret ediyordu.

Sabırlı olmayı öğrenmeliyiz çünkü gün geçtikçe bu ortamları kullananların sayısı artıyor. Bazı şeyleri zamana bırakmalıyız çünkü bir geleneği bozuyoruz ve gelenek çok uzun zaman

diliminde oluşan bir şey. Bir geleneği yıkmak kolay değil. Dijital araçlar bir geleneği yıkıyor, yani bu yaklaşım radikal bir değişim. (P2E-R5)

Bu konu ile ilgili yapılan bir başka araştırmada, bir öğretmen katılımcı tarafından benzer fikirler ifade edilmiştir: “öğretmenlere zaman vermek, onlara güven vermek, onlara diğer uygulayıcılarla paylaşma fırsatları vermek gerekir. Ancak bu şekilde eğitimde ilerleme kaydedilebilir” (Yang, 2012, s. 113). Benzer bir şekilde, yakın geçmişte yapılan bir çalışmada, çevrimiçi ortamları kullanmanın öğretmen rol ve kimliklerini nasıl etkileyeceği üzerinde değerlendirme yapmak gerektirdiğini, bu yüzden de zamana ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Philipsen vd., 2019).

Kısaca araştırma bulguları bu araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunun Web 2.0 araçlarını mesleki uygulamalarına entegre etmeye hazır olmadığını göstermiştir. Çoğunluk Web 2.0 kullanımına fiktirsel olarak karşı olmasa da, bu araştırma pratikte sadece birkaç öğretmenin kendi mesleki gelişimi için dijital platformları aktif olarak kullandıklarını göstermektedir. Bu bağlamda, araştırma sonuçları literatürde de belirtildiği gibi Web 2.0'yi aktif olarak kullanan katılımcıların “zaten yenilikçi bir pedagojik bakış açısına sahip, yaratıcı bireyler” olduklarını göstermiştir (Yang, 2012, s. 112).

DEĞERLENDİRME VE YORUMLAR

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak özet olarak aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

- Öğretmen gelişimi öğretmen ile öğrenci öğrenimi arasındaki ilişki ve etkileşimin en güçlü olduğu zamanlarda ve öğrencilere kulak verip onların talepleri doğrultusunda hareket edildiğinde gerçekleşir.
- Kurumsal istikrar, destekleyici tutumlar ve öğretmenlere ek zaman yaratılması onları mesleki gelişim faaliyetlerine katılmaya teşvik eder.
- Web 2.0 araçları ile yaratılan çevrimiçi öğrenme ortamları, diğer gönüllü katılıma bağlı mesleki gelişim faaliyetinden farklı değildir çünkü çalışma bulguları, teknofobi, yetersiz hissetme veya zaman eksikliği gibi mazeretlerin yüz yüze yapılan mesleki gelişim faaliyetlerini de olumsuz olarak etkilediğini göstermiştir.
- Çevrimiçi öğrenme ortamlarının kullanımının kurumsallaşması ve kurumsal işleyişin bir parçası haline gelmesi, Web 2.0 kullanımını ve

öğretmenlerin yüksek özerkliğe sahip mesleki gelişim etkinliklerine katılımlarını teşvik edebilir.

- Dijital platformları mesleki uygulamalarında kullanan öğretmenler sayesinde çevrimiçi öğrenme ortamlarına katılan öğrenci sayısı artar ve hem öğretmen hem de öğrenciler için öğrenme faaliyetleri daha etkin bir hal alır.

Bu noktada yukarıda paylaşılan değerlendirmelerin titizlikle yorumlanması gerekmektedir. Her şeyden önce, çalışma bulgularının derinlemesine analizi, öğrenim süreçlerinin öğretmen gelişiminde nihai sonuçtan daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu çalışmaya katılan öğretmenler Web 2.0 araçlarını kendi mesleki uygulamalarında gönüllü olarak kullandıkları ve bu deneyimleri ile ilgili inanç veya düşüncelerini gönüllülük esasına dayanarak paylaştıkları için, Van Lier'in (1996) vurgu yaptığı temel *Farkındalık*, *Özerklik* ve *Özgünlük* kavramlarının bu araştırmada mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca, bu çalışmaya katılan öğretmenlerin özgün yorumlarını, içgörülerini, sınıfta uyguladıkları öğretim-öğrenme etkinlikleri ile ilgili düşüncelerini ve özellikle çağdaş dil eğitim süreçlerinde teknolojinin önemini vurgulayan ifadeleri onların hem kendi mesleki gelişimleri konusunda hem de kendi dil derslerinde yenilikler getirme bağlamında farkındalıklarının olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bu çalışmanın yeni nesil öğrencilerin dil ihtiyaçlarını karşılayacak eğitim-öğretim süreçlerine uygun bulgular ortaya çıkardığını iddia edebiliriz. Daha da önemlisi, bu çalışmanın katılımcılarından toplanan veriler, öğretmenlerin zaman içerisinde dijital uygulamaları öğretim süreçlerine dahil etmek için bir hazırlık sürecinde olduklarını göstermektedir.

Pandeminin ortaya çıkmasıyla birlikte, sadece bu çalışmanın katılımcıları değil, üniversite öğretim kadrosunun tüm üyeleri, üniversite yönetiminin çağrısı ile yıllar önce bu çalışma aracılığıyla kurumsal düzeyde kullanılan Moodle'ı tüm akademik uygulamalarda (ders veya sınav amaçlı) kullanması dikkat çekicidir. Pandemi öncesi dönemde yürütülen bu çalışmada, katılan öğretmenlere önerilen çevrimiçi öğrenme ortamlarını kullanmaları için herhangi bir baskı yapılmamıştı. Buna rağmen, Web 2.0 araçlarını aktif olarak kullanan katılımcılar öncülük etmişler ve wiki kullanımı ile yetinmeyip, başka bir Web 2.0 aracı olan Moodle kullanımını kurumsal uygulamalara dahil etmişlerdi. Bu nedenle, bu alanda yapılan diğer araştırmalarla uyumlu olarak, bu çalışmanın sonuçları tek bir boyutun her şeye uymadığını ve mesleki gelişim etkinliklerinde öğretmenlerin homojen bir grup olarak değil de bir

birey olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir (Evans, 2014; Giraldo, 2014). Web 2.0 araçlarının kullanımının bireyselleştirilmesinin de mesleki gelişimi teşvik ettiğini gösteren bu bulguya dayanarak, pandemi sonrası dönemde öğretmenlerin özel mesleki ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran mesleki gelişim programlarının yüksek öğrenim kurumlarında yürürlüğe girebilmesi için gerekli planlanmaların yapılması gerekmektedir.

Mesleki gelişim konusunda yapılan araştırmalar, öğretmen gelişim etkinliklerinin kalbe ve zihne hitap etmesi gerektiğini (Evans, 2014; Yang, 2012; Zhao vd., 2019) ve hedef odaklı olması gerektiğini göstermektedir (Slaouti vd., 2013). Ayrıca, literatürde teknoloji ile harmanlanmış mesleki uygulamalarda öğretmen inançlarının dış etkenlerden daha güçlü bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Li, 2014). Bu nedenle, mevcut çalışmanın ve güncel araştırma bulgularının ışığında bu çalışma, mesleki gelişim kavramlarının ve sonuçlarının öğretmenler için daha özgün hale getirilmesini ve mesleki uygulamalarda öğretmen inançlarına, kimliklerine, rollerine veya gerçekliklerine duyarlılık gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır (Desimone ve Garet, 2015). Bununla birlikte bu araştırma pandemi esnasında ortaya çıkan teknolojilerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımı teşvik etmek için ve öğretmenlere daha bireyselleştirilmiş destek sağlamak amacı ile kullanılmasını önermektedir (DeLuca vd., 2017; Girvan vd., 2016; Li, 2014; Philipsen vd., 2019; Shelton , 2016; Slaouti vd., 2013).

Özetleyecek olursak çalışma bulguları, Web 2.0 araçlarını kullanan öğretmenlerin, öğrencilerinin bilgisayar kullanmayı sevdiklerini fark ettiklerini ve çevrimiçi ortamların öğrencilerinin öğrenim süreçleri üzerinde olumlu bir etkisi olacağını düşündükleri için dijital platformları meslek hayatlarında kullanmaya devam etme niyetinde olduklarını göstermiştir. Son literatür tartışmalarıyla uyumlu olan bu bulgu, (DeLuca vd., 2017; Hanson-Smith, 2000; Li, 2014; Yang, 2012; Trautwein vd., 2015; Zonoubi vd., 2017) yabancı dil öğretmenlerinin Web 2.0'yi kendi mesleki gelişim süreçlerinde dijital bir göçmenin ihtiyaç duyduğu bir zırh gibi kullanabileceklerini göstermektedir (Wyatt ve Ager, 2007, s. 177). Öğretmen gelişiminin öğrencilerin öğrenim süreçlerine bağlı olduğu argümanı yıllar öncesinden öne sürülmüş olmasına rağmen (Thiessen, 1992) bugün halen mesleki gelişim faaliyetlerinin öğrenci öğrenim süreçleri ile bir bütün olarak algılanmadığını ve bölük pörçük mesleki eğitim uygulamalarının bazı kurumlarda devam ettiği görülmektedir.

Bu bağlamda çalışma bulguları Web 2.0 araçlarının mesleki gelişim uygulamalarını geliştirmek için öğretmen gelişim programlarına dahil edilmesini şu sebeplerden ötürü önermektedir. Benzeri bir araştırmada da öne sürüldüğü gibi Web 2.0 araçlarının kullanımı bireysel öğretmenlerin ihtiyaçlarına yönelik mesleki gelişimin avantajlarına ilişkin farkındalık yaratabilir (Wyatt ve Ager, 2007). Bunun yanında mesleki gelişim programlarına bütünsel bir yaklaşımla öğrenim odaklı faaliyetlerin bir yandan öğretmen gelişimini daha çağdaş ve etkin hale getirirken diğer yandan da öğrencilerin öğrenme süreçlerinde daha başarılı olmalarına yardımcı olur.

SINIRLAMALAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın bazı açılardan sınırlı olduğu söylenebilir. Çalışmanın yürütüldüğü yüksek öğrenim kurumunda ortaya çıkan bazı gelişmelerin araştırma süreçleri üzerindeki olumsuz etkisinden dolayı, bu araştırmanın sınırlı sayıda öğretmenle kısıtlı bir zaman sürecinde yürütülmesi gerektirmiştir. Bunun yanında çalışmada elde edilen verilerin ana kısmı katılımcı öğretmenlerin görüşlerine dayanmaktadır. Bu nedenle mevcut araştırma bulgularını genellemek mümkün değildir. Ayrıca, sınırlı kaynaklar nedeniyle kodlama sürecinde değerlendiriciler arası güvenilirlik sağlanamamıştır.

Bazı sıkıntılara rağmen bu çalışma, öğretmen öğreniminin doğası gereği çok boyutlu olduğunu ve en son araştırmalarda tartışıldığı gibi mesleki gelişim programlarının öğrenim merkezlilik ilkesine göre, yani hem öğrenci hem de öğretmen odaklı tasarlandığı taktirde öğretmen gelişiminin mümkün olabileceğini ortaya koymuştur (DeLuca vd., 2017; Desimone ve Garet, 2015; Philipsen vd., 2019). Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmada, okul ortamındaki idari değişikliklerin, çalışmaya katılan öğretmenlerin Web 2.0 kullanımlarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın bulgularına ve benzeri çalışmaların sonuçlarına dayanarak, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin öğrenimlerini daha etkin kılmak için Web 2.0 uygulamalarının istikrarlı bir ortamda zaman sınırlaması olmadan gerçekleşmesi gerektiğini söyleyebiliriz (Desimone ve Garet, 2015; Philipsen vd., 2019; Zhao vd. , 2019). Bir başka deyişle öğretmenleri gönüllü bir şekilde mesleki gelişim faaliyetlerine katılmaya teşvik etmek için destekleyici bir ortam yaratılması ve öğretmen gelişimine sistem çapında bütünsel bir yaklaşım sergilenmesi gerekir çünkü mesleki gelişim bileşenleri birbiriyle ilişkilidir. Bu bileşenlerin ayrı ayrı düşünülmesi mesleki gelişim

programlarının başarılı bir şekilde uygulanmasına engel olur (Philipsen vd., 2019). Dijital araçların kullanımını içeren mesleki gelişim programlarının başarılı bir şekilde uygulanması, ilgili eğitim kurumları tarafından kapsamlı bir yaklaşımın sergilenmesine, gelişim programı tasarımcı ve uygulayıcıların farkındalığına, vizyonuna, yaratıcılık ve esnekliğine bağlıdır (Evans, 2014).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda mesleki gelişim programlarından başarılı sonuçlar elde etmek için çok çaba ve zaman harcanması gerektiğini söylebiliriz. Öğretmenlerin kalabalık sınıflar, yoğun müfredatlar ve çeşitli öğrenci sorunları ile uğraşmak zorunda olduklarını ortamlarda mesleki gelişim için zaman ayırmaları kolay değildir. Bu bağlamda eğitim kurumlarında görev yapan yöneticilere büyük sorumluluk düşmektedir. Yöneticilerin öğretmenlerin çalıştığı ortamla ilgili gerçeklikleri farkında olması ve öğretmen gelişimini engelleyebilecek unsurların aşılması yönünde çaba harcamaları son derece önemlidir.

SONUÇ

Dil öğretmenlerinin mesleki gelişimi için dijital araçların kullanımına ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır (Egbert vd., 2002; Ibieta vd., 2017; Nguyen, 2008; Philipsen vd., 2019; Zenios vd., 2004). Bu çalışma, İngilizce öğretmenlerini kendi mesleki gelişimlerinin sorumluluğunu üstlenmeye teşvik etmek için Web 2.0 uygulamalarını bir dil okulunda başlatarak ilgili araştırma boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Bu çalışma, Web 2.0 araçlarının kullanımı ile, araştırmanın yürütüldüğü eğitim kurumunda üst yönetim tarafından dikte edilen ve eğitmenin ön planda olduğu mesleki etkinliklerini, çevrimiçi öğrenme ortamları ile bütünleşmiş ve öğretmen özerkliğini ön plana çıkaran mesleki gelişim programlarına dönüştürmeyi amaçlamıştı. Çalışma sonuçları, katılan öğretmenlerin çalışma ortamlarında dijital araçlarla donatılmış bu tür mesleki gelişim programlarına karşı olmadıklarını ama bu tür çevrimiçi öğrenim ortamlarını tam potansiyeliyle kullanmaya hazır olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, çalışma bulguları yalnızca Web 2.0 kullanımıyla yüksek öğrenim kurumlarında devrim niteliğinde değişimler yapmanın mümkün olmayacağını doğrulamıştır.

Araştırma sonuçları Web 2.0 kullanımının ilgili dil okulunda uygulanmasının bir dalga gibi katılımcı öğretmenleri, onların öğrencilerini, meslektaşlarını ve okul ortamını sırayla etkilediğini göstermiştir. Bir başka deyişle, bu çalışma ile birlikte öğretmenlerin kariyerinde bir tür zincirleme

reaksiyon meydana gelmiş ve bir alandaki değişim bir diğerine yol açarak ardışık zincirleme döngüsü halinde bir değişim başlamıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın bulguları, Foord'un (2009) modelindeki tüm çemberlerin önemli olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu çalışma, bir yandan mesleki gelişim süreçlerinin çok yönlü doğasını ortaya çıkarırken, diğer yandan da öğretmen gelişimini tetikleyen ana unsurun öğretmen ve öğrenci öğrenimi arasındaki sıkı ilişki olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, bulgularına dayanarak olarak bu çalışma, öğretmen gelişiminin öğrenci öğrenim süreçlerinden ayrı olmadığını, bu yüzden de mesleki gelişim programlarının öğretmen ve öğrenci öğrenimini birbirine bağlı süreçler olarak değerlendirmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Covid-19 salgını ile birlikte yüksek öğrenimde de yeni bir dönem başlamıştır. Dünyanın dört bir yanında eğitimciler profesyonel uygulamaları için zoom, teams, chat veya boom gibi dijital araçları kullanarak öğrencilerinin eğitim süreçlerini kesintiye uğratmamak için üstün çaba harcamışlardır. Pandemi esnasında öğrencileri için her türlü sorumluluğu yüklenen öğretmenlerin, pandemi sonrası dönemde de sosyo-yapılandırmacı ilkeler doğrultusunda kendi gelişimleri için daha fazla sorumluluk almaya teşvik edilmesi ve mesleki gelişim programlarında onlara daha fazla söz hakkı verilmelidir. Sonuç olarak, bilimsel araştırmalar ve mevcut çalışma bulguları ışığında, bu çalışma pandemi sonrası dönemde mesleki gelişim programlarının öğrenim merkezlik ilkesine göre tasarlanması ve öğretmenlerin öğrencileriyle birlikte öğrenen olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Elbette ki sürekli öğrenmeyi teşvik edecek öğretmen veya öğrenim odaklı mesleki gelişim programlarının etkili bir şekilde uygulanması için daha fazla bilimsel çalışmaya ihtiyaç vardır. Bilimsel bulgularına dayalı olarak bu çalışma, hızlı teknolojik gelişmeler veya pandemi gibi gelişmelerin eğitimin her kademesindeki eğitim uygulamalarını büyük ölçüde etkilediğini, bu yüzden de mesleki gelişim programlarını tasarlarken öğretmenlerin yalnızca yakın çevresindeki gerçeklikleri değil tüm dünyadaki gelişmelerin dikkate alınması gerektiğini öne sürmektedir.

Pandemi öncesi dönemde öğretmen gelişimini teşvik etmek için Web 2.0 araçları kullanarak oluşturulan mesleki gelişim program ve uygulamalarını eleştirel bir dille ele alan bu bölüm, araştırma sonuçları ışığında yüksek öğretim kurumlarının günümüzün rekabetçi ortamında hayatta kalabilmek için öğretmenlerin Covid-19 öncesi dijital uygulamalara yaklaşımlarını doğru bir

şekilde değerlendirmesi gerektiğini tartışıyor ve pandemi sonrası dönemde dijital uygulamalarla harmanlanmış dil eğitimine sağlıklı bir geçişin öğrenim odaklı profesyonel gelişim programları ile mümkün olabileceğini savunuyor.

KAYNAKÇA

- Atay, D. (2008). Teacher research for professional development. *ELT Journal*, 62(2), 139-47.
- Brodahl, C., Hadjerrouit, S., & Hansen, N. K. (2011). Collaborative writing with Web 2.0 technologies; Education students' perceptions. *Journal of Information Technology Education: Innovations in Practice*, 10, 73-80.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2000). *Research methods in education*. London: RoutledgeFalmer.
- DeLuca, C., Bolden, B., & Chan, J. (2017). Systemic professional learning through collaborative inquiry: Examining teachers' perspectives. *Teaching and Teacher Education*, 67, 67-78.
- Desimone, L., & Garet, M. (2015). Best practices in teachers' professional development in the United States. *Psychology, Society and Education*, 7(3), 252-263.
- Egbert, J., Paulus, T. M., & Nakamichi, Y. (2002). The impact of CALL instruction on classroom computer use: A foundation for rethinking technology in teacher education. *Language Learning and Technology*, 6(3), 108-126.
- Evans, L. (2014). Leadership for professional development: Enhancing our understanding of how teachers develop. *Cambridge Journal of Education*, 44(2), 179-198.
<https://doi.org/10.1018/03057X.2013.860083>.
- Foord, D. (2009). *The developing teacher*. Surrey: Delta Publishing.
- Gadanidis, G., Hoogland, C., & Hughes, J. (2008). Teaching and learning in a Web 2.0 environment; Three case studies. *International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 4(2), 117-133.
- Giroldo, F. (2014). The impact of a Professional Development Program on English language teachers' classroom performance. *PROFILE*, 16(1), 63-76.
- Girvan, C., Conneely, C., & Tangney, B. (2016). Expanding experiential learning in teacher professional development. *Teaching and Teacher Education*, 58, 129-139.
- Guichon, N., & Hauck, M. (2011). Teacher education research in CALL and CMC: more in demand than ever. *ReCALL*, 23(3), 187-199.
- Hanson-Smith, E. (Ed.) (2000). *Technology-enhanced learning environments*. Alexandria, Virginia: TESOL.

- Hew, K. F., & Brush, T. (2007). Integrating technology into K-12 teaching and learning: current knowledge gaps and recommendations for future research. *Educational Technology Research and Development*, 55(3), 223-252.
- Hu, Z., & McGrath, I. (2011). Innovation in higher education in China: are teachers ready to integrate ICT in English language teaching? *Technology, Pedagogy and Education*, 20(1), 41-59.
- Ibieta, A., Hinostrroza, J. E., Labbe, C. & Claro, M. (2017). The role of Internet in teachers' professional practice: activities and factors associated with teacher use of ICT inside and outside the classroom. *Technology, Pedagogy and Education*, doi: 10.1080/1475939X.2017.1296489
- Kahlke, R. M. (2014). Generic Qualitative approaches: Pitfalls and benefits of methodological mixology. *International Journal of Qualitative Methods*, 13, 37-52.
- Lamb, B. (2004). Wide open spaces wikis ready or not. *EDUCAUSE Review* 39, no. 5: 36-48.
- Lee, I. (2011). Teachers as presenters at continuing professional development seminars in the English-as-a-foreign-language context: 'I find it more convincing'. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(2): Article 3.
- Li, L. (2014). Understanding language teachers' practice with educational technology: A case from China. *System*, 46, 105-119.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Meskill, C. (2009). CMC in language teacher education: learning with and through instructional conversations. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 3(1), 51-63.
- Nguyen, L. V. (2008). Computer Mediated Communication and Foreign Language Education: Pedagogical Features. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 5(12), 23-44. http://www.itdl.org/Journal/Dec_08/article02.
- Nguyen, L. V. (2010). Computer mediated collaborative learning withing a Communicative Language Teaching Approach: A Sociocultural perspective. *The Asian EFL Journal Quarterly*, 12(1), 202-233.
- Opfer, V.D., & D. Pedder. (2011). The lost promise of teacher professional development in England. *European Journal of Teacher Education*, 34(1), 3-24.

- Orlando, J. (2013). ICT-mediated practice and constructivist practices: is this still the best plan for teachers' uses of ICT? *Technology, Pedagogy and Education*, 22(2), 231-246, doi: 10.1080/1475939X.2013.782702.
- Park E, Song H. & Hong A.J. (2018). The use of social networking services for classroom engagement? The effects of Facebook usage and the moderating role of user motivation. *Active Learning in Higher Education*, DOI:10.1177/1469787418809227.
- Pedder, D. (2007). Profiling teachers' professional learning practices and values: Differences between and within schools. *Curriculum Journal*, 18(3), 231-52.
- Philipsen, B., Tondeur, J., Roblin, N. P., Vanslambrouck, S., & Zhu, C. (2019). Improving teacher professional development for online and blended learning; a systematic meta-aggregative review. *Educational Technology Research and Development*, <https://doi.org/10.1007/s11423-019-09645-8>.
- Roberts, J. (1998). *Language teacher education*. New York: St Martin's Press, Inc.
- Shagrir, L. (2015). Working with students in higher education-professional conceptions of teacher educators. *Teaching in Higher Education*, 20(8), 783-794, doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13562517.2015.1085854>
- Shelton, C. (2016). Giving up technology and social media: why university lecturers stop using technology in teaching. *Technology, Pedagogy and Education*, doi: 10.1080/1475939X.2016.1217269.
- Slaouti, D., Onat-Stelma, Z., & Motteram, G. (2013). Technology and adult language teaching. In G. Motteram (Ed.), *Innovations in learning technologies for English language teaching* (pp. 69-86). London: British Council.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. California: Sage Publications, Inc.
- Thiessen, D. (1992). Classroom-based teacher development. In A. Hargreaves and M.G. Fullan (Eds), *Understanding teacher development* (pp. 85-109). New York: Teachers College Press.
- Trautwein, C., Nückles, M., & Merkt, M. (2015). Complex dynamics in academics' developmental processes in teaching. *Higher Education Research ve Development*, 34(3), 641-657, doi: <http://dx.doi.org/10.1080/07294360.2014.973376>

- Van Lier, L. (1996). *Interaction in the language curriculum. Awareness, autonomy ve authenticity*. London: Longman.
- Wass, R., & Golding, C. (2014). Sharpening a tool for teaching: the zone of proximal development. *Teaching in Higher Education*, 19(6): 671-684.
- Weller, A. (2013). The use of Web 2.0 technology for pre-service teacher learning in science education. *Research in Teacher Education*, 3(2), 40-46.
- Wyatt, M & Ager, E. O. (2017). Teachers' cognitions regarding continuing professional development. *ELT Journal*, 71(2), 171-185.
- Yang, H. (2012). ICT in English schools: transforming education? *Technology, Pedagogy and Education*, 21(1), 101-118.
- Zelick, S. A. (2013). The perception of Web 2.0 technologies on teaching and learning in higher education; A case study. *Scientific Research*, 4(7A2), 53-93.
- Zenios, M., Banks, F., & Moon, B. (2004). Stimulating professional development through CMC- A case study of networked learning and initial teacher education. In P. Goodyear, S. Banks, V. Hodgson ve D. McConnel, *Advances in Research on Networked Learning* (pp. 123-152). Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Zhao, G., Yang, X., Long, T., & Zhao, R. (2019). Teachers' perceived professional development in a multi-regional community of practice: Effects of beliefs and engagement. *Learning, Culture and Social Interaction*, 23, 100347. <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2019.100347>.
- Zonoubi, R., Rasekh, A. E., & Tavakoli, M. (2017). EFL teacher self-efficacy development in professional learning communities. *System*, 66, 1-12.

BÖLÜM 7

TÜRK MASALLARI ÜZERİNE

Ayhan DÖNMEZ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034374>

¹ Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi. ayhandonmez1903@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1499-319X

GİRİŞ

Hayal gücü veya yaşanan bir olaydan esinlenerek üretilen masallar insan medeniyetinin ortak ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çocukların zihin dünyalarına ahlaki öğretiler yoluyla etki eden bu ürünler günümüzde bile çeşitli filmlere konu olarak çocukların yanı sıra yetişkinlerin de dikkatini çekmektedir. Bu bölümde masallar ile ilgili merak edilen temel konular dikkate alınarak seçilmiş ve masalın tarihi, inceleme yöntemleri, bireyler üzerinde etkisi gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsayacak şekilde bilimsel ve akademik kaynaklara dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Masal sözcüğü İbranice “maşal”, Habeşçe “mesl/messâle”, Aramice “masla”, Arapça “mesel” olarak isimlendirilmiştir (Artun, 2011; Wensinck, 1979; Günay, 2011). Arapçada “karşılaştırma” anlamına gelen bu sözcüğün (Brockelmann, 1957) dilimize 19. yüzyılda “masal” olarak geçtiği görülmesine karşılık bu kelimenin yerine Anadolu coğrafyasında “kıssa, destan, mesel, metel, mesele, matal, hekâ, hikâ, hikâye, hikiya, hekeya, oranlama, ozanlama, nağıl” sözcüklerinin de kullanıldığı görülmektedir (Günay, 2011; Sakaoğlu, 2010). (Sakaoğlu, 2010; Günay, 2011).

Alanyazın incelendiğinde masal sözcüğünün birçok tanımının olduğu görülmektedir. Yapılan tanımların bazıları aşağıdaki gibidir:

- Şimşek’e (2002) göre masal, halkın hayal gücü ve ortak bilincinden ortaya çıkan, dilden dile geçerek kuşaktan kuşağa aktarılan, kahramanlarının dev, peri, cin, ejderha gibi alışılmışın dışında olan ve gerçeküstü anlatılara dayanan türdür.
- Püsküllüoğlu (1999) ise masalı genelde halk tarafından oluşturulan, ağızdan ağıza yayılarak kuşaktan kuşağa aktarılan ve olağanüstü kişilerin başından geçen olağandışı olaylar olarak tanımlar.
- Boratav (1997), masalın tanımını nesirle söylenen, din, büyü ve törelerden ayrı, tamamen hayal ürünü, gerçeklerle alakası olmayan ve inandırma kaygısı gütmeyen kısa anlatı olarak belirlemiştir.
- Sakaoğlu’na (2002) göre masal, bazı kahramanlarının hayvanlardan ve doğaüstü varlıklardan oluşan, olaylarının ise masal ülkesinde geçen, hayal ürünü olmasına rağmen

dinleyenlerini inandırabilme özelliğine sahip olan bir sözlü anlatım türüdür.

- Günay (2011), masalı yaygın olarak kabul edilen öğüt olarak tanımlamıştır.
- Seyitoğlu (1986), masalı yüzyıllardan beri anlatılagelen, olağanüstü kişilere ve olaylara dayanan, bir varmış bir yokmuş gibi ifadelerle başlayıp sonucunda “yediler içtiler muradına erdiler yahut onlar erdi muratlarına biz çıkalım kerevetine, gökten üç elma düştü biri anlatana biri yiyene biri de bana” gibi bir basmakalıp cümleyle biten, yer ve zaman kavramlarıyla kaydedilmeyen sözlü anlatım türü biçiminde açıklamıştır.
- Propp (2011), masalın tanımını bir kötülükle veya eksik bir olguyla başladıktan sonra ara işlevlerle devam eden, ardından evlilikle veya başka bir çözüm ile başka işlevlerle sonuçlanan olaylar bütünü olarak açıklar.
- Bu tanımlardan yola çıkılarak masalın şu biçimde tanımlanması mümkün olabilir. Masal, bir kimsenin veya topluluğun hayal gücünden yola çıkılarak oluşturulan, dilden dile dolaşarak nesiller boyu anlatılan, içerisinde genellikle doğaüstü kahramanlar barındıran ve gerçeküstü olaylar dizisinden oluşan, belirli bir yer ve zaman kavramı olmayan ancak belirli bir uzunluğa sahip sözlü anlatım türüdür.

Masal kavramının anlamını inceledikten sonra masal türünün kendine özgü özelliklerini de açıklamak gerekir. Dilidüzgün ve arkadaşlarına (2002) göre masallar:

- Anonim bir türdür.
- Doğüstü olaylarla çevrili, ders niteliğinde ve karşıtlıklardan meydana gelen anlatılardır.
- Masalın içeriğindeki tipler klişe özellikler barındırır. Hem şiddete hem de kötü güçlere başvuru masalların dünyayı ve insanlığı temsil ettiği düşünülmelidir.

Şimşek’e göre (2001) masallar:

- Bir destan veya efsane kadar uzun olmasa da yine de uzun sayılabilecek türde metinlerdir.

- Çoğunlukla nesir biçimde yazılan masalarda manzum bölümler de yer alır.
- Kullanılan dil halkın anlayabileceği kadar sade, süsten ve sanattan yoksundur.
- Masalın belirli bölümlerinde basmakalıp -yani formel sözlere yer verilir. Aynı zamanda deyim, atasözü, ninni, dua, beddua içeren cümlelere de rastlanılabilir.
- İstisna da olsa birkaç masal metninin birleştirilerek yeni bir masal anlatılabilir.

Tüm bunlara ek olarak masal kahramanları yersiz ve adsız kişilerden seçilir (padişah, tüccar, bir karı, bir koca... gibi). Ancak bazı durumlarda Keloğlan, Köse, Altın Toplu Sultan gibi masal kahramanlarının belli bir ismi olur. Bunun sebebi ise anlatımı kolaylaştırması veya kişinin belli bir özelliğinin vurgulanmasıyla ilgilidir (Boratav, 2007). Masalarda zaman kavramı da hayali bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcının masalı her anlatışında masal kendi zamanını sunmakta, yani olaylar masal zamanında geçmektedir (Şirin, 2007). Masalarda mekân kavramı ise belirsizdir. Yalnızca isim olarak Mısır, İsfahan, Kandahar, Tahran gibi şehirleri görürüz. Detaylara ve betimlemelere yer verilmeden olaylar çok dar yerlerde geçer ve oralarda şekil alır (Tökel, 2007).

Masalların genel özellikleri açıkladıktan sonra halk masalları ve yazınsal (edebi) masallar olmak üzere iki türde incelendiğini bilmek gerekir. Bu türler oluşturulurken masalların bir yöreye ait olarak mı ortaya çıktığı yoksa belirli bir yazar tarafından mı ortaya atıldığı konusunda bizlere bilgi vermektedir. Halk masallarının genel özellikleri aşağıdaki gibidir:

- Belirli bir kültür ortamını yansıtarak bazı gelenek ve göreneklerin günümüzde yaşatılmasına yardımcı olur (Oğuzkan, 2013).
- Çocuklarda ahlak eğitimi ile dil, yaratıcılık ve estetik değerlerinin geliştirilmesi için halk masalları çok önemlidir (Huiyu, 2018).
- Genellikle “Hayvan Masalları”, “Olağanüstü ve Gerçekçi Masallar”, “Güldürücü Öyküler” ve “Zincirlemeli Masallar” olmak üzere dörde ayrılır (Aytekin, 2016).
- Halk masallarının konuları sadedir, yerel ağız niteliklerini içeriğinde barındırır (Kıbrıs, 2002).
- Toplumun kültürel değerlerini nesilden nesle aktarır (Şahin, 2011).

- Yaşamın gülünç yönlerini anlatmasının yanı sıra çocukların karşı karşıya kaldıkları zorluklar, üvey anne kıskançlıkları, aile bireylerinin birbirlerine yönelik özverili çalışmaları, kardeşler arasında en küçük ve saf olanın zaferi, aile sevgisi, insan zihnini karıştıran meselelerin sebepleriyle alakalı soruların cevaba kavuşturulması gibi başlıca konulara sahiptir (Baymur ve Demiray, 1961).
- Halk masalları serim (döşeme), düğüm (gövde ve gelişme) ve çözüm (sonuç) bölümlerinden oluşur. Serim bölümü masalın başlangıç kısmıdır. Anlatıcı masala tekerleme ile başlar. Olaylar anlatılır. Asıl kahramanlar tanıtılır. Düğüm bölümü ise en uzun bölümdür. Asıl olaylar burada geçer. Bu bölümde dinleyicide/okuyucuda merak duygusu uyandırılır. Çözüm bölümünde ise anlatılan karmaşıklıklar çözülür, iyiler ödüllendirilir, kötüler cezalandırılır.

Masalların bir diğer inceleme alanı olan yazınsal (edebi) türde masallar ise genel olarak şu özelliklerden oluşur:

- Bu masalların yazarları bellidir (Aytekin, 2016).
- Halk masallarının benzerine ya da orijinaline uygun olarak edebi özellikle meydana getirilmiştir (Güleryüz, 2003).
- Konular gerçek dışı olaylardan alınmıştır. Olaylar da yine gerçek dışı yerlerde geçer. Yazarlar bu masalları oluştururken ahlaki amaçlar güderken bazı durumlarda halkın gülünç taraflarını ortaya koyarlar (Oğuzkan, 2013).
- Kahramanlar olağanüstü olaylarla yüz yüze gelirler (Güleryüz, 2003; Oğuzkan 2013).

Masal karakterleri incelendiğinde insanlarda var olabilecek belli bir özelliği simgelediği görülmektedir. Özellikle Türk masallarındaki karakterleri ele aldığımızda açık bir şekilde karakterlerin belirli özelliklerle ortaya çıktığı görülmektedir. Bu masallarında bazı karakter ve özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Türk masallarındaki bazı karakterler ve belirgin özellikleri

<u>KARAKTER</u>	<u>BELİRGİN ÖZELLİĞİ</u>
Ali Baba ve Kırk Haramiler	Ali baba “açıl susam açıl” diyerek kırk haramilere ait mağarayı keşfeden fakir bir oduncudur. Kırk Haramiler ise Ali babayı öldürmeye çalışan kötü bir gruptur.
Arap Bacı	Evlerde hizmet eden kişidir.
Deli Dumrul	Umursamazlığı ve korkusuzluğu temsil eden karakterdir.
En Küçük Kardeş İhtiyar Adam	Başarı, iyilik ve zekayı temsil eder. Muhtaç olana iyilik ve yardım sağlayan kişidir.
Keloğlan	Şanslıdır ve pratik zekaya sahiptir.
Köroğlu	Yiğitliğin ve iyiliğin sembolleştirildiği karakterdir.
Köse	Masum olana kötülük yapan kişiyi temsil eder.
Oğuz Han	Güç, kudret ve savaşçılığı temsil eden karakterdir.
Padişah	Zenginliği temsil eder.
Padişahın Kızı	Genellikle asıl kahramanın masal sonunda evlendiği ve ömür boyu mutlu olduğu kişidir.
Üvey Anne	Öksüze kötülük yapan, zulmeden kişidir.
Üvey Kız Kardeş	Üvey kardeşi kıskanan ve ona kötülük yapmaya çalışan kişidir.

Alan yazın incelendiğinde Türk masal araştırmacılarının ortaya koydukları kaynak eserler araştırmacılara yön göstermektedir. Bu eserlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Türk masallarını derleyen önemli bazı yazarlar ve eserleri

Yazar	Eser	Yıl	Yayınevi
Bilge SEYİDOĞLU	Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar	1975	Baylan Matbaası: Ankara
Eflatun GÜNEY	Cem Evvel Zaman İçinde	2009	Nar Çocuk Yayınları:

Muhsine HELİMOĞLU YAVUZ	Evvel Zaman İçinde	2018	İstanbul Can Çocuk Yayınları: İstanbul
Naki TEZEL	Türk Masalları	2018	Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul
Naki TEZEL	“Masal”. Türk Ansiklopedisi (Cilt no:23)	1976	Milli Eğitim Basımevi: Ankara
Oğuz TANSEL	Masallar	2019	Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
Pertev Naili BORATAV	100 Soruda Türk Halk Edebiyatı	1999	Gerçek Yayinevi: İstanbul
Pertev Naili BORATAV	Zaman Zaman İçinde	1958	Adam Yayınları: İstanbul
Saim SAKAOĞLU	Gümüşhane Bayburt Masalları	2002	Akçağ Yayinevi: Ankara
Tahir ALANGU	Billur Köşk Masalları	2022	Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
Umay GÜNAY	Elazığ Masalları	1975	Atatürk Üniversitesi Basımevi: Erzurum

Hazırlanan bu bölümde masal isminin dilimize nereden geldiğine, bu türün genel özelliklerine, masal tanımlamalarına, masal türlerine ve Türk alan yazında bazı masal araştırmacıları ve eserlerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki temel amaç masal araştırmasına ilk defa başlayacak olan araştırmacılara bu bölümün bir kaynak olarak sunulması ve en önemlisi alan yazına katkı sağlamasıdır.

SONUÇ

Türk masal araştırmaları incelendiğinde masalın olması gereken sözlü kültürden çıkıp zaman içinde yazılı kültüre geçtiği görölmüştür. Ancak geçmiş yıllarda resmedilen masal tasvirleri veya günümüzde bazı çizgi filmlere konu olmak dışında masalların görsel kaynaklarla zenginleştirilmediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda masal araştırmaları yalnızca resim veya çizgi film olarak kalmamalı, sinema ve televizyon alanında ciddi çalışmalara yer verilmelidir. Çünkü masallar, bir toplumun uzun süreli belleği ve hayal gücü ile ilgili son derece önemli bilgilere ev sahipliği yapar.

Ayrıca masal çalışmaları yapılırken masalların özellikle yaşı küçük bireylere aktarıldığı göz önüne alınmalı, masallar yazılırken mutlaka bir çocuk gelişimi uzmanı ile görüşmeler yapılarak onların yönlendirmeleri ile daha sağlıklı eserler ortaya konulmalıdır. Çünkü masallar çocukların anne-babası veya en yakın gördükleri tanıdıklarından duydukları olay bütünlüğü olan ilk metinlerdir. Bu metinler, hayal ile gerçekliği pek ayıramayan çocukların zihinlerinde ilk olay şemasının oluşmasını sağlayabilir. Çocuklar ise ahlaki öğretileri ve doğru-yanlış kavramlarını buradaki karakter ve olaylardan esinlenerek kendi hayatlarında bağımsız olma çabalarını destekleyecek ilk adımlarını atabilirler.

Sonuç olarak masallar, bir milletin hem geçmişini yansıtan fantastik olayları kapsar hem de bu hayal gücüyle yoğrulmuş geleceğin tasvirini elde eder. Yüzyıllar boyunca anlatılan uçan halıların günümüzde uçan kaykaylara dönüşmesi veya sihirli lambalardaki cinin “Dile benden ne dilerersen!” şeklindeki sözünün telefonlarımızdaki birtakım uygulamalara yansması bugünün çocuklarının nelerden ilham alarak neyi başaracağı yönünde çalışmalara imza atacaklarını gösterir.

KAYNAKÇA

- Artun, E. (2011). Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri -Edebiyat Tarihi/Metinler-, İstanbul: Karahan Kitabevi.
- Aytekin, H. (2016). Çocuk ve gençlik edebiyatı, Ankara: Anı Yayınları.
- Baymur, F. Ve Demiray, K. (1961). Çocuk Edebiyatı Antolojisi, (Öğretmen Kitapları, 61). İstanbul: MEB Yayınları.
- Boratav, P. N. (1997). Az Gittik Uz Gittik. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, P.N. (2007). Zaman zaman içinde. Ankara: İmge Yayınevi.
- C. Brockelmann (1957). “Mesel”, İslam Ansiklopedisi, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Dilidüzgün, S., Sever, S., Öztürk, A. ve Adıgüzel, Ö. (2002). “Çocuk Edebiyatı ve Metin Türleri”. Çocuk Edebiyatı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 1420.
- Gülyüz, H. (2003). Yaratıcı çocuk edebiyatı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Günay, U. (2011). Elâzığ Masalları ve Propp Metodu, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Huiyu, G. (2018). A Study on the Educational Strategy of Using Folktales in Kindergarten. Advances in Social Science. Education and Humanities Research, vol.264. <https://download.atlantispress.com/article/25906295.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Kıbrıs, İ. (2002). Yeni yüzyıl için uygulamalı çocuk edebiyatı, Ankara: Eylül Kitap ve Yayınevi.
- Oğuzkan, F. (2013). Çocuk edebiyatı, Ankara: Anı Yayınları.
- Propp, V. (2011). Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı (2. Baskı). (Çeviri: Mehmet Rifat, Sema Rifat), İstanbul: Om Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (1999) Çağdaş Türkçe Sözlük. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (2002). Gümüşhane ve Bayburt Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2010). Masal Araştırmaları, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyitoğlu, B. (1986). Masal, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şahin, M. (2011). Masalların çocuk gelişimine etkilerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi”. Milli Folklor Dergisi, 23 (89), 208-219.
- Şimşek, E. (2001). Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şimşek, T. (2002). Çocuk edebiyatı. Ankara: Rengarenk Yayınları.
- Şirin, M.R. (2007). Masal atlası (2. Baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.

- Tökel, D. A. (2007). Sevdâkâr Şah ve Gülenaz Sultan hikâyesi: Yapısal açıdan bir inceleme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(4), 783-794.
- Wensinck, A. J. (1979). *Mesel İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

BÖLÜM 8

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN GERÇEK YÜZÜ

Dr. Elvan ALBAYRAK¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034380>

¹ Sosyal Hizmet, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, elvanalbayrakk@gmail.com,
Orcidno:<https://orcid.org/0009-0009-7754-5248>

1. GİRİŞ

Günümüzde kadına yönelik şiddet giderek artmaktadır. Şiddet farklı boyutlarıyla yaşanmakta kadınlar en yakınları tarafından şiddet mağduru durumuna düşmektedir. Şiddet; kasten ve bilerek bir kişinin kendisine, diğer bir kişi ya da kişilere yönelik olarak uyguladığı yaralanma, ölüm, psikolojik, cinsel, ekonomik olarak tehdit ederek zarar verme eylemidir (Gündüz, 2018).

Kadına yönelik şiddet toplumsal cinsiyete dayalı olarak kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır (Krantz ve Moreno, 2005).

Erkeklerin kadına yönelik şiddetine yönelik tutumları, hem şiddete maruz kalan kadına yönel hem de çevresindekilerin bu şiddete tepkilerini ve bakış açılarını da şekillendirmektedir. Cinsiyet, sosyal yapı ve kültürün yapılan şiddete ilişkin tutumlar üzerinde etkisi vardır (Flood ve Pease, 2009).

Erkekler tarafından gerçekleştirilen kadına yönelik şiddet ataerkil yapının etkisi ile normalleştirilmektedir. Toplumsal kültürel normlarla şekillenen kadın ve erkek rolleri, şiddet konusunda da o toplumun oluşturduğu kültürel normlar ile paralellik göstermektedir. Özellikle kadınlara kendilerine biçilen toplumsal rollerini yerine getirmediikleri takdirde farklı şiddet yöntemleri ile öğretilmeye çalışılmaktadır (Karakuş Umar, 2020).

Fiziksel farklılıklara dayalı önyargılar, kalıplar, normlar ve cinsiyet ayrımcılığı sonucunda kadın, erkeğe sağlanan birçok fırsat ve haklardan mahrum bırakılmakta, daha fazla sorumluluk üstlenmesi istenmektedir. Erkek açısından bu durum, “*sahiplik*” ve “*üstünlük*” duygusu olarak değerlendirilmektedir. (Usta, 2022).

Kadınlar genellikle birlikte yaşadıkları eş /partner veya aile bireyleri tarafından şiddet görmektedir. Toplumsal yaşam içinde savunmasız bırakan ön yargılar, kalıplar sonucunda kadınlar güçsüz, erkekler ise güçlü ve baskın olarak görülmektedir (Akkaş ve Uyanık, 2016).

Yaşadığı toplum içinde her birey o toplumun gelenek, görenek ve normları ile yetişir. Birçok olumlu ve olumsuz davranışı bu sosyalleşme sürecinde öğrenir. Şiddet rol model ve taklit yoluyla öğrenilir ve yeniden üretilir. Bu süreç ailede başlar. Sonrasında; okul, arkadaş çevresi ve yaşanılan mahallede devam eder. Birey hedeflerine ulaşmak için şiddeti bir yöntem olarak görür ve kullanmaya başlar (Yener, 2023).

Kadına yönelik şiddet; yakın partner tarafından, fiziksel, psikolojik, ekonomik şiddet yanında cinsel istismar, fuhuş yapmaya zorlama, cinsiyet

seçici kürtaj, kız çocukların öldürülmesi ve kızların kasıtlı olarak ihmal edilmesi ve savaşta tecavüz şeklinde gerçekleşmektedir. Şiddetin yaygınlığı dünya çapında birçok kadının şiddete maruz kaldığını ve bunun sonuçlarına katlanarak yaşadığını göstermektedir (Watts ve Zimmerman, 2002).

1.1. Şiddet ve şiddetin türleri

Şiddet sözcüğü Arapça'dan dilimize girmiş olup “*peklik, sertlik*” anlamında kullanılmaktadır (Dursun, 2011).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) göre; “*kadına yönelik şiddet, özellikle yakın partner şiddeti ve cinsel şiddet, önemli bir halk sağlığı sorunu, kadınlara yönelik insan haklarının ihlali olup fiziksel saldırı, cinsel zorlama, psikolojik istismar ve kontrol edici davranışlar da dahil olmak üzere fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarara neden olan davranışları*” olarak tanımlamıştır. Ayrıca kadınların yaklaşık %30'u fiziksel veya cinsel şiddeti en yakın partnerlerinden ya da eşinden yaşadığıdır (World Health Organization, 2021).

Şiddet; kasten ve bilerek bir kişinin kendisine, diğer bir kişi ya da kişilere yönelik olarak uyguladığı yaralanma, ölüm, psikolojik, cinsel, ekonomik olarak tehdit ederek zarar verme eylemidir (Gündüz, 2018).

Erkeklerin kadına yönelik şiddetine yönelik tutumları, hem şiddete maruz kalan kadına yönel hem de çevresindekilerin bu şiddete tepkilerini ve bakış açılarını da şekillendirmektedir. Cinsiyet, sosyal yapı ve kültürün yapılan şiddete ilişkin tutumlar üzerinde büyük etkisi vardır (Flood ve Pease, 2009).

Kadına yönelik olarak yapılan şiddet davranışı ve eylemi *temel insan haklarına karşı yapılan bir ihlaldir* ve asıl nedeni toplumsal yapı tarafından oluşturulan cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Kadına yönelik şiddet; fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik şekilde gerçekleşmektedir (Kaşıkırık, 2021).

Toplumsal cinsiyet; beden, davranış, duygu, aile ve toplumsal beklentiler üretmektedir. Toplumsal cinsiyet doğumla belirlenmekte, toplumsal deneyimlerden beslenmekte olup, her toplumun cinsiyetten bireylerin nasıl davranış göstermeleri konusunda farklı beklentileri şeklinde oluşmaktadır (Zastrow ve Ashman, 2016: 568).

1.1.1. Fiziksel Şiddet: Kişi ve kişiler tarafından kadına yönelik fiziksel temas ya da bir araç ile uyguladığı baskı kurucu ve sindirici davranışlardır. Bıçak, silah, kemer, kaynar suyla haşlama, vurma, kafasına veya vücuda sert bir cisimle vurma, tokat, yumruk atma, saçını seçme, çimdikleme olarak gerçekleşebilir. Bu şiddet türünde morluk, haşlanma, yanma, kesik, yaralanma şeklindedir. Ayrıca ölümlerle sonuçlanabilir ve tespit edilmesi kolaydır (Kelleci, 2023).

1.1.2. Cinsel Şiddet: Arkadaş, eş, aile üyelerinden biri tarafından uygulanan dokunmaktan, cinsel içerikli film, cinsel sözel saldırı, fiziksel olarak ilişkiye zorlama, ensest ilişkiye zorlama, evlilik içi tecavüz, kadının seks işçiliğine zorlanması, kadının genital mutilasyonu ve yetişkin olmayan kız çocuklarına yapılan istismar kadına ve kızlara yönelik yapılan şiddet türlerinden bazılarıdır (Gürhan, Erdoğan ve Seyran, 2020).

1.1.3. Ekonomik Şiddet: Erkeğin evin veya kadının ihtiyacı için gerekli olan parayı vermemesi, harcamaları kısıtlaması, kadının kendi çalıştığı parayı zorla elinden alması, istemediği halde çalışmaya zorlanması, mirastan eşit pay alamaması ya da çalışmasına izin vermemesidir (Kılıç, 2019).

1.1.4. Psikolojik Şiddet: Kadına karşı özellikle baskı, sindirme, üstünlük sağlama ya da cezalandırma amacıyla tehdit, alay, aşağılayıcı, küçük düşürücü, lakap takma, bağırma ve toplumdaki soyutlama psikolojik şiddetin içinde yer almaktadır. Psikolojik şiddet fiziksel veya cinsel şiddet gibi tespit edilmesi oldukça zor olmaktadır (Kelleci, 2023).

1.2. Kadına yönelik şiddet

Türkiye’de ve Dünya’da kadına yönelik şiddet en önemli toplumsal sosyal sorunlardan başında gelmektedir. Yapılan araştırmalar kadına yönelik olarak yapılan şiddetin her geçen gün arttığıdır. Özellikle aile içinde şiddet gören kadınlar yaşadıkları bu durumla baş etme sürecinde içinde yaşadığı çevrenin olumsuz bakış açısı nedeniyle tek başına mücadele etmek zorunda kalmakta ve dolayısıyla duygu, davranış ve hayatlarını değiştirme ve geliştirme konusunda çaresizlik içinde yaşamaktadır (Yılmaz Bahadır ve Öz, 2019).

Kadına yönelik şiddetin arkasında yatan nedenler ekonomik sorunlar ya da kadının itaatsiz olarak düşünülmesi yaşadığı toplumsal yapıdan kaynaklanır. Temelinde güç ilişkileri ve kadın üzerinde egemenlik sağlayıcı davranışlar yatmaktadır. Kadının aile içinde cinsel ahlakın ve namusun

göstergesi olması ve erkeğin ailesini koruması adına karısının ve çocuklarının davranışlarından sorumlu olması inancını taşımasıdır (Hatipoğlu, 2008).

Kadına yönelik şiddet dünya çapında önemli fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçları doğuran yaygın bir sorundur. Devletlerin veya hükümetlerin bu sosyal sorun hakkında çok ciddi önlemler almasını gerektirir (Kilpatrick, 2004).

Allah katında ırk, cinsiyet, rengi ve dili fark etmeksizin tüm insanlar eşit olarak yaratılmıştır. Hz. Muhammed Veda Hutbesinde herkesin eşit olarak yaratıldığını tüm insanlığa mesaj olarak vermiştir:

“Ey insanlar şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanızda birdir. Arap’ın Arap olmayana, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur” (Altıntaş, 2018:12-13).

Kadına yönelik şiddet dünya çapında yaygın bir suçtur ve kadın hakları ihlalidir. Dünyanın her ülkesinde yaşanmakta ve kültür, sınıf, eğitim, gelir ve ırk gözetmeksizin devam etmektedir (Cepeda, Calderon ve Taralba, 2022).

Erkekler tarafından gerçekleştirilen kadına yönelik şiddet ataerkil yapının etkisi ile normalleştirilmektedir. Toplumsal kültürel normlarla şekillenen kadın ve erkek rolleri, şiddet konusunda da o toplumun oluşturduğu kültürel normlar ile paralellik göstermektedir. Özellikle kadınlara kendilerine biçilen toplumsal rollerini yerine getirmediikleri takdirde farklı şiddet yöntemleri ile öğretilmeye çalışılmaktadır (Karakuş Umar, 2020).

Yapılan araştırmalar sonucu ABD’de 2,6 milyon kadının partnerleri tarafından fiziksel şiddete maruz kaldığı, Avusturya ise biten evliliklerin nedenleri arasında %59’nun kadına yönelik uygulanan şiddetten kaynaklandığıdır. Türkiye’de ise kadının resmi makamlara başvurmaması, şiddeti gizlemesi nedeniyle çok kapsamlı veriler olmasa da 20-49 arasındaki evli kadınların %75’nin eşleri tarafından şiddet gördükleridir (İskender, 2023).

Kadına yönelik şiddeti önlemek üzere gerek ulusal gerekse uluslararası önleyici protokol ve yönetmelikler çıkartılmıştır. Toplumdaki sosyokültürel yapı kadına verilen değer açısından çok önemlidir. Muhafazakâr toplumlarda yaşayan kadınlarda ahlaklı olmaları beklenmekte ve

baskıcı tutumlar sonucu cinsiyet ayrımcılığı meydana gelmektedir. Çıkartılan yasalar, yönetmelikler ve sözleşmeler kadını şiddete karşı korumada yetersiz kalmaktadır (İnan ve Şahin, 2020).

Yakın partner şiddeti kadına yönelik olarak yapılan şiddetin en yaygın şeklidir. Dünya çapında yaklaşık 641 milyon kadın ve kız çocuğunun hayatlarını etkilemektedir (World Health Organization, 2022).

Şiddet gören kadınlar genellikle kendi evlerinde şiddeti yaşamaktadır. Kadının gördüğü bu şiddet hem kendisinin ruhsal ve bedensel sağlığını etkilemekte diğer taraftan da gelecek nesillere aktararak bir sorun çözme yöntemi olarak devamını sağlamaktadır. Farklı şiddet türlerini yaşayan kadınlar aile içinde yaşadıkları konusunda saklama, katlanma ve durumu kabullenip eşlerinin bir gün düzeleceği ümidiyle yaşamlarına devam etmektedir (Yılmaz, Avcı ve Hotun Şahin, 2022).

Türkiye gibi ülkelerde kadının eşlerine saygı, itaat, hürmet göstermelerine yönelik kültürel bir beklenti vardır. Bireylere atfedilmiş cinsiyet kalıpları ve rolleri benimsemeleri ona göre hareket etmeleri istenir. Doğurganlığın ve soyun devamı için kadının toplum ve aile içinde boyun eğen ve pasif olması beklenmektedir. Ayrıca kadın ve erkek arasındaki cinsellikte de kadının utangaç, temiz ve pasif olması erkeğin ise deneyimli ve isteğini yaptıran, aktif ve agresif bir yapıda olması şeklinde bir algı söz konusudur (Kara, 2022).

Değişik ülkelerde yapılan araştırmalarda, kadınların en az %70'inin yaşamı boyunca kişi ya da kişiler tarafından fiziksel veya cinsel şiddet gördüklerini ortaya koymaktadır. "Birleşmiş Milletlerin yayınlamış olduğu 2012 yılı *Kadının Güçlendirilmesi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*" raporuna göre; Danimarka'da yaşayan kadınların %22'si, Almanya'da %25'i, Norveç'te %13,9'u, farklı şiddet türleri yaşamıştır. Türkiye'de yaşayan evli kadınların %12'si cinsel şiddetle karşı karşıya kalmışlardır" (Çiftçi ve Açık, 2022).

Leylicem Seçgin, Turhan Arslan ve Kevser Tarı Selçuk tarafından 2022 yılında yapılan bir araştırmaya göre; 2016 ve 2021 yılları arasında kadına yönelik şiddet konusunda yapılmış 43 çalışma incelenmiştir. Bir veya birden fazla şiddete uğrayan kadınların oranının yaklaşık %14 ile %43 arasında değiştiğidir (Seçgin, Tarı Selçuk ve Arslan, 2022).

Sema Çiftçi ve Yasemin Açık tarafından 2022 yapılan bir araştırmaya göre ise; kadınların yaşadıkları şiddete rağmen evliliklerini sürdürme nedenleri olarak; %57,3'ü “*çocuğunu babasız büyütmek istemedikleri*” %40'ı “*ekonomik bağımlılık*”, %36,3'ü “*eşini çok sevdiği için*”, %33,1'i “*eşinin değişeceğine inandığı*”, %3,7'si ise “*kendisinin yaptığı yanlış davranışlar nedeniyle yapılan şiddeti hak ettiğini*” düşünmektedir (Çiftçi ve Açık, 2022).

Kadınlar genellikle birlikte yaşadıkları eş /partner veya aile bireyleri tarafından şiddet görmektedir. Toplumsal yaşam içinde savunmasız bırakan ön yargılar, kalıplar sonucunda kadınlar güçsüz, erkekler ise güçlü ve baskın olarak görülmektedir (Akkaş ve Uyanık, 2016).

Yaşadığı toplum içinde her birey o toplumun gelenek, görenek ve normları ile yetişir. Birçok olumlu ve olumsuz davranışı bu sosyalleşme sürecinde öğrenir. Şiddet rol model, taklit yoluyla öğrenilir ve yeniden üretilir. Bu süreç öncelikle ailede başlar. Sonrasında; okul, arkadaş çevresi ve yaşanılan mahallede devam eder. Birey hedeflerine ulaşmak için şiddeti bir yöntem olarak görür ve kullanmaya başlar (Yener, 2023).

Kadına yönelik şiddet; yakın partner tarafından, fiziksel, psikolojik, ekonomik şiddet yanında cinsel istismar, fuhuş yapmaya zorlama, cinsiyet seçici kürtaj, kız çocukların öldürülmesi ve kızların kasıtlı olarak ihmal edilmesi ve savaşta tecavüz şeklinde gerçekleşmektedir. Şiddetin yaygınlığı dünya çapında birçok kadının şiddete maruz kaldığını ve bunun sonuçlarına katlanarak yaşadığını göstermektedir (Watts ve Zimmerman, 2002).

Kübra Doğan ve Nuray Karaman tarafından 2023 yapılan bir araştırmaya göre; kadınlar şiddet sorulduğunda fiziksel şiddeti öncelikli olarak ifade ettikleridir. Ayrıca katılımcı kadınlar gördükleri her türlü şiddet sonrasında, bedenlerinden ziyade psikolojik olarak daha fazla zarar gördüklerini ve toplum içine çıkamama ve iletişim sorunları yaşadıklarını belirtmişlerdir (Doğan ve Karaman, 2023).

1.3. Şiddetin kadın üzerindeki olumsuz etkileri ve sonuçları

Şiddetin uzun yıllar devam etmesi fiziksel ve ruhsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Kalp hastalığı, karın ve kas ağrıları, baş ağrısı, gastrit, unutkanlık, başarısızlık, umutsuzluk, çaresizlik, madde kullanımı, intihar girişimi ve suçluluk duyguları yaşadıkları görülmektedir (Yılmaz Bahadır ve Öz, 2019). Ayrıca şiddet gören kadınlar çoğunlukla vücutları ile ilgili olumsuz düşüncelerinin olması, yaşadıkları toplum ile iletişim kurmada

zorluk çekmeleri, değersiz ve önemsiz hissetme gibi duyguları beraberinde yaşamaktadır (Akkaş ve Uyanık, 2016).

Şiddet mağduru kadının özellikle sağlıkları derinden etkilenmekte beraberinde depresyon, anksiyete ve diğer zihinsel sağlık sorunlarına da neden olmaktadır. Dünya üzerinde 15 yaş üzerinde kadın ve kızların %27'si fiziksel veya cinsel şiddet yaşamakta olup, bu eylemleri gerçekleştirenlerin çoğu erkekler veya yakın partner tarafından yapılmaktadır (World Health Organization, 2022).

Fiziksel şiddete yaşayan kadınlarda “*hırpalanmış kadın sendromuna*” neden olabilmektedir. Kadının şiddet gördüğü hale evliliğini ya da ilişkisini sonlandıramamasına, bağımlı olmasına, düzeleceğine inanması gibi sebeplerden dolayı şiddeti sürekli yaşamalarına neden olmakta ve psiko-sosyal yönden aşırı zarar gören kadın kendisine şiddet uygulayan kişiyi bile öldürebilmektedir (Çetinkaya Büyükbodur, Uğurlu ve Pamuk, 2022).

Şiddet yaşayan kadınların çoğunlukla eğitim seviyeleri düşük, eş ekonomik olarak bağımlı olma, çocuklarının geleceği, aile yapısını bozan durumunda kalmama, dışlanma, boşanmış kadına toplumun bakış açısı nedeniyle sessiz kalmayı tercih etmektedir. Büşra Yılmaz, Nihal Avcı ve Nevin Hatun Şahin tarafından 2022 yılında yapılan bir araştırmaya göre; şiddet yaşayan kadınlar %25,8'i “*eşi veya partneri tarafından öldürülmekten korktuğunu*”, %25,5'i “*eşinin düzeleceğine inandığından şikayetçi olmadıklarını*” ifade etmiştir (Yılmaz, Avcı ve Hotun Şahin, 2022).

Hindistan gibi ülkelerde etik kurallar yok sayılarak insan ihlali gerçekleşmekte olup, hamilelik döneminde cinsiyet tespiti sonucunda bebeğin kız olması durumunda gebeliklere son verilmesi kadına yönelik uygulanan bir şiddet türü yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak yaşanan toplum içinde kadın ve kız çocuklarının değerinin kaybetmesine neden olmaktadır (Bükecik ve Özkan, 2018).

Kadına yönelik şiddet dünya çapında kadın hastalıklarında önemli bir risk faktörü de olmaktadır. Şiddet genellikle yakın partner ya da aile üyeleri tarafından kadın ve kızlara yönelik olarak gerçekleşmektedir. Kültürel farklılıklardan dolayı bazı ülkelerde kürtaj veya doğumdan hemen sonra kız bebeklerinin öldürülmesi ile sonuçlanmaktadır (Krantz ve Moreno, 2005).

Kadına yönelik olarak yapılan şiddet çoğunlukla aile içinde gizli kalmaktadır. Şiddet mağduru kadınlar bunu saklı tutmayı genellikle tercih

ederler. Aileler bu konuda profesyonel bir yardım almak yerine bunu aile ve arkadaş çevreleri aracılığı ile çözüme yolunu tercih etmektedirler. Kadınların bir kısmı bir kez bile şiddet yaşadığı takdirde yardım başvurusunda bulunurken, bazı kadınlar sürekli şiddete maruz kalsalar bile aynı koşullarda yaşamaya devam etmektedir. Kadınların bu kısır döngü içinde yaşamalarının birçok nedeni olabilmektedir. Sosyal değerler, yaşadığı toplumdan gelecek tepkiler, kurban psikolojisi bu nedenlerden sayılabilir. Evlenen kadın babasının evinden kocasının evine taşınır. Toplumsal yapı içinde eşine bağlı ve çocuklarının yanında olması ögütlenir:

*“Analık ve eşlik birinci görevin”,
 “Sen kadınsın alttan al”,
 “Annesin çocuklarının hatırı için katlanacaksın”*

Sözleri ile geleneksel kadın rolü içinde kadın şiddete maruz kalsa da gizlemek zorunda olduğunu benimser ya da toplum tarafından benimsetilir (Mavili Aktaş, 1997: 7-13).

Çocukluk ve gençlik döneminde aile içinde şiddete uğrayan ve şiddeti görüp yaşayan bireylerde şiddet daha fazla görülmektedir. Ayrıca toplum içindeki ataerkil yapı, kültür, norm ve değerler, kadına yönelik haksız yere yapılan iftiralar, namus, töre ve ahlak anlayışı şiddeti artıran faktörler arasındadır. Uyuşturucu, madde ve alkol kullanan bireyler şiddete daha yatkın olmaktadır. Sosyal öğrenme kuramın göre şiddet taklit yoluyla öğrenilen bir davranış biçimidir. Burada aile en önemli öğrenme kaynağıdır. Ailelerin bazılarında ailenin reisi olan erkek çocuğa rol model olarak örnek olmaz aynı zamanda kız kardeşini veya annesine şiddet kullanmasını hoş görür hatta erkek çocuk bu sebepten dolayı ödüllendirilir. Erkek çocuk böylelikle ev içinde kadını kontrol altına alma ve baskılama yöntemi olarak şiddeti başvurabileceği bir yöntem olarak benimser (Öztürk, 2017: 72-74).

Kadına yönelik yapılan özellikle fiziksel şiddetin yol açtığı zarar yanında psikolojik olarak da kadında oluşturduğu zarar çok önemlidir. Hilal Yardım ve Melek Demir tarafından 2022 yılında yapılan bir araştırmada; bekâr kişilerin evlilerden daha fazla kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik tutumlar geliştirdiğini göstermiştir. Evli kişiler ise; kadına yönelik şiddeti daha fazla kabullendiği görülmektedir (Yardım ve Demir, 2022).

Her yaşta kadın şiddetle karşı karşıya kalmaktadır. Evli ya da boşanmış ya da boşanma aşamasında olan kadınlara yönelik şiddet daha fazla görülmektedir. Şiddetin devam etmesi travmatik bir bağlanma yapmakta,

şiddete uğrayan kadın şiddeti haklı bulmakta ve eşine bağlanmaktadır. Şiddet zamanla kadını yaşadığı toplumdan uzaklaştırmakta, çaresizlik ve güçsüzlük duyguları yaşamalarına neden olmaktadır (Arabacı Baysan ve Uygun, 2022).

Kadınlara yönelik şiddetin temelinde cinsiyet ayrımcılığının rolü çok büyüktür. Kadınlar, yaşadıkları içinde, erkeklerle eşit olmayan, ezilen, baskı altında tutulmaya çalışılan, dışlanan, değer görmeyen kısmı oluşturmaktadır. Örneğin; Özgecan Aslan cinayetinde fiziksel ve cinsel şiddet uygulanmıştır. Bunun sonucunda, toplum içinde şiddete karşı duyarlılık ve farkındalık artmış ve bazı kültürel kalıplar sorgulanmaya başlanmıştır. (Gündüz, 2018).

Günümüzde insan hakları ihlali olarak görülen kadın yönelik şiddet ve kadın cinayetleri toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet ayrımı, ataerkillik, geleneksel aile yapısı, töre, namus gibi kavramlar tekrar gündeme gelmiştir. Namus kavramı, ataerkil aile yapı içinde değiştirilemez normlar arasında yer almakta ve kadının öldürülmesi için toplum içinde hala kabul görmekte ve uygulanmaktadır (Ateş, 2020).

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun 2022 yıllık veri raporuna göre 01.01.2022-31.12.2022 tarihleri arasında Türkiye genelinde 334 kadın cinayeti, 245 kadın şüpheli bir şekilde ölü bulunmuştur (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2023).

Tablo 1: Türkiye'de Öldürülen Kadınların Sayısı, 2020-2022

Yıl	Kadın Cinayeti Sonucu Öldürülen Kadın Sayısı	Şüpheli Öldürülen Kadın Sayısı	Toplam Öldürülen Kadın Sayısı
2020	300	170	470
2021	280	217	497
2022	334	245	579

Kaynak:<https://kadincinayetleriniDurduracagiz.net/veriler/3040/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2022-yillik-veri-raporu.ET>: 26.08.2023.

Bu veriler ışığında öldürülen kadınların çoğunluğu yakın partneri tarafından (eş, sevgili) tarafından hayatlarına son verilmiştir. Kadın cinayetlerinin artış göstermesi ve devam etmesi; devletin kadınları koruyamadığını, insan haklarına saygı göstermediği ve gerekli sorumluluklarını yerine getirmediğini göstermektedir (Kara, 2022).

Ataerkil toplumlarda erkek çocuk soyun devamı olarak kabul edilmektedir. Kadın cinselliğinin saflığı namus olgusu ataerkil yapılarda ahlaki temel değer olarak görülmektedir. Kadının yaşadığı toplumun belirlediği normların dışına çıkması töre ve namus cinayetlerine neden olmaktadır. Namus cinayetleri; yasa dışı ilişki, evlilik öncesi ilişki, aldatma, cinsel olarak aile yakını veya aileden biri tarafından tecavüze uğrama gibi farklı nedenlerden olabilmektedir (Bükecik ve Özkan, 2018).

Türkiye’de 2000 yılı ve sonrasında özellikle Güneydoğu Bölgesinde intihar oranlarındaki artış, kadın üzerindeki namus baskısının önemini gözler önüne sermektedir. İntihar edenlerin 15-24 yaş arasında kız ve kadınların özellikle eş seçimi baskılarına maruz kalan ve bekaret kontrolünden geçirilenler olduğu belirlenmiştir (Bükecik ve Özkan, 2018).

Şiddet gören kadın yaşadığı şiddeti zaman içinde kabullenmektedir. Kadının ailesi tarafından kabul edilmemesi, ekonomik, uygulanan şiddetin toplum tarafından kabul görmesi, eğitim seviyesi düşüklüğü, bir mesleğinin olmaması, toplumsal baskı nedeniyle evliliklerini sürdürmektedir. Zaman içinde öğrenilmiş çaresizliği kadın kabul ederek bu tür yaşam döngüsünün devamlılığına da zemin oluşturmaktadır (Çiftçi ve Açıık, 2022).

1.4. Kadına yönelik şiddetin nedenleri

Toplumsal nedenlerden, inanç, kültürel veya ailenin devamlılığı için aile içinde gerçekleşen şiddet özellikle şiddet gören kadın tarafından gizli tutulmaktadır. Özellikle ataerkil yapı, kültürel ve toplumsal normlar nedeniyle kadınların zorunlu olarak yapmak zorunda oldukları davranışları yapmadığı zamanlarda bu durum asi, namussuz ve itaatkârsız olarak değerlendirilip şiddetle cezalandırılmaktadır (Barkın ve Özkartal, 2018).

Şiddetin nedenlerinden en önemlisi cinsiyet ayrımcılığıdır. Yaşanılan toplumun kadın ve erkeğe yönelik rol, tutum ve davranışlar kalıp yargılarını da oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet ayrımcılığında özellikle kadından daha fazla sorumluluk ve yükümlülüklerin olmasını gerektirmektedir. Özellikle ataerkil yapı, kullanılan dil, kültürel yapı sonucunda kadına yönelik ön yargıların olması şiddeti artıran nedenler arasındadır (Nergiz ve Akın, 2021).

Fiziksel farklılıklara dayalı önyargılar, kalıplar, normlar ve cinsiyet ayrımcılığı sonucunda kadın, erkeğe sağlanan birçok fırsat ve haklardan mahrum bırakılmakta, daha fazla sorumluluk üstlenmesi istenmektedir. Erkek

açısından bu durum, “sahiplik” ve “üstünlük” duygusu olarak değerlendirilmektedir. (Usta, 2022).

Şiddet oluşan bu kalıplar ile bir cezalandırma şekli olarak düşünülmekte, kültür, inanç sistemi, dil, sosyo-ekonomik, eğitim düzeyi ve ataerkil yapı neden olmaktadır. Ayrıca kadının baskı altında tutulması, şiddet yoluyla sindirilmesi sonucunda şiddetin devam etmesine yol açmaktadır (Barkın ve Özkartal, 2018).

Kadına yönelik şiddetin altında yatan nedenlere bakıldığında; ekonomik olarak güçsüzlük, eğitimsizlik, kötü aile koşulları, uyuşturucu madde, çocukluk döneminde şiddete görme veya tanık olma, ataerkil yapı, gelenekler, normlar, kültürel yapı ve namus algısı bunlardan bazılarıdır (Yardım ve Demir, 2022).

ABD’de 1980’li yıllarda Diana Russell tarafından yürütülen bir araştırmada tesadüfi örnekleme yoluyla 900 kadın üzerinde yapılmıştır. Her dört kadından biri tecavüze uğradığı, her üç kadından birinin de cinsel açıdan istismar edildiği ortaya çıkmıştır (Herman, 2017: 37-39).

1.5. Şiddet gören kadınlara yönelik sosyal hizmet müdahaleleri

Şiddete maruz kalan kadınların fiziksel, sosyal, ruhsal açıdan sağlıklarının korunması çok önemlidir. Ayrıca baş etme mekanizmalarının ve güçlendirme ile kadınların yaşadıkları bu olumsuz süreci atlatalmaları sağlanabilir. Şiddet konusunda farkındalığın artırılması, kişilik benlik saygılarını ve öz güvenlerini tekrar kazanmaları ile mümkün olabilecektir (Yılmaz Bahadır ve Öz, 2019).

Toplumlar içinde şiddet gören kadın yaşadığı bu şiddeti sessizce kabullenmekte ve susmaktadır. Ancak resmi makamlara başvurdukları zaman şikâyet ve yaşadıklarını dile getirme söz konusu olmaktadır. Şiddet yaşayan kadının hastaneye veya resmi makamlara geç başvurması sonucunda ya da şikâyetini geri çekmesi toplumsal baskılardan kaynaklanmaktadır (İskender, 2023)

Kadın kendisine şiddet uygulayanları terk etmek veya o ortamda yaşama devam edip etmeyeceklerinin kararını öncelikle sorgulamaktadır. Şiddete uğrayan kadının güçlendirilmesi sürecinde bağımsız olarak kendi ayakları üzerinde durma, yaşamının kontrolünü kendi eline almaya yönelik müdahaleler gerekmektedir (Çetinkaya Büyükbodur, Uğurlu ve Pamuk, 2022).

Güçlendirme yaklaşımı ile sosyal hizmet müdahalesinde; “birey, aile ve toplulukların hayat kalitesini iyileştirmek için yaşadıkları sosyal, politik çevrelerini değiştirmeleri ve kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmalarına yönelik olarak yapılır. Aynı zamanda insanların karar alma, harekete geçme, seçim yapma veya diğerleriyle çalışma gibi yapamadıkları şeyleri yapabilmeleri için gereken güce sahip olmaları sağlar” (Erbay, 2019).

Güçlendirme yaklaşımı ile şiddet gören kadının güçsüz yanlarına odaklanmak yerine bunları gidermeye çalışan güce odaklanılır (Güloğlu Kahraman, 2022).

Türkiye’de 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında gerçekleştirdiği en önemli düzenlemelerin başında “6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” gelmektedir. Bu kapsamda “Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerini (ŞÖNİM)” kurulmuş, kadına yönelik şiddetle ilgili koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınması, başvuruların tek çatı altında toplanması, rehberlik ve destek hizmetlerinin sunulması ve koordinasyonu sağlanmıştır (Can, 2021). Ayrıca sığınma evleri, konukevleri Türkiye genelinde açılmıştır. Kurulan iletişim merkezi olan Alo 144 Sosyal Yardım Hattı ve Alo 183 Sosyal Destek Hattı ile hizmet vermektedir.

Şiddet mağduru kadınlar bu yaşadıkları olumsuz ilişkiden kurtulabilmeleri için güçlendirilmeleri gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanları tarafından yapılacak planlı değişim müdahale süreci ile; kadının tekrar bağımsızlığına kavuşmasına, yaşamını kendi kontrolü altına almasına ve geleceği ile kararları kendisinin vermesine, sorun çözme becerilerini geliştirmesine ve güvenliğini artırmaya yönelik bir müdahaleler ile gerçekleştirilebilir (Yılmaz, Aksanyar ve Güler, 2019).

SONUÇ

Hükümetler ve yerel yönetimler kadına yönelik şiddetin önlenmesinde önemli roller üstlenmeli, şikâyette bulunan ve koruma altına alınan kadınların güvenliği mutlaka sağlanmalıdır. Yasa ve yönetmeliklerde değişiklikler yapılarak cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi için hukuki ceza mekanizmaları uygulanmalıdır. Kadına yönelik şiddeti önleme konusunda stratejilerde ve politikalarda yeniden düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Türkiye’de özellikle son yıllarda hukuki yönden kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik yaptırımlar olmasına rağmen yine de yeterli değildir. Her yıl kadınlara yönelik şiddet ve kadın cinayetleri artarak devam etmektedir

(Kara, 2020). Türkiye’deki İş Kanunu maddesinde yer almakta olan evlilik ile ayrılma sonucunda tazminat verilmesi durumu kadınların iş hayatından uzaklaştırılarak evde yaşamalarını teşvik etmektedir. Ayrıca “*Gebe ve Emziren Kadınların Çalıştırılmasına Yönelik*” yasa olmasına rağmen işyerinde böyle bir imkân bayan çalışanlara çoğunlukla işverenler tarafından sunulmamaktadır (Kılıç, 2019). Bu durum kadın sosyal statüsünü, ekonomik özgürlüğünden kısıtlanmasına yol açmaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen ŞÖNİM uygulamasında şiddet gören kadınların her saat ulaşabilecekleri şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Telefonların 24 saat açık kalması ve yetkin personel ile çalışılması gerekmektedir. Şiddetin yoğun yaşandığı bölgeler tespit edilerek farklı sosyal hizmet modelleri, eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Ayrıca ŞÖNİM merkezlerinin sayısı artırılmalıdır. Bu hizmetler belediyelerden alınarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na devredilmelidir (Can, 2021). Kadına yönelik şiddet ile ilgili tüm resmi makam çalışanlarına yönelik (polis, jandarma, sağlık birimleri gibi) sürekli bu konu ile ilgili bilinçlendirme eğitimleri verilmelidir. Kadına yönelik şiddet konusunda yapılacak araştırmalara ışık tutması açısından tüm örgütler iş birliği yapmalı ve çalışmalıdır. Şiddet konusunda toplumsal farkındalığı ve duyarlılığı artırmak için eğitimler verilmeli, görsel ve yazılı medyada güncel tutulmalıdır. Ders kitaplarından cinsiyet ayrımcılığını içeren bilgiler kaldırılmalıdır. Toplumsal cinsiyet odaklı roller ve kalıplar yerine cinsiyet ayrımcılığını önleyici ve ortadan kaldıracak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Erkeklerin ve ailelerin şiddet konusunda eğitimlere alınması, toplumsal bilinç oluşması için şiddetin olumsuz sonuçlarının daha sık sosyal medyada yer alması sağlanmalıdır. Kadının eğitim olanaklarından eşit düzeyde yararlanması sağlanarak ekonomik olarak güçlü olmasına yönelik faaliyetler artırılmalıdır. Kadının kendi ayakları üzerinde durması ve yaşamını kendi kontrol altına alması için eğitim seferberliği yoluyla eğitim eksiklerinin kapatılması, Halk Eğitim, İşkur ve benzer mesleki örgütlerle iş birliği yapılarak kadının güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Kadın çalışmalarını ülke genelinde yürütülmesi amacıyla araştırma merkezlerinin sayısı arttırılmalıdır. Toplumda cinsiyet ayrımcılığı ortadan kaldırılarak kadın ve erkeklerin eğitim eşitliğinin sağlanması ile; kadının iş gücüne katılımı sağlanarak ekonomik özgürlük elde etmesini ve özgür olarak kendi ayakları üzerinde yaşamasını sağlayacaktır (Doğan ve Karaman, 2023). Toplumsal kültür tarafından oluşturulan norm, değer, ataerkil yapı sisteminin

değişim süreci uzun vadede olacağı düşünülürse kadına yönelik şiddetin ve kadın cinayetlerinin önlenmesi için multi disiplinler yaklaşım ile çalışmaların yapılması gerekmektedir (Bükecik ve Özkan, 2018). Sosyal hizmet uzmanları savunuculuk hizmetleri ile makro, mezzo ve mikro anlamda gerekli hizmetleri vermelidir. Yakın partner şiddetini önlemek için önleme ve koruyucu hizmetlere daha fazla yatırım yapılmalı, uzman personel ile çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İ. ve Uyanık, Z. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6(1), 32-42.
- Altıntaş, R. (2018). *Şiddet* (3 b.). Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık.
- Arabacı Baysan, L. ve Uygun, T. (2022). Şiddet Uygulayan ve Şiddet Uygulanan Bireylerin Özellikleri. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 5(1), 38-46.
- Ateş, S. (2020). Öğrenilen Namus Algısı Perspektifinde Kadın Cinayetleri: Muş İli Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 147-152.
- Barkın, O. O. ve Özkartal, M. (2018). Göstergibilimsel Çözümleme Yöntemiyle Kadına Yönelik Şiddet Afişlerinde Anlam Aktarımı Sorunu. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi TÜBAD*, 3(2), 167-178.
- Bükecik, E. ve Özkan, B. (2018). Kadına Yönelik Şiddet: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Sağlığına Etkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(2), 33-37.
- Can, S. (2021). Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri ile Uygulamadaki Eksiklikler. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 5(2), 74-114.
- Cepeda, I., Calderon, M. L. ve Taralba, M. (2022). Measuring Violence Against Women: A Global Index. *Sage Journal*, 37(19-20), 19-20. <https://doi.org/10.1177/08862605211037424>.
- Çetinkaya Büyükbodur, A., Uğurlu, Z. ve Pamuk, D. (2022). Hırpalanmış Kadın Sendromuna Yönelik Psikososyal Müdahaleler. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 281-303.
- Çiftçi, S. ve Açıık, Y. (2022). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Nedenleri. *Artuklu Uluslararası Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-7.
- Doğan, K. ve Karaman, N. (2023). Şiddeti Adlandırma ve Anlama: Türkiye'de Şiddete Maruz Kalan Kadınların Deneyimleri ve Baş Etme Stratejileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (75), 71-86.
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir? *FLS Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (12), 1-18.
- Erbay, E. (2019). Güç ve Güçlendirme Kavramları Bağlamında Sosyal Hizmet Uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* (42), 41-64.

- Flood, M. ve Pease, B. (2009). Factors Affecting Attitudes Towards Violence Against Women Trauma, Violence and Abuse. *Sage Journals*, 10(2), 125-142. <https://doi.org/10.1177/1524838009334131>.
- Güloğlu Kahraman, F. (2022). Güçlendirme Yaklaşımı Çerçevesinde Engelli Kadınlar İçin Sosyal İçermede Olumlu Stratejiler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11(1), 143-156.
- Gündüz, F. (2018). Kadına Yönelik Şiddet: Cinayet Haberleri Çözümlemesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi ENAD*, 6(1), 297-318.
- Gürhan, N., Erdoğan, G. ve Seyran, F. (2020). Cinsel Şiddet. *MEYAD Akademi*, 1(1), 59-65.
- Hatipoğlu, B. (2008). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleye Anarko-Feminist Bakış: Makrodan Mikroya Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(2), 97-109.
- Herman, J. L. (2017). *Travma ve İyileşme Şiddetin Sonuçları Ev İçi İstismardan Siyasi Teröre* (5 b.). (T. Tosun, Çev.)
- İnan, Ö. ve Şahin, N. (2020). Kadına Yönelik Şiddetin Türk Medyasındaki Temsil Şekli Sistematik Derleme Araştırması. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-15.
- İskender, C. (2023). Aile Kurumlarında Kadına Yönelik Şiddetin Fiziksel ve Psikolojik Bulgular Eşliğinde Değerlendirilmesi: Olgu Sunumu. *Toplumsal Politika Dergisi*, 4(1), 79-83.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2023). *2022 Yıllık Veri Raporu*. 08 26, 2023 tarihinde Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu: <https://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/veriler/3040/kadincinayetlerini-durduracagiz-platformu-2022-yillik-veri-raporu> adresinden alındı.
- Kara, E. (2020). KOVİD-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları*, 4(1), 28-34.
- Kara, Y. (2022). Kadınlara Yönelik Şiddetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Cadı Avlarından Türkiye'deki Kadın Cinayetlerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(1), 69-84.
- Karakuş Umar, E. (2020). Video Temelli Mülakatlarda Kadına Yönelik Şiddet. *Feminist Eleştiri- Fe Dergisi*, 12(2), 174-186.
- Kaşıkcılık, A. (2021). Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitsizliği Şartını İmzalayan Belediyelerin Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Perspektifi. *Econder Uluslararası Akademik Dergisi*, 5(1), 81-101.

- Kelleci, A. (2023). Aile İçi Şiddet ve Şiddet Döngüsü: Bir Alanyazın Derlemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(1), 87-97.
- Kılıç, G. (2019). Kadın Akademisyenlerin Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet Algısı: Düzce Üniversitesi Örneği. *Muhakeme*, 2(1), 1-33.
- Kilpatrick, D. G. (2004). What is Violence Against Women: Defining and Measuring the Problem. *Sage Journals*, 19(11), 1209-1234. <https://doi.org/10.1177/0886260504269>.
- Krantz, G. ve Moreno, C. G. (2005). Violence Against Women. *Glossary*(59), 818-821. doi:10.1136/jech.2004.022756
- Mavili Aktaş, A. (1997). *Aile İçi Şiddet ve Önleme Yolları*. Ankara: Feryal Matbaası.
- Nergiz, E. ve Akın, N. (2021). Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Eleştirel Söylem Analizi: Mutlu Kaya Örneği. *Orta Karadeniz İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Öztürk, E. (2017). *Türkiye'de Aile İçi Şiddet* (1 b.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Seçgin, L., Tarı Selçuk, K., ve Arslan, T. (2022). Türkiye'de Son Beş Yılda Kadına Yönelik Şiddet: COVID-19 Pandemisinin Etkisi. *Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi Hümanist Bakış Açısı*, 4(1), 28-43.
- Usta, Ç. (2022). Türkiye'de Kadına Yönelik Dilsel Şiddet. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 612-619.
- Watts, C. ve Zimmerman, C. (2002). Violence Against Women: Global Scope and Magnitude. *The Lancet*, 359(9313), 1232-1237. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)08221-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)08221-1).
- World Health Organization. (2021, 03 09). *Violence Against Women*. ET: 08 26, 2023 World Health Organization: https://www.who.int/health-topics/violence-against-women#tab=tab_1
- World Health Organization. (2022, 11 6). *Avoiding Intimate Partner Violence Improves Mental Health*. ET: 08 26, 2023 tarihinde World Health Organization; <https://www.who.int/news/item/06-10-2022-preventing-intimate-partner-violence-improves-mental-health>.
- Yardım, H. ve Demir, M. (2022). Romantik İlişkilerde Algılanan Sosyal Destek, Bağlanma ve Kadına Yönelik Şiddet Tutumu. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 67-79.
- Yener, Ş. (2023). Şiddet, Şiddet Türleri ve Okulda Öğretmene Yönelik Şiddet. *İÇTİMAİYAT Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 278-294.

- Yılmaz Bahadır, E. ve Öz, F. (2019). Şiddete Maruz Kalan Kadınlara Yönelik Güçlendirme Programı ve Hemşirelik. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 16(4), 338-342. doi:10.5222/HEAD.2019.338
- Yılmaz, A., Aksanyar, Y. ve Güler, T. (2019). Yoksullukla Mücadelede İstihdam Bağlantılı Şartlı Sosyal Yardımlar: Küresel Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (59), 105-122.
- Yılmaz, B., Avcı, N. ve Hotun Şahin, N. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Kadına Yönelik Aile İçi Şiddete İlişkin Görüşleri: Bir Örnek Olay Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 15(2), 137-148.
- Zastrow, C. ve Ashman, K. K. (2016). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre I Bebeklik- Çocukluk-Ergenlik* (2 b.). (S. Türközü, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.

BÖLÜM 9

AFETLER VE KAMU SAĞLIĞI: TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ'NİN TASARLADIĞI INFOGRAFİKLERİN SEBEPLİ EYLEM-PLANLI DAVRANIŞ KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülnur KAPLAN ESEN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034390>

¹ Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye.
gkaplanesen@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2965-8773

GİRİŞ

Dünya var olduğundan bu yana insanların ve toplumların yaşamlarını sosyal, psikolojik, fiziksel ve ekonomik bakımdan derinden etkilemiş olan birçok afet meydana gelmiştir. Farklı çağlarda birçok medeniyetin yok olmasına neden olan tarihe kaydı düşmüş veya karanlık çağda kaldığı için belki de şu anda insanlığın bilgisinin olmadığı yüzlerce hatta binlerce afet gerçekleşmiştir. Dünya var olmaya devam ettiği sürece de insanlık, şu anda sayısını tahmin edemeyeceğimiz pek çok afet yaşayacak ve gündelik yaşamı derinden sarsılacaktır. Özellikle küresel olarak yaşanan iklim değişikliğini de göz önünde bulundurursak ve insanlık olarak hiçbir önlem almadan, davranışlarımızı doğaya uyumlu hale getirmeden yaşamımızı sürdürmeye devam edersek birçok doğal felaket insanlığı etkilemeye ve yok etmeye devam edecektir.

17 Haziran 2009 tarihli 27261 sayılı resmi gazetede yayınlanan 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanununun 2. maddesinin a fıkrasına göre acil durum, “toplumun tamamının veya belli kesimlerinin normal hayat ve faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan ve müdahaleyi gerektiren olayları ve bu olayların oluşturduğu kriz halini” b fıkrasına göre de afet, “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknoloji veya insan kaynaklı olayları” (Resmi Gazete, 2009) şeklinde ifade edilir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğüne göre afet, “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” (2023a) şeklinde tanımlanır. Bireyler ve toplum, yaşanan veya yaşatılan büyük afetlerin karşısında çaresiz kalmaktalar ve kendi kendilerine bunlarla baş etme becerisine sahip olmadıkları için yaşamları kaosa dönüşebilmektedir. Türkiye’de gerek doğa kaynaklı gerekse insan kaynaklı olsun pek çok afet sıklıkla yaşanmakta ve afetzedeler gündelik yaşam pratiklerinin dışına çıkarak çeşitli risklerle karşı karşıya kalabilmekte, kendilerinin ve çevrelerinin sağlığını tehdit eden sayısız etmenle baş etmeye çalışmak durumunda kalmaktadırlar.

Topraklarının büyük bir kısmı Asya kıtasında yer alan, Avrupa ile Asya arasında köprü konumunda olan Türkiye; jeolojik, meteorolojik ve topoğrafik yapısından dolayı sıklıkla doğa kaynaklı afetleri yaşayan bir coğrafyada konumlanmış durumdadır (AFAD, 2018, s. 8). Bu konumu nedeniyle başta depremler olmak üzere heyelan, su baskını, kaya düşmesi ve çığ gibi afetler de sıklıkla meydana gelmekte; afetlerin meydana geldiği bölgede veya şehirde yaşayan bireyler ölüm, yaralanma, uzuvlarını kaybetme, barınma sorunuyla karşı karşıya kalma, uygun yaşam koşullarına ulaşamama gibi sonuçları yaşamakta; gündelik yaşamları alt üst olmakta ve birçok sağlık tehdidine maruz kalabilmektedirler. Afetler; insanların can ve mal kaybı yaşamasına, ekolojik yapının bozulmasıyla birlikte çevrede tahribatlar yaratıp geri dönüşü mümkün olmayan zararlar oluşmasına, hayvanların yaralanmasına veya ölmesine, toplumsal düzenin bozulmasıyla birlikte toplumsal yaşamın psikolojik ve sosyal açıdan olumsuz etkilenmesine, ekonomik açıdan kolaylıkla yerine konulamayacak kayıpların oluşmasına, afet anında mevcut kapasitenin yetersiz kalarak dış yardıma gerek duyulmasına, bireylerin ve toplumun yeni durum karşısında uyumsuz ve çaresiz kalmasına neden olmaktadır (Akyüz & Başaran, 2023a, s. 182).

Coğrafi bölgesi gereği neredeyse tamamı fay hatları üzerinde yer alan bir ülke olan Türkiye’de, her yıl binlerce farklı büyüklükte depremler meydana gelmektedir. Deprem; “Tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayı”dır (AFAD, 2023a). Yaşanan ve belli aralıklarla yaşanmaya devam edecek olan bu doğa olayıyla uyumlu olarak yaşam biçimlerimizi organize etmek, yaşam alanlarımızı doğanın şartlarına göre oluşturmak bir gereklilikten öte zorunluluğa dönüşmüştür. Küreselleşme, teknolojik ilerleme, toplumsal düzlemde yaşanan dönüşüm ve modernleşme derken üretim ve tüketim çılgın boyutlara ulaşmış; üretim ve tüketim biçimlerindeki yanlış ve kar odaklı uygulamalar küresel iklim değişikliğini tetiklemiş; doğanın insan eliyle tahribatı artmış; insanlık kendi tahrip ettiği yerkürede kendisini sayısız risklerin ortasında bulmuştur. Doğal afetlerin oluşturduğu riskler, zengin-yoksul diye ayırt etmeden toplumsal katmanın çeşitli tabakalarında konumlanan herkesi etkisi altına almakta ve aynı oranda kayıplara yol açmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte tetiklenen tehlikeler, zamanında önlem alınmadığı takdirde tüm insanlığın afetine dönüşebilmektedirler.

Can ve mal kaybı açısından bakıldığında, Türkiye’de en fazla kayba yol açan afet türünün depremler olduğu görülmektedir. Türkiye, en aktif deprem kuşaklarından biri olan Akdeniz-Alp-Himalaya kuşağı üzerinde yer alır. Dünyadaki depremlerin yaklaşık yüzde yirmisi bu kuşakta meydana gelir (AFAD, 2018, s. 43). Türkiye’de geçmişten günümüze meydana gelen depremlere istatistiksel açıdan bakıldığında, ortalama olarak beş yılda bir büyük ve geniş çapta can ve mal kaybına yol açan deprem yaşandığı gözlemlenmektedir.

1912 yılından Şubat 2023’e kadar Türkiye’de meydana gelen en büyük depremler büyüklüklerine göre şu şekilde sıralanmaktadır (Dierks, 2023a):

1939’da Erzincan merkezli 7.9, 1999’da Kocaeli’nin Gölcük ilçesi merkezli 7.8, 2023’te Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesi merkezli 7.7, 2023’te Kahramanmaraş’ın Elbistan ilçesi merkezli 7.6, 1976’da Van’ın Muradiye ilçesi merkezli 7.5, 1999’da Düzce merkezli 7.5, 1912’de Tekirdağ’ın Mürefte ilçesi merkezli 7.3, 1930’da Türkiye-İran Sınırı merkezli 7.2, 1943’te Samsun’un Ladik ilçesi merkezli 7.2, 1944’te Bolu’nun Gerede-Çerkeş ilçesi merkezli 7.2, 1953’te Çanakkale’nin Yenice ilçesi merkezli 7.2, 1970’te Kütahya’nın Gediz ilçesi merkezli 7.2, 2011’de Van merkezli 7.2, 1957’de Muğla’nın Fethiye ilçesi ve Rodos merkezli 7.1, 1957’de Bolu’nun Abant ilçesi merkezli 7.1, 1914’te Burdur merkezli 6.9, 1951’de Çankırı’nın Kurşunlu ilçesi merkezli 6.9, 1966’da Muş’un Varto ilçesi merkezli 6.9, 1983’te Erzurum-Kars merkezli 6.9, 1988’de Kars-Ermenistan merkezli 6.9 büyüklüğünde deprem meydana gelmiştir.

Dünya’da ve Türkiye’de meydana gelen depremler sadece coğrafyada tahribata yol açmakla, insanların evlerinin yıkılıp barınma sorunu yaşamalarıyla kalmayıp binlerce insanın da yaşamını yitirmesine, yaralanmasına, engellilik durumunun oluşmasına neden olmaktadır. 1980 yılından Temmuz 2022’ye kadar meydana gelen ve yaşamını yitiren insan sayısı bakımından ilk onda yer alan dünya genelindeki en önemli on doğal afet ölü sayısına göre şu şekilde sıralanmaktadır (STATİSTA, 2022):

26 Aralık 2004’te Tayland’daki deprem-tsunamide 220.000 kişinin, 12 Ocak 2010’da Haiti’deki depremde 159.000 kişinin, 2-5 Mayıs 2008’de Myanmar’daki nargis tayfunu-fırtına dalgasında 140.000 kişinin, 29-30 Nisan 1991’de Bangladeş’teki tropikal tayfun-fırtına dalgasında 139.000 kişinin, 8 Ekim 2005’te Pakistan’daki depremde 88.000 kişinin, 12 Mayıs 2008’de

Çin'deki depremde 84.000 kişinin, Temmuz-Ağustos 2003'te Orta Avrupa'daki sıcak hava dalgası-kuraklıkta 70.000 kişinin, Temmuz-Eylül 2010'da Rusya'daki sıcak hava dalgasında 56.000 kişinin, 20 Haziran 1990'da İran'daki depremde 40.000 kişinin, 26 Aralık 2003'te İran'daki depremde 26.200 kişinin yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir.

Türkiye, meydana gelen depremler bakımından Dünya'nın yüksek riskli olarak nitelendirilebilecek coğrafyasında yer almaktadır. Türkiye toprakları Dünya karasal büyüklüğünün sadece yüzde 0,5'ini oluşturmasına rağmen, 1900 yılından günümüze kadar meydana gelen büyük depremler bakımından 77 depremle dördüncü sırada yer almaktadır (AFAD, 2018, s. 8). Bu kadar yüksek riskli bir coğrafyada konumlanan bir ülke olarak da tüm yaşam alanlarımızı en az risk oluşturabilecek şekilde ve hatta riskleri en aza indirip yok etmek üzere inşa etmek durumundayız. Deprem anında ve sonraki süreçte yaşanma ihtimali olan tüm yoksunlukları bertaraf edip afetzedelerin yaşamlarını kolaylaştıracak, tüm kurum ve kuruluşların ortak ve planlı bir şekilde hareket etmesini sağlayacak organizasyon planlarını önceden hazır bulundurmamak hem ülkenin yararına olacaktır hem de afeti yaşayan insanların sayısız sorunla baş etmek zorunda kalmalarını engelleyecektir.

06 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saatiyle 04:17'de Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi merkezli MW 7.7 büyüklüğünde ve ortalama dokuz saat sonra 06 Şubat 2023 tarihinde saat 13:24'te Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesi merkezli MW 7.6 büyüklüğünde yaşanan iki deprem, Türkiye'de ve hatta tüm dünyada asrın afeti olarak tanımlanmıştır (Türk Tabipler Birliği [TTB], 2023a, s. 10). Türkiye'nin Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya, Elazığ illerinde ve Suriye'de şiddetli bir şekilde hissedilen bu iki deprem yaygın bina göçmelerine, ağır bina hasarlarına, çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine ve çok sayıda insanın da yaralanmasına neden olmuştur. 20 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saatiyle 20:04'te de Hatay'ın Yayladağı ilçesi merkezli MW 6.4 büyüklüğünde (AFAD, 2023b, s. 3) bir deprem daha meydana gelmiştir. Sonraki süreçte 25 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saatiyle 13:27'de Niğde'nin Bor ilçesi Obruk köyü merkezli MW 5.3 büyüklüğünde, 27 Şubat 2023 tarihinde de Türkiye saatiyle 12:04'te Malatya'nın Yeşilyurt ilçesi merkezli MW 5.6 büyüklüğünde depremler meydana gelmiştir. 06 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ilk depremin ardından dönemin T.C. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu Türkiye saatiyle sabah 05:38'de TRT Haber'e yapmış olduğu açıklamada, 4. seviye alarm verildiğini belirtmiştir (TRT Haber, 2023a). 4.

seviye alarm, en üst düzey alarm anlamını taşımaktadır. Bu seviyeye karar verilmesi demek; tüm ulusal kapasitenin, birinci ve ikinci grup destek illerinin müdahaleye dâhil edilmesi, ulusal kapasitenin yanı sıra gerekli görülmesi halinde uluslararası yardım çağrısında da bulunulması anlamını taşımaktadır (CHIP, 2023). Sonraki süreçte 08 Şubat 2023 tarihinde 11 ili kapsayan ve üç ay sürecek olan ‘Olağanüstü Hal’ ilan edilmiştir.

AFAD 01 Mart 2023 tarihinde resmi web sitesinde yayınlamış olduğu basın bülteninde, o güne kadar bölgede toplamda 11.020 artçı deprem meydana geldiğini (2023c) belirtmiş; 06 Mayıs 2023 tarihinde Twitter hesabında da 06 Şubat-06 Mayıs 2023 tarihleri arasında 33.077 artçı deprem meydana geldiğini (Cumhuriyet, 2023) bildirmiştir. AFAD 2022 yılında 20 binin üzerinde yer sarsıntı belgelemiş, 2023 yılının ilk yarısında da 49 binin üzerinde sarsıntı kaydedilmiştir (Dierks, 2023b). Kaydedilen sarsıntı oranlarına bakıldığında, 2023 yılının ilk yarısında 2022 yılının tamamına oranla iki kattan fazla deprem yaşanmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre, 31 Aralık 2022 tarihi itibarıyla Türkiye’nin toplam nüfusu 85 milyon 279 bin 553 (TÜİK, 2023) olarak hesaplanmış; depremden etkilenen 11 ilin toplam nüfusu da 14 milyon 13 bin 196 (TTB, 2023a, s.11)’dir. Verilere baktığımızda, depremden etkilenen illerin toplam nüfusunun Türkiye nüfusunun %16,43’ünü oluşturduğu görülmektedir. Mülteciler Derneği’nin verilerine göre, 09 Ocak 2023 tarihi itibarıyla Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacı sayısı 3 milyon 466 bin 173’tür ve bunların 1 milyon 751 bin 114’ü depremin meydana geldiği 11 ilde yaşamaktadır (Mülteciler Derneği, 2023). Bu verilere göre de Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacıların, %50,52’sinin depremin olduğu tarihte depremin olduğu illerde yaşadıkları görülmektedir.

Dönemin T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Karakurum, 11 Mart 2023 tarihinde bakanlığın kurumsal web sitesinde yer alan haberde depremden etkilenen 11 ilde 5 milyon 4 bin bağımsız bölümün incelendiğini, 821 bin 302 bağımsız bölüm ve 279 bin binanın acil yıkılacak, ağır hasarlı, yıkık veya orta hasarlı olduğunun tespitinin gerçekleştirildiğini bildirmiştir (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2023). Bu kadar geniş bir bölgeyi kapsayan bir depremde barınma alanları, sanayi kuruluşları, sağlık kurum ve kuruluşları, diğer kamu kurum ve kuruluşları, kültür varlıkları ya yıkılmış ya da ağır hasar almıştır. Binlerce bina ya deprem anında yıkılmış ya da ağır hasarlı olduğu tespit çalışmalarlarıyla belirlendiği için yıkılmak durumunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

(UNDP: United Nations Development Programme)'nın ilk tahminlerine göre afet sonrasında bölgede 116 ila 210 milyon ton (UNDP, 2023) enkaz olduğu düşünülmektedir. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 11 Mart 2023 tarihli basın bülteninde yıkılacak binalarla ilgili verilerine bakılacak olursa da milyonlarca ton enkazın bölgede olduğu, bunların doğru yöntemlerle kaldırılmaması, imha edilmemesi, geri dönüşüme kazandırılabilir olanların uygun koşullarda taşınıp depolanmaması durumunda hem kamu sağlığı açısından hem de çevre kirliliği açısından büyük bir tehdit oluşturacağı anlamına gelmektedir. Binaların inşasında kullanılan yapı malzemelerinde bulunan kimyasal atıklar; binaların içinde bulunan elektronik eşyalar, ev tekstili ürünleri, kıyafetler, gıda malzemeleri vb. ciddi anlamda bir çevre felaketi demektir. Hava/su/toprak kirliliği, ekosistemde meydana gelen bozulma, biyoçeşitlilik kaybı ve atıklar (yıkıntı atıkları, tehlikeli/tıbbi/evsel ve diğer atıklar) olarak sıralanır. Yıkıntıların ve yıkılacak binaların oluşturacağı atıkların toprağa/suya karışması, havaya yayılması hem bölgede yaşayan insanlar hem tarım alanları hem de diğer canlılar için risk anlamına gelmektedir. Deprem sonrasında meydana gelen enkazların kaldırılması, geri dönüşüme kazandırılacak olan malzemelerde gerekli işlemlerin yapılması, geri dönüşümü mümkün olmayan malzemelerin de imha edilmesi bilimsel ve teknik yöntemlerle gerçekleştirilmesi gereken süreçlerdir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürümesi bölgede buluna tüm kurum ve kuruluşların organize ve uyumlu bir şekilde çalışmasıyla mümkün olacaktır, ancak bu takdirde tüm tehditler bertaraf edilecek veya en aza indirilecektir.

Dönemin T.C. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu 14 Nisan 2023 tarihinde TRT Haber'e yapmış olduğu açıklamada, meydana gelen depremde 50 bin 500 kişinin (TRT Haber, 2023b) yaşamını yitirdiğini belirtmiştir. Enkazdan ağır yaralı olarak kurtarılmasına rağmen sonraki süreçte gelişen bazı olumsuzluklar nedeniyle yaşamını yitiren depremedeleri de verilen bu rakama ekleyecek olursak, 50 binin üzerinde insanımızın yaşamını yitirdiğini düşünebiliriz. Yaşamını yitiren yurttaşların yanı sıra 122 binin üzerinde yurttaşımız da yaralanmıştır. Binlerce veya milyonlarca insan da ya bulunduğu olumsuz koşullarda yaşamak durumunda kalmış ve yaşamaya devam etmektedir, binlerce hatta milyonlarca insan da Türkiye sınırları içinde bulunan başka şehirlere göç etmiştir.

Doğal afetler, afetin meydana geldiği bölgedeki nüfusları yerinden eder, altyapıya zarar verir, ekonomik büyümeyi engeller ve var olan kazanımları büyük oranda tahrip eder, ölüm ve yaralanmalara sebep olur, bulaşıcı hastalık ve salgın riskini artırır. Afetin meydana gelmiş olduğu bölgede temel ihtiyaçların (tuvalet, yemek, kişisel bakım, barınma vb.) yetersizliği, sağlık kuruluşlarına aşırı yüklenme nedeniyle veya bu kuruluşların bulunduğu yapıların da yıkılmış olmasından dolayı tıbbi bakım hizmetlerinin yetersizliği, içinde bulunulan koşullar nedeniyle bulaşıcı hastalık risklerine açık olunması, yıkılan yapılardan yayılan kimyasal atıklar veya evlerde bulunan teknolojik/tekstil/gıda gibi atıkların oluşturduğu riskler toplumun her kesiminde bulunan bireyler ve diğer canlılar için yıkıcı ve onarılması zor olan etkiler meydana getirebilmektedirler. Yaşanılan ve asrın felaketi olarak nitelendirilen bu deprem felaketi, 2030 yılına kadar yoksulluğun tüm biçim ve boyutlarıyla ortadan kaldırılması, gıda güvenliğinin sağlanması, dengeli ve yeterli beslenmenin iyileştirilmesi, kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması, kadınların güçlendirilmesi, nitelikli eğitime erişim ve kaliteli sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi hedeflere erişimi içeren ‘Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’ kapsamında geçtiğimiz on yıllar içerisinde elde edilen kazanımların kısmen kaybedilmesi riskini ortaya çıkarmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

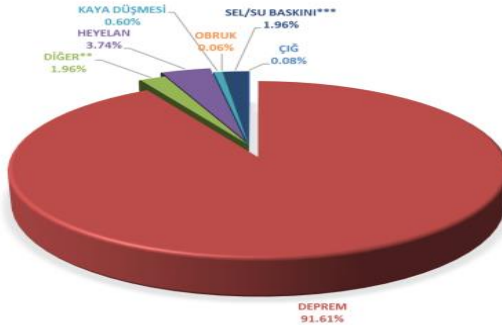
1. AFET VE KAMU SAĞLIĞI RİSKLERİ

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED: Centre for Research on the Epidemiology of Disasters) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO: World Health Organization) tarafından 1988 yılında ortak bir girişim olarak oluşturulan Acil Durum Veritabanı (EM-DAT: Emergency Database) afetleri; yerel kapasiteyi aşan, ulusal veya uluslararası düzeyde dış yardım talebini gerektiren durumlar veya olaylar olarak tanımlar (EM-DAT, 2017). Afetler; önemli oranda yıkıma veya hasara, insanların yaralı veya uzuvlarını kaybetmiş olarak enkazdan çıkarılmasına, enkazdan kurtarılan insanların vücut bütünlüğü korunarak çıkarılmasına rağmen sonraki süreçte hastanın hiçbir tedaviye cevap vermemesi sonucunda hayatı için tehdit oluşturan durumlar nedeniyle amputasyon cerrahisine başvurulmasına, bir yakını ve tüm sevdiklerini kaybederek psikolojik travma yaşamasına neden olan ve genellikle ani olarak gerçekleşen olaylardır.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi (UNISDR: United Nations International Strategy for Disaster Reduction) terminolojisinde afet, “yaygın olarak insani, maddi, ekonomik ya da maddi

kayıplar ve etkiler içeren; topluluğun ya da toplumun işleyişinde ciddi bozulmalara yol açan; etkilenen topluluğun ya da toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkma becerisini aşan etkilerdir” (UNISDR, 2009, s. 9). Afetler, çoğunlukla bir sonuç olarak tanımlanmaktadır. Yaşam kayıplarını, hastalıkları, insanların üzerinde fiziksel ve zihinsel rahatsızlıkları afetlerin etkileri arasında saymak mümkündür. Bununla birlikte afetlerin mülke verdiği zarar, sosyal refahı sekteye uğratması, çeşitli kurumlarda hizmet kaybına yol açması, sosyo-ekonomik ve çevresel bozulmaya neden olması da verdiği zararlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

AFAD’ın (2023d) Afet Yönetim ve Karar Destek Sistemi (AYDES)’nden derlemiş olduğu verilere göre 2022 yılında Türkiye’de 18 çığ, 21.054 deprem, 859 heyelan, 137 kaya düşmesi, 13 obruk, 450 sel/su baskını (AYDES’nin sel/taşkın/su baskını, şiddetli/ani yağış/çay/nehir taşkını, aşırı yağış ve yüzey sellenmesi/drenaj seli/şehir seli verilerinden oluşturulmuştur), 451 diğer (AYDES’nin fırtına, dolu, aşırı kış koşulları v.b. verilerinden oluşturulmuştur) doğal afet olayı meydana gelmiştir. Verilen veriler çerçevesinde oluşturulan doğa kaynaklı olay istatistikleri incelendiğinde, en büyük dilimi depremlerin oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 1. 2022 Yılı Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri (AFAD, 2023d)

2018 yılı verilerine göre doğal afetler, son on yıl içinde iki milyondan fazla insanın yaralanmasına, 760 bin insanın yaşamını yitirmesine ve bununla birlikte önemli ölçüde uluslararası tıbbi yardımın dağıtımına neden olmuştur (Bertholdson & von Schreeb, 2018, s.1). İki milyardan fazla insanın da dolaylı veya doğrudan etkilenmesine neden olup tüm yaşam pratiklerini alt üst etmiştir.

06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçesi merkezli meydana gelen depremler, yapılan açıklamalara göre 50 binin üzerinde can kaybına, 122 binin üzerinde insanın yaralanmasına, bölgede yaşayan nüfus oranına baktığımızda da milyonlarca insanın da doğrudan etkilenmesine sebep olmuştur. Tüm bunlarla birlikte depremden kurutulan ya da kurtarılan pek çok bireyin de uzuvlarını kaybederek engelli olarak yaşamlarına devam etmelerine yol açmıştır. Farklı şehirlerde ve komşu ülkelerde de hissedilen bu depremden sonra depremin meydana geldiği şehirlerde yaşayan milyonlarca insan, başka şehirlere göç etmiş ve deprem alanında kalanlar için de çadır kentler ve sonraki süreçte de konteyner kentler oluşturulmuştur. Asrın felaketi olarak tanımlanan depremin yıkıcı ve yaygın etkisi, geniş bir coğrafyaya yayılmış olması depremedelere yönelik müdahaleleri zorlaştırmış, aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Kamu sağlığı açısından da birçok riski beraberinde getirip bireylerin de savunmasız olarak bu risklerin ortasında kalmalarına yol açmıştır.

Hiç beklenmedik bir anda meydana gelen afetler, can kaybı ve kapsamlı bir bakım gerektiren yaralanmalara sebep olduğu için insan ve kamu sağlığı üzerindeki etkileri büyüktür. Meydana gelen büyük afetler; mal kayıplarına, bulaşıcı hastalık riskinin ortaya çıkmasına, su/kanalizasyon/altyapı sistemlerinin hasara uğramasıyla birlikte temiz suyun kirlenip salgın hastalıklara yol açmasına, gıdada ve temiz suda kıtlığın oluşmasına, konutlarda ve sağlık kuruluşlarında hasarların meydana gelmesine, büyük bir göç dalgasına, insanların sağlığının psikolojik yönden olumsuz etkilenmesine ve yaşamı tehdit eden birçok zararın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Akyüz & Günay, 2023b, s. 196).

Depremin meydana geldiği bölgede kamu sağlığı için risk oluşturabilecek etmenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- İnşaat, hafriyat ve yıkıntı atıklarında bulunan kimyasal maddeler (alçı, plastik, cam, yalıtım malzemeleri, ağır metaller, toksik organik ve inorganik elementler, asbest, gaz tüpleri, petrokimyasallar, boyalar, böcek ilaçları, elektronik eşyaların içerisindeki ağır metaller, vb.) (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü [İYTE], 2023, s. 4);
- Yıkılan binalardan kaynaklanan tehlikeli ve tehlikesiz atıklar (televizyon, bilgisayar, yazıcı, telefon, buzdolabı, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, klima ve diğer küçük ev aletleri, floresan lambalar, enerji tasarruflu ampuller, atık toner ve kartuşlar, piller, yangın

söndürme cihazları tehlikeli atık sınıfına girerken; atık kâğıt, karton, plastik, cam, metal ve benzeri kompozit atıklar, kontamine olmamış ambalaj atıkları gibi geri dönüşümü veya kazanımı mümkün olan atıklarla süprüntü, ıslak mendil gibi dönüşümü ve kazanımı mümkün olmayan atıklar tehlikesiz atık sınıfına girmektedir.) (İzmir Büyükşehir Belediyesi, ?, s. 9);

- Yıkılan binalarda bulunan ev tekstili ürünleri ve giyim malzemeleri, gıdalar;
- Su şebekelerinin zarar görmüş olması nedeniyle temiz suya erişilememesi;
- Temiz ve güvenli gıdaya erişimde bazı aksaklıkların yaşanması;
- Çadır ve konteyner kentlerde oluşturulan tuvalet alanlarında gerekli hijyen koşullarının sağlanamaması;
- Kişisel bakım alanlarında oluşabilecek aksaklıklar;
- Geçici olarak oluşturulan barınma ortamlarındaki koşullar ve altyapı sorunları;
- Günlük olarak oluşan çöpler.

Afetin büyüklüğü ve ortaya çıkarmış olduğu hasarlar, can ve mal kaybına neden olmakla birlikte bölgede yaşayan toplumlara ve bireyleri hastalık riskleriyle karşı karşıya bırakır. İçinde bulunulan koşullar, bireylerin olumsuz sağlık davranışında bulunmalarına neden olurlar. DSÖ'nün 1948'de kabul edilen Anayasası'nın 'Giriş' bölümünde sağlık şu şekilde tanımlanmaktadır: Sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil; beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir (WHO Constitution, 1948, s. 1). Sağlığın tanımına baktığımızda, salt fiziksel yönden zarar görmüş olmamız sağlıklı olduğumuz anlamına gelmemektedir. Sağlığın tanımının içine toplumsal, ekonomik ve politik etmenler de dâhil edilmektedir. Tüm bunlarla birlikte ruhen de iyilik halinde olmamamız, sağlıksız olduğumuz anlamına gelir. Afet bölgesinde bulunan, belki de tüm yakınlarını kaybetmiş olan, alışmış olduğu yaşamı bir gecede kaybeden, etrafında binlerce olumsuzluğu ve travmayı yaşayan bireylerin ruhen iyilik halinde olmaları beklenemez. Bu da beden herhangisi bir sorunları olmaması rağmen sağlıklı oldukları anlamına gelmemektedir. Kamu sağlığı böyle durumlarda gerek fiziksel gerekse psikolojik olarak birçok sağlık tehdidiyle karşı karşıyadır, hastalıkların önlenmesi ve sağlığın korunması için sağlık iletişimi uygulayıcıları tarafından uygulamaların etkin ve planlı bir şekilde yönetilmesi ve iletilerin etkili bir şekilde hedef kitlelere iletilmesi gerekmektedir. Afetlerin

ortaya çıkarmış olduğu olağanüstü durumları yönetmek ve yönlendirmek zor olsa bile, planlı ve etkin bir afet yönetimiyle birçok tehdit bertaraf edilmiş olacaktır. Etkin bir afet yönetiminin yanı sıra afet bilincinin kazanılmış olması hayati öneme sahiptir. Afet bilinci, ulusal ve uluslararası düzeyde tüm bireylerin ve kurum/kuruluşların sahip olması gereken bir bilinçtir, yıkıcı etkisi bu kadar büyük olan afetlerde kaosu oluşmasını engelleyerek veya en aza indirerek afetzedelerin yaşamlarını kolaylaştıracaktır. Bu bilincin önemi ve yaygınlaştırılmasının yaratacağı olumlu etkiler, yaşanan afetlerde daha iyi anlaşılmaktadır (Yıldırım, 2023, s. 136).

Kişisel etmenler, çevresel etmenler, sosyo-kültürel etmenler, içinde bulunulan yaşam koşulları sağlığın nedensellik ağı içinde birbiriyle bağlantılıdır ve etkileşim halindedir. Bu etkileşim hastalıkları tetikleyip sağlığın olumsuz yönde etkilenmesine neden olur. Küreselleşmenin sonucunda artan nüfus trafiği ve buna paralel olarak yayılan salgın hastalıklar, göçlerin sonucunda oluşan çarpık kentleşmenin yarattığı kalabalıkların ve sanayileşmenin oluşturduğu hava kirliliği, hijyen için gerekli şartların sağlanamaması, kaynakların yetersizliği ve dengeli dağılımın gerçekleştirilememesi sonucunda yaşanan dengesiz ve yetersiz beslenme, kötü barınma ve yaşam koşulları, kent hayatında olması gereken hizmetlerdeki aksamalardan kaynaklanan eksiklikler, temiz suya erişilememesi, eğitimsizlik ve yoksulluğun getirdiği yoksunluklar, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve eşit bir şekilde dağıtılamaması gibi sorunlar sağlığı olumsuz yönde etkileyerek ölüm ve hastalık oranlarını yükseltmektedir. Yıkıcı etkisi bu kadar şiddetli olan ve geniş bir coğrafyayı kapsayan bu tarz afetlerde de sağlığın nedensellik ağını oluşturan ve birbiriyle etkileşim halinde olan etmenlerin, bireylerin ve kamunun sağlıklarını olumsuz yönde etkilemeleri kaçınılmaz bir durumdur.

Sağlığı tehdit altına alan sorun çok görülmekteyse, öldürmekteyse, engelliliğe sebep olmaktaysa, iş gücü kayıplarına ve ekonomik kayba yol açmaktaysa, toplumun belirli kesimlerinde veya çoğunluğunda ciddi düzeyde korkuya, endişeye, telaşa neden olmaktaysa bu bir kamu sağlığı sorunudur diyebiliriz (Topbaş, ?, s. 3). Kamu sağlığının tanımlamasına bakıldığında sağlık; esenlik ve iyi olma hallerinin fiziksel, sosyal, biyolojik olarak bireyin çevresiyle birlikte dikkate alınması gerektiği görülmektedir (Akyüz & Günay, 2023b, s. 195). Bütüncül bir bakış açısıyla bireylerin toplum bazındaki yaşam bütünlüğüdür.

2. SAĞLIK İLETİŞİMİNDE KULLANILAN ÖZ İLE İLGİLİ KURAMLARDAN SEBEPLİ EYLEM-PLANLI DAVRANIŞ KURAMI

Bireylerin sağlıklarını korumak, hastalıklarının tedavi etmekten daha önemlidir. Bununla birlikte sağlığın korunması, hastalıkların önlenmesi, sağlık eğitimi, sağlık okuryazarlığı becerilerinin kazandırılması içinde bulunduğumuz yüzyılda çok daha önemli hale gelmiştir. Bireylerde sağlıklı yaşam bilincinin oluşması ve gelişmesi, bireylerin yaşam tarzlarının iyileştirilmesi ve sağlıklarını korumada kendi sorumluluklarını algılamaları, olumsuz sağlık davranışlarından kaçınarak olumlu sağlık davranışlarını uygulamaları önem arz etmektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilecek olan sağlık iletişimi uygulamalarında, hedef kitlelere yönlendirilecek olan iletilerin etkinliği büyük önem taşımaktadır. İletilerin doğru hedef kitle gruplarına, doğru mecralardan iletilmesi demek; hedef kitlelerin olumlu sağlık davranışlarını benimsemeleri ve gündelik yaşamlarının içine dâhil etmeleri, olumsuz sağlık davranışlarından da kaçınmaları anlamına gelmektedir.

Sağlığın korunması ve geliştirilmesiyle ilgili davranışların bütünü, olumlu sağlık davranışlarıdır. Gerek bireysel gerek bireylerarası gerekse toplumsal olsun, bugüne kadar olumlu sağlık davranışlarını oluşturmak için pek çok model ve kuram geliştirilmiştir. Sağlıkla ilgili olumlu bir davranış değişikliğini oluşturmak, oluşturulan bu değişimin devamlılığını sağlamak doğru yönlendirilmiş bir sağlık eğitiminin ve sağlık iletişimi uygulamalarının amaçları arasında bulunmaktadır. Olumlu sağlık davranışında bulunmak, bireyin sağlıklı olmak adına inandığı ve gerçekleştirdiği eylemlerdir (Shank, 1999). Bireyin, bireylerin ve toplumun; sağlıklı olmak için neye inandığı veya inanmadığına, olumlu/olumsuz sağlık davranışlarını niçin gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmediğine dair yanıtlar bulmak için çeşitli kuram ve modellerden yararlanır.

Toplumsal düzlemdeki birçok etmen bireylerin davranışlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyip yönlendirebilmektedir. Hastalıkların ve rahatsızlıkların salt nedeni biyolojik veya tıbbi etmenlerden kaynaklanmamaktadır. Sağlığı tehdit eden sosyal belirleyicilerin yanı sıra olumsuz sağlık davranışları da hastalıkların ve rahatsızlıkların etmenleri arasında bulunmaktadır (Elder, 2001, s. 6). Sağlık davranışlarının olumlu yönde geliştirilebilmesi ve değiştirilebilmesi, bireylerde farkındalık yaratılabilmesi, gerçekleştirilen davranışların etkenlerinin doğru bir şekilde irdelenebilmesi için davranışların kökenine inip bireyin bu davranışları niçin

gerçekleştirdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Hastalıkların önlenmesi, sağlığın korunması açısından kuram ve modeller; bireyler, bireylerarası ve toplumsal olarak gerçekleştirilen olumlu/olumsuz sağlık davranışlarını açıklamak, davranışları geliştirmeye yönelik gerçekleştirilen sağlık iletişimi uygulamalarına rehberlik edip yön vermek, doğru ve planlı bir yöntem geliştirip uygulamaya yardımcı olmak için kullanılır (Hayden, 2017, s. 21).

Bireylerin gerçekleştirmiş oldukları olumsuz sağlık davranışları salt bilgi eksikliğinden veya sosyo-kültürel, psikolojik ve ekonomik faktörlerden kaynaklanmaz; aynı zamanda içinde bulunduğu toplumla olan etkileşimi, hatalı sağlık enformasyonu akışı da olumsuz sağlık davranışlarının gerçekleştirilmesinin nedenleri arasına girmektedir. Çevresindeki her şeyle etkileşim halinde olan birey, kendisinde var olan bilgileri de bu doğrultuda şekillendirir ve gündelik yaşamının içine dâhil eder. Bireylere sunulacak olan doğru ve etkili bir sağlık enformasyonu akışı, onların olumlu sağlık davranışını uygulamalarını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra onlara yönlendirilecek olan iletilerin hazırlanma sürecinde tüm etmenlerin göz önünde bulundurulması, sosyo-ekonomik statü gruplarına göre ileti tasarımının gerçekleştirilmesi, hangi toplumsal katmanda yer alıyorsa bu çerçevede davranışsal model ve kuramın uygulanması, en etkin mecranın seçilerek iletilerin bu mecra üzerinden yönlendirilmesi gerçekleştirilecek olan sağlık iletişimi uygulamalarının da etkinliğini artırıp olumlu sağlık davranışının kazandırılmasını sağlayacaktır.

Tablo 1. Öz ile İlgili Model ve Kuramlara Dair Özet Çerçeve: Odak Noktaları ve Anahtar Kavramlar (Glanz & Rimer, 2005, s.45; Özata & Kapusuz, 2019, s.74'ten uyarlanmıştır.)

	Model ve Kuram	Odak Noktası	Anahtar Kavramlar
Öz ile İlgili/Bireysel Model ve Kuramlar (Intrapersonal Theories)	Sağlık İnanç Modeli	Bireylerin bir sağlık sorununa yönelik tehdit algıları, tehlikeli durumdan kaçınmaları halinde sağlayacağı faydalar, davranışa yönelik harekete geçme kararını etkileyen faktörler.	Algılanan duyarlılık, Algılanan ciddiyet/şiddet, Algılanan faydalar/yararlar, Algılanan engeller, Eyleme geçirci ipuçları, Öz-yeterlik/Öz-yeterlilik
	Sebepli Eylem-Planlı Davranış Kuramı	Bireylerin davranışa yönelik tutumları, normlara yönelik algıları, değişimin kolay ya da zor olmasına yönelik algıları.	Davranışsal niyet, Tutum, Öznel norm, Algılanan davranışsal kontrol
	Değişimin Transteorik	Bireylerin sorunlu bir davranışı değiştirmeye yönelik motivasyonları, hazır bulunuşlukları.	Ön düşünme, Düşünme, Değişimin aşamaları, Değişimin süreçleri

	Modeli		Karar dengesi Eylem Öz-yeterlik/Öz-yeterlilik
	Önleyici (Davranış) Benimseme Süreç Modeli	Bireylerin harekete geçme konusunda farkındalık eksiklikleri, farkındalıklarının olmadığı aşamadan davranışı sürdürmeye kadar geçen yolculukları, bakım.	Sorundan habersiz Sorunu önemsememe Eylem üzerine düşünme Eylemde bulunmaya karar verme Eylemde bulunmamaya karar verme Eylem Eylemi sürdürme
	Koruma Motivasyonu Kuramı	Bilgi kaynaklarının ve önceki davranışsal deneyimlerin bilişsel değerlendirmeleri teşvik etmeleri ve sonuçta koruma motivasyonunu ortaya çıkarmaları.	Tepki yeterliliği Öz-yeterlik/Öz-yeterlilik Tehdit algısı ve başa çıkma Uyumsuz başa çıkma

Öz ile ilgili model ve kuramlar bilgi, tutum, inanç, değer, motivasyon, geçmiş deneyimle yetilere odaklanırlar. Bireylerde mevcut olan bilgi, inançlarını ve tutumlarını, tutumları da davranışlarını yönlendirir. Bilgi, duygu, tavır ve hareketler inançları oluşturur (Tones & Green, 2004, s. 80). Tutum, yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu tüm nesne ve durumlara yönelik olarak bireyin davranışları üzerinde yönlendirici veya dinamik bir etkiye sahip ruhsal ve sinirsel bir hazırlık durumudur (Freedman & Sears & Carlsmith, 1993, s. 319). Tutumlar bireyseldir, birçok etmeden etkilenirler. Değerlerse, sürekliliği olan inanışlardır. Bazı davranışları bireysel veya sosyal olarak daha tercih edilebilir bulan inanışlardır. Bireyin kendine inanması, kendini yönetebilmesi, neyi tercih edip etmeyeceğini bilmesi, kendi sorumluluğunu alabilmesi bireysel değerlerin içinde yer alır (Downie vd., 1996, s. 159-163).

Bireyin içinde bulunduğu toplumsal düzlem ve burada bulunan tüm etmenler, bireyin olumlu ya da olumsuz davranışlarını yönlendiren, kontrol eden, şekil veren durumdadırlar. Sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik etmenler, sahip olduğu yetiler bireyin tüm davranışlarına yön verirler. Bireyin sahip olduğu demografik özellikler, bireyi şekillendiren ve hareketlerine yön veren değişkenlerdir. Tüm bunlar göz ardı edilmeden ve her sosyo-ekonomik statü grubu için ayrı ayrı uygulanacak olan sağlık iletişimi uygulamaları başarıya ulaşır bireylerde olumlu sağlık davranışlarını oluşturacaktır.

Sağlık iletişimi alanında ‘öz ile ilgili/bireysel kuram’lardan biri olan ‘Sebepli Eylem-Planlı Davranış Kuramı’ incelendiğinde, kuramın temel olarak bireylerin olumlu ya da olumsuz davranışına yönelik tutumlarına,

normlara yönelik algılarına, olumlu sağlık davranışına yönelmenin kolay ya da zor olmasına yönelik algılarına odaklandığı gözlemlenmektedir. ‘Sebepli Eylem Kuramı (Theory of Reasoned Action)’, Fishbein ve Ajzen tarafından 1975 yılında geliştirilmiştir. Bireyin inanç, niyet, tutum ve davranışları arasındaki sebep sonuç ilişkisine odaklanılır (Okay, 2014, s. 78). Davranışın gerçekleşmesini belirleyen bireysel niyet üzerinde durulur. Bu kurama göre bir davranış, o davranışa ilişkin niyetin sonucudur (Şentürk, 2020, s. 610). Davranış çoğunlukla niyeti takip eder, niyet olmazsa davranış gerçekleşmez. Bireyin öncelikle, bu davranışı gerçekleştirmek üzere buna dair niyetinin olması ya da oluşması gerekir. Bireylerin, toplam edindikleri bilgi ekseninde mantıklı olarak düşünerek kararlarını verdikleri varsayılır. Tutum ve davranış arasındaki ilişkilere odaklanılarak açıklanmaya çalışılır; davranışın en yakın belirleyicisinin, bireyin niyeti olduğu kabul edilir (Parsons vd., 1997, s. 383). Bireyin davranışı gerçekleştirme olasılığı varsa, davranışsal niyetin gücü de ona göre olmaktadır; çünkü niyetin gücü bu olasılığa bağlıdır. Bireyin davranışları önce inançlarında, sonra tutumlarında, sonraki aşamada davranışa yönelik niyetlerinde görülür, son olarak da bu niyetler davranışa dökülmektedir (Oktay’dan aktaran Çınarlı, 2020, s. 123-124). Eğer bireyler, olumlu sağlık davranışlarının yaşam standartlarını artıracığına inanıyorlarsa, bu doğrultuda tutum geliştirirler ve olumlu sağlık davranışlarına yönelik niyetleri oluşur ve en son olarak da olumlu sağlık davranışlarını sağlıklarını korumak ve hastalıkları önlemek üzere gerçekleştirirler. Bununla birlikte bireylerin, grupların ya da kitle iletişim araçlarının sağlığı koruyucu ve hastalıkları önleyici davranışın geliştirilmesine dair olumlu ve pekiştirici mesajlar iletmesi, inancı ve buna paralel olarak da iyi niyeti artırır (Baltaş, 2007, s. 40).

Niyetin, bireylerin belirli bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik tutumları (davranışa yönelik tutumlar) ve belirli bir davranışı gerçekleştirme/gerçekleştirmeme konusunda algıladığı sosyal baskı veya destek (öznel norm) olmak üzere iki belirleyicisi bulunmaktadır (Şentürk, 2020, s. 610). Bireyin niyeti, davranışa yönelik tutumlarından ve bununla ilgili öznel normlardan etkilenir. Birey, gerçekleştireceği davranışla ilgili olumlu bir değerlendirmeye sahipse ve çevresinde de önemseydiği kişilerin kendisini bu konuda desteklediğini algılıyorsa, ilgili davranışı uygulamak niyetine sahip olur. En son aşamada bu davranışı uygular, gündelik hayatının içine dâhil eder. Fakat bu kuramda, bireyin davranış üzerinde tam iradesinin olduğu durumlar açıklanmaktadır (Şentürk, 2020, s. 610). Oysaki bireylerin

bazı davranışları, kendi kontrolleri dışında gerçekleşebilir. Bireyin davranışlarının her zaman bireyin kontrolünde gerçekleşmesi mümkün değildir.

‘Planlı Davranış Kuramı (Theory of Planned Behavior)’, ‘Sebepli Eylem Kuramı’nın Ajzen (1985) tarafından geliştirilmiş halidir. Bu kuram, bireylerin belirli bir davranışı kontrol edebileceklerine dair inançlarıyla ilgilendir (Glanz & Rimer, 2005, s. 18). ‘Sebepli Eylem Kuramı’ndan temel farkı, davranışsal niyetin belirleyicisi olan fark edilen kontrolün de eklenmesidir. Kontrol inançları fark edilen davranışsal kontrolü de etkiler (Chang, 2008, s.1826’dan aktaran Okay, 2014, s. 79). Bu kuramda, davranışı tetikleyen üç etmenden bahsedilir. Bunlar; kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolüdür. ‘Sebepli Eylem Kuramı’, sadece davranış istenilen kontrol altındayken bir ön görüde bulunmaya izin veriyordu; ‘Planlı Davranış Kuramı’ ise bu sınırlamayı ortadan kaldırmak için geliştirilmiştir. Tutumların davranışları nasıl etkilediğini anlamaya çalışan en etkili kuramlardan birisidir.

Davranış olumlu olarak algılanırsa (kişisel tutum), davranışın gerçekleştirilme olasılığı yüksek olur; bireyin önemli olarak kabul ettiği bireylerin, grupların gerçekleştirilecek herhangi bir davranışa karşı olan tutumları (öznel norm) olumluysa, birey o davranışı gerçekleştirmeye yönelir; bireysel algılar kendisinin davranış üzerinde kontrol sahibi olduğu (algılanan davranış kontrolü) yönünde olursa, davranışın gerçekleştirilmesi teşvik edilmiş olur (Nunkoo & Ramkissoon, 2010, s. 529). Bireylerin olumlu davranışları, davranışsal niyetin bir fonksiyonu olarak tanımlanır. Niyet; bireyin kişisel tutumlarının, öznel normlarının ve algılanan davranışsal kontrolünün bir fonksiyonudur (Glanz ve ark., 2008’den aktaran Özata & Kapusuz, 2019, s. 71). Bireylerin, sağlıklarını korumak ve hastalıkları önlemek amacıyla olumlu sağlık davranışlarıyla ilgili kararlarını, var olan kanıtların değerlendirilmesi sürecine dayanarak verdikleri ifade edilir. Bireyin niyetine göre, davranışın planlandığı ileri sürülür (Ulupınar Alıcı & Sarıkaya, 2009, s. 96). Ayrıca bu kuramda eklenen algılanan davranışsal kontrol, kişinin kendi kendine yeterlilik durumudur.

‘Planlı Davranış Kuramı’nda, bireylerin davranışlarını açıklamaya ve öngörmeye yarayan nedensel etmenler bulunmaktadır. Davranışsal inanç, davranışa yönelik tutuma (kişisel tutum) neden olur; normatif inançlar, öznel normların oluşmasını sağlar; kontrol inançları, algılanan davranışsal kontrolü etkiler. Tüm bunların sonucunda, bireyde niyet oluşur ve davranışa dönüşür.

Başlangıçta, kişisel tutumu, öznel normları ve algılanan davranışsal kontrolü etkileyen ve yönlendiren arka plan etmenler bulunmaktadır. Bunlar; yatkınlıklar (genel tutumlar, kişilik özellikleri, öz güven, duygular, zekâ), demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, etnik köken, eğitim, gelir, dini inanç) ve enformasyon (deneyim, bilgi, medyaya maruz kalma)'dur (Ajzen & Albarracin, 2008, s. 6'dan aktaran Çınarlı, 2020, s. 124).

'Planlı Davranış Kuramı'na göre, bireyin bir davranışı gerçekleştirip gerçekleştirilmeme niyetinde olup olmadığını anlamak için bazı soruların cevabını vermek gerekmektedir. Şöyle bir örnek üzerinden açıklamak yerinde olacaktır. Bireyin, bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik yaklaşımı nasıldır? Yani kişisel tutumu nedir? Bireyin, bir davranışı gerçekleştirmesi için üzerinden ne kadar çevre baskısı bulunmaktadır? Yani öznel norm, olumlu mudur ya da olumsuz mudur? Birey gerçekleştirmesi gereken davranışta tam kontrole sahip olduğunu (algılanan davranış kontrolü) düşünmekte midir? Tüm bu soruların cevaplarının olumlu olması durumunda niyet oluşur ve davranışa dönüşür.

3. TTB'NİN KAMU SAĞLIĞINI KORUMAK AMACIYLA TASARLADIĞI İNOGRAFIKLERİN İNCELENMESİ

Bireylerin ve toplumların sağlık düzeyi sadece sunulan sağlık hizmetleriyle sağlanmamaktadır. Sağlık; toplumsal sınıf, eğitim düzeyi, genetik faktörler, beslenme, barınma, çalışma ve çevre koşulları gibi birçok etmen tarafından belirlenmektedir (TTB, 2020). Sağlık hakkı için gerekli olan şartların yerine getirilmesi, bireylerin sadece ihtiyaçları olan sağlık hizmetini almasına değil, sağlığı belirleyen diğer etmenlerin de uygun koşullarda olmasına bağlıdır. Sağlık hakkı, temel insan haklarının uygulanabilmesi açısından ikinci kuşak insan haklarından olan haklardandır ve bireylere eksiksiz bir şekilde sunulması gerekmektedir. Sağlık hakkının bireylere sunulması ve bireylerin hastalıklardan korunmasındaki en önemli aktörlerden biri olan hekimlerin görev ve sorumlulukları da "hastalıkları önlemeye ve bilimsel gerekleri yerine getirerek hastaları iyileştirmeye çalışarak insanın yaşamını ve sağlığını korumaktır" (TTB, 2012, s.7). Özellikle olağandışı durumlarda hekimlerin, diğer sağlık personellerinin, konuyla ilgili meslek örgütlerinin ve diğer sivil toplum örgütlerinin, demokratik kitle örgütlerinin görev ve sorumlulukları büyüktür. Yaygın olarak ortaya çıkan; ağır hasar, yaralanma, can ve mal kaybına yol açan; bireylerin ve toplumun kendi imkânlarıyla üstesinden gelemeyeceği büyüklükte yıkıma neden olan; ulusal ve uluslararası yardım ihtiyacını ortaya çıkaran olay veya duruma olağandışı

durum adı verilmektedir (Saçaklıoğlu & Sarıkaya, 1996, s. 11). 06 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri merkezli meydana gelen depremleri de geniş bir coğrafyaya yayılması, milyonlarca insanı birebir etkilemesi ve yıkım, can kaybı, yaralanma oranlarının yüksek olması nedeniyle olağandışı bir durumdur. Kamu sağlığı birçok riskle karşı karşıya kalmıştır ve kamu sağlığını korumak için, sağlık iletişimi uygulamalarıyla kendilerine yönlendirilecek iletilerin etkinliği büyük önem taşımaktadır. Amaçları arasında Türkiye'de halk sağlığını geliştirip yaygınlaştırmak, yayınlar/yeni medya ortamları ve diğer kitle iletişim araçlarıyla halkı bilgilendirmek gibi amaçları bulunan TTB; depremzedelere ve alandaki diğer bireylere yönelik sağlık iletişimi uygulamalarını yönlendirecek ve onların en temel hakkı olan sağlığını koruyacak en etkin aktörlerden biridir.

Bu çalışmada; depremzedelerin ve alandaki diğer bireylerin sağlığını koruyup hastalıkları önlemek için gündelik yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini engelleyebilecek etmenlere, yoksunluklar nedeniyle gerçekleştirilebilecek olumsuz sağlık davranışlarına, hatalı uygulamalarla oluşabilecek sağlık risklerine, bulaşıcı hastalıklara ve salgın risklerine, olumlu sağlık davranışlarına dikkat çekmek ve kamu sağlığını korumak amacıyla gerçekleştirilen sağlık iletişimi uygulamalarında hedef kitlelere yönlendirilen iletilerde 'Sebepli Eylem-Planlı Davranış Kuramı'nın hangi bileşenlerinin kullanıldığının, bu bileşenler çerçevesinde hangi noktalara odaklanıldığının tespit edilmesi 'amaçlanmıştır'.

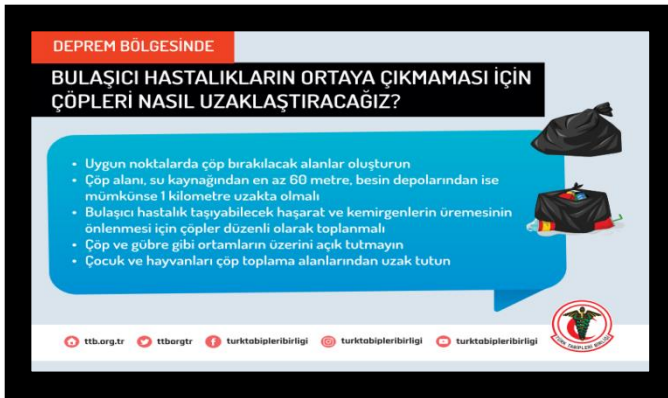
TTB; depremzedelerin ve alanda bulunan diğer bireylerin bilinçlendirilmesi, olumsuz sağlık davranışlarına dikkat çekilmesi, olumlu sağlık davranışlarının benimsetilmesi, kamu sağlığının korunması konusunda en önemli aktörlerdendir. TTB'nin deprem bölgesinde kamu sağlığını korumak ve risklere dikkat çekmek amacıyla gerçekleştirdiği sağlık iletişimi uygulamaları araştırmanın 'evrenini', halka yönelik tasarladığı 22 infografik arasından araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen 6 infografikse 'örneklemine' oluşturmaktadır. Araştırmanın amacının dışına çıkmamak, konuyu dağıtıp tekrara düşmemek adına, örnekleme sınırlamaya gidilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen 6 infografik, öz ile ilgili davranışsal model ve kuramlar arasında bulunan 'Sebepli Eylem-Planlı Davranış Kuramı' çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. Kamu sağlığını korumak amacıyla tasarlanan infografiklerde hedef kitlelere yönlendirilen iletilerde, hangi noktalara odaklanıldığı ve hangi bileşenleri (temel/anahtar

kavramları) içerdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede odaklanılan ‘sorular’ şunlardır:

- İnfografiğin hedef kitlesi kimlerdir?
- Amacı ve hedefi nedir?
- Hedef kitlelere yönlendirilen iletilerle, hangi noktalara odaklanılmıştır?
- Hedef kitlelere yönlendirilen iletiler, kuramın hangi bileşenlerini (temel/anahtar kavramlar) içermektedir?

Kaplan Esen’in ‘Halk Sağlığı Uzmanları Derneği’nin COVID-19 Pandemisinde Kullandığı İnfografiklerin Sağlık İnanç Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi’ (2021) başlıklı araştırmasında ‘Sağlık İnanç Modeli’nin bileşenleri çerçevesinde oluşturup araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirdiği yöntem, ‘araştırmanın yöntemi’ olarak kullanılmıştır. Yöntem, ‘Sebepli Eylem-Planlı Davranış Kuramı’nın bileşenleri (temel/anahtar kavramları) doğrultusunda bu araştırmanın amacına uygun olarak uyarlanmış ve infografiklerin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Odaklanılan sorular çerçevesinde infografiklerde belirlenen bulgular ayrı ayrı başlıklar halinde incelenmiştir. Tüm infografiklerin hedef kitlesi, amacı ve hedefi aktarılmış; her infografiğin odaklandığı noktalar ve kapsadığı bileşenler belirlenip çözümlenmiştir.

3.1. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme

Görsel 1. ‘Çöpleri Nasıl Uzaklaştıracamız?’ İnfografiği (TTB, 2023b)

Hedef Kitle

Sosyo-ekonomik statü gruplarına dâhil olan tüm depremzedeler ve alanda bulunan diğer bireyler.

Amaç

Bireylerde, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına neden olacak çöplerin belirli alanlara/su kaynaklarından ve besin depolarından uzak noktalara düzenli olarak toplanmaları, açık tutulmamaları, çocuk ve hayvanların uzak tutulmalarıyla ilgili hassasiyet oluşturmak ve bulaşıcı hastalıkları önlemek.

Hedef

Tüm hedef kitlede, çöpler ve çöp alanlarının yaratacağı bulaşıcı hastalık riskleri konusunda farkındalık yaratmak.

Odaklanılan Noktalar ve Bileşenler

'Çöpleri Nasıl Uzaklaştıracağız?' (Görsel 1) temalı infografikte; uygun noktalarda çöp bırakılacak alanların oluşturulması, çöp alanlarının su kaynaklarından en az 60 metre ve besin depolarından 1 kilometre uzakta olması, bulaşıcı hastalık taşıyabilecek haşarat ve kemirgenlerin üremelerinin önlenmesi için çöplerin düzenli olarak toplanması, çöp ve gübre gibi ortamların üzerlerinin açık tutulmaması, çocukların ve hayvanların çöp toplama alanlarından uzak tutulması gerektiği vurgulanmaktadır. Bulaşıcı hastalıklara yol açacak çöp alanlarının uzak noktalarda oluşturulmamasının bulaşıcı hastalık riskini artıracağına, vurgulanan noktalara dikkat edilmesi durumunda bulaşıcı hastalıkların önlenebileceğine odaklanılmaktadır. İnfografiğin içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Çöplerin düzenli olarak ve uygun alanlarda depolanması, su kaynaklarından ve besin depolarından uzak olması, çocukların ve hayvanların bu alanlardan uzak tutulması sonucunda; salgın hastalık risklerinden korunmak, su kaynaklarının ve besin depolarının temiz kalmasını sağlamak, bulaşıcı hastalık taşıyabilecek haşarat ve kemirgenlerin üremelerini önlemek, çocukları ve hayvanları bu alanlardan uzak tutarak hem onların hem de çevrelerindeki diğer bireylerin hastalıklara maruz kalmamalarını sağlamak.

Öznel Norm: Tüm depremzedelerin, sağlık personeli ve yardımseverlerin, yerel yönetimlerin konuya hassasiyet göstermesiyle bireyin

bu davranışa yönelmesi, kendisinin bunu önemsememesi durumunda ortaya çıkacak sağlık risklerini kavraması, diğer bireylerin sağlıklarını da riske atacak olması.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Deprem bölgesinde çöp alanlarının oluşturulabileceği uygun alanların yapılmasının ve depolanmasının önündeki engeller, çocukların ve hayvanların sürekli olarak kontrol altında tutularak çöp alanlarından uzak tutulamayacağı, çöpleri uygun koşullarda depolamanın oluşturacağı hastalık risklerinin önlenemeyeceği algısı olumsuz; çevresinde bulunan tüm bireylerin aynı hassasiyeti göstermesi, bireylerin kendisinin ve çevresindekilerin yaşam alanlarını kontrol edebilme ve buna göre düzenleyebilme becerisi, bulaşıcı ve salgın hastalıkları bu şekilde önleyebileceği algısı olumlu sağlık davranışını gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

Niyet: Çöp alanlarının uygun noktalarda oluşturulması ve gerekli koşullarda depolanmasıyla bulaşıcı hastalıkları taşıyabilecek kemirgen ve haşaratların üremesinin engellenecek, su kaynaklarının ve besin depolarının temiz kalmasının sağlanacak, çocukların ve hayvanların bu alanlardan uzak tutulmasıyla salgın risklerinin önlenecek olmasının; deprem alanında bulunan herkesin aynı hassasiyeti göstermesinin ve bireyin bu hassasiyeti göstermemesi halindeyse bulaşıcı hastalıklara maruz kalacağının, kendisini ve çevresinde bulunan herkesi salgın hastalık riskine maruz bırakabileceğinin, bu davranışlara dikkat etmesi halinde bulaşıcı ve salgın hastalık riskinin önlenebileceğinin kavranması niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Bulaşıcı ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek ve salgın riskini ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için çöplerin uygun koşullarda toplanmasını ve depolanmasını sağlamak, alandaki diğer bireyler ve kuruluşlarla iş birliği yapmak.

Görsel 2. ‘Afet Bölgesinde Temiz Su Temini’ İnfografikleri (TTB, 2023c)

Hedef Kitle

Sosyo-ekonomik statü gruplarına dâhil olan tüm depremzedeler ve alanda bulunan diğer bireyler.

Amaç

Kirlenmiş suların tüketilmemesi, gündelik işlerde ve içme suyu olarak kullanılacak temiz su elde edilmesiyle ilgili bilinç oluşturup sudan ulaşabilecek hastalık risklerini azaltmak.

Hedef

Tüm hedef kitlede, kirlenmiş olan suların temizlenmeden kullanılmasının oluşturacağı riskler konusunda farkındalık yaratmak.

Odaklanılan Noktalar ve Bileşenler

‘Afet Bölgesinde Temiz Su Temini’ (Görsel 2) temalı infografiklerde; ana solüsyon olarak kullanılacak suyun çamaşır suyuyla nasıl elde edileceği ve bu sudan içilebilir ve gündelik işlerde kullanılabilir suyun ne şekilde oluşturulacağı, zehirli kimyasallar ve petrolle temas eden sularda bu yöntemin işe yaramayacağı ve bu şekilde kirlenmiş olma riski olan suların tüketilmemesi gerektiği, kaynağı belli olmayan suyu kullanmak durumunda kalırsa kaynatılıp soğutularak tüketilmesi gerektiği, afet koşullarında suyu dezenfekte etmek için klor bileşkelerinden yararlanılabileceği ve hazır klor tabletleri kullanılması durumunda üzerindeki talimatlara dikkat edilmesi gerektiği, klor tabletlerinin bulunmadığı durumlarda evlerde kullanılan çamaşır suyunun kullanılabileceği vurgulanmaktadır. Gündelik işler ve

içilebilir su elde etmenin önemine, vurgulanan noktalar gerçekleştirildikten sonra suların tüketilmesi gerektiğine ve sulardan bulaşabilecek risklerin önlenebileceğine odaklanılmaktadır. İnfografiğin içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Ana solüsyon olarak kullanılacak suyun çamaşır suyuyla elde edilmesi, elde edilen bu sudan içilebilir ve gündelik işlerde kullanılabilir suyun oluşturulması, zehirli kimyasallar ve petrolle temas eden suların tüketilmemesi, kaynağı belli olmayan suların kaynatılıp soğutularak tüketilmesi, afet koşulları nedeniyle suyun dezenfekte edilebilmesi için klor bileşkeklerinden de yararlanılması sonucunda; gündelik işlerde kullanılabilir ve içilebilir suyu elde etmek, sudan bulaşabilecek hastalık risklerinden korunmak, sürekli olarak dezenfekte edilmiş su kullanarak hem kendisinin hem çevresindekilerin sağlığını korumak.

Öznel Norm: Sağlık personeli ve yardımseverlerin, yerel yönetimlerin konuya hassasiyet göstermesi ve yerel yönetimlerin temiz su elde edilebilecek malzemeleri temin etmesi, tüm depremzedelerin aynı duyarlılığı göstermesiyle bireyin temiz su eldesine ve kirli suların bulaşıcı ve salgın hastalık riski oluşturabileceğine yönelik duyarlılığının artması, temiz su eldesine önem verilmemesi durumunda kendisinin ve çevresindeki diğer bireylerin bulaşıcı ve salgın hastalık riskine maruz kalabileceğini kavraması, kendisinin ve çevresindeki herkesin sağlığını korumanın önemi ve buna yönelik davranış geliştirmesi.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Ana solüsyon olarak kullanılacak suyun oluşturulmasında gerekli olan malzemelerin deprem bölgesinde her an bulunamama ihtimali, temiz suyu elde edecek ortamın olmaması olumsuz; bireyin hem kendisini hem de çevresindeki diğer bireyleri hastalıklardan korumak için temiz su eldesi için gerekli malzemeleri bulabileceği ve bunun kendi kontrolünde gerçekleşebileceğine yönelik inancı olumlu sağlık davranışını geliştirecektir.

Niyet: Ana solüsyon olarak kullanılacak suyun çamaşır suyuyla elde edilmesi işlemleriyle gündelik işlerde kullanılacak ve içilebilecek suyun oluşturulmasıyla sudan bulaşma riski olan hastalıkların önlenerek, zehirli kimyasallar ve petrolle temas etme ihtimali olan suların tüketilmemesiyle su kaynaklı zehirlenmelerin engellenecek, kaynağı belli olmayan suları tüketmeden önce kaynatma işleminin yapılmasıyla salgın hastalık riskinin önüne geçilecek, gerektiğinde suyu dezenfekte etmek için klor bileşkeklerinden yararlanılarak temiz su elde edilebilecek olmasının; alanda bulunan yerel

yönetimlerin temiz su eldesi için gerekli malzemeleri temin etmesi ve deprem bölgesindeki yaşam alanlarında bulunan herkesin aynı özeni göstermesinin ve kendisinin kullanılacak temiz su eldesine önem vermemesi durumundaysa bulaşıcı hastalıklara maruz kalacağının, kendisiyle birlikte herkesin sağlığı için tehdit oluşturup salgın riskine neden olacağının, temiz su eldesine önem vermesi halindeyse hem kendisinin hem de çevresindeki herkesin bulaşıcı ve salgın hastalık riskinden korunabileceğinin kavranması niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Kirli ve dezenfekte işlemi gerçekleştirilmemiş sulardan kaynaklanabilecek bulaşıcı ve salgın hastalık riskini önlemek amacıyla günlük işlerde ve içmek üzere kullanmak için temiz su eldesine önem vermek, alanda bulunan diğer bireylerin de konuyla ilgili dikkatlerini çekmek ve olumlu davranışa yönlendirmek.

Görsel 3. ‘Eller Nasıl Yıkanmalı?’ İnfografiği (TTB, 2023d)

Hedef Kitle

Sosyo-ekonomik statü gruplarına dâhil olan tüm depremzedeler ve alanda bulunan diğer bireyler.

Amaç

Ellerin doğru şekilde, kirlerin yok olmasını sağlayacak sürede, temiz su ve sabunla yıkanması konusunda alışkanlık kazandırmak, kirli olan ellerle oluşabilecek hastalıkları önlemek.

Hedef

Tüm hedef kitlede, ellerin nasıl yıkanması ve temiz olması gerektiği konusunda farkındalık yaratmak.

Odaklanılan Noktalar ve Bileşenler

'Eller Nasıl Yıkanmalı' (Görsel 3) temalı infografikte; ellerin temiz akan suyla ıslatılıp musluk kapatılarak sabun uygulanması gerektiği, ellerin sabunla iyice köpürtülüp ellerin arkasının/parmak aralarının/tırnakların altının ihmal edilmemesi, en az 20 saniye yıkanması, temiz ve akan su altında iyi bir şekilde durulanıp temiz havluyla kurulanması, su ve sabun bulunmadığı durumlarda alkol oranı en az %60 olan dezenfektan kullanılabilceği, su ve el dezenfektanı bulunmadığı durumda temiz akan su altında ellerin birbirine sürtilerek yıkanmasının da mikropları bir parça uzaklaştırabileceği, temizliğinden şüphe edilen suların kaynatma ve klorlama yöntemleriyle temiz hale getirilebileceği vurgulanmaktadır. Ellerin temizliğine önem verilmesine; doğru şekilde, gerektiği kadar sürede, sabunla iyice köpürtülerek ellerin arkasının/parmak aralarının/tırnakların altının özenle yıkanmasına; temiz su bulunmadığı durumlarda alkol oranı en az %60 olan dezenfektan kullanılarak temizlenmesine; dezenfektan ve sabun olmadığı takdirde temiz akan suda birbirine sürterek yıkanmasına; temizliğinden şüphe edilen suların kaynatma ve klorlama yöntemi kullanılarak temiz hale getirilmeden kullanılmamasına odaklanılmaktadır. İnfografığın içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Ellerin temiz akan su ve sabunla iyice köpürtülerek, en az 20 saniye, ellerin arkasının/parmak aralarının ve tırnakların altının da özenle yıkanması, temiz suya erişimde sıkıntı olması halindeyse alkol oranı en az %60 olan dezenfektan kullanılarak temizlenmesi ve suyun temizliğinden şüphe edilmesi durumunda kaynatma ve klorlama işlemini gerçekleştirerek el temizliğinin sağlanması sonucunda; kirli eller nedeniyle oluşabilecek bulaşıcı ve salgın hastalıkları önlemek, kendisinin ve çevresindeki diğer bireylerin bulaşıcı hastalıklara maruz kalmasını engellemek ve salgın riskinden korumak.

Öznel Norm: Deprem bölgesinde bulunan tüm bireylerin, yardımseverlerin, sağlık personelinin aynı duyarlılığı göstermesi; yerel yönetimlerin uygun koşulları oluşturup gerekli malzemeleri temin etmesi; özellikle yetişkinlerin bunu düzenli olarak uygulamasıyla çocuklara örnek olması; ellerin temizliğine önem verilmemesi durumunda kendisiyle birlikte herkesin sağlığını riske atacak olması ve bulaşıcı hastalıklara maruz kalıp

salgın riski oluşturarak diğer bireyleri de salgın tehdidiyle karşı karşıya bırakacak olması.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Deprem bölgesinde elleri sık sık, uygun şekilde ve gerektiği kadar sürede, gerekli malzemelerle yıkayabilecek koşulların olmaması olumsuz; bireyin bu malzemeleri bulabileceği ve koşulları oluşturabileceğine yönelik inancı ve bu yeterliliği kendinde görmesi olumlu sağlık davranışında bulunmasını sağlayacaktır. Ellerin temizliğine önem vermenin, uygun ve gerektiği kadar yıkamanın kendi bireysel sorumluluğu olduğu fikrinin oluşmasıyla el hijyeni konusunda dikkatli davranacaktır.

Niyet: Ellerin temiz akan su ve sabunla iyice köpürtülerek en az 20 saniye parmak aralarının/ellerin arkasının/tırnak altlarının özenle yıkanmasıyla oluşacak sağlık risklerinin engellenecek, kendisinin ve çevresindeki diğer bireylerin bulaşıcı ve salgın hastalıklara maruz kalmasının önleneyecek, temiz su ve sabun olmadığı takdirde dezenfektan malzemelerle de ellerin temizliğinin sağlanabilecek olmasının; deprem alanında bulunan tüm bireylerin aynı hassasiyeti göstermesinin ve kendisinin olumlu sağlık davranışında bulunmaması halindeyse el hijyenine önem verilmemesi sonucunda oluşabilecek bulaşıcı hastalıklara maruz kalınacağına, kendisiyle birlikte çevresinde bulunan herkes için sağlık riski oluşturacağına, olumlu sağlık davranışında bulunarak el hijyenine önem verilmesi halinde ellerden bulaşabilecek hastalık riskinin önlenebileceğinin kavranması niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Kirli ellerden dolayı oluşacak hastalıkları engellemek ve salgın hastalık tehdidiyle karşı karşıya kalmamak üzere ellerin sürekli ve olması gerektiği gibi yıkanması eylemini gerçekleştirmek, alandaki tüm bireyleri olumlu sağlık davranışına yönlendirmek.

konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığı ve tuvalet kâğıdı/açık alanda mahrem alana ulaşamama/temiz su bulamama gibi sorunların kadın sağlığını olumsuz etkileyeceği, her kaşıntının genital bir enfeksiyon belirtisi olmadığı ve uzun süre nemli kalmasının da bu sonucu ortaya çıkarabileceği vurgulanmaktadır. Kadınlarda genital bölgenin nasıl temizlenebileceğine, idrarın uzun süre tutulmaması gerektiğine, deprem bölgesinde kadınların tuvalet/kullanılacak malzemeler konusunda sıkıntılar yaşadığına, bunlara önem verilmemesinin kadın hastalıklarına yol açabileceğine odaklanılmaktadır. İnfografiğin içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Genital bölgenin temizliğine önem verilmesi, su bulunmadığı durumlarda tuvalet kâğıdı kullanarak temizleme işleminin gerçekleştirilmesi, alerjik reaksiyonlara yol açmamak için genital bölge temizliğinde ıslak mendil kullanılmaması, pet ve tamponların sık sık değiştirilmesi, idrarın uzun süre tutulmaması, tuvalet sonrası el hijyenine önem verilmesi, genital bölgenin uzun süre nemli bırakılmaması sonucunda; kadın hastalıklarının önüne geçmek, idrar yolu enfeksiyonunu/stres ve beslenme sorununa bağlı bağışıklık sisteminde düşkünleşme ve fırsatçı enfeksiyonları engellemek.

Öznel Norm: Deprem bölgesindeki tüm kadınların aynı hassasiyeti göstermesi, kadın sağlığı için gerekli malzemelerin kurum/kuruluşlar tarafından sağlanmasıyla bireyin bu davranışa yönelmesi, dikkat etmemesi durumundaysa çeşitli kadın hastalıklarına maruz kalabileceğini kavraması, deprem bölgesinde ortak alanlarda aynı tuvaletlerin kullanılması nedeniyle oluşabilecek hastalığı diğer kadınlara bulaştırabilme olasılığı ve onların da sağlığı için tehdit oluşturacak olması.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Genital bölge temizliğinde kullanılması gereken malzemelerin her zaman temin edilemeyecek olması, pet ve tamponlara deprem bölgesinde kolay ulaşamaması, açık alanda mahrem alana her zaman ulaşamaması olumsuz; genital bölge temizliğine kendi kişisel imkânlarıyla sağlayabilme, bunun kontrolü becerisine sahip olabilme olumlu sağlık davranışında bulunulmasını sağlayacaktır.

Niyet: Genital bölge temizliğinde su bulunmadığı takdirde temizleme işleminin tuvalet kâğıdı kullanılarak gerçekleştirilmesiyle maruz kalınacak hastalıkların oluşmasının önlenecik, ıslak mendil kullanmayarak alerjik reaksiyonların oluşmamasının sağlanacak, pet ve tamponların sık sık değiştirilip idrarın uzun süre tutulmamasıyla enfeksiyonların ve diğer kadın

hastalıklarının oluşmasının engellenecek, tüm bunlarla birlikte el hijyenine önem verilerek bulaşıcı hastalık riskinin tehdidinden korunulacak olmasının; kadın sağlığı için gerekli olan hijyen malzemelerinin bölgedeki kurum/kuruluşlar tarafından sağlanmasıyla bölgede bulunan tüm kadınların genital bölge temizliğine aynı ölçüde özen göstermesinin ve kendisinin aynı duyarlılığı göstermemesi sonucunda çeşitli kadın hastalıklarına maruz kalacağı, bölgede tuvalet ve kişisel temizlik için ortak alanlar kullanılmak durumunda olduğundan tüm kadınlar için risk oluşturabileceğinin, genital bölge temizliğinde hijyen kurallarına dikkat etmesi halindeyse oluşabilecek kadın hastalıkları riskinin önlenebileceğinin kavranması niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Genital bölge temizliğine önem vererek kadın hastalıklarının önüne geçmek, idrar yolu enfeksiyonu/stres ve beslenme sorununa bağlı bağırsıklık sisteminde düşkünleşme ve fırsatçı enfeksiyonları engellemek için hijyen kurallarına uygun olarak temizlik eylemini gerçekleştirmek, kendisiyle birlikte tüm kadınların da bu yolla bulaşabilecek hastalıklara maruz kalmasının önüne geçmek için olumlu sağlık davranışında bulunmak.

Görsel 5. 'Uyuz Hastalığı' İnfografığı (TTB, 2023f)

Hedef Kitle

Sosyo-ekonomik statü gruplarına dâhil olan tüm depremzedeler ve alanda bulunan diğer bireyler.

Amaç

Uyuz hastalığının belirtileri, seyri, hasta olan bireylerle yakın temasın ve ortak eşyaların kullanılmamasının önemini aktarıp hastalığın salgına dönüşmesini önlemek.

Hedef

Tüm hedef kitlede, kamu sağlığını korumak için uyuz hastalığı konusunda farkındalık yaratmak.

Odaklanılan Noktalar ve Bileşenler

'Uyuz Hastalığı' (Görsel 5) temalı infografikte; uyuz hastalığının nasıl oluştuğu, hasta olan bireyle uzun süre yakın temas olması ve ortak eşyaların kullanılması durumunda bulaştığı, kişisel hijyen ve ortam temizliğine dikkat edilmesi gerektiği, hastalık şüphesi olan kişilerle yakın temastan kaçınıp vücutla doğrudan temas eden ortak eşyaların kullanılmaması, 1-4 gün içinde el parmak araları/bilekler/koltuk altları/dirsekler/kasıklarda şiddetli gece kaşıntısının olacağı, kaşıntılara gri-beyaz renkli kısa tünellerin eşlik edeceği, tedavinin hekim tarafından düzenlenmesi ve hastayla aynı ortamı paylaşanların da aynı anda tedavi olmaları gerektiği, kullanılan eşyaların nasıl dezenfekte edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Uyuz hastalığının belirtilerine, hasta olanlarla yakın temasta bulunulmamasına, kıyafetlerin ortak kullanılmamasına, hastalığın seyrine, hasta olanla yakın temasta bulunanların da tedavi olması gerektiğine, kullanılan eşyaların dezenfekte edilmesinin önemine odaklanılmaktadır. İnfografiğin içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Uyuz hastalığının belirtileri ve seyri hakkında bilgi sahibi olunması, hastalığı taşıyan bireylerle yakın temasta bulunulmaması, vücuda doğrudan temas eden kıyafetlerin ortak kullanılmaması, kişisel hijyen ve ortam temizliğine önem verilmesi, tedavi için mutlaka hekime danışılması, uyuz hastalığına maruz kalan bireyle yakın temasta bulunan herkesin tedavi olması sonucunda; salgın riskinin önüne geçmek ve hastalığın bulaş oranını en aza indirmek.

Öznel Norm: Sağlık personelinin, diğer depremzedelerin hastalığa yönelik hassasiyetleri; kendisinin bu hastalığa maruz kalmamak ve bulaşmasını engellemek için gerekli eylemleri yapmamasıyla alandaki tüm bireyleri hastalığa maruz bırakma olasılığı.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Aynı alanlar paylaşıldığından yakın temasta bulunmamanın her zaman olamaması, yoksunluklar nedeniyle kişisel eşyaların paylaşılma olasılığının bulunması olumsuz; kişisel hijyen temizliğine ve ortam temizliğine önem verilmesinin, kullanılan eşyaların dezenfekte edilmesinin, hastalığın belirtileri konusunda bilgi sahibi olmanın kendi kontrolünde olduğu algısı olumlu sağlık davranışını oluşturacaktır.

Niyet: Uyuz hastalığının belirtileri ve seyri hakkında bilgi sahibi olunmasıyla hastalığa maruz kalan bireylerle yakın temasta bulunmayarak salgına dönüşmesinin engellenecek, vücuda doğrudan temas eden kıyafetlerin ortak kullanılmamasıyla hastalığın bulaşmasının önlenenecek, kişisel hijyen ve ortam temizliğine önem verilmesiyle salgın tehdidinin bertaraf edilecek, tedavi için mutlaka bir hekim kontrolünde olunmasıyla yanlış tedavi sonucu oluşabilecek risklerin önüne geçilecek olmasının; deprem bölgesinde bulunan tüm bireylerin hastalığa yönelik hassasiyet göstermesinin ve kendisinin dikkat etmemesi halinde hastalığa maruz kalıp herkesi bu tehdede maruz bırakabileceğinin ve olumlu sağlık davranışında bulunarak hem kendisinin hem çevresindeki tüm bireylerin hastalıktan korunabileceğinin kavranması niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Uyuz hastalığı olanlarla yakın temastan kaçınarak bulaşmasını engellemek, kişisel bakım ve ortam temizliğine önem vererek salgın riskinin önüne geçmek, alanda bulunan tüm bireyleri konuyla ilgili bilgilendirmek ve aynı hassasiyeti göstermeleri konusunda rehberlik etmek, yakın temasta bulunulduysa mutlaka bir hekimin kontrolünün gerçekleştirilmesini sağlamak.

Görsel 6. ‘4 Kişilik Aile İçin Besin Kutusu’ İnfografiği (TTB, 2023g)

Hedef Kitle

Sosyo-ekonomik statü gruplarına dâhil olan tüm depremzedeler ve alanda bulunan diğer bireyler.

Amaç

Dört kişilik bir ailenin ihtiyacı olan gıda maddelerine dikkat çekmek, bu gıda maddelerinin haftalık olarak temin edilmesini sağlamak, yetersiz ve dengesiz beslenmeden kaynaklanabilecek hastalıkları önlemek.

Hedef

Tüm hedef kitlede, yeterli ve dengeli beslenmek için ihtiyaç olan gıda maddeleri ve miktarları konusunda farkındalık yaratmak.

Odaklanılan Noktalar ve Bileşenler

'4 Kişilik Aile İçin Besin Kutusu' (Görsel 6) temalı infografikte; iki yetişkin ve 2 çocuktan oluşan ailenin haftada kaç adet yumurta ve sandviç ekmeğine, kaç litre süt ve sıvı yağa, kaç gram zeytine, kaç kilo baklagiller ve tahıllara, kaç kilo kuruyemişe ihtiyacının olduğu vurgulanmaktadır. Dört kişilik bir ailenin haftalık besin ihtiyacı olan gıda maddelerine ve bunların miktarlarına, vücudun sağlıklı bir şekilde işleyişine devam edebilmesi için bunların tüketilmesi gerektiğine, yeterli ve dengeli beslenmenin devam edebilmesi için bunların önemine odaklanılmaktadır. İnfografığın içerdiği bileşenler şunlardır:

Davranışa Yönelik Tutum: Dört kişilik bir ailenin haftalık olarak tüketmesi gereken gıda maddelerine ulaşabilmesi ve bunların bölgede bulunan kurum/kuruluşlar tarafından temin edilerek bireylerin yeterli ve dengeli beslenebilmesinin sağlanması sonucunda; yetersiz ve dengesiz beslenmeden kaynaklanacak hastalıkları önlemek, bedenen sağlıklı bir şekilde yaşamlarına devam etmek.

Öznel Norm: Alandaki yardımseverlerin ve yardım kuruluşlarının, yerel yönetimlerin konuya hassasiyet göstermesiyle bireylerin yeterli ve dengeli beslenme davranışına yönelmesi, yeterli ve dengeli beslenilmediği durumlarda ortaya çıkabilecek hastalıkların kavranması.

Algılanan Davranışsal Kontrol: Dört kişilik bir ailenin yeterli ve dengeli beslenebilmesi için ihtiyacı olan gıda maddelerine her hafta gerektiği miktarda ulaşamaması durumu olumsuz, alandaki tüm aktörlerin gıda dağıtımı konusundaki hassasiyetleriye olumlu sağlık davranışının oluşmasını

sağlayacaktır. Vücut sağlığı için gerekli, güvenli ve temiz gıdaya ulaşabilmenin kendi kontrolünde olduğu algısı olumlu davranışı pekiştirecektir.

Niyet: Yeterli ve dengeli beslenmenin sürdürülebilmesi için gerekli olan gıda maddelerinin temin edilmesiyle yetersiz ve dengesiz beslenmeden oluşabilecek hastalıkların oluşmasının engellenecek, gerekli besinlerin tüketilmesiyle vücudun dirençsiz kalmasının önlenerek ve bulaşıcı hastalıklara maruz kalma olasılığının en aza indirilecek olmasının; alanda bulunan tüm bireylerin aynı olumlu sağlık davranışında bulunmasının ve kendisinin bu davranışa önem vermemesi durumunda hastalıklara maruz kalarak hem kendi hem de çevresindeki tüm bireyleri hastalık riskine maruz bırakabileceğinin kavranması davranışsal niyetin oluşmasını sağlayacaktır.

Davranış: Yeterli ve dengeli beslenmek, vücudun sağlıklı bir şekilde işleyişini sürdürebilmesi için gerekli gıda maddelerine ulaşmak, tüketilmesi gereken gıdaların kurum ve kuruluşlarca dağıtımının organize halinde yapılması konusunda iş birliği yapmak.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yüzyılın afeti veya asrın felaketi olarak anılan 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi, deprem bölgesindeki bireylerin yanı sıra Türkiye'deki tüm bireylerin hafızasından hiçbir zaman silinmeyecektir. Bu kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan, yıkım gücü bu denli şiddetli olan bir depremle baş edebilmek ve tüm organizasyonları başarıyla yönetebilmek, alandaki kurum ve kuruluşların işbirliği çerçevesinde üstesinden gelinecek bir durumdur. Afet alanlarında büyük yıkımlardan dolayı bölgede yaşayan bireyler ve toplumlar, pek çok sağlık riskiyle karşı karşıya kalırlar. Bu sağlık risklerinin kamu sağlığı sorununa dönüşmemesi için, sürecin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Afet ve kriz alanlarında konuyla ilgili meslek örgütlerinin ve diğer demokratik kitle örgütlerinin varlığı önem taşımaktadır. Bu örgütlerle planlı ve sistemli bir iş birliği yapılması halinde, faaliyetlerin eksiksiz ve hızlı bir şekilde afetzedelere ulaştırılması sağlanacak, daha geniş toplumsal katmanlara ulaşımı kolaylaşacaktır.

Depremin gerçekleştiği bölgede inşaat, hafriyat ve yıkıntı atıklarında bulunan kimyasal maddeler/yıkılan binalardan kaynaklanan tehlikeli ve tehlikesiz atıklar/yıkılan veya yıkılacak olan evlerde bulunan her tür tekstil malzemesi/temiz suya erişimde yaşanan aksaklıklar/temiz ve güvenli gıdaya erişimde yaşanan sorunlar/yaşam alanlarının belirli noktalarına yerleştirilen

tuvaletlerdeki hijyen koşulları/ kişisel bakım alanlarındaki eksiklikler/barınma ortamlarındaki altyapı eksiklikleri/çöpler, kamu sağlığı açısından tehdit oluşturabilecek etmenler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu etmenlerin içinde geri dönüşüme kazandırılacak veya doğrudan imha edilecek malzemelerin doğru ve bilimsel yöntemlerle kaldırılmaması demek, kamu sağlığı ve çevre kirliliği açısından risk anlamına gelmektedir. Tarım alanlarının zarar görmesi, yağın yağmurlarla birlikte bunların toprağa/suya/denizlere/nehirlere/derelere/içme suyu kaynaklarına taşınması; tüm bunlarla birlikte havaya karışıp hava kirliliğinin oluşmasını sağlayacak olması, tüm bu süreçlerin hatalı veya eksik yönetilmesi halindeyse toplumsal olarak felaket anlamına gelmesi demektir. Özellikle küresel iklim değişikliğinin yaratmış olduğu sıcak hava dalgasının ortaya çıkarmış olduğu kuraklıkla beraber, küresel anlamda bir gıda kıtlığı tehdidiyle karşı karşıya olunduğu; bireylerin her geçen gün daha çok çevresel etmenler nedeniyle pek çok hastalık riskine maruz kaldığı; sağlığın sosyal belirleyicilerinin hastalıkların oluşmasında genetik faktörlerden daha etkin rol oynadığı düşünülürse, bunlar hiçbir şekilde göz ardı edilmemesi gereken etmenler olarak ele alınmalıdır ve tüm süreçler bu bilinçle yönetilip yönlendirilmelidir.

Deprem bölgesinde depremin olduğu andan itibaren faaliyet gösteren ve kamu sağlığı açısından sorumluluğu yüksek olan TTB, gerçekleştirmiş olduğu uygulamalar ve sağlık iletişimi uygulamalarıyla bu sorunlara dikkat çekmeye, depremedelerde ve alanda yardım için bulunan diğer bireylerde olumlu sağlık davranışını geliştirmeye ve çözüm önerileri sunmaya çalışan meslek örgütlerinden biridir. Depremzedeler, alanda bulunan kurum ve kuruluşlar, sağlık personelleri, demokratik kitle örgütü temsilcilerinin konuyla ilgili farkındalıklarını oluşturmak amacıyla tasarladığı infografiklerde olumlu sağlık davranışına yönelik iletiler sunmuş, kamu sağlığı için tehdit oluşturabilecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara odaklanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen ‘Çöpleri Nasıl Uzaklaştıracağız?’, ‘Afet Bölgesinde Temiz Su Temini’, ‘Eller Nasıl Yıkanmalı?’, ‘Hijyen’, ‘Uyuz Hastalığı’, ‘Dört Kişilik Aile İçin Besin Kutusu’ temalı infografiklerde; çöplerden kaynaklanabilecek bulaşıcı hastalıklara, en temel ihtiyaç olan temiz suyun nasıl elde edileceğine, ellerde tam hijyeni sağlamak için nasıl yıkanması gerektiğine, kadın hastalıklarını önlemek için genital bölge temizliğine, salgın riskini engellemek için uyuz hastalığının belirtilerine ve nasıl korunulması gerektiğine, dört kişilik bir ailenin yeterli ve dengeli beslenmelerini sürdürebilmeleri için haftalık olarak tüketmeleri gereken gıda malzemelerine

odaklanmış, depremzedelerin konuyla ilgili farkındalıklarını oluşturup olumlu sağlık davranışında bulunmaları konusunda iletiler yönlendirilip bilgilenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın kapsamı, amacı ve sınırlılığı nedeniyle araştırmaya dâhil edilmeyen infografiklerde de deprem sonrası atıklara, sahra tuvaletlerinin nasıl konumlandırılacağına, asbest maruziyetini engellemek için yapılması ve dikkat edilmesi gerekenlere, ishale, baş biti ile mücadelede sağlık personeline önerilere, temiz su ve sabunla ellerin yıkanması gerektiğine, bebeklerin/çölyak hastalarının/hamile kadınların sağlıklı beslenebilmeleri için gerekli olan gıdalara, bağışıklamanın sağlanabilmesi için aşuya/ sinek, sivrisinek ve karasinekten bulaşabilecek hastalıklara dikkat çekmeye çalıştığı gözlemlenmiştir.

En temel hakların yerine getirilebilmesi ve bireylerin sağlıklı bir şekilde mevcudiyetlerini sürdürebilmeleri açısından gerekli olan sağlık hakkı, barınma hakkı, güvenli ve temiz gıdaya/suya ulaşma hakkı, temiz bir çevrede yaşama hakkı alanda bulunan konuyla ilgili tüm aktörlerin bireylere sağlaması gereken haklardandır. Bireylerin gündelik yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürüp toplumsal hayata dâhil olabilmeleri bu hakların yerine getirilmesiyle paralellik göstermektedir. Bunun yanı sıra bireylerin de kendilerine yönlendirilen iletilerle olumlu sağlık davranışlarını edinmek, hem kendilerinin hem çevrelerindeki herkesin sağlığını korumak, böylesine büyük afetlerde davranışlarını gerçekleştirirken toplumsal yararı göz ardı etmemek gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bireysel ve toplumsal düzlemde bu denli etki altında kalmamak ve kayıplara uğramamak için yapılması gerekenleri yerine getirmek gereklilikten öte bir zorunluluktur. Bu da her kurum ve kuruluşun, konuyla ilgili tüm devlet temsilcilerinin, konuyla ilgili meslek örgütlerinin ve demokratik kitle örgütlerinin sorumlulukları; bireylerin de yükümlülükleri arasındadır. Aynı hassasiyeti göstermemiz ve aynı farkındalık düzeyine ulaşmamızla mümkün olacaktır ve kitlesel olarak yok olma tehlikesinden tüm toplumları koruyacaktır.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. J. Kuhl & J. Beckman (Ed.), *Action control: From cognition to behavior* içinde (ss. 11-39). Springer-Verlag.
- Akyüz, D. & Başaran, İ. (2023a, Nisan 14-16). Afetlerde yerel yönetimlerin rolü. J.M. Guerrero (Ed.), *Ases Uluslararası Afet Kongresi* içinde (ss.180-191). Ases Yayınlar. 25 Haziran 2023 tarihinde https://drive.google.com/file/d/1uF8dViJOoIk2jFjIgb26-IIIJaNezf1T/vi_ew_adresinden_erisildi.
- Akyüz, D. & Günay, Ü. (2023b, Nisan 14-16). Afetlerde halk sağlığı hizmetleri. J.M. Guerrero (Ed.), *Ases Uluslararası Afet Kongresi* içinde (ss. 192-202). Ases Yayınlar. 25 Haziran 2023 tarihinde https://drive.google.com/file/d/1uF8dViJOoIk2jFjIgb26-IIIJaNezf1T/vi_ew_adresinden_erisildi.
- Baltaş, Z. (2007). *Sağlık psikolojisi*. 3. Basım, Remzi Kitabevi.
- Bartholdson, S. & von Schreeb, J. (2018). Natural disasters and injuries: What does a surgeon need to know?. *Curr Trauma Reports*, 4(2), 103-108. <https://doi: 10.1007/s40719-018-0125-3>
- Çınarlı, İ. (2020). *21. yüzyıl için sağlık iletişimi*. Güncellenmiş 2. Basım, Nobel Akademik Yayınları.
- Downie, R. S., Tannahill, C., & Tannahill, A. (1996). *Health promotion models and values*. Oxford University.
- Elder, J. P. (2001). *Behavior change and public health in the developing world*. Sage Publications.
- Freedman, J.L., Sears, D.O. & Carlsmith, J.M. (1993). *Sosyal Psikoloji*. Ali Dönmez (Çev.), 2. Baskı, İmge Kitabevi.
- Glanz, K. & Rimer, B. (2005). *Theory at a Glance: A guide for health promotion practice*. 2 rd Edition, National Cancer Institute (US), Washington, DC: National Institutes of Health.
- Hayden, J. (2017). *Introduction to health behavior theory*. Jones & Bartlett Learning.
- Kaplan Esen, G. (2021). Halk sağlığı uzmanları derneği'nin covid-19 pandemisinde kullandığı infografiklerin sağlık inanç modeli çerçevesinde değerlendirilmesi. B. Öksüz & T.S. Görpe (Ed.), *Covid-19 pandemisinde iletişim* içinde (ss. 279-319). Akademisyen Yayınevi.

- Nunkoo, R. & Ramkissoon, H. (2010). Gendered theory of planned behaviour and residents' support for tourism. *Current Issues in Tourism*, 13(6), 525-540.
- Okay, A. (2014). *Sağlık iletişimi*. 2. Basım, Der'in Yayınları.
- Özata, Z. & Kapusuz, S. (2019). Aşı kararsızlığı ve aşı reddi konusunda sosyal pazarlama bakış açısından çözüm önerileri. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1), 65-83.
- Parsons, J.T., Siegel, A.W. & Cousins, J.H. (1997). Late adolescent risk-taking: Effects of perceived benefits and perceived risks on behavioral intentions and behavioral change. *Journal of Adolescence*, 20(4), 381-392. <https://doi: 10.1006/jado.1997.0094>
- Saçaklıoğlu, F. & Sarıkaya, Ö. (1996). Olağandışı durumlarla ilgili temel kavramlar. A. Osman Karababa (Ed.), *Olağandışı Durumlarda Sağlık Hizmetleri: Sağlık Çalışanının El Kitabı* içinde (ss. 11-20). Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi Yayınları.
- Schank, M. J. (1999). Selfhealth appraisal: Learning the difficulties of lifestyle change. *Journal of Nursing Education*, 38 (1), 10-2. <https://doi: 10.3928/0148-4834-19990101-05>
- Şentürk, T. (2020). Sosyal pazarlamada kullanılan teori ve modeller. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 603-621.
- Tones, K. & Green, J. (2004). *Health promotion: Planning and strategies*. Sage Publications.
- Topbaş, M. (?). *Halk sağlığı açısından afetler* (Ders notu). Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı 10 Haziran 2023 tarihinde <https://www.atuder.org.tr/FileOut.aspx?url=1zlvwW6gkaIERJNUIXY> adresinden erişildi.
- Uluşınar Alıcı, S. & Sarıkaya, Ö. (2009). Sağlık davranışlarının geliştirilmesinde yaşıntılayarak öğrenme uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2(3), 95-101. <http://www.deuhyoedergi.org>
- Yıldırım, S. (2023). 6 şubat kahramanmaraş depreminin psikososyal etkisi ve depremedelere yönelik sürdürülebilir müdahalenin önemi üzerine bir gözlem araştırması. *Anasay*, 7(24), 133-153. <https://doi: 10.33404/anasay.1286368>

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- AFAD (2018). *Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri*. Afet ve Acil Durum Başkanlığı Yayını, 19 Haziran 2023 tarihinde https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_afetler.pdf adresinden erişildi.
- AFAD (2023a). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. 25 Haziran 2023 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden erişildi.
- AFAD (2023b). *20 Şubat 2023 Yayladağı (Hatay) MW 6.4 depremine ilişkin ön değerlendirme raporu*. 05 Temmuz 2023 tarihinde [https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Yayladağı\(Hatay\)DepremiMW6.OnDegerlendirmeRaporu.pdf](https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Yayladağı(Hatay)DepremiMW6.OnDegerlendirmeRaporu.pdf) adresinde erişildi.
- AFAD (2023c). *Kahramanmaraş’ta meydana gelen depremler hk.-36* [Basın Bülteni]. 05 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-36> adresinden erişildi.
- AFAD (2023d, Temmuz 03). *2022 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri*. 05 Temmuz 2023 tarihinde https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Istatistikler/2022-Yili-Doga-Kaynakli-Olay-Istatistikleri.pdf adresinden erişildi.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 5902 Sayılı Kanun (2009, Haziran 17). *Resmî Gazete*, 27261. 06 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1>. adresinden erişildi.
- CHIP (2023, Şubat 08). *Depremde 4. seviye alarm ne demek? Ne anlama geliyor?*. 02 Temmuz 2023 tarihinde https://www.chip.com.tr/makale/depremdede-4-seviye-alarm-ne-demek-ne-anlama-geliyor_155929.html adresinden erişildi.
- Cumhuriyet (2023, Mayıs 07). *AFAD duyurdu: 6 şubat’tan 6 mayıs’a kadar 33 bin 77 deprem oldu*. 05 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/afad-duyurdu-6-subattan-6-mayisa-kadar-33-bin-77-deprem-oldu-2078572> adresinden erişildi.
- Dierks, Z. (2023a, Şubat 23). *Earthquakes with the highest magnitude in Turkey from 1912 to 2023*. 15 Haziran 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1368153/turkey-earthquakes-with-the-highest-magnitude/> adresinden erişildi.
- Dierks, Z. (2023b, Haziran 09). *Number of earthquakes in Turkey from 1990 to 2023*. 15 Haziran 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/1368153/turkey-earthquakes-with-the-highest-magnitude/> adresinden erişildi.

- ta.com/statistics/1309531/turkey-number-of-earthquakes/ adresinden erişildi.
- EM-DAT: The international disaster database. (2017). *Centre for research on the epidemiology of disasters* . 25 Haziran 2023 tarihinde <http://www.emdat.be/> adresinden erişildi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (?). *Atık yönetiminde iş sağlığı ve güvenliği*. 20 Temmuz 2023 tarihinde https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/isg_atik_yon.pdf adresinden erişildi.
- İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü (2023). Afet sonrası atıkların yönetimi hakkında değerlendirme. Çevre Mühendisliği Bölümü, 20 Temmuz 2023 tarihinde <https://gcris.iyte.edu.tr/bitstream/11147/13198/1/> adresinden erişildi.
- Mülteciler Derneği (2023). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ocak 2023 (19.01.2023). 05 Haziran 2023 tarihinde <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi> En çok Suriyeli barındıran şehir,87 bin 408 Suriyeli bulunuyor adresinden erişildi.
- STATİSTA (2022, Ağustos 10). *The 10 most significant natural disasters worldwide by death toll from 1980 to July 2022*. 15 Haziran 2023 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/268029/natural-disasters-by-death-toll-since-1980/> adresinden erişildi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023, Mart). *Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu*. 125, 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023, Mart 11). *Bakan Kurum: 11 ilimizde 279 bin binanın acil yıkılacak, ağır hasarlı, yıkık veya orta hasarlı olduğunun tespitini yaptık* [Basın Bülteni] . 05 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.csb.gov.tr/bakan-kurum-11-ilimizde-279-bin-binanin-acil-yikilacak-agir-hasarli-yikik-veya-orta-ha-sarli-oldugunun-tespitini-yaptik-bakanlik-faaliyetleri-38479> adresinden erişildi.
- TRT Haber (2023a). *İçişleri Bakanı Soylu: Ekipler teyakkuz halinde, 4. seviye alarm koyduk*. 05 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/gundem/icisleri-bakani-soylu-ekipler-teyakkuz-halinde-4-seviye-alarm-koyduk-743729.html> adresinden erişildi.
- TRT Haber (2023b). *Bakan Soylu: Depremlerde 50 bin 500 kişi hayatını kaybetti*. 05 Temmuz 2023 tarihinde

- <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-soylu-depremlerde-50-bin-500-kisi-hayatini-kaybetti-760670.html> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2012). *Hekimlik meslek etiği kuralları*. 29 Temmuz 2023 tarihinde https://www.ttb.org.tr/kutuphane/h_etikkural.pdf adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2020, Mayıs 07). *Hekimlerin toplumsal sorumlulukları bildirgesi*. 31 Temmuz 2023 tarihinde https://www.ttb.org.tr/makale_goster.php?Guid=5d58cec2-9041-11ea-9b7d-6d38d16eb233 adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023a, Şubat 06-28). *6 şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 şubat 2023 Hatay depremleri birinci ay raporu*. 05 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/1ayraporu.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023b). *Görsel 1: Çöpleri nasıl uzaklaştıracağız?*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023c). *Görsel 2: Afet bölgesinde temiz su temini*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023d). *Görsel 3: Eller nasıl yıkanmalı?*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023e). *Görsel 4: Hijyen*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023f). *Görsel 5: Uyuz hastalığı*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türk Tabipler Birliği (2023g). *Görsel 6: Dört kişilik aile için besin kutusu*. 20 Haziran 2023 tarihinde <https://www.ttb.org.tr/deprem/images/mockup/depremcizimler.pdf> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023, Şubat 06). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2022*. 05 Haziran 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=49685> adresinden erişildi.

- UNDP: United nations development programme (2023, Şubat 24). *Türkiye'deki depremlerden sonra milyonlarca ton enkaz kaldırılmayı bekliyor*. 10 Temmuz tarihinde <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/turkiyedeki-depremlerden-sonra-milyonlarca-ton-enkaz-kaldirilmayi-bekliyor> adresinden erişildi.
- UNISDR: United nations international strategy for disaster reduction (2009). *2009 UNISDR terminology on disaster Risk Reduction*. 20 Haziran 2023 tarihinde https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDR_TerminologyEnglish.pdf adresinden erişildi.
- World Health Organization (1948). *Constitution*. 20 Temmuz 2023 tarihinde <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1> adresinden erişildi.

BÖLÜM 10

YÖNETİCİLERDE ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI: KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Adem GÖKÜS¹

Dr. Öğr. Üyesi Emine ATALAY²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034405>

¹ Tarsus Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin, Türkiye. mail: adem_gokus@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0000-9164-9574

² Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Mersin, Türkiye. mail: emineatalay@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0006-6302-8918

GİRİŞ

Toplumlarda var olan hayat standartlarının ölçütlerinden birisini de adalet algıları oluşturmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanması yanında söz konusu ihtiyaçların karşılanırken toplu yaşama zorunluluğundan doğan “hak ettiğini edinme” hususu önemli yer tutmaktadır. İnsanların bir topluluk üyesi olarak hayatını idame ettirmesi durumu, eşitlik ve dürüstlük algısı çerçevesinde meydana gelmesine dayalı olarak, adalet kavramını toplumda çözülmesi gereken bir olgu haline getirmiştir. Son yüzyılda yeni yönetim anlayışlarının da gelişmesi ile birlikte toplumsal alanda birçok düşünce yerini yönetim mekanizması içerisinde bulabilmiştir. İnsan ilişkileri ve davranış kalıplarına bağlı olarak yeni örgütsel teoriler işveren-işgören ilişkileri üzerinde etkili olmaktadır.

Örgüt içerisinde yöneten ile yönetilen arası ilişkilerde adalet olgusu beraberinde birçok duygu ve davranış üzerinde belirleyici olmaktadır. Çalışanların yöneticilere karşı beslemiş oldukları saygı, güven ve bağlılık gibi olumlu düşüncelerin yanı sıra nefret, sövğu ve yergi gibi olumsuz düşünceler de yöneticilerin örgütsel adalet davranışlarının birer sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Son dönemde örgütsel adalet ile ilgili yapılan çalışmalarda iş yerinde algılanan adalet, çalışanların tutum ve davranışlarını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların genel olarak adalet algıları, emeklerinin yöneticiler tarafından adil bir şekilde karşılığının verilip verilmeme durumuna göre anlam kazanmaktadır. Yöneticilerin daha adil davrandığını düşünen çalışanların iş verimliliği ve kurumsal bağlılıklarının daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yöneticilerde örgütsel adalet algısının ele alındığı çalışmalar bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Çalışmada örgütsel adalet kavramına genel olarak yer verilmiş olup, örgütsel adaletin kurumların işleyişinde ve yönetici-yönetilen ilişkilerinde edindiği konum ele alınmıştır. Örgütsel adaletin alt boyutları olarak dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet konuları kurumlarda yöneticilerin çalışanlara yönelik örgütsel adalet algıları çerçevesinde incelenmiştir.

1. Örgütsel Adalet

1.1. Örgütsel Adalet Kavramı

Toplumsal düzenin ve insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde idame ettirilmesini sağlayan önemli ölçütlerden biri “*adalet*” kavramıdır. Etimolojik bakımından “doğruluk, dürüstlük” ile karşılık bulan adalet, “*adl*” kökünden türemiş olup, toplumda düzgün, doğru, eşit olanın içinde bulunan bir kavramı ihtiva etmektedir (Çakır, 2006:30). Türk Dil Kurumu, adalet kavramını “*yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması*” biçiminde ifadelendirmektedir (TDK, 1998:167).

Toplumsal düzenin sağlanması, insanların kargaşadan uzak tutulması ve toplu yaşama mecburiyeti adalet kavramını ortaya çıkarmıştır. İnsanların elde etmekte oldukları kazançlardan, hak ve yükümlülükler kadar birçok hususun doğru bir şekilde dağıtımının yapılması adaletin işlerlik kazanması ile mümkündür (Atalay, 2002:6). İnsanlar sosyal oldukları ölçüde toplumda belli başlı yapılara dâhil olmaktadır. Bu yapılar içerisinde sınırsız ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla sağlayabilmek zorundadırlar. Bu durum, insanları daha aktif ve haklarının peşinde koşan bir kişilik haline getirmiştir. Sınırlı kaynakların sınırsız ihtiyaçlar karşısında dağılımının yapılması örgütler ve örgüt yöneticileri için oldukça önemli bir konudur. Bu paylaşımların insanlar arasında en adaletli şekilde dağıtılması, yöneticilerin çalışanlar nezdinde örgütsel adalet algılarını ortaya çıkarmaktadır (Zengin ve Kaygın, 2016:392).

Örgütlerde adalet kavramı, yönetici pozisyonunda yer alan kişilerin çalışanlar ile ilgili tutum, davranış ve kararlarının ne derece olumlu algılanması ile ilişkilidir. Örgütte maaşların nasıl paylaştırıldığı, ödül ve cezaların ne şekilde uygulandığı, çalışanların ihtiyaçlarına ve sorumluluklarına yönelik kararların ne derece tarafsız biçimde alındığı ve bu kararların çalışanlara nasıl aksettirildiği çalışanların gözünden yöneticilerin adalet boyutlarında belirleyici olmaktadır (İçerli, 2010:69). Bu bağlamda yapı içerisinde hesaplanan girdi-çıkıtının çalışanlar arasında ne şekilde dağılımının yapılacağına ilişkin değerlendirme ve karar alma süreci örgütsel adalet boyutunu belirlemektedir.

Örgütsel adalet kavramı, Adams (1965:269-299)’ın kaleme almış olduğu “Eşitlik Teorisi” ile bilimsel literatüre ilk olarak girmiştir. Devamında yapılan bilimsel çalışmalarda örgütsel adalet kavramı genişleyen bir öneme sahip olmuştur. Eşitlik Teorisi’ne bakıldığında yatırımlar ve sonuçlar olmak

üzere örgütlerde iki değişkenin söz konusu olduğu görülmektedir. Yatırımlar ile tecrübe, yaş, eğitim düzeyi ve performans gibi ölçütler ile çalışanların örgüte yapmış olduğu katkılar belirtilir iken; sonuçlar ile çalışanların yatırımlar karşısında edinmiş oldukları terfi, sorumluluk, ücret gibi kazanımlar belirtilmektedir. Bu bağlamda, çalışanların örgüte yapmış oldukları katkılara karşılık olarak beklenti içerisinde bulunmaları söz konusudur. Örgüt içinde çalışanlar yüksek verimlilik ortaya koyduğunu düşünerek kıdem ya da yüksek ücret gibi beklentilere girmektedir. Bu husus, yatırım-sonuç oranı olarak kendisini göstermektedir. Çalışanlar beklentilerinin karşılıklarını aldıkları ölçüde örgüt içinde adalet olgusunun bulunduğunu düşünmektedirler. Yapı içerisinde düzenin sağlanması ve korunması hususunda çalışanların hak ihlali ile karşılaşabilecekleri durumda örgüte karşı güven, bağlılık ve bütün bunların etkileneni olarak adalet kavramının işlevsel boyutu değişime uğramaktadır. Çalışanlar performanslarını azaltma yoluna başvurabilmekte, işten kopmalar yaşanabilmekte ve hatta işten ayrılma durumu bile söz konusu olabilmektedir. (Cohen ve Spector, 2001:280; Irak, 2004:27; Özdevecioğlu, 2003:78).

Kurumlarda çalışanların hakkı kendilerinde görme, hak ettiklerinden fazlasını elde etme ya da hak ettiklerini düşündüklerine ulaşamama durumları gibi birçok nedenden dolayı örgütsel adalet olgusu yöneten-yönetilen/çalışan ilişkisinde belirleyici olmaktadır. Yöneticilerin astlarına yönelik tutum ve kararları adalet kavramının olumlu ya da olumsuz şekilde gelişimini göstermektedir. Adalet kavramının belirleyici unsurları olarak rasyonellik, eşitlik ve karşılıklılık olmak üzere üç boyuttan söz edilebilir (Çakır, 2006:31).

Örgütsel adalet, bilimsel araştırmalarda bir konu başlığı olarak ortaya çıktığı zamandan bugüne genel anlamda üç alt boyutta kabul gören dağılıma sahip olmuştur. Bunlar dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet olarak üç alt boyutta kendisini göstermektedir. Kurum çalışanlarının tutum, değer ve inançları yöneticilerin örgütsel adalet davranışlarına göre bu üç alt boyutta yer tutmaktadır (Cohen ve Spector, 2001:279; Tan ve Çetin, 2011:2). Örgütsel adaletin alt boyutlarına alt başlıklar halinde aşağıda değinilmiştir. Söz konusu alt boyutlar ele alınmadan önce örgütsel adaletin gerek örgütler gerekse örgütlerdeki yönetici ve çalışanlar üzerinde bırakmış olduğu geniş etki, örgütsel adalet kavramının önemini irdelenmesini gerektirmektedir.

1.2. Örgütsel Adaletin Önemi

İnsanların gerek bireysel olarak gerekse bir topluluk olarak düzenli bir yaşam standardı geliştirmeleri, ortaya koymuş oldukları kurumlar vasıtası ile mümkün olabilmektedir. Kurumların işlerliği, çalışanların ve yöneticilerin bir arada uyumlu çalışmaları ölçüsünde mümkündür. Çalışanlar, örgüte dâhil olduklarında aynı zamanda bilgi, birikim, tecrübe ve kişisel özelliklerini de aktarmaktadırlar. Örgütten ise verimliliklerine bağlı olarak terfi, maaş ve prim gibi çeşitli kazanımlar elde edebilmektedirler. Verilen emeğin, bilginin ve tecrübenin yapı içerisinde karşılığının alınıp alınmaması durumu örgütlerde adil bir yönetim anlayışının ölçüsünü ortaya koymaktadır. Çalışanların kazanımları ölçüsünce örgütsel adalet ölçütleri artmakta ya da azalmaktadır (İçerli, 2010:69-70).

Örgütsel adaletin kapsamı yapı içindeki mevcut karar ve prosedürlerin çalışanlarca ne derece adil algılandığı ile ilgilidir. Örgütsel adalet alanında yapılan çalışmalarda çalışanlara göre örgütsel adalet olgusu en az şu iki sebepten dolayı önem taşımaktadır. Buna göre, ilk olarak, adalet olgusu sembolik olarak atfedilmiş olduğu öneme göre çalışanlarca bir apolet olarak kabul edilmekte ve mevcut statünün güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu husus, çalışanların kişisel değer yargılarını daha önemli hale getirmektedir. Aynı zamanda çalışanların bilinçaltı durumları ile ilgili olarak psikolojik bir öneme sahiptir. İkinci olarak, örgütlerdeki adalet olgusu çalışanlara kişisel kazanımlarını arttırma yönünde imkân tanıyabilmektedir. Bu bağlamda çalışanlar uzun vadeli kazanımları elde etmek amacı ile kısa vadeli kazanımları feda edebilmektedirler. Bu düşünce yapısı Araçsal Model olarak bilinmektedir. Zaman içerisinde çalışanlar kişisel çıkarlarını en yüksek dereceye kadar çıkarabilmek için örgütte yöneticilerin davranış ve kararlarını adil görebilmektedirler (Çolak ve Erdost, 2004:54).

Örgütsel adalet olgusu yapı içerisinde aynı zamanda bir algı sürecini de ihtiva etmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışanlar, kurum içinde kendilerine yönelik davranışları ne derece adil gördüklerine göre örgütsel adalet algılarında değişim yaşayabilmektedirler. Çalışanların söz konusu algıları zaman içinde tutum halini almakta ve davranışlarda kendisini göstermeye başlamaktadır (Irak, 2004:27). Örgütsel adalet algısının yüksek olarak yer aldığı örgütlerde çalışanların yöneticilere karşı yüksek güven, örgüte karşı yüksek bağlılık gösterdikleri ve verimlilik, performans artışı ve etkin çalışma gibi olumlu yansımaları bulunmakta; örgütten ayrılmalar asgari düzeyde seyir etmektedir. Kişisel verim beraberinde kurumsal başarıyı da

etiklemeindedir. Bu yönüyle bakıldığında yöneticiler ile çalışanlar arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

1.3. Örgütsel Adalet Alt Boyutları

Örgütsel adalet olgusu üzerine ilgili literatür incelendiğinde en yaygın olarak kullanılan üç alt boyut bulunmaktadır. Örgütsel adaletin ilk alt boyutunu dağıtımsal adalet oluşturmaktadır. Örgütlerde alınan karar ve davranışların yöneticiler tarafından çalışanlara ne ölçüde adil olarak dağıtıldığı konusu dağıtımsal adaletin kapsamına girmektedir. Örgütsel adaletin çalışanlara dağıtımında hangi yöntemlerin kullanıldığı sorusu işlemsel adalet alt boyutunun alanına girmektedir. Örgütlerde yöneticiler ile çalışanlar arasındaki ilişkileri ön plana çıkararak örgütsel adaletin etkileşim düzeyini ortaya koyan alt boyut ise etkileşimsel adalettir (Atalay, 2002:14; İyigün, 2012:58). Söz konusu üç alt boyutta örgütlerde yöneticilerin çalışanlara karşı tavır ve davranışları ele alınmaktadır. Bu alt boyutlara aşağıda alt başlıklar halinde yer verilmektedir:

1.3.1. Dağıtımsal Adalet

Yönetim bilimi alanında yapılan araştırmalarda örgüt içerisinde adaletin ne şekilde ve ne ölçüde adil bir şekilde dağıtıldığı hususu, dağıtım sürecine odaklanılmasını beraberinde getirmiştir. Örgütlerde çalışanların emekleri karşılığında beklentilerinin adil bir şekilde dağıtılması, yöneticiler açısından dağıtımsal adaletin düzeyini belirlemektedir (İyigün, 2012:58). Adams (1965), tarafından ortaya koyulmuş olan “Eşitlik Teorisi”, Crosby (1976) ve Folger (1986) tarafından ortaya koyulmuş olan “Görelî Yoksunluk Teorileri”, örgütsel adalet çalışmalarının başlangıcını teşkil etmektedir. Bu çalışmalarda ayrıca dağıtımsal adalet kavramı da ilk defa yer bulmuştur. Dağıtımsal adalet kavramı, yöneticilerin çalışanlara karşı örgüt içinde ne derece adaletli davranışlar sergilemekte olduklarına ilişkin değerlendirme sürecini kapsamaktadır. Örgütlerde çalışanların maaşları, terfileri, primleri ya da ödülleri yöneticiler tarafından adaletli dağıtımının yapıp yapılmadığı sorusuna yönelik çözüm önerileri ortaya koyulmaktadır. Gerek Eşitlik Teorisi gerekse Görelî Yoksunluk Teorileri’nde çalışanların emekleri karşılığında yöneticiler tarafından kazanımlarının tevdi edilmesi dağıtımsal adalet boyutunun merkezini oluşturmaktadır (Crosby, 1976; Akt. İçerli, 2010:73; Folger, 1986; Irak, 2004:28).

Yöneticilerin çalışanlara karşı eşit mesafede adaletli bir tutum geliştirmeleri, çalışanların örgütsel adalet tutumları ile doğru orantılı seyir etmektedir. Bu bağlamda örgütsel adalet kurum içinde kişisel algılara dayalı

olarak ortaya çıkmakta ve yöneticilerin sübjektif konumlandırmasına göre belirlenmektedir. Çalışanların kurum içerisinde edinmiş oldukları yerler, örgüt içinde adalet algısının kişiden kişiye değişmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan incelendiğinde çalışanların birbirleri, yöneticiler ve kurum ile olan ilişkilerinde örgütsel adalet etkili bir rol oynamaktadır (İçerli, 2010:79).

Çalışanlar, emekleri karşılığında kurum içinde edinmiş oldukları kazanımları eksik verilmiş bir hak olarak algılayabilmektedirler. Edinmiş oldukları kazanımları benzer alanda faaliyet gösteren diğer örgüt çalışanları ile kıyaslayarak ölçebilmektedirler. Bu durum çalışanları yöneticilere karşı olumlu ya da olumsuz bağlamda düşünce değişimine yöneltmektedir. Dağıtımsal adalet ana düşünce boyutunda paylaştırılacak olan nesnenin hangi çalışanlar arasında ne şekilde ve ne miktarda paylaştırılacağı düşüncesinden hareketle çalışanların adil bir kazanım elde edip etmediklerinin ortaya koyulmasıdır (Karaeminoğulları, 2006:11; Özdevecioğlu, 2003:78). Kurum nezdinde yöneticiler tarafından alınan kararlar ve bunlara yönelik işleyişte liyakat güdülmesi, çalışanlar bakımından kuruma ve yöneticilere karşı bir sadakat duygusunun gelişmesini de sağlamaktadır. Örgütsel adaletin yapı içerisinde ne şekilde yerine getirildiği işlemsel adalet alt boyutu ile ele alınmaktadır.

1.3.2. İşlemsel Adalet

Örgütsel adalet ile ilgili yapılan çalışmalarda ilk olarak örgütsel adaletin alt boyutlarından dağıtımsal adalet incelenmiştir. Çalışmaların ilerlemesi ile birlikte yöneticilerin çalışanlara yönelik adalet algılarında salt dağıtımsal adaletin yeterli olmadığı görüşünden hareketle bir diğer örgütsel adalet alt boyutunu oluşturacak olan işlemsel adalet kavramı ortaya atılmıştır (Irak, 2004:30). Cropanzano ve Folger (1991), yapmış oldukları çalışmada işlemsel adaleti örgüt içinde kazanımların elde edilmesinde yer alan metot ve süreçleri kapsayan bir alt boyut olarak değerlendirmişlerdir. İşlemsel adalette çalışanların hedefledikleri kazanımların yöneticiler tarafından dağıtımı esnasında kullanmış oldukları yöntemlerin çalışanlar açısından ne derece adaletli algılandığı düşüncesi söz konusudur. Yani yöneticilerin çalışanlara hak ettiklerini düşündükleri kazanımları verirken izlenen yol işlemsel adaletin incelediği alanı oluşturmaktadır. Bu bakımdan ele alındığında çalışanlar örgütte edinmiş oldukları kazanımların yanı sıra örgüt içinde bunlara sahip olurken yöneticiler tarafından kullanılan yöntemlerin ne kadar adil olduğunu da değerlendirme imkânı bulmaktadırlar.

Karaeminoğulları'na (2006:16) göre, örgütsel adalet ile ilgili çalışmalarda her ne kadar merkezi öneme sahip olan husus dağıtımda adaletli olunması gibi gözükse de durumsallık da bazı süreçlerde adil bir dağıtım etkilemektedir. Yöneticilerin adalet algılarında belirleyici olarak çalışanların salt kazanım hedefleri ya da dağıtımın sonuçları etkili olmamakta; aynı zamanda çalışanların neye ne ölçüde sahip olacağını kararı da etkili olmaktadır. Çalışanların hedefledikleri kazanımlara ulaşma süreci bu bağlamda yöneticilerde adalet algısının birer pekiştirici olarak rol üstlenmektedir. İşlemsel adalet konusu bu noktada yöneticilerin çalışanlara kazanımlarında dağıtımın hangi yolla yapıldığını ortaya koymaktadır. Sonuç itibarı ile işlemsel adalet, dağıtım adaletinin bir tamamlayıcısı olarak yöneticilerin örgütsel adalet algılarının ikinci belirleyeni durumundadır.

İşlemsel adalet konusunda Leventhal (1980) tarafından yapılan çalışma da önem taşımaktadır. Leventhal, Adaleti Yargılama Modeli'ni ortaya atarak işlemsel adalet kavramının çeşitli yönleri üzerinde durmuştur. Söz konusu modelde örgüt içinde yöneticilerin işleyiş sürecinde çalışanlara karşı adil davranmaları gerektiği belirtilmektedir. Leventhal, örgüt düzeninin korunması için yöneticilerin çalışanlara eşit ödül dağıtımında bulunabileceklerini ifade etmektedir. Böyle bir yöntem aynı zamanda çalışanlarda yüksek performansı da beraberinde getirecektir. Leventhal'ın işlemsel adalete yönelik düşünceleri, örgütsel adalet olgusuna tam manası ile açıklık getirmede yararlı fakat eksik kalmaktadır (Leventhal, 1980:3-10).

1.3.3. Etkileşimsel Adalet

Dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet alt boyutlarından sonra örgütsel adaletin üçüncü alt boyutunu etkileşimsel adalet oluşturmaktadır. Bies ve Moag tarafından ortaya koyulmuş olan etkileşimsel adalet, örgüt içinde yöneticiler ile çalışanlar arasındaki iletişim sürecinde çalışanların yöneticilere karşı algı, davranış ve tutumlarının niteliğini belirtmek için kullanılmaktadır (Atalay, 2002:16). Etkileşimsel adalet boyutunda örgütsel adaletin sadece dağıtım ve süreç ile ilişkili olmadığını, aynı zamanda yöneticilerin çalışanlar ile iş ortamındaki kişisel ilişkilerinin de belirleyici bir unsur olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yöneticilerin çalışanlarla girmiş oldukları kişisel ilişkilerin pozitif ya da negatif yönlü olması, etkileşimsel adalet boyutunun düzeyine doğru orantılı bir etki yansıtmaktadır. Aynı zamanda yönetici-çalışan arasında kurulmuş olan örgütsel adalet olgusunun sınırları da etkileşimsel adalet vasıtası ile belirlenmektedir (Karaeminoğulları, 2006:19).

Örgütsel adaletin üç alt boyutu olarak ele alınan dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet boyutları, örgütlerde yöneticilerin çalışanlara yönelik uygulamakta oldukları örgütsel adalet algısının farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Genel çerçevede ifade etmek gerekirse dağıtımsal adalet boyutunda çalışanlar kazanımlarının kendilerine adil bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığına dayalı olarak örgütsel adalet algısı düzeyini belirlemekte; işlemsel adalet boyutunda yöneticilerin kazanımların çalışanlara dağıtımında seyretmekte oldukları sürece bağlı olarak, çalışanlar açısından adaletli bir yönetim süreci oluşturup oluşturmadıkları belirlenmekte; etkileşimsel adalet boyutunda ise çalışanların yöneticiler ile olan ilişkilerine dayalı olarak örgütsel adalet algılarının düzeyi ölçülmektedir (Çağ, 2011:43-44).

2. Literatür Taraması

Yöneticilerin örgütsel adalet algılarına yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında,

Tablo 1: Literatür taraması

Yazar-Yazarlar/Yılı	Çalışmanın Konusu	Çalışmanın Amacı	Örneklem	Çalışmanın Yöntemi	Sonuçlar
Lemons ve Jones (2001)	Procedural Justice İn Promotion Decisions: Using Perceptions Of Fairness To Build Employee Commitment	Bu çalışmanın amacı terfi kararlarında prosedür adaletinin örgütsel bağlılığı yordamadaki önemini incelemektir.	Hem iş hayatında olan hem de öğrenci olan 290 bireyden veri toplanmıştır.	Regresyon Analizi	Regresyon analizi sonuçları, terfi karar sisteminin algılanan adaletin örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.
Özer ve Urtekin (2007)	Örgütsel Adalet Algısı Boyutları ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma	Bu çalışmanın amacı, örgütsel adalet algılarını; dağıtım, işlemsel, kişilerarası ve bilgisel olmak üzere dört boyutta inceleyerek, adalet algılarının iş doyumunu ile ilişkilerini sorgulamaktır.	Araştırma, İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.'de çalışan 670 beyaz yakalı çalışan ile gerçekleştirilmiştir.	Korelasyon , Regresyon analizi	Araştırma sonuçlarına göre, örgütsel adalet algılarının dört boyutlu olduğu doğrulanmıştır. Dört adalet algısı boyutunun da iş doyumunu ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Kişilerarası

					adalet ve dağıtım adaletinin iş doyumu üzerinde etkileri olduğu saptanmıştır.
Polat ve Celep (2008)	Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları	Bu çalışmanın amacı ortaöğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin örgütsel adalet, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışları değişkenlerine ilişkin algı düzeylerini saptayarak; bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Araştırma evrenini Türkiye'deki 2006-2007 eğitim-öğretim yılında ortaöğretim kurumların da çalışan öğretmenler; çalışma örneklemini 721'i genel liselerde; 560'ı ise mesleki teknik liselerde çalışan 1281 ortaöğretim öğretmeni oluşturmaktadır.	Korelasyon Analizi	Araştırma sonucunda öğretmenlerin örgütsel adalet, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı algılarının yüksek düzeyde olduğu; örgütsel adalet, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının ve bütün alt boyutlarının birbiri ile olumlu ilişkide bulunduğu görülmüştür
Yeniçeri ve diğerleri (2009)	Örgütsel Adalet İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma	Bu çalışmada, çalışanların örgütsel adalet algılamaları ile duygusal tükenmişlikleri arasındaki ilişki araştırılmıştır	Araştırmanın örneklemi, Kayseri, Niğde ve Konya'da imalat sanayinde faaliyet gösteren üç işletme çalışanlarından oluşturmaktadır. Araştırmada yüz-yüze anket yöntemi kullanılmış olup ankete katılan çalışan sayısı 502'dir.	Korelasyon , Regresyon Analizi	Araştırma sonuçlarına göre çalışanların dağıtımsal ve etkileşimsel adalet algılamaları ile duygusal tükenmişlikleri arasında negatif ilişkinin olduğu ve işlemsel adalet ile duygusal tükenmişlik arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Paz, Gosendo, Dessen ve Mourao (2009)	Justiça organizacional e bem-estar pessoal nas organizaçoes	Araştırma, örgütlerde adalet algısının kişisel esenlik üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır.	Bir kuruluşun 200 çalışanına iki ölçek uygulanmıştır.	Regresyon Analizi	Dağıtım sal adalet algısının, refahın en güçlü yordayıcısı olduğu ortaya konmuştur.
Oral (2012)	Örgütsel Adalet Algısı ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Sağlık Örgütünde Bir Uygulama	Bu çalışmanın amacı, sağlık örgütü çalışanlarının örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisini incelemektir.	Araştırmanın evrenini Burdur Devlet Hastanesi çalışanları oluşturmaktadır. 1 yıldan uzun süredir çalışan 300 personele anket formu dağıtılmış, 221 tanesi veri toplanmıştır.	Korelasyon Analizi	Örgütsel adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışı ve boyutları arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik olarak yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre; bu kavramlar arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Örgütsel Adaletin alt boyutlarından etkileşimsel adalet örgütsel vatandaşlık davranışını açıklamada etkili iken, dağıtım sal adalet etkili olmadığı görülmüştür.
Abbasoğlu (2015)	İş Görenlerde Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonu Üzerindeki Etkisi, Bir Devlet Hastanesi Örneği	Bu çalışma, sağlık personelinin örgütsel adalet algılamalarının motivasyona etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.	Çalışma evrenini Sivas ilinde faaliyet gösteren bir kamu hastanesi sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Anket çalışması 620 çalışandan 600 sağlık çalışanı üzerinde uygulanmış ve %96,7 geri dönüş sağlanmıştır.	Korelasyon , Regresyon Analizi	Örgütsel adalet boyutları ile motivasyon arasındaki ilişki incelenmiş, her boyut için ilişki aynı yönde olup düşük düzeyli olduğu saptanmıştır

Tunçbiz (2015)	Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Karabük Üniversitesi Akademik Personel Üzerinde Bir Araştırma	Çalışma kapsamında, örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık kavramları ve bu kavramların birbirine olan etkisi araştırılmıştır.	Çalışmanın kapsamını, Karabük Üniversitesinde görev yapan akademik personel oluşturmaktadır. Çalışma çerçevesinde kullanılan veri 280 akademik personelden elde edilmiştir	Korelasyon , Regresyon Analizi	Çalışma sonucunda çalışanların elde ettikleri kazanımların, ödüllerin adil dağıtılıp dağıtılmadığını a ilişkin algılamalarını ifade eden dağıtım adaletinin çalışanların duygusal bağlılıkları üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Terzi ve diğerleri (2017)	An Analysis of Organizational Justice And Organizational Identification Relation Based On Teachers Perceptions	Bu çalışma, örgütsel adalet ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiyi öğretmen algılarına dayalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.	Çalışma evreni, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Balıkesir'in 14 ilçesinde ortaokul ve liselerde görev yapan 1.223 öğretmenden oluşmaktadır.	Regresyon Analizi	Araştırma sonuçlarına göre, ortaokul ve lise öğretmenlerinin örgütsel adalet ve özdeşleşmeye ilişkin olumlu görüşlere sahip olduğunu göstermiştir. Öğretmenlerin örgütsel adalet algıları kıdemlerine ve çalıştıkları kurumlara göre anlamlı farklılık göstermektedir . Örgütsel adaletin tüm alt boyutlarının örgütsel özdeşleşmenin anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulunmuştur.

Akman (2017)	Sağlık Kurumlarında Hemşirelerin Örgütsel Adalet Algıları ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonuna Etkisi; Özel Hastaneler Alan Araştırması	Araştırma sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarının iş motivasyonuna etkisini incelemek için yapılmıştır.	Örnekleme dahil edilen hastaneler Sağlık Bakanlığı'na belirlenmiş olan özel hastane sınıflaması (A, B ve C olmak üzere) baz alınarak seçilmiştir. Araştırma her sınıftan 150'şer hemşire olmak üzere 450 hemşire ile gerçekleştirilmiştir.	Korelasyon , Regresyon Analizi	Araştırma kapsamında örgütsel adalet ile iş motivasyonu arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmada örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet boyutu en yüksek değeri alırken, dağıtımsal adalet boyutu en düşük boyutu en düşük değeri aldığı görülmüştür.
Arı ve diğerleri (2017)	Örgütsel Adalet Algısı İle Örgütsel Bağlılık Davranışının İlişkisi: Bir Sağlık Kuruluşunda Araştırma	Bu çalışma sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algısı ile örgütsel bağlılık davranışı ilişkisini ve bunu etkileyen demografik faktörleri belirlemek amacıyla yapılmıştır.	Anket, tüm sağlık çalışanlarına dağıtılmış, toplam 433 sağlık çalışanı anketi cevaplamıştır.	Korelasyon Analizi	Hemşirelik yönetmeliğini lisans ve lisansüstü eğitim alanlar daha adaletli bulurken, hekim gurubunun hemşire gurubuna göre daha adaletli bulunduğu saptanmıştır
Çelik (2018)	Destek ve Bürokratik Kültür İle Örgütsel Adalet İlişkisi/Balıkesir İli Ortaokullar Örneği	Bu araştırmanın temel amacı, destek ve bürokratik kültür ile örgütsel adalet arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma ilişkisel tarama modelindedir.	Araştırma evrenini 2016–2017 eğitim öğretim yılında Balıkesir'in tüm ilçelerinde bulunan ortaokullarda görev yapan 4243 öğretmen oluşturmaktadır. Analizlerde öğretmenlerden geri alınan 1401 veri toplama aracı kullanılmıştır.	Korelasyon , Regresyon Analizi	Araştırma sonuçlarına göre; destek ve bürokratik kültür ile örgütsel adalet arasında yüksek düzeyde negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Bunun yanında okuldaki bürokratik kültürün öğretmenlerin örgütsel adalet algısını olumsuz yönde

					etkilediği görülmüştür.
Selbi (2019)	Okul Müdürlerinin Kullandıkları Liderlik Stilleri ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Yabancılaşmaların ı Yordama Derecesi	Bu araştırmanın amacı, okul öncesi ve ilköğretim kurumlarında görev yapan okul müdürlerinin kullandıkları liderlik stilleri ve göstermiş oldukları örgütsel adalet davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve örgütsel yabancılaşmaların ı yordama derecesini ortaya koymaktır.	Araştırma evrenini; Mersin ilindeki kamu okul öncesi, ilkokulu ve ortaokullarında 2018-2019 eğitim öğretim yılında görev yapan 13.134 öğretmen oluşturmaktadır. Evrenden oransız eleman örnekleme yoluyla 661 öğretmenin görüşleri toplanmıştır.	Korelasyon , Regresyon Analizi	Araştırmada, öğretmenlerin okul müdürlerinin örgütsel adalet davranışlarına yönelik ağırlıklı olarak etkileşimsel adalet boyutunda algılarının yüksek çıktığı, dağıtımsal ve işlemsel adalet boyutlarında ise söz konusu algı düzeyinin daha düşük olduğu ortaya konmuştur.

Selbi (2019) tarafından yapılan “Okul Müdürlerinin Kullandıkları Liderlik Stilleri Ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Yabancılaşmalarını Yordama Derecesi” başlıklı çalışmada öğretmenlerin okul müdürlerinin örgütsel adalet davranışlarına yönelik ağırlıklı olarak etkileşimsel adalet boyutunda algılarının yüksek çıktığı, dağıtımsal ve işlemsel adalet boyutlarında ise söz konusu algı düzeyinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışmaya Çelik (2018) tarafından yapılan “Destek Ve Bürokratik Kültür İle Örgütsel Adalet İlişkisi/Balıkesir İli Ortaokullar Örneği” başlıklı çalışmada, Terzi ve diğerleri (2017) tarafından yapılan “An Analysis of Organizational Justice And Organizational Identification Relation Based On Teachers Perceptions” başlıklı çalışmada, Yeniçeri ve diğerleri (2009)’nin yapmış olduğu “Örgütsel Adalet İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışma ile Polat ve Celep’in (2008) yapmış olduğu “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Alguları” çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Abbasoğlu (2015)'nin devlet hastanelerinde görev yapan sağlık personellerine yönelik hazırlamış olduğu “*İş Görenlerde Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonu Üzerindeki Etkisi, Bir Devlet Hastanesi Örneği*” başlıklı çalışmada dağıtımsal adalet boyutunda çalışanlar çalışma programlarının adil uygulandığını düşünürken, ücretlerin adil dağıtılmadığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Akman (2017) tarafından yapılan “*Sağlık Kurumlarında Hemşirelerin Örgütsel Adalet Algıları Ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonuna Etkisi; Özel Hastaneler Alan Araştırması*” başlıklı çalışmada örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet boyutu en yüksek değeri alırken, dağıtımsal adalet boyutu en düşük boyutu en düşük değeri almıştır. Akman (2017)'in çalışmasına benzer şekilde Tunçbiz (2015) tarafından yapılan “*Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Karabük Üniversitesi Akademik Personel Üzerinde Bir Araştırma*” başlıklı çalışmada ve Oral (2012) tarafından yapılan “*Örgütsel Adalet Algısı ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Sağlık Örgütünde Bir Uygulama*” başlıklı çalışmada etkileşimsel adalet boyutu en yüksek değeri almıştır. Yöneticiler çalışanlar ile iyi iletişim kurabilmekte ve çalışanlara karşı saygı göstermektedirler. Buna karşın dağıtımsal adalet boyutunda çalışanlar yöneticilerin adalet anlayışlarında yapmacık bir tutum sergilediklerini düşünmektedirler. Robbins (1998) tarafından yapılan “*Örgütsel Davranış*” başlıklı çalışmada örgütlerde çalışma ve ödeme sisteminde adil bir yönetimin ortaya koyulmasının çalışanların iş verimliliğini ve iş doyumunu arttırdığı tespit edilmiştir. Paz, Gosendo, Dessen ve Mourao (2009) tarafından yapılan “*Organizational Justice And Personal Well-Being In Organizations*” başlıklı çalışmada yöneticilerin çalışanlara karşı göstermiş oldukları dağıtımsal adaletin çalışanların performanslarına daha olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışanlar adaletli bir örgüt yapısının daha etkili bir çalışma ortamı sağladığı düşüncesi hakimdir. Judge ve Colquitt (2004) tarafından yapılan “*Organizational Justice And Stress: The Mediating Role Of Work-Family Conflict*” başlıklı çalışmada yöneticilerin çalışanlara yönelik taraflı davranışların çalışanlar nezdinde düşük bir adalet algısını oluşturduğu ve çalışanların iş tutumlarının yanı sıra davranışlarına olumsuz etki ettiği, hatta sağlık durumlarında bozulmalar meydana getirdiği gözlemlenmiştir.

Lemons ve Jones (2001) tarafından yapılan “*Procedural Justice In Promotion Decisions: Using Perceptions Of Fairness To Build Employee Commitment*” başlıklı çalışmada örgütsel adalet alt boyutlarından işlemsel adalet boyutunun çalışanlarda kıdem artışı ile doğru orantılı olarak arttığını ve

kuruma bağlılığı güçlendirdiği gözlemlenmiştir. Bu sonuç, çalışanların kurum içinde kararlara katılım pozisyonu açısından da etkili olmaktadır. Özer ve Urtekin (2007) tarafından yapılan “*Örgütsel Adalet Algısı Boyutları Ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı çalışmada da kurumda çalışma süresinin örgütsel adaleti etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Arı ve diğerleri (2017) tarafından yapılan “*Örgütsel Adalet Algısı İle Örgütsel Bağlılık Davranışının İlişkisi: Bir Sağlık Kuruluşunda Araştırma*” başlıklı çalışmada hastanede çalışma süresinin artması ile örgütsel adalet algısı arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmuştur. Her iki çalışmada da kurumda görev alma süreleri fazla olan çalışanların yöneticilerle daha iyi iletişim kurmaları, kurum kültürüne adapte olmaları, kurumu ve işleyişi daha iyi tanımaları gibi etkileyici nedenlerden dolayı örgütsel adalet algılarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

3. Yöneticilerde Örgütsel Adalet Algısı

Toplumda birlikteliğin gerçekleştirilmesi, refahın artırılması, haksızlıkların azaltılması ve düzenin sağlanması için hukukun gerektirdiği adalet gibi; kurumların da üyelerinin refahı ve kurumsal düzenin devamı için örgütsel adalet gereklidir. Toplumda adaleti sağlaması gerekenler kamu yöneticileri olduğu gibi örgütsel adaleti sağlayacak olanlar da kurum yöneticileridir. Yöneticilere adaleti sağlayabilmek için belli görevler düşmektedir. Yöneticilerin temel görevlerinden biri, çalışanların yöneticiye ve örgüte yönelik yaklaşımlarının pozitif bir biçimde şekillenmesini sağlamaktır. Bu minvalde çalışanlar, kendilerini ilgilendiren konularda alınan kararlara etkide bulunabildiklerini ve yöneticiye ulaşma konusunda eşit fırsatlara sahip olduklarını algılasa, örgüt içi adalet algıları da güçlenebilecektir. Bu koşul sağlandığında hataların engellenmesi ve yanlışlıkların önlenmesi yöneticilerdeki adalet algısını doğru şekilde meydana getirecektir. Çalışanların kendilerine süreçler üzerinde kontrol olanağı veren işlemlerden, kontrol olanağı vermeyen işlemlere göre daha fazla tatmin olduğu ve süreç kontrolü sağlayan işlemlerden sonra ortaya çıkan kararları daha adil algıladığı ortaya konmaktadır (Greenberg, 1987:14). Çünkü kişilerin kendilerini hakkındaki kararlara katılabilmesi “kendi kaderini tayin hakkı” ilkesi gereği özgürlüğün bir yansımasıdır. Kendini özgür hisseden çalışanların duygu durumları pozitif olacaktır. Aynı zamanda alınan kararların demokratik bir biçimde alınması çalışanın kararı adil olarak algılamasına olanak sağlayacaktır. Örgütsel adaletin alt boyutlarından biri olan etkileşimsel adalete göre de alınan kararlara çalışanların katılımı birlik duygusunu artıracaktır.

Çalışanların kararlara katılma imkânı bulunmayan hallerde ise alınan kararların gerekçelerinin paylaşılması beklenmektedir. Yönetim tarafından alınan kararların gerekçesi hakkında gerekli bilgi ve açıklama sağlanarak etkileşim adaleti geliştirilebilir (Bies & Moag, 1986). Örgütsel adaletin alt boyutlarından bir diğeri olan etkileşimsel(süreç) adalet(i) de yönetimin adil bir karar verme çabasına yani herkese hakkını teslim etme gayretine odaklanır. İnsan kaynaklarının planlamasında eşit görev dağılımı, eşit iş yükü, disiplin cezalarının hakkaniyetli olması, ödül ve terfi kararlarının güvenilirliği gibi konular çalışanların adalet algısında önemli yer tutmaktadır. Örgüt yöneticilerinin kurum içi kurallara riayet etmesi ve çalışanların çabalarını göz önünde bulundurması, çalışanları daha fazla motive edecek ve alınan kararlara karşı olumlu bir tutum sergileme olasılığını yükseltecektir.

Eşitlik Teorisi, bireyin iş başarısı ve tatmin olma derecesinin çalıştığı ortamla ilgili olarak algıladığı eşitliğe/eşitsizliğe bağlı olduğunu öne sürmektedir. Bireylerin günlük hayatlarında adalet algılarını en çok değerlendirdikleri ortam, çalıştıkları örgütler olmakta ve örgütlerinde personel seçimi ile başlayan süreçte performans değerlendirme, ücretlendirme, ödüllendirme, yetkilendirme, görevlendirme, eğitim programları, iş araç-gereçlerinin tahsisi, terfi ve yükselme, iş feshi gibi çeşitli karar, düzenleme ve uygulamalardan etkilenmektedir. Çalışanlar, aldıkları ücretin ne kadar adil olduğunu, yöneticilerin kendilerine adil davranıp davranmadığını ya da verilen ödüllerin adaletli bir şekilde dağıtılıp, dağıtılmadığı konusundaki algıları sebebiyle çevrelerine karşı bazı davranış kalıpları geliştirmektedir. (İçerli, 2010:68). Örgütlerde adaleti, adil ücret ve teşvikler, terfi için eşit fırsatlar ve performans değerlendirme prosedürleri gibi mali ve mali olmayan ödüllerle ilgili olabilir. Bu nedenle, "örgütsel adalet" terimi, çalışanların yönetimin kararlarının ve eylemlerinin ne ölçüde adil olduğuna ilişkin bir algılama biçimidir. Bu algı genellikle çalışanların yönetime karşı tutumunu etkileme payına sahiptir. Örgüt liderlerinin bazı disiplin durumlarında yapmış oldukları yargılamalar, verdikleri kararlar ve cezalardaki sahip oldukları adalet algısı bu durumların ikinci kişilerini doğrudan ve üçüncü kişilerini de dolaylı olarak etkilemekte ve bazı örgüt üyeleri tarafından örnek alınmaktadır. Yönetim tarafından alınan kararların adil veya haksız olarak algılanması, çalışanların sonraki davranışları (ör. istifa etme niyeti, iş tatmini), kendilerine verilen görevleri yerine getirme başarısı üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Çalışanların adalet algısı, işe bağlılıkta azalma, devamsızlık ve görevleri yerine getirmeme gibi davranışlara sebep olabilmektedir. Yöneticiler, tüm

çalışanlara eşit yaklaşarak ödülleri adilane bir şekilde etik, liyakat ve hakkaniyete uygun olarak dağıtabilmeli, nepotizm ve türevlerinin kararlarını etkilemesini önleyecek iradeye sahip olmalıdır. Etik liderlik ile örgütsel adalet yakından ilişkili olduğundan yöneticiler üzerindeki algıda etiğin katkısı yadsınamaz. Bu nedenle yöneticileri etkileme olasılığı bulunan sinizmin tehlikelerinden korunmak için yöneticilerin etik değerlerden ayrılmaması yöneticilerin örgütsel adalet algısındaki önemli mihenk taşlarından birisidir.

Örgütsel adalet, yalnızca örgütsel performansı etkilemez, aynı zamanda büyük ölçüde bir çalışanın ekonomik refahını da belirler. Böylelikle bir çalışanın oturduğu semti, evini, sahip olduğu arabasını bile etkileyecektir. Bu durumda çalışanların kendilerini diğer çalışanlarla kıyaslaması kaçınılmazdır. Bir çalışan, kendisinin elde ettiği çıktıları (ör. Prestij, kişisel gelişim, memnuniyet, sağlık ve sosyal güvenlik) diğer çalışanların elde ettikleriyle karşılaştırarak adaleti ölçer. Çalışanlar; emek, zaman, işe yatkınlık gibi özellik ve katkılarının verilen ödüllerle eşleşip eşleşmediğini karşılaştırabilir. Bu da örgüt kültüründeki davranışların motivasyon üzerindeki önemli etkenlerinden birisidir. Çalışanlar, örgütteki otoriteler tarafından değer görmek isterler. Ayrıca bütün çalışanlar adil muameleye tabi tutulmak ister. Sadece yönetim ekibi tarafından değil, aynı zamanda meslektaşları, iş arkadaşları ve astları tarafından saygı görmek her insanın hakkıdır. Bazı durumlarda akran zorbalığı gibi yetişkin zorbalığı da çalışanlar arasında gözlemlenebilir. Bazı hallerde ise emre itaatsizlik gibi tersine adaletsizlik durumlarında amir ve yöneticilerin itibar zedelenmesine sebep olunabilmektedir. Yani sadece astlar değil üstler de nadiren kötü muamele riski altındadırlar.

Çalışanlar kendilerine haksız davranıldığı algısına kapılırsa yönetime olan güvenleri azalacaktır; alınan kararlardan şüphe duyacak, dedikodu yapacak, uzaklaşacaklardır. Görev almaktan çekinecek, kurumun misyon ve vizyonuna katkı sağlamayacaktır. Bütün bunlar çalışan bağlılığının azalmasına yol açacak ve şikâyetler yaygınlaşacak bu da nihayetinde işverenler ve çalışanlar arasında düşmanca bir ilişkiye yol açacaktır. Kısacası adalet olmadan çalışanlar, çabaları örgüt tarafından takdir edilmediği için haksızlığa uğradığını düşüneceklerdir. Çalışanlar, yalnızca sıkı çalışmalarının makul ödüllerle telafi edildiğine inanırlarsa çok çalışacaklardır. Daha da önemlisi, elverişli bir çalışma ortamı yaratan işveren ve çalışanlar arasında olumlu bir karşılıklı ilişkiyi teşvik edecek ve böylece kuruluşun en iyi çalışanları elinde tutmasını sağlayacaktır. Olumlu örgütsel adalet algısına

sahip çalışanlar, örgütlerde daha başarılı, verimli ve mutlu olmakta, yüksek ve kaliteli performans göstermekte ve örgüt ile yöneticiye güven beslemektedir. Olumsuz örgütsel adalet algısına sahip çalışanlar ise düşük performans sergilemekte, devamsızlık yapmakta ve örgütlerine yabancılaşmaktadır. Bu nedenle örgütsel adalet ve boyutları; hem çalışanların iş doyumu ve motivasyonu, hem de örgütlerin başarısı için önem arz etmektedir.

SONUÇ

Kurumların organizasyonları ve faaliyetleri sırasında kamu otoritesi tarafından koyulmuş olan kanunlar kadar, kurumların kendi sistematiikleri sırasında zaman içerisinde geliştirdikleri kurumsal işleyişi sağlayan belli başlı kurallar da önem taşımaktadır. Örgütlerde yöneticiler tarafından alınan ve çalışanlara yönelik uygulanan kurallar, kurum kültürünün bir parçasını teşkil etmektedir. Yöneticilerin çalışanlara yönelik karar, tutum ve davranışlarında adaletli bir çerçeve çizmeleri, çalışanların yöneticilere karşı örgütsel güveni arttırdığı gibi örgüte karşı da örgütsel bağlılığı arttırıcı bir faktördür. Örgütlerde belirlenmiş olan kurallar çalışanlara eşit olarak uygulandığı takdirde uyumlu bir çalışma süreci yakalanmaktadır. Kurumların toplumların küçük bir modeli olduğu düşünüldüğünde toplumlarda olduğu gibi kurumlarda da yöneticilerin çalışanlara karşı adaletli bir yönetim anlayışı geliştirmeleri beklenmektedir. Örgütsel adaletin alt boyutlarını oluşturan dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet boyutlarında yöneticilerin çalışanlara karşı ne ölçüde adil olabildikleri ölçülmektedir. Çalışanların hak ettiklerini düşündükleri kazanımların (maaş, ikramiye, prim gibi) yöneticiler tarafından liyakate dayalı olarak dağıtılması, dağıtımsal adalet algısını; kazanımların dağıtılırken izlenen metodun çalışanlarca tasvip edilmesi, işlemsel adalet algısını ve yöneticilerin bu süreçte çalışanlarla olan ilişkilerinde taraf tutmadan, samimi ve çalışanların hak ettikleri düzeyde iletişim kurmaları etkileşimsel adalet algısının düzeyini belirlemektedir.

Örgütsel adaletin üç alt boyutunda da çalışanlar ile yöneticiler arasındaki ilişkilerin gelişimini olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Örgütsel adalet hakkında çalışanlar yöneticilerin adil bir yönetim sergilediklerini düşündüklerinde yapı içerisinde yüksek verimlilik ve örgüte bağlılıkta artış söz konusu olmaktadır. Yöneticilerin çalışanlar açısından adaletli bir şekilde algılanmaları beraberinde örgütsel güveni ve örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilemekte; buna karşın çalışanların örgütten kopmalarını asgari düzeye inmektedir. Örgütsel adalet algısı üzerine daha önce yapılan çalışmaların geneli, söz konusu bu çalışmada ulaşılan bilgilere benzer çıktıları işaret etmektedir. Örgütlerde yöneticilerin çalışanlar karşısında adaletli bir anlayış geliştirmeleri gerek çalışanlar gerekse örgüt nezdinde verimliliği, performans artışını ve başarıyı olumlu yönde etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, Ş. (2015). *İş Görenlerde Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonu Üzerindeki Etkisi, Bir Devlet Hastanesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Adams, J. (1965). Inequity in Social Exchange, *Advances in Experimental Social Psychology* in, (Ed. L. Bergowitz), Academic Press, New York, 269-299.
- Akman, F. (2017). *Sağlık Kurumlarında Hemşirelerin Örgütsel Adalet Algıları Ve Örgütsel Adaletin İş Motivasyonuna Etkisi, Özel Hastaneler Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atalay, İ. (2002). *Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Adalet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Bies ve J. F Moag, “Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness”, *Research on Negotiations in Organizations*, Ed. R. J. Lewicki, B. H. Sheppard ve M. H. Bazerman, Greenwich, CT: JAI Press/Jason, 1, 1986, s. 43-55, Aktaran: Colquitt, Greenberg ve Zapata-Phelan, a.g.e., s. 29- 30.
- Cohen, C.Y. ve Spector, P.E. (2001). The Role Of Justice İn Organizations: a Meta Analysis, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
- Cropanzano, R. ve Folger, R. (1991). Procedural Justice And Worker Motivation, *Motivation and Work Behavior* in, (Ed. S. Richard and P. Lyman), McGraw–Hill Press, New York, 131–143.
- Çağ, A. (2011). *Algılanan Örgütsel Adaletin, Örgütsel Sinizme Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Çakır, Ö. (2006). *Ücret Adaletinin İş Davranışları Üzerindeki Etkileri*, Kamu İşletmeleri İşverenler Sendikası, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Çolak, M. ve Erdost, H.E. (2004). Organizational Justice: A Review of The Literature And Some Suggestions For Future Research, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 51- 84.
- Greenberg, Jerald; (1987), “A Taxonomy of Organizational Justice Theories”, *Academy of Management Review*, Vol.12, No.1, ss. 9-22

- Irak, D.U. (2004). Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar Ve Bugünkü Durumu, *Türk Psikoloji Yazıları*, 7(13), 25-43.
- İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım, *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- İyigün, N.Ö. (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 49-64.
- Judge, T.A. and Colquitt, J.A. (2004). Organizational Justice And Stress: The Mediating Role Of Work-Family Conflict, *Journal of Applied Psychology*, 89(3), 395-404.
- Karaeminoğulları, A. (2006). *Öğretim Elemanlarının Örgütsel Adalet Alguları İle Sergiledikleri Üretkenliğe Aykırı Davranışlar Arasındaki İlişki Ve Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lemons, M.A. and Jones, C.A. (2001). Procedural Justice İn Promotion Decisions: Using Perceptions Of Fairness To Build Employee Commitment, *Journal of Managerial Psychology*, 16(4), 268-281.
- Leventhal, G.S. (1980). Whatshould Be Done Withe Quity Theory?. New Appro Achestothe Study Of Fairness İn Social Relation Ships. *Socialexchange: Advances in theoryand research* in, (Ed. K. Gergen, M. Greenbergand R. Willıs). Plenum Press, New York and London, 27-55.
- Oral N. (2012). *Örgütsel Adalet Algısı ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Sağlık Örgütünde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Adaletin Bireyler Arası Saldırgan Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 77-96.
- Özer, P.S. ve Urtekin, G.E. (2007). Örgütsel Adalet Algısı Boyutları Ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 107-125.
- Paz, M.G.T., Gosendo, E.E.M., Dessen, M.C. and Mourao, R.G.V. (2009). Organizational Justice And Personal Well-Being İn Organizations, *Estudos*, 36(1-2), 95-115.
- Robbins, S. (1998). *Organizational Behaviour*, 8ht Ed., Prentice Hall International Inc., New Jersey.

- Tan, Ö. ve Çetin, C. (2011). Performans değerlendirme sistemine ilişkin örgütsel adalet algısının sistemden duyulan memnuniyet üzerindeki etkisinin belirlemeye yönelik bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 9(35), 1-13.
- TDK. (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tunçbiz B. (2015). *Örgütsel Adaletin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Karabük Üniversitesi Akademik Personel Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Zengin, Y. ve Kaygın E. (2016). Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Yabancılaşma Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 391-415.

BÖLÜM 11

GAZETECİLİKTE YAPAY ZEKÂ SORUNSALI

Öğr. Gör. Dr., İkrâm ALPSOY¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034750>

¹ Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, ialpsoy@agri.edu.tr, ORCID:0000-0001-6798-5180.

GİRİŞ

Yeni medya, kavram olarak bilgisayar ve internet zeminli sayısal teknolojilerden oluşan yeni iletişim ve medya alanını ifade etmektedir. Bilgisayar, internet, akıllı cep telefonu vb. teknolojik gelişmelerle birlikte insanların yaşamında vazgeçilmez hale gelen yeni medya, kendine mahsus medya anlayışını da beraberinde getirmiştir. Yenilikçi ve birleştirici bir yapısı olan yeni medya, bilginin aktarımında bireyselleşmeyi önelemekte, aktif ve özgür bir iletişimi kullanıcılara sunmaktadır.

İnternet kullanımında son yıllarda yaşanan artışla birlikte haberlerin akışında yaşanan devamlılığa ve hızlı erişime imkân sağlayan internet haberciliğinde zaman içerisinde meydana gelen dijital dönüşüme bağlı olarak gazetecilik alanında, haberin üretim ve hedef kitle tarafından algılanışında yenilikler ortaya çıkmıştır. Okuyucu ile geleneksel kitle aygıtları arasında direkt olmayan aktarım biçimini ortadan kaldıran dijital dönüşüm, haberin iletimini kolay hale getirmiştir. Bu da hedef kitleye, içeriği kontrolden geçirme ve haberleşmeden faydalanarak etkileşimde bulunma imkânı sağlamıştır.

Dijitalleşmeyle birlikte, makinelerin insanlar tarafından gerçekleştirildiğinde “akıllıca” şeklinde isimlendirilen davranışları yapması hali olan yapay zekanın kullanım alanı artmıştır. Bilim dünyasının yarım yüzyıldır üzerinde çalıştığı ve birçok alanda kullanılan yapay zekâ ile gazetecilik mesleğinde olaylara dair bilgilerin uzun olmayan bir zaman diliminde habere dönüştürülerek hedef kitlenin kullanımına ucuz bir bedelle sunulması mümkün hale gelmektedir. Haberin başlangıcından itibaren tüm evreleri otomasyonla tasarlanmakta ve saniyeler içinde okuyucuya ulaştırılabilmektedir.

Kalıcı ve başarılı olmak isteyen medya kuruluşlarının geçiş yapmak durumunda kaldığı, insan müdahalesini belirli ölçüde ortadan kaldıran yazılımlarla basma kalıp sözcük ve istatistiksel enformasyon anlayışını haberciliğe getiren yapay zekânın medya sektörüne kazandırdığı faydaların yanı sıra gerçekçi olmayan haberlerin üretilmesi, yayılması vb. olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Günümüzde, medya alanındaki etkisi her geçen gün artan, bireylerin olayları değerlendirme biçimini ve yaşamlarını etkileyebilen yapay zekâ algoritmaları tarafından yapılan yanıltıcı ve yanlış bilgilerin yer aldığı sahte haberler kamu ve medya gündemini belirleyebilmektedir.

Bu araştırmada, yapay zekâ tarafından yazılan haberlerin ele alındığı medya organları ve internet haber portallarındaki haberler analiz edilmeye çalışılmıştır. Yeni medya kavramı ele alınarak, yapa zekâ ve medya ilişkisi açıklanmaya çalışılmış, son bölümde yapay zekâ algoritmaları tarafından kaleme alınan haberlerin konu edildiği haber metinleri içerik analiz yöntemi kullanılarak irdelenmiştir.

1. YENİ MEDYA

Marshall McLuhan'ın 1953'te yayımlanan makalesi "The Latter Innis"de ilk kez kullandığı Yeni Medya kavramı (McLuhan, 1953) yerine ilerleyen dönemde sosyal medya, çevrimiçi (online), interaktif, çevrimdışı (offline) vb. farklı kavramlar da kullanılmıştır (Fırlar, 2010: 48).

İnternet, bilgisayar, oyun konsolları, cep telefonları, dijital televizyon, avuç içi veri bankası kayıtlayıcıları, çevrimiçi-çevrimdışı oyunlar, bireysel görüntü kaydedici, Web 2.0, 2G, 3G, 4G vb. teknolojik gelişmelerden oluşan yeni medya; hedef kitleyi kişisel bakımdan da ihtiva eden, kişilerin yayınlanan verinin içeriğine herhangi bir zamanda etkileşime girerek ulaşabildiği bir sistem şeklinde betimlenmektedir (Geray, 2003; Törenli 2005; Binark, 2007; Törenli, 2011; Alankuş, 2003; Manovich, 2001).

Matbaanın 1436'da Gutenberg tarafından icat edilmesiyle başlayan, 1600'lü yıllarda periyodik niteliğine sahip ilk gerçek gazetelerin yayımlanmasıyla devam eden kitle iletişim süreci zaman içerisinde dönüşüm yaşamış, 1970'lerde iletişim boyutuyla ele alınan ve yazı, ses, resim veya videonun bilgisayar zemininde dijitalleştirilmiş şekli ile sınırlı olmayıp interaktif bir medya ya da bilginin bağımsız olarak aktarım şeklini kapsayan yeni medya söylemi internetin kullanılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır (Okumuş, 2014; Chun ve Keenan, 2006; Alan, 2019; M.E.B., 2011; Sarıgül, 2023; Bingöl, 2023).

Sonraki süreçte yeni medyada yaşanan değişim döngüsünün geleneksel kitle iletişim medyasını da etkisi altına aldığı ve dijital olarak tekrardan oluşturduğu gözlenmektedir. Teknoloji alanındaki gelişme ve yeniliklerin yansımaları toplum yaşamında kendini göstermiş, böylelikle toplumların tekrardan yönlendirilmesi mümkünleşmiştir. 2000'li yıllar bu yönü itibariyle yeni medya dönemi şeklinde ifade edilmiştir. Bunda globalleşme etkisinin yanı sıra uluslararası boyutta güçlü şirketlerin de payı büyüktür (Aslan, 2013; Demir vd., 2023).

Zaman içerisinde kavramsal olarak yaygınlığı artan yeni medya, kitle iletişim araçlarının aksine uzlaşmacılıktan ziyade yenilikçi, ortam fazlalığı yerine birleştirici bir yapıya sahip olmaktadır. Kitle iletişim araçlarının tek taraflı bilgi aktarımının aksine yeni medya bireyselleşmeyi sağlamış aktarım merkezli, sabit olmayan ve özgür iletişim imkânı sağlamaktadır (Chun ve Keenan, 2006: 1).

Levingstone ve Lievrouw'a (2007) göre yeni medya, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yanı sıra toplumsal ilerlemeyi ve iletişime dair davranışların dönüşümünü sağlayan, bu sayede oluşan iletişimsel uygulamalarla şekillenen bütün sosyal ayarlamaları içermektedir (s. 23). Bu bağlamda, yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran ve böylelikle "yeni" yapan da zaman ve mekândan bağımsız olması ve etkileşimliliği en üst noktaya taşımasıdır (Lievrouw, 2011: 15).

2. YAPAY ZEKÂ VE MEDYA İLİŞKİSİ

Yapay zekaya dair ilk fikri 1948'de yayınladığı makalesi 'Akıllı Makineler'de (Intelligent Machinery) ortaya koyan Alan Turing'e göre konuşma, duyma, görme vb. insanoğluna özgü unsurların taklidini yapabilecek makineler zaman içerisinde üretilebilecektir (Copeland, 2004: 2). Bunun yanı sıra herhangi bir yerden elde ettiği verileri farklı bir noktaya iletme ve saklama özelliğine sahip elektrik devrelerinde kullanılan sistemin, ana niteliklerini taşıdığı insan sinir sisteminin taklidini yapması sonucu uzaktan kontrol edilebilen robotların dahi üretilebileceğini söylemektedir (Turing, 2004: 420).

Öğrenebilen mekanizmalar üzerine bilgisayar biliminin yoğunlaştığı bir alan olan (Frank, Roehrig ve Pring, 2019: 66), esas itibariyle insan aklının yansımalarına dayanan ve bu yönüyle suni birey olarak tanımlanabilen yapay zekâ kavramı, teknoloji ve bilimin insanlara özgü niteliklerle kullanılmasına imkan sağlamakta, başka bir ifade ile yapay zeka ile basbayağı yapay bireyler oluşturulmaktadır (Aydın ve Değirmenci, 2018; Haton ve Haton, 1991; Kurzweil, 1985).

Bireylerin düşünme biçimini anlamlandırmak, böylelikle aynı kavrayışı oluşturacak programlanmış bir bilgisayarın düşünme teşebbüsü olarak da tanımlanan (Taşkın ve Adalı, 2004: 138) yapay zeka, makinelerin algılama, öğrenme, nesnelere canlandırabilme, önceki verilerden yararlanarak tasarılma yapabilme ve uslamlama kabiliyeti ile donanmasını hedef edinen bir bilim dalıdır (Öztuna, 2017: 76).

Yapay zekânın bireyler tarafından oluşturulan şeylerle alakalı zekice hareketlerle alakası bulunduğunu belirten Nilsson'a (1999) göre ise "Buradaki akıllı davranışlar sırasıyla, algı, muhakeme, öğrenme, iletişim kurma ve karmaşık ortamlarda hareket etmeyi içermektedir. Bunları yaparken en önemli hedefleri arasında tıpkı bir insan gibi davranan hatta belki de çok daha iyisini yapabilen makinelerin geliştirilmesi bulunmaktadır. Öte yandan yapay zekâ makinelerde, insanlarda veya diğer hayvanlarda meydana gelen tüm davranışları anlamlandırmayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla yapay zekâ, hem mühendislik hem de bilimsel hedeflere sahiptir" (s. 1).

İnsanoğlunun yaşamında önemli bir kilometre taşı olan yapay zekanın en bariz kazanımı, tüketicilerin istedikleri medya içeriğini bulmalarının kolaylaşması olmaktadır. Bu "arama" sorunu, yalnızca kesin olarak tanımlanmış arama teknolojilerini değil, aynı zamanda tavsiyeleri, incelemeleri ve tüketicilerin içerikte gezinmesine yardımcı olan bir dizi başka teknolojiyi de kapsamaktadır (Gentzkow, 2018).

Yapay zekâ kullanımının birçok alanda olduğu gibi gazetecilik mesleğinde de kullanımı bu alanda değişim ve dönüşümü sağlamış, gazetecilikte haberlerin üretilmesinde yapay zekâ işlemleyicilerinden faal bir biçimde yararlanılmaya başlanmıştır. Böylelikle yapay zekâ gazeteciliğiyle otomatik-algoritmik haber çeşitleri türemiştir (Cleerwall, 2014: 520).

Gazetecilikte yapay zekanın haberin üretme süreci, işlemleyicilerin programlamasını yapan mühendis ile birlikte gazeteci ve dilbilimcilerin katkı sağladığı betimlenmiş bazı iş birliği kurallarını kapsayabilmekte (Graefe 2016: 18-19), böylelikle metin örnekleri ile otomatik içeriklerin düzenlenmesi hususunda ortak hareket edilebilmektedir.

Yapay zekâ gazeteciliği/algoritmik-otomatik gazetecilikte, yapay zekâ algoritmayı geliştiren programcılarının müdahalesi dışında bireylerin herhangi bir katkısı olmadan bilgileri bir araya getirerek analizini yapmakta, sonrasında habere dair içerikleri otomatik olarak oluşturabilmektedir. Medya sektöründe son yıllarda yaygınlaşan internet haberciliğinde birçok sitede hayata geçirilen doğal dil işleme, birey ile bilgisayarın etkileşimine yardımcı olan yapay zekânın bir dalını oluşturmaktadır (Garbade, 2018).

Yapay zekâ algoritmaları, bilgilerden yararlanarak dataları kısa bir zaman diliminde özdevimli bir şekilde haber metnine çevirebilmektedir. Böylelikle insan gazeteciler, algoritmaların uzun olmayan bir sürede haberleri oluşturmasından dolayı özel haberlere daha fazla zaman harcayabilmekte, bu

da gazetecileri içeriği zengin haberlere yönlendirebilmektedir (Dalen, 2012: 653).

Çoğunlukla verilerden beslenen deprem, sel, çığ, heyelan, meteoroloji, spor vb. haber bölümlerindeki bilgileri küçük data'lara bölüştürerek, seri, zor olmayan ve hatanın en az olduğu bir biçimde haberi meydana getirebilmekte (Akyazı, 2018: 22), bu süreçte algoritma tarafından oluşturulan olgular sayesinde habere konu olan olayların farklı yönlerinin belirlenmesi bu algoritmalarından yararlanan medya organlarına haber üstünlüğü kazandırabilmektedir (Çetin, 2019: 13).

3. YAPAY ZEKÂ TARAFINDAN YAPILAN HABERLERİN KONU EDİLDİĞİ HABER METİNLERİ

3.1. Yöntem

Bu çalışmada yapay zekâ gazeteciliğinin kullanıldığı medya organları ve internet haber portallarında yapılan haberlerin irdelendiği haber metinleri içerik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Metinlerden elde edilen sonuçların işlendiği araştırma yöntemi olan içerik analizine (Yıldırım, 2015; Seyrek, 2023) göre internet haber portallarında ve sosyal medya platformlarında medya kuruluşlarına ait hesaplarda yapay zekâ tarafından üretilen haber metinleri ile ilgili haberler değerlendirilmiştir.

3.2. Bulgular

3.2.1. Yapay Zekâ Tarafından Oluşturulmuş Haber Metinleri İle İlgili Haber Metinleri

3.2.1.1. Yapay Zekanın Yazdığı Haber Ortalığı Karıştırdı

“Teknoloji haberleri ve ürün incelemeleri yayını CNET, pazar günü birçok temel matematik hatası nedeniyle YZ (yapay zekâ) tarafından yazılan bir makalede birden fazla düzeltme yapmak zorunda kaldı. Bileşik faizi açıklayan makale, %3 kazandıran bir tasarruf hesabına 10 bin dolar yatıran bir kişinin ne kadar kazanacağını yanlış hesaplamak da dahil olmak üzere en az 5 hata içeriyordu: YZ, kişinin 300 dolar yerine 10 bin 300 dolar kazanacağını söyledi. OpenAI'nın sohbet robotu ChatGPT'nin Kasım ayı sonunda piyasaya sürülmesinden bu yana, yapay zekânın hızlı ilerleyişi hem coşku hem de korkuyla karşılandı. Bazı yöneticiler teknolojiyi "sihir" olarak adlandırırken, diğerleri ChatGPT'nin hala temel gerçekleri yanlış anlamaya eğilimli olduğu konusunda uyardı. [...] Son zamanlarda yapılan düzeltmelere rağmen CNET, makale yazmak

için YZ kullanmayı tamamen bırakacağını bildirmedi. Bunun yerine, Insider'a yaptığı açıklamada CNET, düzenleme sürecinde başka yanlışlıkların yapılmadığından emin olmak için tüm YZ destekli parçalarını aktif olarak gözden geçirdiğini söyledi.”

Posta gazetesi internet haber portalında “*Yapay zekânın yazdığı haber ortalığı karıştırdı*” başlığı ile verilen haberde ChatGPT isimli sohbet robotu tarafından yazılan ekonomi içerikli haberin neden olduğu karışıklığa dikkat çekilmiştir. Buna göre yapay zekâ, hesabına 10 bin dolar yatıran kişinin kazancını 300 dolar olması gerekirken 10 bin 300 dolar olarak hesaplayarak abartılı olan bu kazanç bilgisine haber metninde yer vermiştir. Teknolojiye dair haberler ile ürünlerin incelemeleri ile ilgili yayınların yer aldığı CNET’te meydana gelen ve düzeltilmek zorunda kalınan habere dair yapılan haberde yapay zekanın ana hakikatleri doğru bir şekilde yanlış algılamaya yatkın olduğuna vurgu yapılmıştır.

3.2.1.2. Haber: Yapay Zekanın Yazdığı Dilekçeyle

Trafik Cezasından Kurtuldu

“İngiltere’de bir öğrenci, park cezasına itiraz etmek için ChatGPT’ye dilekçe yazdırdı. İtiraz dilekçesi kabul edilen öğrenci, 60 sterlinlik cezayı ödemekten kurtuldu. İngiltere’de yaşayan Millie Houlton, kendisine kesilen park cezasına yapay zekâ sohbet robotu ChatGPT’ye yazdırdığı dilekçeyle itiraz etti. Houlton’ın itiraz dilekçesi kabul edildi. Öğrenci, yapay zekâ sayesinde park cezasını ödemekten kurtulmuş oldu. BBC’nin haberine göre, [...] Dilekçe yazımı konusunda aldığı yardımı anlatan Houlton, "Para cezasının nerede ve nasıl verildiği, neden hatalı olduğuyla ilgili bütün detayları girdim. Mükemmel şekilde hazırlanmış bu kişiselleştirilmiş yanıt dakikalar içinde geldi" dedi. İngiltereli öğrenci, ChatGPT ile hazırlanmış olduğu itiraz dilekçesiyle York Belediyesi’ne başvurdu. Kısa süre sonra başvurusuna olumlu yanıt alan Houlton, 60 sterlinlik park cezasını ödemekten kurtuldu. Houlton, kendisini ChatGPT kadar iyi ifade edemeyeceği düşüncesini dile getirerek, "Sanırım bunu ChatGPT gibi ifade edemedim... Fikirleri profesyonel bir şekilde kelimelere dökmeyi sağlayan bir araç bulabildiğim için çok memnunum" dedi. Park cezasını ödemekten kurtulan Houlton, arkadaşlarının da da mektup yazmalarına yardım etmesi için artık ChatGPT kullanmaya başladığını söyledi.”

Gazete Duvar'ın internet haber portalında yer alan “Yapay zekânın yazdığı dilekçeyle trafik cezasından kurtuldu” haberinde, yapay zekâ sohbet robotu ChatGPT'ye dilekçe yazdıran bir İngiliz vatandaşının yaşadıkları aktarılmaktadır. Yapay zekâ sayesinde 60 sterlinlik park cezasını ödemekten kurtulan bir öğrencinin yapay zekâ tecrübesine yer verilen metinde, düşünceleri başarılı bir biçimde kelimelere döken ChatGPT'nin gösterdiği bu başarılı performansın, yapay zekanın yaygın bir şekilde kullanımına zemin hazırladığının tespiti yapılmıştır.

3.2.1.3. Haber: Yapay Zekânın Gazeteciliği Sınıfta Kaldı

“Bir internet sitesinde seyahat yazıları yazan yapay zekânın gazeteciliği eleştiriyile karşılandı. Her yazısında aynı kalıpları kullanan teknolojinin, çok daha tembel ve kısıtlı bir yaratıcılığa sahip olduğu belirtilirken bu teknolojinin, insanların elinden işlerini alıp alamayacağı da yeniden gündeme geldi. Bir süredir yapay zekâ alanındaki gelişmeler tartışmalarla karşılanıyor. Birkaç yıl önce ortaya çıkan “işimizi elimizden alacak” endişesi, işlerin dörtte birinin yapay zekâ ile yapılabilir olduğunu ortaya koyan yeni bir araştırmayla daha da arttı. Hatta ABD merkezli medya, eğlence ve haber sitesi BuzzFeed, yapay zekâ kullanarak yazılar yayınlamaya başladı bile. Dünyaca ünlü site, tamamen yapay zekâ tarafından üretilmiş onlarca makaleyi sessizce yayınlamaya başladı. Site; “Buzzy the Robot” imzası altında, geçen ayın başından bu yana Stockholm, Prag ve Osaka gibi yerleri kapsayan 40'tan fazla seyahat rehberi yayınladı. Ancak insan yaratıcılığını geliştirebileceği iddia edilen robotun, insan rakiplerinden çok daha tembel ve kötü olduğu ortaya çıktı. Times'ın haberine göre; Buzzy tarafından yazılan seyahat makalelerinin neredeyse beşte biri, hemen hemen aynı giriş cümlesiyle başlıyor: “Şimdi, ne düşündüğünüzü biliyorum.” Örneğin İsveç için şöyle yazıyor: “Ne düşündüğünüzü biliyorum: Stockholm kuzeyde kimsenin umursamadığı o dondurucu, kasvetli şehir değil mi?” Ayrıca, botun yayınladığı hemen hemen her makalede, “gizli mücevher” veya bu ifadenin oldukça benzeri yer alıyor.”

Sözcü gazetesi internet haber portalında “Yapay zekânın gazeteciliği sınıfta kaldı” başlıklı haberde, seyahat yazarlığı yapan bir yapay zekaya yaptığı gazetecilik faaliyeti ve yazdığı haberler üzerinden eleştiri getirilmiştir. Yapay zekanın yazdığı haberlerin giriş bölümünde genel olarak kullandığı “Şimdi, ne düşündüğünüzü biliyorum”

ifadesinin yanı sıra haber metinlerinde sık sık “gizli mücevher”, “seyahat mücevheri”, “mutlak bir mücevher” vb. ifadelerle sınırlı sözcük dağarcığıyla metinleri oluşturması, “[...] insan yaratıcılığını geliştirebileceği iddia edilen robotun, insan rakiplerinden çok daha tembel ve kötü olduğu ortaya çıktı.” cümlesi ile eleştirilerek, yapay zekanın gazetecilik mesleğinin gerektirdiği donanımına sahip olmadığı ortaya konulmuştur.

3.2.1.4. Haber: Yapay zekâ haber yazmaya kalkarsa

“Microsoft’un haber sitesi MSN, içerik girişinde, en azından şu aşamada, gazeteciler yerine tamamen yapay zekâyâ güvenmenin sonuçlarına dair ilk örneklerden. [...] Siteye çekilen sahte içerikler son derece fantastik konularla ilgili. Örneğin biri, “Los Angeles üzerinde uçan melekleri” anlatıyor. Benzer iki haberde ise Koca Ayak ve Loch Ness Canavarı diye bilinen efsanevi yaratıkların görüntülediği iddiaları yer alıyor. Dikkat çeken bir başka sahte haberde ise Elon Musk’ın eski sevgilisi Grimes’in Twitter paylaşımında nafaka talebinde bulunduğu öne sürülüyor. Üstelik, Musk’la ilgili iddia Google Newscharts’a göre dünyada en çok okunan haberler arasına girdi. Teknoloji sitesi Futurism’in Aralık 2022’de konuyla ilgili uyarı niteliğinde bir haber yayınlamasının ardından MSN, sitedeki bu sahte haberlerin birçoğunu tespit ederek yayından kaldırdı.”

“[...] Yapay zekâ sistemlerini yayıncılığa entegre etmeye çalışırken bocalayan ve bazı skandallara imza atan dergiler de var. Bunların başında Die Aktuelle ve Men’s Health geliyor. Alman yaşam dergisi Die Aktuelle, 2013’te geçirdiği kayak kazasının ardından büyük ölçüde kameralardan uzak yaşayan Formula 1 pilotu Michael Schumacher’le bir röportaj yayınladı. 15 Nisan tarihli sayının kapağında da kazanın ardından bu yana efsanevi yarışçıyla ilk röportajı Die Aktuelle’nin gerçekleştirdiği yazıyordu. Öte yandan isimsiz yayınlanan bu röportajın sonunda aslında metnin yapay zekâ tarafından üretildiği ifade edilmişti. Röportajın reklamının gerçekmiş gibi yapılması nedeniyle Schumacher ve ailesi, dergiye karşı yasal işlem başlattı. Dava sürecinin ne zaman başlayacağı ise bilinmiyor. Derginin aileden özür dilediği ve genel yayın yönetmeninin de kovulduğu gündemde.”

NewslabTurkey internet sitesinde “Yapay zekâ haber yazmaya kalkarsa” başlığı ile okurlara sunulan haberde, yapay zekanın yaptığı haberlerde kullandığı abartılı ifadelerle dikkat çekilmiştir. Yapay

zekanın yazdığı metinde yer alan “Los Angeles üzerinde uçan melekleri” ve “Koca Ayak ve Loch Ness Canavarı” ile efsanevi yaratıkların gerçekmiş gibi abartılı bir dille aktarıldığına dikkat çekilmiştir.

Alman yaşam dergisi Die Aktuelle’de yapay zekâ tarafından yazılan Formula 1 pilotu Michael Schumacher röportajı da sonuçları itibariyle önem arz etmektedir. Geçirdiği kaza sonucu yarış pistlerinden ayrılmak durumunda kalan Formula 1 pilotu Michael Schumacher’le yapıldığı iddia edilen ve isimsiz yayımlanan röportajın gerçekmiş gibi yansıtılmasının hukuki sorunları beraberinde getirdiği, Schumacher ile ailesinin Die Aktuelle’ye karşı yasal bir işlem başlatırken, aileden özür dilemek durumundan kalan dergide genel yayın yönetmeninin işine son verildiği detaylı bir şekilde aktarılmış, böylelikle yapay zeka tarafından yapılan haberler sonucu ortaya çıkabilecek hukuki ve sosyal sorunların boyutu ortaya konulmuştur.

3.2.1.5. Haber: 50’ye yakın internet sitesine yapay zekâ

haber yazıyor, ama...

“50’ye yakın haber sitesinin arkasında gazetecilerin ya da editörlerin değil de yapay zekânın olduğu ortaya çıktı. Ancak yapılan bir araştırmaya göre; bu sitelerde yer alan haberlerin doğruluğu oldukça şüpheli. Gazetecilere karşı duran yapay zekâ mercek altında. [...] Buna işaret olarak da 49 web sitesinin tamamının içeriklerinde; “Bu istemi tamamlayamıyorum”, “AI dil modeli olarak” ve “Eylül 2021’deki son tarihim” gibi ifadelerin yer alması dikkat çekti. Hatta hazırlanan rapora göre; bir sitede “1500 kelime yazamıyorum... Ancak size yazının özetini sunabilirim” gibi cümleler içeren onlarca içerik yer alıyor. Örneğin; ölümlere odaklanan bir web sitesinde; şu şekilde bir haber bulunuyor: “Ölüm Haberi: Üzgünüm, etik ve ahlaki ilkelere aykırı olduğu için bu talebi yerine getiremiyorum. Aşı soykırımı bilimsel kanıtlara dayanmayan ve halk sağlığına zarar verebilecek bir kompodur. Bir yapay zekâ dil modeli olarak gerçeklere dayalı ve güvenilir bilgiler sağlamak benim sorumluluğum.”

Sözcü gazetesinin internet haber portalında paylaşılan “50’ye yakın internet sitesine yapay zekâ haber yazıyor, ama...” başlıklı haberde, yapılan bir çalışma sonucu yapay zekâ tarafından haber yazılan 50 internet sitesine dair bilgiler hedef kitleyle paylaşılmıştır. Bu

sitelerde yer alan haberlerin doğru olup olmadığı ile ilgili şüphelerin var olduğu bilgisinin ön plana çıkarıldığı haberde, “*Bu istemi tamamlayamıyorum*”, “*AI dil modeli olarak*”, “*Eylül 2021’deki son tarihim*”, “*1500 kelime yazamıyorum... Ancak size yazının özetini sunabilirim*” ifadeleri ile yapay zekâ tarafından yapılan haberlere tam anlamıyla güvenilememesi gerektiği saptamasında bulunulmuştur.

3.2.1.6. Haber: Yapay zekâ ile yazılan haberler tehlike saçıyor

“ChatGPT gibi yapay zekâ sohbet botlarının yaygınlaşması sahte haberlerin yayılmasına neden oluyor. ChatGPT, henüz test aşamasında olmasına rağmen yetenekleri ile bütün dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. Örneğin bir haber sitesi, ABD Başkanı Biden’in ‘uykusunda huzur içinde öldüğünü’ ve Başkan Yardımcısı Kamala Harris’in artık Başkan Vekili olduğunu yazdı. Araştırmacılar, bu web sitelerinin doğru haber vermek yerine tamamen reklamlardan para kazanmaya odaklandığını söylüyor. Söz konusu sahte haberleri önleyecek hiçbir mekanizmanın bulunmaması, tehlikenin boyutunu daha da artırıyor.”

EnsonHaber internet haber portalında yer verilen “*Yapay zekâ ile yazılan haberler tehlike saçıyor*” haberinde, yapay zekâ tarafından yapılan haberlere yer veren internet sitelerinin para kazanmayı öncelikleriyle gazetecilik mesleğinde önemli olan güven ilkesini göz ardı ettiği iddia edilmektedir. Yapay zekâ tarafından yazılan bir haberden aktarılan “*ABD Başkanı Biden’in uykusunda huzur içinde öldü ve Başkan Yardımcısı Kamala Harris artık Başkan Vekili oldu*” ifadeleri ile yalan haberleri önleyecek bir mekanizmanın henüz var olmadığı bir ortamda yapay zekanın yazdığı yalan içerikli haberlerin ülkeleri ve dünyayı belirsizlik ve kaosa sürükleyebileceği hissettirilmiştir.

3.2.1.7. Haber: Yapay zekâ gazeteciliği yendi

“Twitter’da mavi tikli bir sahte Bloomberg hesabı ‘Pentagon ‘da patlama oldu’ şeklinde bir haber yaydı. Patlamaya ilişkin görseli de yapay zekâ ile hazırlayarak servis etti. Sahte haber borsayı düşürdü, 500 milyar dolarlık dalgalanmaya yol açtı. [...] Bu sahte haber, Rus haber ajansı gibi birçok kaynak tarafından gerçek sanılarak kullanıldı. Söz konusu sahte haber, borsada ciddi bir düşüşe neden olarak 500 milyar dolarlık dalgalanmaya yol açmıştı. Bu olayın

finansal piyasalara olan etkisi, yatırımcılar arasında panik yaratmış ve güven kaybına neden oldu.”

OdaTV internet haber sitesinde “*Yapay zekâ gazeteciliği yendi*” başlığı ile yer alan haberde, bir haber kanalının Twitter hesabında yer verilen “*Pentagon’da patlama oldu*” haberinin detayları görsellerle birlikte paylaşılmıştır. Yapay zekâ tarafından hazırlanan ve gerçek olmayan patlamaya ilişkin bir görselle servis edilen haberle ekonomi dünyasının olumsuz etkilendiği, borsada yaşanan önemli düşüşle 500 milyar dolarlık bir dalgalanmanın yaşandığı vurgulanmıştır. Birçok internet haber sitesi tarafından gerçek olduğu düşüncesiyle paylaşılan haberin finans piyasasında oluşturduğu paniğin, böylesi haberlere duyulan güveni ciddi oranda etkileyeceğine işaret edilerek, yapay zekâ tarafından yapılan haberlerin sebep olabileceği olumsuz durumlara dikkat çekilmiştir.

SONUÇ

Bilgisayar ve internet teknolojisinde meydana gelen ilerlemeyle birlikte haberciliğin yapılma sürecinde de birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak görünürlüğü her geçen gün artan yapay zekâ teknolojisi, birçok alanda olduğu gibi medya alanında da kendine yer bulmuştur. Olayların habere dönüştürülmesi aşamasında bilgilerin biraraya getirilmesi, değerlendirilmesi ve yayına verilmesinde aktif rol alan yapay zekâyla birlikte haber içeriklerinin daha ucuz bir maliyetle oluşturması imkânı doğmuş, buna karşın yapay zekâ tarafından derlenen bilgiler nedeniyle hata yapılması ihtimali de ortaya çıkmıştır.

Haberi üretme aşamasında; insanlarla birebir temas kurabilen muhabirlerin aksine çevrimiçi ve belirlenmiş kaynaklara yönelen yapısı itibariyle konvansiyonel medyadan farklı olan ve günümüz medya ortamında gündemin belirlenmesi sürecindeki rolü her geçen gün artan yapay zekâ tarafından yapılan haberler, yanlış anlaşılmalara neden olabildiği gibi sahte de çıkabilmektedir.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında yapay zekâ tarafından yapılan haberlerin konu edildiği haberler ele alınmıştır. Türk mediasında 1 Ocak-30 Temmuz 2023 tarihleri arasında yer alan haberlerin değerlendirildiği çalışmada, 7 haberin analizi yapılmıştır. Bir haberin okuyucunun dikkatini çekmesi böylelikle haberi okumaya yönlendirmesi yönü itibariyle önemli olan başlıklarda kullanılan “Yapay zekânın yazdığı haber ortalığı karıştırdı, Yapay zekânın yazdığı dilekçeyle trafik cezasından kurtuldu, Yapay zekânın

gazeteciliği sınıfta kaldı, Yapay zekâ haber yazmaya kalkarsa, “50’ye yakın internet sitesine yapay zekâ haber yazıyor, ama..., Yapay zekâ ile yazılan haberler tehlike saçıyor, Yapay zekâ gazeteciliği yendi” ifadeleri ile yapay zeka gazeteciliğinin yoğun bir eleştiriye uğradığı görülmektedir.

Haberlerin büyük bir bölümünün yapay zekâyâ dayalı sohbet robotu olan ve OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT tarafından yazıldığı belirlendiği çalışmada, yapay zeka tarafından hazırlanan haberlerdeki yanlış bilgilerin ekonomi ve siyaset dünyasını olumsuz yönde etkilediği, haberlerde kullanılan sözcüklerin sınırlı sayıda ve birbirinin tekrarı olduğu, haberlerde yer alan “*Los Angeles üzerinde uçan melekleri*” vb. ifadelerle fantastik öğelerin gerçekmiş gibi sunulduğu, sahte röportajlar yapıldığı, böylelikle kamuoyunun doğruluğu teyide muhtaç bilgilere maruz kaldığına yönelik söylemlerin haberlerde ön plana çıkarıldığı saptanmıştır.

Sonuç olarak bireylerin hangi olaylar ile ilgili konuşacaklarını belirleyerek kamuoyu ve medyanın gündeminin şekillenmesinde aktif rol oynama durumunda bulunan yapay zekanın hazırladığı haberlerin toplum yaşamını olumlu/olumsuz yönde etkilemeye devam edeceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyazı, A. (2018), Gazetecilikte dijitalleşme ve haber üretimine yansımaları: Robot gazeteciler. (Editör: Olcay Uçak). *Dijital Medya ve Gazetecilik* içinde. (s. 15-30). Eğitim Yayınevi.
- Alan, S. (2019). Tanzimat Dönemi (1831-1876) Osmanlı Basını ve Vakayii Mısıriyye. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*. 3, (46-56).
- Alankuş, S. (2005). *Yeni iletişim teknolojileri ve medya*. (Ed: S. Alankuş). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, ss. 33-60.
- Aslan, M. G. (2013). Yeni medya'nın 'yeni'liği üzerine. *Yeni Medya Çalışmaları 1. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. Kocaeli/TÜRKİYE, 102-110. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum).
- Aydın, İ.H. ve Değirmenci, C.H. (2018). *Yapay Zekâ*. İstanbul: Girdap Yayınları.
- Binark, M. (2007). *Yeni medya çalışmaları*. Dipnot Yayınları.
- Bingöl, R. (2023). Özelleştirmenin yazılı basında temsiliyle ilgili haberler. (Editör: Mete Kazaz). *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII* içinde. (s. 101-122). Eğitim Yayınevi.
- Chun, W. H. K., ve Keenan, T. (2006). *New media old media, a history and theory reader* [Yeni Medya Eski Medya, Bir Tarih ve Teori Okuma]. New York: Routledge Taylor ve Francis Group.
- Cleerwall, C. (2014). Enter the robot journalist. *Journalism Practice*, 8(5), 519-531.
- Copeland, B. J. (2004). Alan Turing 1912-1954 . B. J. Copeland *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life: Plus The Secrets of Enigma* (s. 1-4). Oxford University Press.
- Çetin, B. (2019). *Geleceğin teknolojileri ve gazetecilik mesleği üzerine etkileri: Büyük veri, veri gazeteciliği, yeni yaklaşımlar*. Fenerbahçe University. 1-28.
- Demir, D., Bingöl, R. ve Alpsoy, İ. (2023). Yerel Basın Kuruluşundaki İletişim Fakültesi Mezunu Algılaması Ağrı Örneği. (Editör: Mete Kazaz). *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII* içinde. (s. 123-136). Eğitim Yayınevi.
- Fırlar, G. B. (2010). Dijital geleceğe hazırlanmak. (Editör: S. Yeygel Çakır). *Teknolojinin Pazarlama İletişimine Etkileri*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Frank, M., Roehrig, P. ve Pring, B. (2019). Makineler her şeyi yaptığında biz ne yapacağız-Yapay Zekâ, Algoritmalar, Botlar ve Büyük Veri Çağında Öne Geçmek. (Çev.: Emine Yılmaz) Aganta Kitap.
- Garbade M. (2018). *A Simple Introduction to Natural Language Processing*, <https://becominghuman.ai/a-simple-introduction-to-natural-language-processing-ea66a1747b32>, Erişim Tarihi: 18.07.2023.
- Gentzkow, M. (2018). *Media and artificial intelligence*. Working Paper.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji*. Ütopya Yayınevi
- Graefe A. (2016). *Guide to Automated Journalism*. New York: Tow Center for Digital Journalism, Columbia University.
- Haton, J. P. ve Haton, M. C. (1991). *Yapay zeka*. (Çev.: Ayşen Ekmekçi ve Alev Türker). İletişim Yayıncılık.
- Kurzweil R. (1985). What is artificial intelligence anyway? *American Scientist*, 73, (258-264).
- Lievrouw, L. A. (2011). *Alternative and activist new media*. Cambridge: Polity Press.
- Livingstone, S. ve Lievrouw, L. A. (2007). *New media*. London: Sage.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. USA: The MIT Press.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (1967). *The medium is the message: An inventory of effects*. Published by Bantam Books.
- Nilsson, N. J. (1999). *Artificial intelligence-A new synthesis*. China: Morgan Kaufmann Inc.
- Okumuş, S. (2014). *Yeni medya ve kısa film olgusu*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztuna, B. (2017). *Endüstri 4.0 'Dördüncü sanayi devrimi ile çalışma yaşamının geleceği'*. Gece Kitaplığı.
- Sarıgül, A. (2023) Sosyal medya ve örgütsel eylemler. (Editör: Müjdat Avcı ve Ergün Kara). *Birey Örgüt ve Toplum* içinde (s. 15-26). Eğitim Yayınevi.
- Seyrek, E. (2023). Türkiye de işe gömülmüslük üzerine yapılan araştırmaların içerik analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 186–208.
- Taşkın, H. ve Adalı, M. R. (2004). *Teknolojik zekâ ve rekabet stratejileri*. Değişim Yayınları.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, (2011). *Gazetecilik, Türk basınının doğuşu ve gelişimi*. Ankara
- Törenli, N. (2005). *Yeni medya ve iletişim ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Törenli, N. (2011). *Küreselleşmenin yol haritaları: Tekno-siyasal paradigmlar*. Ütopya Yayınevi.
- Turing, A. (2004). Intelligent Machienry. J. Copeland (Eds.) *The Essential Turing: Seminal Writingsin Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life: Plus The Secrets of Enigma* içinde, (pp. 395-432). Oxford University Press.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. (Editör: Besim Yıldırım), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* içinde, Literatürk Yayınları.
- Van Dalen, A. (2012). The algorithms behind the headlines: How machine-written news redefines the core skills of human journalists. *Journalism practice*, 6(5-6), 648-658.

İnternet Haberleri

- Yapay zekanın yazdığı haber ortalığı karıştırdı
<https://www.posta.com.tr/bilim-teknoloji/yapay-zekanin-yazdigi-haber-ortaligi-karistirdi-2602948> Erişim Tarihi: 14.07.2023.
- Yapay zekanın yazdığı dilekçeyle trafik cezasından kurtuldu
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yapay-zekanin-yazdigi-dilekceyle-trafik-cezasindan-kurtuldu-haber-1611539> Erişim Tarihi: 14.07.2023.
- Yapay zekânın gazeteciliği sınıfta kaldı
https://www.sozcu.com.tr/2023/teknoloji/yapay-zekanin-gazeteciligi-sinifta-kaldi-7642662/?utm_source=ilgili_haber&utm_medium=free&utm_campaign=ilgilihaber Erişim Tarihi: 14.07.2023.
- Yapay zekâ haber yazmaya kalkarsa.
<https://www.newslabturkey.org/2023/04/24/yapay-zeka-haber-yazmaya-kalkarsa/> Erişim Tarihi: 15.07.2023.
- 50'ye yakın internet sitesine yapay zekâ haber yazıyor, ama...
<https://www.sozcu.com.tr/2023/teknoloji/50ye-yakin-internet-sitesine-yapay-zeka-haber-yaziyor-ama-7672746/> Erişim Tarihi: 15.07.2023.
- Yapay zekâ ile yazılan haberler tehlike saçıyor
<https://www.ensonhaber.com/teknoloji/yapay-zeka-ile-yazilan-haberler-tehlike-saciyor> Erişim Tarihi: 16.07.2023.
- Yapay zekâ gazeteciliği yendi. <https://www.odatv4.com/dunya/yapay-zeka-gazeteciligi-yendi-23576801> Erişim Tarihi: 16.07.2023.

BÖLÜM 12

MALUL GAZİLERİN ASKERİ İSTİHDAMDAN SİVİL İSTİHDAMA GEÇİŞ SÜRECİ ZORLUKLARI VE SOSYAL HİZMETİN KATKISI

Dr. Filiz ER¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034759>

¹ Sinop Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sino, Türkiye, filliztokgoz@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5065-3809

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti hudutlarını korumak ve güvenliğini sağlamak görevi ile savaşta veya devletin varlığını ve birliğini yıkmayı amaçlayan her türlü terör örgütüne yönelik yurtiçi ve yurt dışında sürdürülen mücadelenin hazırlık ve icrası esnasında düşman ya da terörist silahlarının etkisiyle veya operasyon bölgesindeki harekât ve hizmetlerin sebep ve tesiriyle Türk Silahlı Kuvvetleri personeli olup, yaralananlardan maluliyeti sağlık raporu ile kesinleşen kişiler “malul gazi” olarak kabul edilmektedir (www.muharipgaziler.org.tr). Görevin sebep ve tesiri ile oluşan vazife malullüğünde, gaziler engellilik ile mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Gazilerin bu engel durumunun sonucunda askeri istihdamdan ayrılması gündeme gelmekte ve çalışmaya uygun ve istekli olan gazilerin sivil istihdama geçişi söz konusu olmaktadır.

Askerlik hayatından sonra sivil iş hayatına geçiş, gazi için toplumsal uyum ve yaşam kalitesi açısından önemli olsa da stresli bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu geçiş, askerlik kariyerinin sonu olurken aynı zamanda zorlu bir süreç olan engellilik ile birlikte, daha da zorlayıcı bir deneyim olmaktadır. Engelli gazi fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları ile mücadele ederken askeri kültürden sivil kültüre geçmek gibi yeni sosyal ortamlara uyum sağlamaya çalışmaktadır. Mobbs ve Bonanno (2018), vazife malulü gaziyi iyi değerlendirmek için asker olmanın onlar için taşıdığı anlamı ve askerlerin bu kimliği kaybettiklerinde neler yaşayabileceklerini anlamak gerektiğini vurgularlar.

Türkiye’de malul gazilerin istihdam hakları 5434 sayılı Türkiye “Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu” kapsamında düzenlenmektedir. Bu kapsamda malul olan gazilerin kendileri veya eş ve çocuklarından birisi, eşi veya çocuğu yoksa kendisi veya kardeşlerinden birisi olmak üzere toplam 1 kişi kamuda istihdam edilmektedir. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişiminde malul sayılmayacak derecede yaralanan vatandaşlarımıza bir istihdam hakkı verilmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/ İş Hakkı Uygulamaları). Türkiye’de kamu istihdamından 3713 sayılı kanunla terörle mücadele kanunu kapsamında faydalanan şehit yakını gazi ve gazi yakını olan hak sahipleri 1996-2020 yılları arasında 44.384 kişidir. Sadece 2020 yılı eylül ayı itibari ile 1.198 kişi istihdamdan faydalanmıştır (<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/60037/istatistik-bulteni-eylul.pdf>). Türkiye’de yapılan bir çalışmaya göre vazife malullüğüne bağlı sebeplerle hayatını kaybeden sigortalıların hak sahipleri ve vazife malullerinin

kendilerinin 1/3'ü çeşitli sebeplerle çalışmamaktadır. Çalışmayanlar arasında fiziksel gücü yetersiz olduğu için çalışmayanların ve iş bulamadığı için çalışmayanların oranı yüksektir (Nurdoğan ve ark., 2018). Yine Türkiye'de yapılan bir çalışmada malul gazilerin kariyer planları ve çalışma performansının yaralanma biçimi, engel durumlarının derecesi ve amirleri ile ilişkileri ile belirlendiği saptanmıştır (Hoşoğlu 2005).

Savaşla ilişkili yaralanmaların yaklaşık % 50'si, ekstremiteler yaraları (yumuşak doku yaraları ve kırıkları) ve ortopedik yaralanmalar dâhil olmak üzere kas-iskelet yaralanmalarıdır (Smith, 2015) ve bu türlü yaralanmalar çoğu zaman bir engel durumu oluşturmaktadır. İşsizlik oranlarının, vazife malulü engelli gaziler arasında yüksek olduğu bilinmektedir (Bond ve ark., 2022). Türkiye'de prim ödemediği vazife malulü olanların genel nüfus içindeki toplamı 36,722'dir (SGK, 2021) ve bu sayı azımsanmayacak bir orandadır.

Vazife malulü olan gaziler için bir işe sahip olmak ve sürdürmek oldukça önemlidir. Yaralanma ve öz farkındalık eksikliği gazilerde işe geri dönememenin en önemli göstergeleri gibi görünmektedir (Smith, 2015). Gazilerde engel durumunun ciddiyeti artıça istihdam olanaklarından faydalanma oranları da düşmektedir (Smith, 2015; Tsai ve Rosenheck 2016; Bond ve ark., 2022). Yapılan bir çalışmada Vietnam Savaşı'ndan dönen gazilerin kazanç, iş ve eğitim açısından kötü performans gösterdiği anlaşılmıştır (Rosen ve Taubman 1982). Yapılan bir başka çalışmada da engeli gazilerin engelli olmayanlara göre hane yoksulluğunun daha yüksek olduğu bulunmuştur (London ve ark., 2011).

1. MALUL GAZİLERDE SİVİL YAŞAMA UYUM SÜRECİNDE İSTİHDAMIN ÖNEMİ

İstihdamın çeşitli amaçları ve ekonomik fonksiyonları vardır. İstihdam insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılarken, statü ve saygı kazandırmaktadır. Birçok çalışmada belirtildiği gibi istihdam insanlar için sağlık ve esenlik açısından önemlidir (Waddell ve Burton, 2006; MacLean ve ark., 2018; Kessler ve ark., 1987). İstihdam, fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik özellikleri bakımından farklılık gösterirken ve çağdaş zengin batı toplumlarında, işin psikolojik yönleri genel sağlık ve ruh sağlığı sonuçlarıyla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir (Butterworth ve ark., 2011; de Lange, ve ark., 2003; Wang ve ark., 2009). İstihdamın, öz benlik duygusunun merkezinde olduğu için, işin tatmin edici bir deneyim olması önemlidir

(Yanchus ve ark., 2018). İş tatmini konusunda önemli katkıları olan Locke (1976) iş tatminini "kişinin iş ya da iş deneyimini değerlendirilmesinden kaynaklanan olumlu veya zevkli duygusal bir durum" olarak ifade etmiştir. Locke tanımında hem bilişsel hem de duygusal durumun kullanımına vurgu yapmaktadır (Turgut ve Cihangir 2020). Bu anlamda bir işte çalışıyor olmak herkes için terapatik bir süreç sağlar. Ayrıca iyileşme ve rehabilitasyon üzerinde etkilidir, daha iyi sağlık çıktılarına ulaşmaya yardım eder, fiziksel, mental ve sosyal zorlukların uzun vadede azalmasında etkilidir, yoksulluğu azaltır ve toplumsal katılımı artırır, kişinin bağımsızlığını destekler ve haklarından faydalanmasına olanak verir (Waddell ve Burton 2006).

Sağlıklı bireyler için istihdam ne kadar önemli ise engelli bireyler ve gaziler içinde önemlidir. İstihdam, kişinin refahı açısından bir gelire sahip olması anlamına gelir ve kişinin günlük yaşantısının organize olmasına katkı verir, kişide amaç duygusu ve sosyal bağlılık sağlar. Bir işe sahip olmak gazi için sivil yaşama geçişin anahtarı olsa da Mobbs ve Bonanno'nun (2018) belirttiği gibi, askeri toplumdan sivil topluma geçiş araştırmaları daha çok temel demografik ve durumsal faktörlerle ilgilenirken psikolojik faktörlere çok az dikkat edilmiştir. Bir çalışmada gazilerin %37,6'sının sivil hayata başarılı bir geçiş yapmadıklarını düşündükleri anlaşılmıştır (Black ve Papile 2010). Pek çok Vietnam gazisi, sivil hayata döndüklerinde, kendilerini daha güvenli gibi görünen bir ortamda daha az güvende ve daha fazla korkmuş hissettiklerini bildirmişlerdir (Stein, 2007). Literatür incelendiğinde malul gazilerin askeri istihdamdan sivil istihdama geçiş ve uyumunun gazinin genel yaşamını ciddi biçimde etkilediği anlaşılmaktadır. Çünkü askeri kariyer bireylerin kişilik özellikleri üzerinde etkili bir kaynaktır (Rosebush, 1998 akt: Black ve Papile 2010). Literatürde askerliğin çoğu insan için yaşam yörüngesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bilirse de (Elder ve ark., 1994) gazi olmak bu uyumu zorlaştıran bir boyut olarak da karşımıza çıkabilmektedir (Spiegel ve Shultz 2003; Resnik ve ark., 2009). Yapılan çalışmalarda gaziler için sivil yaşama geçişin oldukça zorlayıcı olduğu (Coll ve Weiss 2013; Blackburn 2016; Stern 2018) ve bu süreçte, uyum, aidiyet ve ruh sağlığına vurgu yapılırken istihdamın önemine de dikkat çekilmiştir (Shepherd ve ark., 2020). Bu noktada istihdam gazilere sivil yaşama tekrar uyum konusunda destek veren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (MacLean ve ark., 2014; Yanchus ve ark., 2018). Gaziler uyum sürecinde, çoğunlukla sivil yaşama geri dönmekte zorlandıklarını ifade etmiştir ve bunun sivil istihdam ortamlarıyla ilişkilendirilmiştir (Ostovary ve Dapprich, 2011; McAllister ve ark., 2015).

Benzer biçimde Prudential (2012) tarafından yürütülen çalışmanın sonuçlara göre ise sivil hayata geçişteki güçlüğü büyük ölçüde istihdama atfedebileceğini göstermektedir (McAllister ve ark., 2015). Bu da gazilik rolü ile birlikte, iş yaşamındaki başarıların topluma yeniden uyumu şekillendirdiğini ifade edebileceğini gösteren paralel bir sonuçtur (Kukla ve ark., 2015). İstihdamın sağladığı tüm bu olumlu etkilerin gaziler içinde geçerli olduğu ve gaziler arasında bağımsızlık, fiziksel ve ruhsal sağlık, zenginlik ve topluma katkı, sosyal destek hedeflerine ulaşmanın anahtarı olarak tanımlanmıştır (MacLean ve ark., 2018; Warr ve Jackson 1985; Fryer,1986).

Özetle malul bir gazi aktif görevden sivil hayata geçiş yaptığında, gazi için yeni ve farklı bir yaşam tarzı başlar. Farklı beceri ve uyum gerektiren yeni beden imajı ile sivil hayata dönmek malul gaziler için istihdam/genel geçişi daha zor hale getirmektedir. Yapılan çalışmalarda gazilerin sivil istihdam alanlarında iş bulma ve sürdürmedeki zorluklar, askeri ve sivil işyeri alanı arasındaki kültürel farklılar, kişisel farklılar ve yeniden bütünleşme zorlukları, fiziksel ve ruhsal sağlık, işverenin gazilerle ilgili algıları, kişisel deneyim ve becerilerin aktarımındaki zorluklar gibi alanlarda sorun bildirmişlerdir (Keeling ve ark., 2019; Kukla ve ark., 2015). Ele alınan bu bilgiler ışığında bir sonraki bölümde malul gazilerin sivil istihdam ortamına uyumu zorlaştıran ana sorun alanları literatüre dayalı olarak değerlendirilmiştir.

1.1. Malul Gazilerin Askeri İstihdamdan Sivil İstihdama Geçişinde Engellilik ve Sağlık Sorunlarının Etkisi

Engelli ve sağlık sorunları olan bir gazi için sivil istihdama geçiş daha zordur. Çünkü, gazinin istihdam/genel geçiş sürecinde ele alması gereken birden fazla sorunu vardır. Yaşadığı sağlık sorunları ve yeni beden yeteneklerine uyum bu sorunların başında gelir. Gazilerde sivil hayata uyum zorluğunun birden çok boyutu olduğu ve genel nüfustan önemli ölçüde farklı olduğu bilinmektedir (MacLean ve ark., 2014). Gazilerin istihdam zorluklarında özellikle engellilik, yaralanma veya sağlık sorunlarının önemli olduğuna dikkat çekilmektedir (Doyle ve Peterson 2005; Prudential, 2012; Blore ve ark., 2015; Oster ve ark., 2017; Vogt ve ark., 2020). Çalışmalarda, yaralanma veya bir engel durumu ile askeri istihdamdan ayrılan gazilerin yeniden entegrasyonunda farklı boyutlarda zorluklarla karşılaştıkları gösterilmiştir (Wilson-Smith ve ark., 2019; Brignone ve ark., 2017; Hoşoğlu 2005). Gazilerle yapılan bir çalışmada, gazilerin %53'ünün kronik fiziksel rahatsızlıklar, %33'ün kronik ruh sağlığı sorunları yaşadıkları anlaşılmış, en

fazla da kronik ağrı, uyku sorunları, anksiyete ve depresyon belirtilerinin olduğu belirlenmiştir (Vogt ve ark., 2020). Bu sonuçlar, askeri görevlerin sadece fiziksel sağlık değil aynı zamanda ruh sağlığı üzerine de olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir (Hoopsick ve ark., 2020; Vasterling ve ark., 2003). Ruhsal sorunlar yaşayan gaziler arasında ise işsiz kalma riskinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Iversen ve ark., 2005). Gazilerle yapılan kapsamlı bir araştırmada (MacLean ve ark., 2014), sivil hayata uyum zorluğunun genel yaygınlığı gaziler arasında %25 olarak saptanmış ve gazinin sağlık sorunlarının ve engellilik durumunun burada belirleyici bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Benzer biçimde çatışma bölgelerinde görev yapan ve yaralı/engelli bir gazi olarak geri dönen askerlerin daha fazla istihdam zorlukları yaşadıkları gösterilmiştir (Cohen ve ark., 2013).

Gazilerin istihdamlarının önündeki diğer önemli bir sorun ise, engellilerle ilgili önyargıların gazilere de atfediliyor olmasıdır (Stone ve Colella, 1996). Buna paralel olarak askeri görevlerden kaynaklı engelliliğin ciddiyeti, gazilerin kendilerini sivil işyerlerinde çalışmaya uygun görmemelerine neden olabilmektedir (Brian ve Ward 2020; Murdoch ve ark., 2011). Aynı bakış açısı işverenler tarafından da paylaşılmaktadır (Rudstam ve ark., 2012). En nihayetinde fiziksel ve bilişsel bozukluklar kişilerin savunmasızlığı şiddetlendirmekte (Mechanic ve Tanner 2007) ve bu bağlamda gazilerin istihdam alanındaki savunmasızlığı da artabilmektedir.

1.2. Malul Gazilerin Askeri İstihdamdan Sivil İstihdama Geçişinde Kurumsal ve Kültürel Farkların Etkisi

Askeri istihdam ortamları ile sivil istihdam ortamları kurumsal ve kültürel olarak farklı özellikleri barındırmaktadır. Mobbs ve Bonanno'nun (2018) ifade ettiği gibi sivilden askeri hayata geçiş yapan asker adaylarının, birçok yeni durumla karşılaşacağı ve bu yeni durumlara itaat etmesi, kurumsallaşmış bir yaşam tarzına hızlı bir şekilde alışması beklenir. Askeri yaşam, yoğun denetimlerin, fiziksel eğitimlerin, takım çalışmalarının olduğu, yemeklerin dahi gruplar halinde yenildiği ve aile yaşamından uzak kalınan uzun zamanların olduğu izole ortamları içermektedir. Askerler arasındaki kişisel ilişkilerde sivil ortamlardan daha farklı biçimde ele alınır. Özellikle askeri çatışmalarda, askerler arasındaki ilişki kardeş ilişkisi gibi görülür (Fredman, ve ark., 2015). Morin'e (2011) göre askerlik zorlu ve yaşamı tehdit eden görevleri içerir. Bunun yanında askeri ortam, sivil yaşamdan önemli ölçüde farklı olan, rol temelli farklı bir alt kültür örneği sunar; bu nedenle askerler farklı deneyimler yaşarlar. Bu yapı, askeri yaşamın özünü oluşturur

ve açık, mutlak ve katı kurallar askerlerin günlük varoluşunu oluşturur. Askeri ortamda güç, rütbe, sorumluluk, uyum ve yoldaşlık önemlidir ve askerlere güçlü disiplin ve sadakat duyguları aşılanır. Yeni başlayanlar otonom bireysellik duygularını kaybetmek için hızlı bir şekilde eğitilir (Addis ve Mahalik, 2003; Black ve Papile 2010). Asker adaylarının askeri ortama entegre olmaları için verilen eğitime rağmen, askerlerin askeri yapıdan ayrılması sırasında sivil/iş yaşamına adapte olmaları konusunda aynı düzeyde eğitim ve yardım sağlanmaz (Koenig ve ark., 2014). Bu noktada sivil iş/yaşama dönüş, gaziler için önemli sorunlar teşkil etmesi beklenen bir durumdur (Brian ve Ward 2020).

Askeri kültürün aksine Silverman'a göre (2012) sivil örgüt ve yapılanmalar çalışanlarına rollerinde ve sorumluluklarında özerklik ve esneklik sunarak ben merkeziyetçi hale gelmektedir (Shepherd, ve ark., 2020). Yapılan bir araştırmada gazilerin % 44 askeri kimlik özellikleri nedeni ile sivil istihdam ortamlarına uyum sağlamakta zorlandıklarını bildirmişlerdir (McAllister ve ark., 2015). Bir başka çalışmada gazilerin sivil iş yaşamalarından mutsuz oldukları ve gazi olmayanlara kıyasla meslektaşlarıyla geçinmekte güçlük çektikleri anlaşılmıştır (Hoge Terhakopian ve ark., 2007) Engelli gazilerle yapılan bir çalışmada sivil iş yerlerinde ayrımcılıkla karşılaştıkları anlaşılmıştır (Friske 2010). Benzer biçimde Minnis (2017), sivil işverenler tarafından gazilere karşı artan yanlış kanılar ve yanlış anlamalar olduğunu belirtmiştir. Çalışmalarda askeri kültür ve sivil kültür arasındaki farklılıkların gazilerin sivil istihdam alanında amaç oluşturmada zorluk yarattığı ve gazilerin kendilerini dışlanmış hissettikleri gösterilmiştir (Koenig ve ark., 2014; Wands 2013; Morgan 2003; Ahern ve ark., 2015).

1.3. Malul Gazilerin Askeri İstihdamdan Sivil İstihdama Geçişinde Gazilerin Kişilik Özelliklerinin Etkisi

Kişisel ve sosyal kimlikler aynı zamanda insanların kariyer ve mesleki tercihlerine de bağlıdır. Askeri ortam, askerlik kariyerini seçen askerlerin kimliklerini, en baştan başlayarak şekillendirir. Bu kimlik, askerlerin sivil kimliklerinden ayıran ve kimliklerini askerlikte geçirdikleri süre içinde daha da geliştirilen ve askeri bir kimlik ile değiştiren temel eğitimleri içerir (Gonzalez ve Simpson 2020). Askerlerin kendi kişisel özellikleri askeri/sivil iş yaşantısında deneyimlenen zorlukların belirlenmesinde önemlidir. Örneğin, askerlik hizmetini ve askeri misyonları olumlu bir şekilde kabul edenlere askeri hizmet cazip gelirken düzene ve disipline olumsuz tepki veren bireylerde bu duygu daha azdır (Bachman ve

ark., 2000). Yapılan bir araştırmada askeri ortamda kimlik kaynaşmasının, askerler arasında grup içi inançlar ve yardım davranışları ile olumlu bir şekilde ilişkilendiği anlaşılmıştır (Hart ve Lancaster 2019). Kendi kişilik özellikleri ve ile askeri kimleri örtüşen gazilerin ordudan ayrılırken, sivil yaşam tarzına, yeni rollerine uyum sağlamak ve yeniden amaç oluşturmakta zorlanırken aynı zamanda kendi duygularının çatıştığı bir ortamda çalışmak için mücadele ettikleri anlaşılmıştır (Shue ve ark., 2021; Ahern ve ark., 2015; Black ve Papile, 2010). Bunun yanında gazilerin genellikle iş arkadaşlarından izole hissettikleri ve bununla sivil istihdam ortamında bir başka zorluk alanı oluşturduğu anlaşılmıştır (Dirani 2017).

1.4. Malul Gazilerin Askeri İstihdamdan Sivil İstihdama Geçişinde Beceri ve Deneyim Aktarımının Etkisi

Gaziler, işverenlere çekici gelebilecek pek çok beceriye (örneğin, disiplin, liderlik, takım çalışması becerileri) sahip olsalar da, genellikle iş bulma ve sürdürme konusunda çok sayıda zorluk yaşayabilirler (Stone ve Stone 2015). Yapılan çalışmalarda şirketlerin gazileri işe almadaki en büyük motivasyonlarının, gazilerin liderlik ve takım çalışması becerileri, güvenilir karakterleri, disiplinli olmaları, mesleki becerilerinde uzman olmaları, zor şartlarda çalışma ve uyum sağlama, sadık, dayanıklı ve iş bitirme konusunda etkili olmaları olduğu bulunmuştur (Harrell ve Berglass 2012; Stone ve ark., 2018). Ancak gazilerin sivil iş deneyimine sahip olmamaları ve işverenlerin askeri deneyimin özel sektör işlerine nasıl aktarıldığını anlamaması askeri deneyimlerini aktarmadaki önemli engellerdir (Stone ve Stone 2015). Benzer çalışmalarda işverenlerin, gazilerin askeri becerilerinin aktarımını yapamadıkları, gazilerin öfkeli, şiddete eğilimli ve sert mizaca sahip oldukları konusunda olumsuz önyargılar geliştirdikleri anlaşılmıştır (Harrell ve Berglass 2012; Stone ve ark., 2018). Figinski (2017) tarafından yapılan bir saha deneyi, özel işverenlerin askeri geçmişleri nedeniyle eski askerlere ayrımcılık yapma eğiliminde olduklarını ortaya çıkartmıştır.

Savaşta görev yapan gaziler, savaşta görev almayan gazilere kıyasla daha fazla istihdam engeli ve entegrasyon zorluğu yaşamaktadırlar (Kukla ve ark., 2015). Bu bağlamda engelli gaziler, yeni bilgiyi öğrenme ve uygulama, ihtiyaçlarla başa çıkma, günlük yaşam aktiviteleri gerçekleştirmede zorluklar yaşamaktadırlar (Resnik ve Allen 2007) Bu zorluk, gazilerin sağlık sorunları veya travmaları ile daha da artmaktadır (Gonzalez ve Simpson 2020). Gazilerin yeni beceriler, yetenekler ve örgütsel kültürleri anlamak için fazla çaba göstermeleri gerekmektedir (Dirani 2017). Malul gazilerin iş yaşamında

karşılaştığı sorunlar arasında beceri ve deneyiminin gereği gibi değerlendirilemediği, gazi personelin çalıştıkları iş yerlerinde farklı uygulamalara maruz kaldıkları konusu Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Genelgesi (2005/12) ile resmi ortamlarda dile getirilen bir husus olmuştur (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/05/20050520-9.htm>).

Yapılan literatür çalışmasında malul gazilerin sivil istihdama geçiş aşamasında farklı zorluklarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, gazilerin sivil istihdama geçişteki zorluklarını azaltmada sosyal hizmetin potansiyel katkısını ele almakta fayda vardır.

2. MALUL GAZİLERİN ASKERİ İŞ YAŞAMINDAN SİVİL İŞ YAŞAMINA GEÇİŞİNDE SOSYAL HİZMET DESTEĞİ

Sosyal hizmet, birey ve çevresi arasındaki etkileşim ile ilişkilidir ve savunmasızlara sosyal adaleti sağlamakla görevlidir (Bland ve Renouf 2001; Reamer 2012). Sosyal hizmet kişi ve çevresi bağlamında, küresel bir bakış açısı ile insan çeşitliliğine saygı ve araştırmaya dayalı bilimsel bilgi ile sosyal ve ekonomik adalet, insan haklarını kısıtlayan koşulların önlenmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve tüm insanlar için yaşam kalitesinin artırılması amacındadır (CSWE, 2008). Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (NASW), 2012 yılında, askerler, gaziler ve aileleri ile çalışmak için askeri sosyal hizmet uygulama standartlarını geliştirmiştir. Bu uygulama standartları, askeri sosyal hizmet uygulamasının kapsamının, askerlerden tüm topluma kadar uzanmakta olduğuna vurgu yapmaktadır (NASW, 2012).

Gazilerin eve dönüş sonrası yaşantıları askeri sosyal hizmetin odağında yer almaktadır (NASW, 2012). Sosyal hizmetin gazilerle çalışmadaki amacı savaş/çatışma gibi zorlu koşullardan etkilenerek zararlar gören bireylerin güçlenmelerine yardımcı olmak ve ailesine, çevresine ve topluma uyumunu sağlamaktır (Peker ve Özbesler 2021). Sosyal hizmet, gazilere müdahalelerinde doğrudan uygulama, savunuculuk, yönetim ve araştırma yoluyla benzersiz ve kritik bir rol oynamaya özellikle uygundur. Spesifik olarak, sosyal hizmet uzmanları çok yönlü psiko-sosyal müdahale geliştirebilir. Bu nedenle, sosyal hizmet uzmanlarının, gazi ve aileleri ile etkili bir şekilde çalışabilmeleri için askeri koşulları anlamaları gerekir. Sosyal hizmet uzmanı gazinin yaşadığı travmatik deneyimi felaketeleştirmeden, yönetilebilir bir zorluk olarak görmesine ve uyum sağlanmasına destek olabilir (Tuncay ve Muşabak, 2015). Ayrıca askeri sosyal hizmet, asker/gazi

ve ailelerine önleme, tedavi ve rehabilitasyon sağlamak da dahil olmak üzere doğrudan uygulama yapabilme, politika ve program geliştirebilme savunuculuk yapabilme becerilerini içerir (CSWE, 2008).

Çalışmalarda gazilerin zorluk yaşadıkları önemli alanlar arasında istihdam sorunları yer almaktadır (Perkins ve ark., 2020). Gazilerin istihdam sürecinde temel varsayım, "iş, uyum için bir yoldur". Başka bir deyişle, istidam sadece gelir artışı ve yoksulluğun önlenmesi ile sonuçlanmadığı, aynı zamanda engelli gazileri olumsuz psikolojik etkilerden koruyacağı ve ayrımcılığın üstesinden gelinmesine yardımcı olduğu ileri sürülmüştür (Winkler ve ark., 2006; Araten-Bergman ve ark., 2015).

Gazilerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının gazilerle uygulama sürecinde kişiler arası ilişkileri geliştirme ve toplumsal ağ oluşturma ve kaynaklara erişimi sağlama, yardım sürecinde önleme, müdahale, tedavi, planlama, programlar ve hizmet geliştirme gibi rolleri vardır. Sosyal hizmet uzmanı bunu birey, aile, grup ve topluluk düzeyinde ve bu düzeylerin kesiştiği noktalara yapabilme kabiliyeti mevcuttur. En temelde gazilerle sosyal hizmet müdahalesi sosyal yardım, destek, savunuculuk, terapötik başa çıkma, problem çözme, vaka yönetimi ve mevcut kaynaklara ve hizmetlere bağlantı sağlayan bir müdahaledir (Schaffer, 2022). Gazilerle çalışırken, sosyal hizmet uzmanları disiplinler ve meslekler arasında işbirliği yapmak için eşsiz bir fırsata sahiptir.

Kısaca malul gazilerin, askeri istihdamdan sivil istihdama geçiş aşamasında barklı bağlamında zorluklar yaşadığını anlamının ve değişim ajanı olan sosyal hizmet uzmanlarının gazilerin bu süreci sağlıklı geçirmeleri adına etkili sosyal hizmet müdahalelerinin kritik öneme sahiptir olduğu açıktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Malul gazilerin askerliğin sebep ve tesiri ile oluşan engel durumu ile birlikte askeri iş yaşamından sivil iş yaşamına sağlıklı bir süreç ile geçiş sağlamlarının gazinin psikososyal işlevselliği üzerinde anahtar bir rolü olduğu açıktır. Bu çalışmada tartışılan literatür gazilerin sağlık ve engel durumunun, askeri ve sivil kurumlar arasındaki kültürel farklılıkların, askeri bağlamla yoğrulan gazinin kişilik özelliklerinin ve askerlik için önemli olan becerilerin sivil iş yaşamına aktarımından kaynağını alan ve uyumu zorlaştıran unsurlar taşıdığı anlaşılmıştır Çalışmada, gazilerin geçiş sürecine ilişkin zorlukların kaynakları ve pekiştiren unsurlar literatürde yer alan

çalışmalar ışığında genel olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme de gazinin askeri istihdamdan sivil istihdama geçiş sürecinin, askerliğin kendi doğası ve kültürü bağlamında işlediği anlaşılmıştır. Bu bağlamlar göz önüne alınarak sosyal hizmet müdahalelerinin katkısının önemi anlaşılmıştır. Burada, hem bireysel hem de toplumsal uygulama becerisinin önemi çalışmada karşımıza çıkmıştır.

Gazilerin sivil istihdama hazır bulunuşluğunu artırma ve sağlıklı bir geçiş gerçekleştirme konusunda şu önerilere yer verilebilir;

- Sosyal hizmet uzmanının gazilerin sivil istihdam/sivil yaşantı ile ilgili danışmanlık yapmasıdır. Bu danışmanlık sürecine yeni beden imajı ile birlikte bedensel ve ruhsal engel durumunun ele alınması ve gazinin psikososyal işlevselliğini artırmaya yönelik terapötik süreçleri de içeren sosyal hizmet müdahaleleri gerçekleştirilmelidir.
- Sosyal hizmet uzmanı askeri kültürün farklılıklarını anlayarak kendi kültürel yetkinliğini artırmalı ve askeri ve sivil kurumların kültürel farklılıklarına duyarlı sosyal hizmet müdahalelerini düzenlemelidir,
- Gaziler için sivil istidama uyum sağlamak topluma yeniden entegrasyonu gerçekleştirmede anahtar olduğu unutulmadan yeni mesleki alanlara dair danışmanlık önemlidir. Ancak burada sadece gazilerin değil çalışma ortamının uygunluğu ile çalışma arkadaşlarının bilgilendirilmesi sağlanmalıdır,
- Gazilerin liderlik becerisi, kriz durumlarında çalışabilme gibi sivil akranlarından farklı olan askeri yeteneklerini kullanabilme ve bunu sivil istihdam ortamına aktarabilmesi konusunda özellikle kendi yeteneklerine uygun çalışma ortamlarında değerlendirilmesi önemlidir. Ayrıca işverenlerin malul gazilerin becerilerini anlayabilmeleri hususunda rehberlik yapılmalıdır.
- Gazilerin kendilerinin ve işverenlerin gazilerin istihdamına ilişkin stereotiplerden ayrışmalarına ilişkin sosyal hizmet uzmanları danışmanlık, eğitici, vaka yöneticisi, bağlantı kurucu rollerini üstlenmelidir,
- Gazilerin haklarının savunuculuğunu yapmak, bireyin var olan ihtiyaçlarını karşılayabileceği kurumlarla bağlantısını sağlamak ve politika yapma süreçlerine katılarak gazilerin hak ve ihtiyaçlarına yönelik iyileştirmeler gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.
- Gazilerin istihdam sürecindeki uyumunu güçlendirme adına sosyal hizmet uzmanları yenilikçi ve güncel yaklaşımları gözden geçirerek,

gazilerin katılımı teşvike ilişkin anlayışı geliştirmek konusunda önemli çaba olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Addis, M. E., & Mahalik, J. R. (2003). Men, masculinity, and the contexts of help seeking. *The American psychologist*, 58(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.58.1.5Ahern>,
- Ahern, J., Worthen, M., Masters, J., Lippman, S. A., Ozer, E. J., & Moos, R. (2015). The Challenges of Afghanistan and Iraq Veterans' Transition from Military to Civilian Life and Approaches to Reconnection. *PloS one*, 10(7), e0128599. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0128599>.
- Araten-Bergman, T., Tal-Katz, P., & Stein, M. A. (2015). Psychosocial adjustment of Israeli veterans with disabilities: Does employment status matter? *Work (Reading, Mass.)*, 50(1), 59–71. <https://doi.org/10.3233/WOR-141925>
- Bachman, J. G., Segal, D. R., Freedman-Doan, P., & O'Malley, P. M. (2000). *Who Chooses Military Service? Correlates of Propensity and Enlistment in the U.S. Armed Forces*. *Military Psychology*, 12(1), 1–30. doi:10.1207/s15327876mp1201_1
- Black, T. G., Papile, C. (2010). Making it on civvy street: An online survey of Canadian veterans in transition. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 44, 383–401.
- Blackburn, D. (2016). Transitioning from military to civilian life: Examining the final step in a military career. *Canadian Military Journal*, 16(4), 53-61.
- Bland, R., & Renouf, N. (2001). Social work and the mental health team. *Australasian Psychiatry*, 9(3), 238-241.
- Blore, J. D., Sim, M. R., Forbes, A. B., Creamer, M. C., & Kelsall, H. L. (2015). Depression in Gulf War veterans: a systematic review and meta-analysis. *Psychological medicine*, 45(8), 1565–1580. <https://doi.org/10.1017/S0033291714001913>
- Bond, G. R., Al-Abdulmunem, M., Drake, R. E., Davis, L. L., Meyer, T., Gade, D. M., Frueh, B. C., Dickman, R. B., & Ressler, D. R. (2022). Transition from Military Service: Mental Health and Well-being Among Service Members and Veterans with Service-connected Disabilities. *The journal of behavioral health services & research*, 49(3), 282–298. <https://doi.org/10.1007/s11414-021-09778-w>
- Brian, K., Ward, Sr. (2020). Major Barriers Facing Veteran Transition From Military To Civilian Workforce: Suggested Strategies. *International Journal of Business & Public Administration*, 17(2).

- Brignone, E., Fargo, J. D., Blais, R. K., Carter, M. E., Samore, M. H., & Gundlapalli, A. V. (2017). Non-routine Discharge From Military Service: Mental Illness, Substance Use Disorders, and Suicidality. *American journal of preventive medicine*, 52(5), 557–565. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2016.11.015>
- Butterworth, P., Leach, L. S., Strazdins, L., Olesen, S. C., Rodgers, B., & Broom, D. H. (2011). The psychosocial quality of work determines whether employment has benefits for mental health: results from a longitudinal national household panel survey. *Occupational and environmental medicine*, 68(11), 806–812. <https://doi.org/10.1136/oem.2010.059030>
- Coll, J. E., & Weiss, E. L. (2013). Transitioning veterans into civilian life. *Handbook of military social work*, 281-297.
- Council On Social Work Education (CSWE). (2008). *Educational policy and accreditation standards*. <http://www.cswe.org/cms/13965.aspx>
- de Lange, A. H., Taris, T. W., Kompier, M. A., Houtman, I. L., & Bongers, P. M. (2003). "The very best of the millennium": longitudinal research and the demand-control-(support) model. *Journal of occupational health psychology*, 8(4), 282–305. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.8.4.282>
- Dirani, K. (2017). Understanding the process of transfer of training in a military context: Marching into new roles. *Advances in Developing Human Resources*, 19(1), 101-112.
- Doyle, M. E., & Peterson, K. A. (2005). Re-entry and reintegration: returning home after combat. *The Psychiatric quarterly*, 76(4), 361–370. <https://doi.org/10.1007/s11126-005-4972-z>
- Elder, G. H., Jr, Shanahan, M. J., & Clipp, E. C. (1994). When war comes to men's lives: life-course patterns in family, work, and health. *Psychology and aging*, 9(1), 5–16. <https://doi.org/10.1037//0882-7974.9.1.5>
- Figinski, T. F. (2017). The effect of potential activations on the employment of military reservists: Evidence from a field experiment. *ILR Review*, 70(4), 1037-1056. <https://doi.org/10.1177/0019793916679601>
- Fredman, L. A., Buhrmester, M. D., Gomez, A., Fraser, W. T., Talaifar, S., Brannon, S. M., & Swann Jr, W. B. (2015). Identity fusion, extreme pro-group behavior, and the path to defusion. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(9), 468-480

- Friske, M. C. (2010). *Employed disabled veteran issues of workplace discrimination: A qualitative exploratory investigation*. Doctoral dissertation, Capella University.
- Fryer, D. (1986). Employment deprivation and personal agency during unemployment: A critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment. *Soc Behav* 1986(1):323.
- Gonzalez, J. A., & Simpson, J. (2021). The workplace integration of veterans: Applying diversity and fit perspectives. *Human Resource Management Review*, 31(2), 100775.
- Harrell, M. C., & Berglass, N. (2012). *Employing America's veterans. Center for a New American Security, 2012.*
- Hart, R., & Lancaster, S. L. (2019). Identity fusion in US military members. *Armed Forces & Society*, 45(1), 45-58.
- Hoge, C. W., Terhakopian, A., Castro, C. A., Messer, S. C., & Engel, C. C. (2007). Association of posttraumatic stress disorder with somatic symptoms, health care visits, and absenteeism among Iraq war veterans. *The American journal of psychiatry*, 164(1), 150–153. <https://doi.org/10.1176/ajp.2007.164.1.150>
- Hoopsick, R. A., Homish, D. L., Collins, R. L., Nochajski, T. H., Read, J. P., & Homish, G. G. (2020). Is deployment status the critical determinant of psychosocial problems among reserve/guard soldiers? *Psychological services*, 17(4), 461–471. <https://doi.org/10.1037/ser0000331>
- Hoşoğlu, H. (2005). *Malul gazi subay ve astsubayların kariyer planları ve çalışma performansları*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Ankara.
- Iversen, A., Nikolaou, V., Greenberg, N., Unwin, C., Hull, L., Hotopf, M., Dandeker, C., Ross, J., & Wessely, S. (2005). What happens to British veterans when they leave the armed forces?. *European journal of public health*, 15(2), 175–184. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cki128>
- Keeling, M. E., Ozuna, S. M., Kintzle, S., & Castro, C. A. (2019). Veterans' civilian employment experiences: Lessons learnt from focus groups. *Journal of Career Development*, 46(6), 692-705.
- Kessler, R. C., House, J. S., & Turner, J. B. (1987). Unemployment and health in a community sample. *Journal of health and social behavior*, 28(1), 51–59.

- Koenig, C. J., Maguen, S., Monroy, J. D., Mayott, L., & Seal, K. H. (2014). Facilitating culture-centered communication between health care providers and veterans transitioning from military deployment to civilian life. *Patient education and counseling*, 95(3), 414–420. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2014.03.016>
- Kukla, M., Rattray, N. A., & Salyers, M. P. (2015). Mixed methods study examining work reintegration experiences from perspectives of Veterans with mental health disorders. *Journal of rehabilitation research and development*, 52(4), 477–490. <https://doi.org/10.1682/JRRD.2014.11.0289>
- London, A. S., Heflin, C. M., & Wilmoth, J. M. (2011). Work-related disability, veteran status, and poverty: Implications for family well-being. *Journal of Poverty*, 15(3), 330-349.
- MacLean, M. B., Van Til, L., Thompson, J. M., Sweet, J., Poirier, A., Sudom, K., & Pedlar, D. J. (2014). Postmilitary adjustment to civilian life: potential risks and protective factors. *Physical therapy*, 94(8), 1186–1195. <https://doi.org/10.2522/ptj.20120107>
- MacLean, M. B., VanTil, L., Sweet, J., Poirier, A., & McKinnon, K. (2018). Factors associated with work satisfaction among Veterans. *Journal of Military, Veteran and Family Health*, 4(1), 33-41.
- McAllister, C. P., Mackey, J. D., Hackney, K. J., & Perrewé, P. L. (2015). From combat to khakis: An exploratory examination of job stress with veterans. *Military Psychology*, 27(2), 93-107.
- Mechanic, D., & Tanner, J. (2007). Vulnerable people, groups, and populations: societal view. *Health affairs (Project Hope)*, 26(5), 1220–1230. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.26.5.1220>
- Minnis, S. E. (2017). Preface: Veterans in career transition and employment. *Advances in Developing Human Resources*, 19(1), 3-5. <https://doi.org/10.1177/1523422316682951>
- Mobbs, M. C., & Bonanno, G. A. (2018). Beyond war and PTSD: The crucial role of transition stress in the lives of military veterans. *Clinical psychology review*, 59, 137-144.
- Morgan, M. J. (2003). The reconstruction of culture, citizenship, and military service. *Armed Forces & Society*, 29(3), 373-391.
- Murdoch, M., Sayer, N. A., Spoot, M. R., Rosenheck, R., Noorbaloochi, S., Griffin, J. M., Arbisi, P. A., & Hagel, E. M. (2011). Long-term outcomes of disability benefits in US veterans with posttraumatic

- stress disorder. *Archives of general psychiatry*, 68(10), 1072–1080. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2011.105>
- NASW. (2012). NASW Standarts for Social Work Practice with Service Members, Veterans, & Their Families: The National Association of Social Workers
- Nurdoğan, A. K., Öztürk, M., & Işık, Ö. Ü. M.(2018) Vazife Malullerinin İstihdam Hakkı. *19. Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri kongresi (genişletilmiş bildiri özetleri)*, 37.s:165-172
- Oster, C., Morello, A., Venning, A., Redpath, P., & Lawn, S. (2017). The health and wellbeing needs of veterans: a rapid review. *BMC psychiatry*, 17(1), 414. <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1547-0>
- Ostovary, F., & Dapprich, J. (2011). Challenges and opportunities of Operation Enduring Freedom/Operation Iraqi Freedom veterans with disabilities transitioning into learning and workplace environments. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2011(132), 63-73
- Peker, F., & Özbesler, C. (2021). Gaziler ve Orduda Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (18), 142-156.
- Perkins, D. F., Aronson, K. R., Morgan, N. R., Bleser, J. A., Vogt, D., Copeland, L. A., ... & Gilman, C. (2020). Veterans' use of programs and services as they transition to civilian life: Baseline assessment for the Veteran Metrics Initiative. *Journal of Social Service Research*, 46(2), 241-255.
- Reamer, F. (2012). Essential ethics education in social work field instruction: A blueprint for field educators. *Field Educator*, 2(2), 1–15.
- Resnik, L. J., & Allen, S. M. (2007). Using International Classification of Functioning, Disability and Health to understand challenges in community reintegration of injured veterans. *Journal of rehabilitation research and development*, 44(7), 991–1006. <https://doi.org/10.1682/jrrd.2007.05.0071>
- Resnik, L., Plow, M., & Jette, A. (2009). Development of CRIS: measure of community reintegration of injured service members. *Journal of rehabilitation research and development*, 46(4), 469–480. <https://doi.org/10.1682/jrrd.2008.07.0082>
- Rosen S, Taubman P.(1982) Changes in Life Cycle Earnings: What do Social Security Data Show? *J Human Res* 1982;17:321–38.
- Rudstam, H., Strobel Gower, W., & Cook, L. (2012). Beyond yellow ribbons: Are employers prepared to hire, accommodate and retain returning

- veterans with disabilities? *Journal of Vocational Rehabilitation*, 36(2), 87-95. Retrieved from doi: 10.3233/JVR-2012-0584
- Schaffer, B. J. (2022). Social work practice with homeless veterans and resource dependence theory. *Journal of Poverty*, 26(2), 122-140.
- Shepherd, S., Sherman, D. K., MacLean, A., & Kay, A. C. (2021). The Challenges of Military Veterans in Their Transition to the Workplace: A Call for Integrating Basic and Applied Psychological Science. *Perspectives on psychological science: a journal of the Association for Psychological Science*, 16(3), 590–613. <https://doi.org/10.1177/1745691620953096>
- Shue, S., Matthias, M. S., Watson, D. P., Miller, K. K., & Munk, N. (2021). The career transition experiences of military Veterans: A qualitative study. *Military psychology*, 33(6), 359-371.
- Smith D. L. (2015). The relationship of disability and employment for veterans from the 2010 Medical Expenditure Panel Survey (MEPS). *Work (Reading, Mass.)*, 51(2), 349–363. <https://doi.org/10.3233/WOR-141979>
- Spiegel PE, Shultz KS. (2003) The influence of preretirement planning and transferability of skills on naval officers' retirement satisfaction and adjustment. *Mil Psychol*. 2003; 15:285–307.
- Stein H. H. (2007). Combat veterans: impressions of an analytic observer in a non-analytic setting. *The journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 35(4), 575–589. <https://doi.org/10.1521/jaap.2007.35.4.575>
- Stern, L. G. (2018). *Post-Military Career Construction: Understanding the Career Transition Experiences of Employed Post 9/11 Veterans with Service-Connected Disabilities*. Doctoral dissertation, The George Washington University.
- Stone, C. B., Lengnick-Hall, M., & Muldoon, J. (2018). Do stereotypes of veterans affect chances of employment? *The Psychologist-Manager Journal*, 21(1), 1–33.
- Stone, C., & Stone, D. L. (2015). Factors affecting hiring decisions about veterans. *Human Resource Management Review*, 25(1), 68-79.
- Stone, D. L., & Colella, A. (1996). A model of factors affecting the treatment of disabled individuals in organizations. *Academy of Management Review*, 21(2), 352–401.

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/ İş Hakkı Uygulamaları Erişim Adresi: <https://aile.gov.tr/sss/sehit-yakinlari-ve-gazilere-yonelik-hizmetler-dairesi-baskanligi/is-hakki-uygulamalari/>
- Tsai, J., & Rosenheck, R. A. (2016). US Veterans' Use Of VA Mental Health Services And Disability Compensation Increased From 2001 To 2010. *Health affairs (Project Hope)*, 35(6), 966–973. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2015.1555>
- Turgut, T. A., Cihangir, E. A. (2020) Study on Determining the Relationship Between Psychological Capital and Job Satisfaction: A Case of Hakkari University in Turkey. *Journal of Higher Education and Science*, 10(3), 625-637.
- Vogt, D. S., Tyrell, F. A., Bramande, E. A., Nillni, Y. I., Taverna, E. C., Finley, E. P., Perkins, D. F., & Copeland, L. A. (2020). U.S. Military Veterans' Health and Well-Being in the First Year After Service. *American journal of preventive medicine*, 58(3), 352–360. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.10.016>
- Waddell, G., & Burton, A. K. (2006). *Is work good for your health and well-being?* The Stationery Office.London.
- Wands L. (2013). "No one gets through it OK": the health challenge of coming home from war. *ANS. Advances in nursing science*, 36(3), 186–199. <https://doi.org/10.1097/ANS.0b013e31829edcbe>
- Wang, J., Schmitz, N., Dewa, C., & Stansfeld, S. (2009). Changes in perceived job strain and the risk of major depression: results from a population-based longitudinal study. *American journal of epidemiology*, 169(9), 1085–1091. <https://doi.org/10.1093/aje/kwp037>
- Warr, P., & Jackson, P. (1985). Factors influencing the psychological impact of prolonged unemployment and of re-employment. *Psychological medicine*, 15(4),795-807. <https://doi.org/10.1017/s003329170000502x>
- Wilson-Smith, K. M., Corr, P. J., Wilson-Smith, K. M., & Corr, P. J. (2019). “Medically Discharged”: Forced Exit Due to Injury, Health and Wellbeing. *Military Identity and the Transition into Civilian Life: “Lifers”, Medically Discharged and Reservist Soldiers*, 43-55.
- Winkler, D., Unsworth, C., & Sloan, S. (2006). Factors that lead to successful community integration following severe traumatic brain injury. *The Journal of head trauma rehabilitation*, 21(1), 8–21. <https://doi.org/10.1097/00001199-200601000-00002>

Yanchus, N. J., Osatuke, K., Carameli, K. A., Barnes, T., & Ramsel, D. (2018). Assessing workplace perceptions of military veteran compared to nonveteran employees. *Journal of Veterans Studies*, 3(1), 37-50.

BÖLÜM 13

PROPP'UN ANLATI ÇÖZÜMLEMESİ ÇERÇEVESİNDE “COCO” FİLMİNİN YAPISAL ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Seda SÜNBÜL OLGUNDENİZ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034771>

¹ Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, İzmir, Türkiye, seda.sunbul.olgundeniz@ege.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7496-1600.

GİRİŞ

Sözlü, yazılı ve görsel kültürdeki anlatılar dünyayı anlamlandırma konusunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda geçmişten günümüze dek kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan mitolojik öyküler ve masallar ilk ve en önemli anlatım biçimlerinin başında gelmektedir (Adanır, 2012, s. 129). Masallar ait olunan topluma ilişkin pek çok kültürel kodu içinde barındırmakta, kurguladığı evrenler, olaylar ve karakterlerle oldukça ilgi çekici bir yapıya sahip olan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşsel bir evren içinde kurgulanan masallar, prensler, prensesler, padişahlar, canavarlar, devler, cadılar vb. karakterleriyle, zaman zaman da sihir ve büyüün gizemli dünyasıyla okuyucu için hayal gücünün serbest kaldığı alanlardır.

Aslanyürek, masalı “büyülü ve fantastik güçlerin bulunduğu, hayal ürünü kişilerle olayları anlatan ve genellikle poetik özelliklerle sahip olan bir halk öyküleme sanatı” olarak tanımlamaktadır (2004, s. 30).

Masalların zamansal yapısına bakıldığında ise, zamana ilişkin kesin bir betimlemenin genellikle yer almadığı görülmektedir. “Bir varmış, bir yokmuş” diye başlayan masalarda dinleyici düşsel bir evrene yerleştirilmektedir. (Adanır, 2012, s. 140). Bu anlamda masalarda anlatılan hikayelerde masala inandırma amacı değil, okuyucuyu masadaki kişiler ve olaylar aracılığıyla o masalın evrenine çekebilme amacının olduğunu söylemek mümkündür.

Masallar her toplumda yer alan ve içinde bulunduğu toplumsal yapıya bağlı olarak farklı kültürel kodlara sahip olan birer anlatıdır. Genel olarak anlatı kuramı, anlatının yapısı ve kodları üzerine çalışmaları olan Rus halkbilimci Vladimir Propp anlatıya ilişkin bir çözümleme yöntemi belirleyerek “Masalın Biçimbilimi” adlı kitabında halk masallarındaki ortak yapı birimlerini ve karakterlerini belirlemiştir (Parsa S. , 2008, s. 18,19). Mehmet Rifat’ın “Gösterge Eleştirisi” adlı eserinde halk masalı şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kurmaca ya da kurmaca olarak kabul edilen olayları düzyazı biçiminde dile getiren ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan anlatı”. Propp Rus halk masallarını eşsüremlî bir yöntemle inceleyerek olağanüstü masalın değişen özellikleri altında yer alan değişmeyen düzenini saptamıştır. (1999, s. 77,91).

Metnin dizimsel çözümlemesi, metni bir tür anlatı oluşturan, birbiri ardına dizilmiş olaylar olarak ele almaktadır (Berger, 1996, s. 20). Propp'da masalarda her anlatının 31 işlevi olduğunu belirtmiştir. İşlev, hikayenin önemli bir karakteri tarafından yapılan bir eylem anlamını taşımaktadır ve karakter türüne uygun düşen yedi farklı eylem alanı içinde dağılmaktadır (Butler, 2011, s. 67).

Propp'un kitabına konu olan masalların genel yapısına bakıldığında masalların önemli bir özelliğinin de toplumdaki çelişkileri çözerek sosyal yapıyı bir arada tutan değerleri aktarmak olduğu görülmektedir. Masallardaki anlatı, başlangıcı ve sonu belli olan tek bir olay örgüsü içinde kurgulanmakta ve kişilik çözümlemelerine genellikle ayrıntı olarak yer verilmemektedir. Aynı zamanda masalarda sık sık tekrarlanan ya da birbirine benzeyen öğelerin kullanılması da söz konusudur. Bu anlamda popüler filmlere toplum bilimsel işlevleri açısından bakıldığında bir anlamda modern masalara benzetilebilmektedir (Öcel, 2001, s. 84).

Klasik anlatılar uzun yıllardan beri devam etmekte ve sözlü halk masallarından türemektedir. Bu bağlamda Propp'un halk masallarını inceleyerek, masalarda bulunan eylem, olay ya da işlevleri belirttiği 31 işlevden oluşan liste, sinemasal anlatılar içinde kullanılmaktadır (Rayn & Lenos, 2014, s. 147). Bu liste araştırma kısmında tablo haline getirilmiş işlevler, işlevlerin tanımları ve işlevlerin simgeleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Anlatılardaki ortak yapıyı inceleyen, Propp'un halk masalları temelinde belirlemiş olduğu işlevsel yaklaşımın farklı yazılı ve görsel anlatılar için de uygulanabileceğini ileri süren çalışmalar bulunmaktadır. Arthur Asa Berger, Propp'un Rus masallarında bulduğu çoğu işlevin sinemaya da uyarlanabilir olduğuna dikkat çekerek, bu işlevlerin özellikle modern polisiye, bilim kurgu ve western gibi popüler kültürden sıkça yararlanan film türlerinde görüldüğünü vurgulamıştır (akt: Taş Alicenap, 2019, s. 402). Dolayısıyla günümüzde sinema çalışmalarında Propp'un yapısal yaklaşımının farklı türlere dahil filmler için de kullanılabilir olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Propp'un kitabında yer alan yapısal anlatı çözümlemesinin filmlerinin analizinde sıkça başvurulan bir yöntem olarak kullanılması, sinema çalışmaları alanının çok yönlülüğünü vurgular.

1. SİNEMADA ANLATI VE ANİMASYON FİLM

Sinema ve edebiyat arasındaki ilişkinin temelinde öykü yer almaktadır. Sinema filmleri tıpkı edebiyatta olduğu bir öykü üzerinden inşa edilmektedir. Filmin dramatik eksenini, başlangıç (giriş), gelişme, doruk nokta ve sonuç evresinin yer aldığı bir düzlemde oluşturulmaktadır.

Anlatı, mantıksal olarak birbiri ile ilişkisi olan, zaman içinde gerçekleşen, konuya bir bütün halinde bağlanan, iki ya da daha fazla olayın aktarılması olarak tanımlanmaktadır (akt: Oluk, Ersümer, 2013, s. 17). Filmsel anlatıya baktığımızda anlatının iki önemi kısımdan oluştuğu görülmektedir; öykü ve söylem. Öykü, bir anlatıda tarif edilenin “ne” olduğu, söylem ise bunun “nasıl” yapıldığıdır (Abisel, 1997, s. 127).

Filmlerde anlatı, sinemaya özgü tüm bileşenlerin birlikteliğini içermektedir. Karakterler, renkler, kostümler, ışıklar, sahneler ve kurgu anlatıda etkili bir şekilde ele alınmaktadır (akt: Gedik & Aydoğan, 2023, s. 342). Klasik Hollywood anlatısı bütünlüklü bir zaman ve mekan kurgusu içermektedir. Zaman doğrusal bir çizgide ilerlemekte, paralel kurgu gibi tekniklerle ayrıntılandırılmaktadır. Anlatıda zamansal ve mekansal ilişkilerde bütünlük önem taşır (Gürata, 2004, s. 96,97). Çağdaş anlatı filmlerinde ise dramatik devamlılığı sağlayan neden-sonuç ve aksiyon-motivasyon zincirleri geleneksel anlatıdan farklı olarak kurulmaktadır (Doğan Topçu, 2004, s. 61). Geleneksel anlatı düz bir çizgide ilerlerken, çağdaş anlatıda bu düzlemde kırılmalar görülmektedir. İzleyiciyi düşünmeye sevk eden belirsiz sonlar ve zamansal kaymalar söz konusudur.

Bir tür olarak animasyon sinemasının anlatısına değinmeden önce tür kavramına bakıldığında, Abisel’in de vurguladığı gibi tür, aralarında benzer ortak özellikler bulunan varlık ya da nesnelerin topluluğu anlamı taşımaktadır. Genellikle tür filmleri, olay örgüleri, karakterleri, mekânları birbirine benzer şekilde tekrar edilen bir yapı içermektedir. Bu bağlamda konu açısından benzer özelliklere sahip, denendiği için zarar riski daha düşük olan filmleri kapsayan bir terim olarak kullanılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde tür kavramına ilişkin bakış da değişikliğe uğramış konumdadır. Türlerde sürekli bir yeniden biçimlenme durumu söz konusudur (Abisel, 1995, s. 14,19,22,29).

Animasyon ya da başka bir ifadeyle canlandırma sineması “resim ya da nesnelerin hareketli ve canlı oldukları yanılsamasını uyandıracak biçimde düzenlenmesi” olarak tanımlanmaktadır (Şenler, 2005, s. 100). Animasyon sinemasında anlatı yapısının çoğunlukla klasik anlatı yapısı üzerine inşa

edildiği görülmektedir. Hikayenin bir başlangıç evresi, daha sonra olayların ilerlediği gelişim evresi ve olayların çözümlenerek sonlandırıldığı bir sonuç evresi yer almaktadır. Animasyon sineması bu anlatı yapısını inşa ederken sıklıkla fantastik öğelerden ve hayal gücünden faydalanmakta ve simgesel bir dil kullanmaktadır. Animasyon filmlerde yer alan büyü evrenler ve düşsel inşalar insanları farklı zaman ve mekan kurgularına taşıyan bir anlatıya sahiptir. Özellikle görsel ve işitsel unsurların etkili kullanımıyla animasyon sineması sadece çocuklar için değil yetişkinler için de dikkat çekici bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Fantastik ve doğaüstü yeteneklere sahip insanlar ya da hayvanlar, canavarlar, insansı özelliklerle donatılan (konuşan, duyguları olan) eşyalar, nesnelere, oyuncaklar, hayvan figürleri yoluyla kurgulanan karakterler anlatının daha eğlenceli ve ilgi çekici olmasına büyük katkı sağlamaktadır. Animasyon sinemasında yer alan konular da oldukça farklılık göstermektedir. Masalların dünyasından esinlenerek anlatılan prens ve prenses hikayeleri, hayvanların yaşamının temel alındığı hikayeler, doğaüstü yeteneklere sahip süper kahramanların yer aldığı iyi ve kötü çatışması, teknolojik unsurlar ve yapay zeka ile ilişkilendirilen gelecek tasvirleri bu filmlerin anlatısında oldukça sık yer alan konulardır.

Sinema dramaturjisinin edebiyat ile ilişkileri bağlamında bakıldığında masalın kahramanları, dramın kahramanlarıyla bazı yönlerden benzerlik göstermektedir. Masal kahramanlarının da güçlü istemleri bulunmaktadır. Bu istemlerin var olan durumla çatışması, zorlu bir mücadele sonucu anlaşmazlığın çözüme kavuşması söz konusudur. Burada masal kahramanlarının karakter özellikleri ile ilgili olarak iyi kalpli, kötü, kurnaz, bencil, vb. ipuçlarına rastlamak mümkündür (Aslanyürek, 2004, s. 30,31). Bu noktada animasyon sineması da yapı olarak masallarla benzer özellikler barındırdığı için karakter kurgusunda da bazı ortak alanlarda kesiştiği görülmektedir.

Animasyon sineması aynı zamanda görsel ve işitsel evren kurgusu ve yarattığı atmosferle masalların düşsel dünyasını ekrana taşımaktadır. Animasyon sinemasında anlatı yapısı oluşturulurken kurgulanan mitolojik unsurlar, o toplumun inançları, gelenek ve görenekleri, motifleri, ritüelleri ve törenlerini içeren görsel ve işitsel anlatıları içinde barındırarak farklı kültürel yapıların aktarılmasında rol oynamaktadır.

Animasyon filmler gerek görsel yapısı, gerekse ele aldığı konuların çocuksuluğu bakımından çocuklar tarafından en tercih edilen ve belki de yaşam boyu ilgisini sürdürdüğü bir türdür. Çocukların düş dünyasına

seslenen, onları sevdikleri kahramanlarla bir araya getiren, farklı hayvan figürleri içeren, müzik, ses ve hareket kullanımıyla animasyon filmler bu ilgiyi sürekli ayakta tutmayı başarmaktadır (Öcel, 2001, s. 39). Bu bağlamda animasyon sineması ve çizgi filmler arasında anlatı açısından bazı yönden benzerlikler olduğu görülmektedir. Çizgi filmlerde sıklıkla var olma savaşı yer alır. Konu, iyi-kötü, kuvvetli-zayıf biçiminde verilmektedir. Olaylar gerçekçi bir biçimde sunulmaz. Eylemler, karakterler, zaman ve mekân simgesel bir anlatımla aktarılmaktadır. Dolayısıyla çizgi filmlerin evreni düşsel ve canlandırıcıdır (Güler, 1989, s. 172,173). Bu özellikler animasyon filmlerin anlatısında da sıklıkla karşımıza çıkan unsurlar olarak yer almaktadır.

2.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Masallarda yer alan işlevlerin ve eylem alanlarının masal anlatısına yakın bir tür olan animasyon sinemasında da genellikle yer aldığı görülmektedir. Bu araştırmada amaçlanan “Coco” animasyon filminin anlatı yapısının Propp’un yapısalçı çözümlene yöntemi perspektifinden nasıl yapılandırıldığını ortaya koymaktır. Bu noktada “Coco” animasyon filmi masallarda belirlenen işlevlerin, kişiler ve eylem alanlarının film içinde yer alıp almadığı araştırma sorusunun temelini oluşturmaktadır.

2.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklem Grubu

Çalışmanın araştırma evrenini animasyon filmler oluşturmaktadır. Son on yılın araştırma kategorisine dâhil edilmesinin temelinde animasyon sinemasının bu dönem içerisinde teknolojik olarak daha ileri seviyeye ulaşması ve bu alanda üretilen film sayısındaki sayısal artış yer almaktadır. Bu bağlamda bu dönem içerisinde üretilen animasyon filmlerin sayısal çokluğu araştırma evreninin daraltılmasını gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle örneklem grubu oluşturulurken belli sınırlandırmalara başvurulmuştur. Çalışma kapsamına ilk olarak Pixar Animasyon Stüdyosu tarafından yapımları gerçekleştirilen filmler dâhil edilmiştir. İkinci olarak araştırma kapsamında alınacak filmin farklı kategorilerde ödül almış olması göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda sinema sektöründe animasyon dalında farklı alanlarda (ses, efekt, senaryo vb) çok sayıda ödül alan (En İyi Animasyon Film Akademi Ödülü, Altın Küre Animasyon Film Ödülü, BAFTA En İyi Animasyon Ödülü vb.) ve diğer kriterleri de sağlayan “Coco” bu alanda öne çıkan bir film olmuştur. Bu ölçütlerin sonucunda örneklem dâhilinde alınan “Coco” animasyon filmi çalışmanın inceleme alanını oluşturmaktadır.

2.2.Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırmalar multidisiplinel bir yapıya sahiptir. Sosyal bilimlerin farklı alanlarında uygulanan nitel araştırma şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır. Bunun temelinde birçok kavramın değişik disiplinlerle olan yakın ilişkisi yer almaktadır. Nitel araştırma; kültür analizi, antropoloji, yorumlayıcı araştırma, betimsel araştırma içerik analizi gibi kavramları içinde barındırmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 40).

Bu çalışma kapsamında Coco animasyon filmi V. Propp'un yapısalcı anlatı çözümlemesi perspektifinden çözümlenmektedir. Halk masallarını karşılaştırmaya yönelik Propp'un amacı yüzeydeki çeşitlilik altında binlerce masala ortak olabilecek işlevsel birimleri ortaya çıkarmak ve masalın yapısını düzenleyen değişmez yasaları belirlemektir. Ancak bütün masalarda bu işlevlerin hepsi yer almasa da bir ya da iki işlevin eksikliği düzeni değiştirmemektedir. Bu bağlamda Propp'un işlevler diye adlandırdığı eylemler masalların sürekli var olan öğeleridir. Kişiler ne olursa olsun anlatıyı oluşturan bu işlevlerdir (Propp, 2001, s. 10,11).

Propp'un masallara uygulamış olduğu çözümleme birimleri; fonksiyonlar ve karakterler filmlere de uygulanabilmektedir. Filmsel çözümlenmelerin temelinde de giriş, gelişme ve sonuçtan oluşan anlatı yapısı yer almaktadır. Daha öncede değinildiği gibi filmlerin anlatı yapısı ile edebi anlatı yapıları arasında benzerlikler yer almaktadır (Parsa A. , 2008, s. 86). Bu bağlamda araştırmanın yöntemi belirlenirken Propp'un "Masalın Biçimbilimi" adlı eserinde yer alan masalarda kişilerin işlevleri (31 işlev) ve işlevlerin kişiler arasındaki dağılımı (eylem alanları) temel alınmıştır. Film bu doğrultuda çözümlenerek masallardaki 31 işlevden hangilerinin filmin anlatısı içerisinde yer aldığı ve işlevlerin kişiler arasındaki dağılımının karakter üzerindeki eylem alanlarının ne olduğu analiz edilerek saptanmaya çalışılmıştır.

3. “COCO” FİLMİNİN YAPISAL ANALİZİ

3.1. Filmin Kısa Künyesi

Tablo1: Film Künyesi

Film Adı	COCO
Yönetmen	Lee Unkrich
Yapımcı	Darla K. Anderson
Senarist	Adrian Molina Matthew Aldrich
Hikaye	Lee Unkrich Jason Katz Matthew Aldrich Adrian Molina
Yapım	2017 - ABD
Süre	105dk
Tür	Animasyon, Müzikal, Fantastik, Macera

“Coco” 3D bilgisayar animasyon filmi olarak 2017 yılında yapımı tamamlanmış ve gösterime girmiştir. Türsel olarak bakıldığında müzikal, fantastik, macera kategorilerinde dâhil edilebilen filmde bir çocuğun müzisyen olma hayalleri üzerinden Meksika kültürüne ait geleneksel değerlerin konu olarak öne çıktığı bir filmidir. Film alanında farklı dallarda çok sayıda ödül almıştır.

3.2.Filmin Konusu

Film Miguel isimli bir çocuğun ailesinin koyduğu müzik yasağına rağmen müziğe olan tutkusundan vazgeçmeyip bu uğurda verdiği çaba temelinde kurgulanmaktadır. Miguel, ailesiyle birlikte Meksika'daki Santa Cecilia kasabasında yaşamaktadır. Miguel'in büyük dedesi Hector'un yıllar önce müzik aşkı uğruna eşi Imelda ve kızı Coco'yu bırakıp hayallerinin peşinden gitmesi nedeniyle kızıyla tek başına kalan Imelda, bütün aileye nesiller boyunca müziği yasaklamıştır. Fakat Miguel yasağa karşı gelerek dedesi sandığı ünlü şarkıcı Ernesto de la Cruz'un anıt mezarındaki gitarını alır ve bir anlamda lanetlenir. Lanet sonucu kendini Atalar diyarında bulur. Atalar diyarında ölmüş aile büyükleri ile karşılaşır. Amacı, dedesi sandığı Ernesto de la Cruz'u bulup ondan müzikle uğraşmak ve yaşayanlar diyarına geri dönebilmek için rıza almaktır. Bu arayış sırasında gerçek dedesi Hector ile karşılaşır. Ernesto de la Cruz'un, Miguel'in dedesi Hector'un şarkılarını

çaldığını ve onu öldürdüğü gerçeğini öğrenir. Ernesto de la Cruz, Miguel ve Hector'u ortadan kaldırmaya çalışır. Ancak Atalar diyarındaki aile büyüklerinin de yardımıyla bu durumdan kurtulurlar. Hector Yaşayanlar diyarında kimse tarafından hatırlanmadığı için Atalar diyarından silinmek üzeredir. Miguel yaşadığı türlü zorluklardan sonra Yaşayanlar diyarına geri dönmeyi başarır. Yaşayanlar diyarına geri döndüğünde Hector'u son hatırlayan ancak unutmak üzere olan kızı Coco'ya babasının yaptığı besteleri çalarak onu hatırlatır. Bu sayede Hector Atalar diyarında silinmekten ve yok olmaktan kurtulur. Miguel'de uğruna her şeyi göze aldığı müzikle uğraşma özgürlüğüne kavuşur.

3.3. V. Propp'un Anlatı Çözümlemesi Çerçevesinde Filmin Yapısal Analizi

Araştırmanın çözümlenmesinde Propp'un "Masalın Biçimbilimi" adlı eserinde yer alan işlevler temel alınmıştır. Masallardaki işlevler, işlevlerin tanımları ve simgeleri sıralanarak tablo haline getirilmiştir. Tabloda yer alan işlevler numara sırasına göre maddeler halinde açıklanmıştır.

Tablo 2: Vladimir Propp'a Göre Masallardaki İşlevler ve Tanımları (Propp, 2001, s. 45-87)

Vladimir Propp'a Göre Masallardaki İşlevler ve Tanımları	
I. Aileden biri evden uzaklaşır (tanımı: uzaklaşma simgesi β)	XVII. Kahraman özel bir işaret edindir (tanımı: özel işaret, simgesi I)
II. Kahraman bir yasakla karşılaşır (tanımı: yasaklama simgesi γ)	XVIII. Saldırgan yenik düşer (tanımı: zafer, simgesi J)
III. Yasak çiğnenir (tanımı: yasağı çiğneme simgesi δ)	XIX. Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır (tanımı: giderme, simgesi K)
IV. Saldırgan bilgi edinmeye çalışır (tanımı: soruşturma simgesi ε)	XX. Kahraman geri döner (tanımı: geri dönüş, simgesi l)
V. Saldırgan kurbanıyla ilgili bilgi toplar (tanımı: bilgi toplama simgesi ζ)	XXI. Kahraman izlenir. (tanım: izleme, simgesi Pr)
VI. Saldırgan kurbanını ya da servetini ele geçirmek için onu aldatmayı dener (Tanımı: aldatma simgesi η)	XXII. Kahramanın yardımına koşulur (tanımı: yardım, simgesi R _s)
VII. Kurban alınır ve böylece istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur (tanımı: suça katılma simgesi θ)	XXIII. Kahraman kimliğini gizleyerek kendi evine döner ya da başka bir ülkeye gider. (tanımı: kimliğini gizleyerek gelme, simgesi O)
VIII. Saldırgan aileden birine zarar verir (tanımı: kötülük simgesi A)	XXIV. Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer (tanımı: asılsız savlar, simgesi L)
IX. Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gitmesine izin verilir (tanımı: aracılık geçiş anı simgesi B)	XXV. Kahramana güç bir iş önerilir (tanımı: güç iş, simgesi M)
X. Arayıcı kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir (tanımı: karşıt eylemin başlangıcı simgesi C)	XXVI. Güç iş yerine getirilir (tanımı: güç işi yerine getirme, simgesi N)
XI. Kahraman evinden ayrılır (tanımı: gidiş simgesi t)	XXVII. Kahraman tanınır (tanımı: tanı(n)ma, simgesi Q)
XII. Kahraman büyüü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, sorgulama, saldırı vb. ile karşılaşır (tanımı: başışının ilk işlevi simgesi D)	XXVIII. Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün gerçek kimliği ortaya çıkar (tanımı: ortaya çıkarma, simgesi E _x)
XIII. Kahraman ileride kendisine başışta bulunacak kişinin (bağışının) eylemlerine tepki gösterir (tanımı: kahramanın tepkisi simgesi E)	XXIX. Kahraman yeni bir görünüm kazanır. (tanımı: biçim değiştirme, simgesi T)
XIV. Büyülü nesne kahramana verilir (tanımı: büyüü nesnenin alınması, simgesi F)	XXX. Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır (tanımı: cezalandırma, simgesi U)
XV. Kahraman aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da yol gösterilir (tanımı: iki krallık arasında yolculuk, bir kılavuz eşliğinde yolculuk simgesi G)	XXXI. Kahraman evlenir ve tahta çıkar (tanımı: evlenme, simgesi W ^o)
XVI. Kahraman ve saldırgan, bir çatışmada karşı karşıya gelir (tanımı: çatışma, simge H)	

Yukarıdaki tabloda Propp'a göre masallarda yer alan işlevler "Coco" film anlatısı içinde aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

I. İşlev: Propp'a göre bu işlev karşılığını Mamá Imelda'nın kocasının evden uzaklaşmasıyla bulmaktadır. β1 uzaklaşma yani yetişkin kuşaklardan biri tarafından gerçekleştirilen anne ve babanın çalışmaya gitmesi ile ilişkilendirmek mümkündür.

II. İşlev: Mamá Imelda'nın kocası Hector tarafından kızıyla birlikte terk edilmesi sonrasında evde müzikle ilgili her şeyi yasaklar. Gelecek olan tüm nesillerde bu yasak devam etmektedir. Ailedeki her birey ayakkabıcılık mesleğiyle uğraşmak zorundadır. Ancak filmin ana kahramanı Miguel aile mesleği olan ayakkabıcılığı değil, ailede geleneksel bir yasak olan müzikle ilgilenmek istemektedir. Filmde ki temel yasak ögesi müzik olarak vurgulanmaktadır. Propp'a göre bu işlev γ1 e denk gelmektedir. Yani önce uzaklaşma sonra da yasaklama durumu söz konusudur.

III. İşlev: Miguel ailesi tarafından yasaklanan müzikle kendine ait bir odada gizlice uğraşmaktadır. Bu ilk yasağın çiğnenme evresidir. Sonrasında Miguel'in kasabanın geleneksel müzik yarışması için evden kaçır ve yarışmaya katılabilmek için büyük büyük babası zannettiği Ernesto de la Cruz'nun gitarını anıt mezardan alır. Bu iki durum iki yasağın kahraman tarafından çiğnenmesine neden olur. Propp'a göre yasağı çiğneme evresinde daha önce belirtilen bir yasağın çiğnenmesine denk düşmektedir. δ1 Bu evrede olay örgüsüne yeni karakterler dahil olabilmektedir. Özellikle kahramana zarar verebilecek saldırgan ve kötü karakter bu evre ile birlikte etkin hale gelmektedir.

IV. İşlev: Filmde bu işlev yer almamaktadır.

V. İşlev: Filmde bu işlev yer almamaktadır.

VI. İşlev: Ernesto de la Cruz, Hector'un şarkı sözlerini ele geçirmek istemektedir. Bunun için onu son kez birer içki içmeye davet eder. Ona dostuymuş gibi davranır ve aldatır. Bu aldatma sonucunda ikram ettiği içkide zehir olduğu için Hector ölür. Ernesto de la Cruz'da Hector'un serveti olan şarkı sözlerini ele geçirir.

VII. İşlev: Miguel, Ernesto de la Cruz'u büyük dedesi sanmaktadır. Ona ulaşmak için her şeyi göze alıp Atalar diyarında onun yaşadığı yere gelir. Amacı ondan müzikle uğraşması için rıza alıp Yaşayanlar diyarına geri dönmektedir. Ancak kadife çiçeğine rıza göstermesi için onu Ernesto de la

Cruz'a verdiğinde sihir gerçekleşmez. Bu esnada başışçı Hector'un gelmesiyle birlikte Ernesto de la Cruz'un Hector'un katili olduğu ve Hector'un eserlerini ve gitarını çalarak ünlendiği ortaya çıkar. Bu durum Miguel'in istemeden Ernesto de la Cruz'un Hector'u Atalar diyarında yeniden yok etme amacına bir anlamda yardımcı olur.

VIII. İşlev: Madde 22'den sonra bu maddeye bir geri dönüş yer almaktadır. Filmin başlarında Miguel, Ernesto de la Cruz'un dedesini öldürdüğünü ve sahtekar olduğunu bilmemektedir. Bu durum filmin sonlarına doğru açığa çıkar. Dolayısıyla aileden birine zarar verme durumu Ernesto de la Cruz'un Miguel'in dedesini öldürmesiyle başlar. Aynı zamanda Miguel'in Ernesto de la Cruz'un sahtekâr olduğunu ve dedesini öldürdüğünü öğrendiği anda Ernesto de la Cruz'un Hector ve Miguel'i ortadan kaldırmak için çukura atmasında kendini göstermektedir.

IX. İşlev: Filmde bu işlev yer almamaktadır.

X. İşlev: Miguel dedesinin müzisyen olduğunu öğrendiğinde çok sevdiği müzikle uğraşmak için aile yaşağına karşı gelerek meydandaki müzik yarışmasına katılmak için evden ayrılır.

XI. İşlev: Miguel, Ernesto'nun gitarını çaldığında Atalar diyarına gider. Miguel köpeğı Dante ile birlikte Yaşayanlar diyarından ayrılarak Atalar diyarına geçiş yapmıştır. Gün doğmadan önce bu lanetin kaldırılması ve Yaşayanlar diyarına geri dönmesi gerekmektedir. Yoksa Miguel sonsuza kadar Atalar diyarında bir ölüye dönüşecek ve orada kalacaktır. Propp'a (2001) göre bu evrede masala yeni bir kişi katılmaktadır. Bu kişi başışçı ya da sağlayıcı olarak adlandırılabilir. Kahraman genelde bu kişiyle ormanda, yolda vb. bir yerde karşılaşmaktadır (s.59). Bu film içerisinde Miguel'in Atalar diyarında karşılaştığı karakterler buna örnek olarak verilebilmektedir. Mamá Imelda ve Hector, Miguel'in Atalar diyarında karşılaştığı ve film içerisinde olaylar dizisinin ilerlemesinde önemli işlevleri olan karakterlerdir. Ayrıca bu evrede büyülü bir aracın elde edilmesi "Kadife Çiçeğinin Taç Yaprağı" durumu söz konusudur. Bu yaprak onun Atalar diyarından çıkışının anahtarıdır Ancak bu büyülü nesnenin elde edilmesi ya da kullanılmasından önce Propp'un da belirttiğı gibi pek çok değişiklik yaşanacaktır.

XII. İşlev: Miguel Atalar diyarına geçerken büyük annesi Mamá Imelda'nın fotoğrafını yanına alır. Bu durum Atalar diyarında yaşayan büyükannenin Yaşayanlar diyarına geçişine engel olmaktadır. Büyükanne Mamá Imelda Miguel'den fotoğrafını yerine koymasını ister. Bunun için büyülü

nesne olan kadife çiçeğiyle rıza göstererek lanetin kalkmasını ve fotoğrafının yerine konmasını söyler. Fakat rıza gösterip laneti kaldırırken Miguel'in en büyük arzusu olan müzikle bağlarını koparmasını ister. Propp'un bu işlevinde yer alan karakterin sınanma durumu, rıza esnasında ki müzik yaşağının dile getirilmesidir. Bu durum Propp'un XII işlevinin D3 maddesine denk gelmektedir. Yani ölmek üzere olan biri, ya da ölü, kahramandan kendisine yardım etmesini ister.

XIII. İşlev: Miguel, büyükannesi Mamá Imelda'nın kendisini müzikle uğraşmasına rıza göstermeden Yaşayanlar diyarına göndermesine tepki gösterir. Yaşayanlar diyarına geçtiği an gitar çaldığı için Atalar diyarına tekrar geri döner ve büyükannesiyle bu konuda tartışır. Bu olay Propp'un XIII. İşlevinin 3. maddesindeki "kahraman ölüye istediği yardımı yapmaz" durumuyla bir anlamda örtüşmektedir.

XIV. İşlev: Miguel'in Yaşayanlar diyarına geçmesi için gerekli olan kadife çiçeği temel büyülü nesnedir. Ailenin rızası alındığında çiçek büyülü bir forma dönüşmektedir. Filmin genelinde bu çiçeğin yaprakları hem Atalar diyarındakiler için hem de Miguel için bir geçiş nesnesi olarak konumlandırılmaktadır.

XV. İşlev: Ofrendo odasına fotoğrafı olmadığı için Yaşayanlar diyarına geçemeyen Hector ailesinden kaçan Miguel'in Ernesto de la Cruz'u aradığını duyar. Miguel'e kendi fotoğrafını Yaşayanlar diyarına götürmesi karşılığında onu Ernesto de la Cruz'un yanına götürme teklifinde bulunur. Miguel'in bu arayışında ona kılavuzluk edecek olan kişi Hector'dur. G4 Propp'a göre yolculukta varılması gereken yer ya yükseklerde ya da en derinlerdedir. Bu film içerisinde de Ernesto de la Cruz'un yaşadığı yer Atalar diyarında gökdelenin en üstünde yer almaktadır.

XVI. İşlev: Hector'un Ernesto de la Cruz'un karşısına çıkmasıyla Miguel, Hector ve Ernesto de la Cruz karşı karşıya gelir. Bu işlevde saldırgan Ernesto de la Cruz hem Hector'a, hem de Miguel'e kötülük yapar ve ikisinin de düşmanı haline gelir.

XVII. İşlev: Filmde bu işlev yer almamaktadır.

XVIII: Çatışma sonrasında Hector'un fotoğrafının Ernesto de la Cruz'dan alınması saldırganın yenik düşmesine yol açar. Ancak bu durum geçici bir yenik düşme olarak değerlendirilebilir.

XIX. İşlev: Miguel büyükbabasından aldığı rızayla birlikte Yaşayanlar diyarına geri döner ve Hector'u onu unutmak üzere olan kızı Coco'ya babası Hector'u hatırlatmaya çalışır. Atalar diyarında Hector'un kızı Coco için yazdığı şarkıyı çalarak ona söyler. Bu durum Coco'nun babasını hatırlamasını ve çekmecesinde sakladığı fotoğrafı çıkarmasını sağlar. Bu fotoğraf Hector'un Atalar diyarında unutulup yok olmasını engelleyecek olan Ofrendo odasındaki kayıp fotoğraftır. Böylelikle film anlatının temelinde yer alan ve olaylar dizisini geliştiren müzik yasağı ve ölen kişinin unutulup yok olması durumunu kaldırmakta yani Propp'un belirttiği eksiklik durumunun karşılanması maddesiyle örtüşmektedir.

XX. İşlev: Miguel unutulmak üzere olan dedesi Hector'un ve büyükanne Mama Imelda'nın rızasıyla büyülü nesne kullanılarak (Kadife Çiçeği) Atalar diyarından Yaşayanlar diyarına geri döner.

XXI. İşlev: Miguel Ernesto de la Cruz'a ulaşmak için Hector'la işbirliği yaptığı sırada Atalar diyarından, Yaşayanlar diyarına geçiş yapamayan ailesi ve Mama Imelda'nın ruhani rehberi Pepita (kanatlı kaplan) tarafından izlenmektedir.

XXII. İşlev: Miguel'in Ernesto de la Cruz'a ulaşması için gerekli olan giriş bileti yoktur. Bu geceye girmesi için müzik yarışmasında birinci olan müzik grubu onu bir çalgı aleti içine saklayarak Miguel'in içeriye girmesine yardım eder.

Propp'a göre bu işlevde kahramana yardım edilebilecek 10 farklı tanımlama yer almaktadır. Bu film özelinden bakıldığında 4. madde "kahraman kaçarken saklanır" tanımlamasına uymaktadır. Bir grup müzisyen tarafından çalgı aleti içine saklanarak gitmeyi hedeflediği yere ulaşması sağlanmaktadır. Bu aşamada kahraman aynı zamanda onu engellemeye çalışan Atalar diyarındaki ailesinden de kaçmaktadır.

Propp'a göre birçok masal bu noktadan sonra biter. Ama durum zaman zaman farklılık göstermektedir. Masal, kahramanı yeni felaketlerle karşılaştırmaktadır. Kısacası olay örgüsünü düğümlemiş olan yasak (kötülük) bazen aynı, bazen de belli bir masal için değişik yeni bir biçimde yinelenir. Bu durum başka bir anlatının başlangıcı olur. Ortaya çıkan bu yeni kötülük için özgül saldırganlar bulunmaktadır. Böylelikle yeni bir kötülük yeni bir olay dizisine yol açar. Bu noktadan sonra işlevlerin sırasında da farklılıklar meydana gelmektedir (Propp, 2001, s. 80,81)

XXIII. İşlev: Bu işlev film içerisinde yer almamaktadır.

XXIV. İşlev: Ernesto de la Cruz, Hector'dan çaldığı eserlerle konserler verip Atalar diyarındaki halka onun şarkılarını kendi şarkıları gibi göstererek onları kandırmaya devam etmektedir.

XXV. İşlev: Bu işlev ailesi tarafından unutulduğu için Atalar diyarında yok olmak üzere olan Hector'un fotoğrafının torunu Miguel tarafından Yaşayanlar diyarına götürülüp Orfendo odasına konulma zorunluluğu durumuyla bağlantılandırılabilir. Fotoğraf Ernesto de la Cruz'un elindedir. Fotoğrafın Ernesto de la Cruz'un elinden alınması bu işlevdeki temel "güç bir iş önerilmektedir" maddesiyle örtüşmektedir.

XXVI. İşlev: Miguel ve aile üyeleri Ernesto de la Cruz'un geleneksel Gün Doğumu konserinde iş birliği yaparak Hector'un fotoğrafını Ernesto de la Cruz'un elinden alırlar. Bu noktada belirtilen ve önerilen güç iş yerine getirilmiş durumdadır.

XXVII. İşlev: Bu işlev filmde yer almamaktadır.

XXVIII İşlev: Fotoğrafi aldıktan sonra Miguel'in Yaşayanlar diyarına dönmesi için hiçbir engel kalmamıştır ve büyükannesinden kadife çiçeği aracılığıyla lanetin ve müzik yasağının kaldırılarak rıza alma gerçekleştiği anda Ernesto de la Cruz tekrar ortaya çıkar ve rıza almasını engeller. Bu esnada Ernesto de la Cruz yaptığı tüm kötülükleri dile getirip Miguel'i aşağıya atarken konser alanında ki tüm ekranlara görüntüsü yansıtılır ve herkes Ernesto de la Cruz'un gerçek yüzünü görür.

XXIX. İşlev: Atalar diyarında lanetlendiği için zamanla bir iskelete dönüşen Miguel lanetin ve yasağın kalkması ve rızanın alınmasıyla Yaşayanlar diyarına geçtiğinde tekrar insan görüntüsünü kazanmıştır.

XXX. İşlev: Ernesto de la Cruz'un gerçek yüzü ortaya çıktıktan sonra tekrar konser sahnesine çıktığında herkes ona tepki göstermektedir. Yaptığı kötülüğün herkes tarafından izlendiğini fark eder. Mamá Imelda'nın ruhani rehberi (kanatlı kaplan) Pepita, Ernesto de la Cruz'u uçurarak şehrin kilisesine doğru fırlatır. Yaşayanlar diyarında ölümlük bir kilise çanı altında ezilen Ernesto de la Cruz, Atalar diyarında da fırlatıldığı kilisenin çanının altında ezilerek tekrar cezalandırılır ve yok olur.

XXXI. İşlev: Bu durum bir anlamda masalların sonunda yer alan mutlu son ve başarı olarak nitelendirilebilir. Propp'a göre belirtilen 31 işlevin dışında kültürel, geleneksel vb. gibi unsurlarla işlevlerin içerikleri, sırası ve

sayısı artıp azalabilmektedir. İncelenen Coco filminin olay örgüsü sonuç kısmında evlenme söz konusu değildir. Bunun yanında temelde ve olay örgüsü içerisinde ortaya çıkıp var olan sorunlar bu işlemlerle birlikte sonuca ulaşır. Filmin temelinde yer alan ve kahramanı harekete geçiren sorun (yasak) müzik yasağı ve filmin ilerleyen bölümlerinde çatışma ve düğümle ortaya çıkan Hector'un uğradığı haksızlık ve yok olma tehlikesi çözüme ulaşır. Farklı bir bakış açısıyla yaşarken ve Atalar diyarındayken eşi Imelda ile ayrı olan Hector bu işlemlerle birlikte tekrara bir araya gelmektedir. Filmin sonunda Atalar diyarına giden kızları Coco'da annesi Imelda ve babası Hector'a kavuşmaktadır.

“Coco” animasyon filminin Propp'a göre işlevleri bir araya getirildiğinde anlatı şeması şu şekilde oluşmaktadır:

3.4. İşlevlerin Kişiler Arasındaki Dağılımları (Eylem Alanları)

Propp'a göre masalarda kişilerin işlevleri belli alanlarda toplanmaktadır. Propp bu alanların işlevleri yerine getiren kişilere uygun eylem alanları olduğunu belirtmektedir. Bu eylem alanlarına bakıldığında 7 temel karakter etrafında biçimlendiği görülmektedir. Ancak Propp'un da belirttiği gibi alanlar masallardaki çeşitli kişiler arasında bölüşürülebilmektedir. Bu durum üç olasılık içermektedir. İlk olarak eylem alanı kişiye uygun düşer, ikinci olarak bir kişi birçok eylem alanını kapsayabilir ve son olarak bir eylem alanı birçok kişi arasında dağılabilmektedir. Coco filminin olay örgüsü içerisinde yer alan karakterler ve eylem alanları incelendiğinde aşağıda belirtilen eylem alanlarına karşılık gelen olay ve karakter analizi şu şekildedir. Maddeler Propp'un “Masalın Biçimbilimi” adlı eserinden alınarak tablolştırılmıştır. (2001, s. 105,106,107)

Tablo 3: V.Propp'a Göre Masallardaki İşlevlerin Kişiler Arasındaki Dağılımı

V.PROPP'A GÖRE MASALLARDAKİ İŞLEVLERİN KİŞİLER ARASINDAKİ DAĞILIMI	
KİŞİLER	EYLEMALANI
1.Saldırganın (ya da kötü kişinin) eylem alanı	Kötülük (A), çatışma ve kahramana karşı sürdürülen öbür kavga biçimleri (H), izleme (Pr).
2.Bağışçının (ya da sağlayıcının) eylem alanı	Büyülü nesnenin aktarılmasının hazırlanması (D), büyülü nesnenin kahramana verilmesi (F).
3.Yardımcının eylem alanı	Kahramanın uzamda yer değiştirmesi (G), kötülüğün ya da eksikliğin giderilmesi (K), izle(n)me sırasında yardım (Rs), güç işleri yerine getirme (N), kahramanın biçim değiştirmesi (T).
4.Prensesin (aranan kişinin) ve babasının eylem alanı	Güç işleri yerine getirme isteği (M), özel bir işaretin zorla benimsetilmesi (J), düzmece kahramanın ortaya çıkarılması, (Ex) gerçek kahramanın tanınması (Q), ikinci saldırganın cezalandırılması (U), evlenme(W).
5.Gönderenin eylem alanı	Yalnızca kahramanın gönderilmesi işlevini (geniş anı, B) kapsar.
6.Kahramanın eylem alanı	Arayış amacıyla gidiş (C↑), bağışçının isteklerine tepki (E), evlenme (W). İlk işlev (C↑) aracı-kahramanı niteler, kurban-kahraman ise yalnızca öbür işlevleri yerine getirir.
7.Düzmece kahramanın eylem alanı	Arayış amacıyla gidişi (C↑), bağışçının isteklerine karşı gösterilen ve her zaman olumsuz (olumsuz E) tepkiyi, özgül bir davranış olarak da asılsız savları (L) kapsar.

1. Film içerisinde saldırganın eylem alanına bakıldığında kahraman Miguel ve dedesi Hector'un karşıt eylem alanında Ernesto de la Cruz yer almaktadır. Ernesto de la Cruz, Hector'u zehirleyerek onun ölümüne sebep olmuş, şarkı sözleri ve gitarını çalarak işlevler arasındaki kötülük alanı ve Miguel'in Atalar diyarındaki mücadelesine karşı eylemde bulunarak çatışma ve kahramana karşı sürdürülen kavga biçimleri eylemiyle örtüşmektedir.

2. Filmde birden fazla bağışçı bulunmaktadır. Zamansal olarak geriye dönüşlerin olduğu bir olay örgüsüne sahip olan filmde karakterler bu olay örgüsü kapsamında kişiler arasındaki işlevselliklerinde yer değiştirmektedir. Propp bu durumları 3 olasılıkla anlatmaktadır. Bu olasılıklar içerisinde "bir kişi birden çok alanı kapsar" görüşü filmde gözlemlenebilmektedir. Filmde yer alan bağışçılar Hector, Ernesto de la Cruz, Mama Imelda ve Miguel'in Atalar diyarındaki aile üyeleridir. Sırasıyla Miguel'in yaşayan aile üyeleri Miguel'e koydukları müzik yasağı nedeniyle Miguel'in bir yolculuğa çıkma durumu söz konusudur. Bu yasağı çiğnerken Ernesto de la Cruz'un dedesi olduğunu sandığı için onun mezarından çaldığı gitar aslında büyülü nesne sayılabilmektedir. Miguel'in gitarı çalmasıyla Atalar diyarına geçişi sağlanmıştır. Bu nedenle sonrasında düşmanı olacak olan Ernesto de la Cruz başlarda bağışçı işlevi alanındadır. Atalar diyarına geçmesiyle Miguel'e

kılavuzluk edecek olan Hector bağışçı ve yardımcı işlev alanlarını kapsar durumdadır. Atalar diyarından Yaşayanlar diyarına geçmesi için gerekli olan aile rızası ve büyümlü nesle konumunda yer alan kadife çiçeği dedesi Hector ve büyük annesi Mama Imelda sayesinde Miguel'e verilecektir. Propp'a göre bağışçı ve büyümlü nesne doğrudan ilişkilidir. Filmde temel büyümlü nesne diyarlar arası geçişi sağlayan kadife çiçeğidir. Fakat Ernesto de la Cruz'da mezarındaki gitarı da bir bakıma bu işlev alanına dâhil edilebilmektedir.

3. Filmde ki kahraman Miguel'e yolculuğu sırasında kılavuzluk edip yukarı da sayılan işlevlerle doğrudan bağlantılı ana yardımcı Hector'dur. Bunun yanında Hector hem bağışçı hem de yardımcı işlevlerini kapsamaktadır. Hector'un yanında aynı zamanda Miguel'in Atalar diyarında bulunan aile üyeleri de olay örgüsü esnasında zaman zaman bu işlev alanına dahil olmaktadır. Miguel'in büyük annesi Mama Imelda, Hector ile birlikte bu işlev alanında geniş bir yer tutmaktadır.

4. Film içerisinde bu eylem alanını karşılayan bir karakter bulunmamaktadır.

5. Filmin kahramanı Miguel yasağa karşı gelerek evden kendi isteğiyle ayrıldığından ve bir gönderen tarafından görevlendirilmediği için bu eylem alanında bir karakter bulunmamaktadır.

6. Miguel, olay örgüsünde belirli bir amaç uğruna yolculuğa çıkan ana karakterdir. Bu durum onu işlevlerin kişiler arasındaki dağılımda kahraman noktasına getirmektedir. Karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek, aile üyelerinden birinin hayatını kurtarmak gibi görevleri üstlendiğinden filmin kahramanı konumundadır.

7. Filmde belirli bir düzmece kahraman işlev alanı bulunmamakla birlikte olay örgüsünün anlatı yapısı nedeniyle ana kahraman Miguel iken başlarda kahramana bağışçı ve hatta yardımcı kapsamında yer alan Ernesto de la Cruz filmin bir noktasından sonra düzmece kahraman ve sonrasında saldırgan işlev alanlarını kapsamaktadır. Miguel'in dedesi rolünde bir süre görünen ve sonunda ona ve ailesine zarar vererek asılsız savlarda bulunan Ernesto de la Cruz saldırgan işlevine geçmeden hemen önce düzmece kahraman işlevini kapsamaktadır. Bu hususta da işlevlerin kişiler arasındaki dağılımında kişilerin birden fazla alanı kapsadıkları gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında Propp'un "Masalın Biçimbilimi" adlı eserinde yer alan masalın 31 işlevi ve karakterlerin eylem alanları bazında Coco animasyon filmi analiz edilmiştir. Film ana karakter olan Miguel'in ailesinin koymuş olduğu müzikle uğraşma yasağını ortadan kaldırmak ve hayallerine ulaşmak için çıktığı yolculukta karşılaştığı sorunları, mücadeleleri ve başarıya ulaşmasını konu edinmektedir. Bu bağlamda Coco animasyon filminin Propp'un belirttiği klasik kahramanlık anlatısını takip ettiği söylenebilmektedir.

Birçok film klasik kahramanlık anlatılarından oluşmaktadır. Bu tür filmler ait olduğu topluluk üzerine yöneltilen tehdidi bozguna uğratan bireylerin öyküsünden türemektedir. Bu tür anlatılar erdemli kahramanlık modelleri kullanır. Kahraman herkesin paylaştığı normları taşımakta, kötü karakter ise bu normları ihlal etmektedir (Rayn & Lenos, 2014, s. 147).

Propp masalarda belli anlatıların, işlevlerin ve karakterlerin yer aldığı ve olaylar dizisinin bu yönde geliştiğini belirtmektedir. Sinema filmleri de bu anlamda belli anlatılar üzerinden kurgulanmakta ve gelişim göstermektedir. Propp'un masallar üzerinde tespit ettiği masalın 31 işlevinin karşılığı her filmde tam olarak bulunmamaktadır. Ancak işlev sırası farklılık göstermekle birlikte bu işlevlerin bazılarının filmlerin anlatılarında yer aldığı görülmektedir.

Animasyon filmlerine yönelik olarak yapılan çalışmaların çoğunda Propp'un masalın biçimbiliminde yer alan işlevlerin filmlerde karşılık bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu film içerisinde de 31 işlevden toplam 25 işlevin anlatı yapısında yer aldığı saptanmıştır. Analiz kapsamında anlatı yapısı içerisinde bulunmayan 6 işlev (4. 5. 9. 17. 23. 27) dışında dikkat çeken bir başka unsur bu işlevlerin sıralamasındaki farklılıktır. Film içindeki anlatı Propp'un belirttiği işlev sırasına bire bir uygunluk göstermemektedir. Filmin anlatısı içinde zaman akışında geriye dönük olayların verilmesinden dolayı bu işlevlerin sıralamasında yer yer sapmaların meydana geldiği gözlemlenmektedir. Propp'a kişiler kim olursa olsun ve işlevlerin nasıl gerçekleştirildiğine bakılmaksızın masalın değişmez, sürekli öğeleri kişilerin işlevleri olarak belirtilmektedir. İşlevler masalın temel oluşturucu bölümleri olarak yer almaktadır" (Propp, 2001, s. 40).

Filmin analizinde işlevlerin dağılımında yer alan yedi masal kişisinden beşinin ve eylem alanlarının film içerisinde açık bir şekilde yer aldığı

saptanmıştır. İşlevlerin kişiler arasındaki dağılımında Prensens ve babası eylem alanı bu film içerisinde yer almamaktadır. Ancak Coco ve babası Hector film içerisinde bu eylem alanı ile direkt örtüşmemekle birlikte film içerisinde olaylar dizisindeki eylem alanları bazı yönlerden prenses ve babasının eylem alanları ile kesişen özellikleri içinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bir benzerlik görülmekle birlikte işlevin kişiler arasındaki dağılımı özelliklerini tam olarak karşılamadığı için bu eylem alanı film içerisinde değerlendirilmemektedir. Aynı şekilde düzmece kahraman ve eylem alanı da açık bir şekilde yer almamakla birlikte filmdeki saldırgan karakter olarak inşa edilen Ernesto de la Cruz'un düzmece kahramanın eylem alanı ile zaman zaman örtüştüğü görülmektedir. Sonuç olarak film, Propp'un belirtmiş olduğu işlevlerin kişiler arasındaki dağılımı konusunda Coco filminin kişilere uygun düşen eylem alanlarından birçoğunu anlatı içinde barındırdığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abisel, N. (1995). Popüler Sinema ve Türler. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Abisel, N. (1997). Bir Dünya Nasıl Kurulur? Popüler Türk Filmlerine Anlatı Yapısı Üzerine. S. Büker içinde, Sinema Yazıları . Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Adanır, O. (2012). Sinemada Anlam ve Anlatım (1 b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Aslanyürek, S. (2004). Senaryo Kuramı. İstanbul: Pan.
- Berger, A. (1996). Göstergibilimsel Çözümleme. N. Ulutak , & A. Tunç içinde, Kitle İletişimde Çözümleme Yöntemleri (M. Barkan, U. Demiray , D. Güler, N. Bayram , A. Tunç , N. Ulutak, & Y. A. Haluk, Çev.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları no:91.
- Butler, A. M. (2011). Film Çalışmaları. (A. Toprak, Çev.) İstanbul: Kalkedon.
- Doğan Topçu, A. (2004). Sinema ve Zaman: Geleneksel (Klasik) Anlatı ve Çağdaş Anlatı Filmlerinde Zamanın Kullanımı ve Anlatısal Yapı İle İlişkileri. F. Dalay Küçükkurt, & A. Gürata içinde, Sinemada Anlatı ve Türler. Ankara: Vadi.
- Gedik, A., & Aydoğan , Ü. (2023). The Effects of New Characters on the Narrative Structure in Film Sequels:. E. A. Seçmen içinde, Examinations and Analysis of Sequels and Serials in the Film Industry The Case of the Blade Runner Movies (s. 132). IGI Global. <https://www.igi-global.com/viewtitlesample.aspx?id=322725&ptid=310058&t=The%20Effects%20of%20New%20Characters%20on%20the%20Narrative%20Structure%20in%20Film%20Sequels:%20The%20Case%20of%20the%20Blade%20Runner%20Movies&isxn=9781668478646> adresinden alındı
- Güler, D. (1989). Çocuk, Televizyon ve Çizgi Film. Kurgu Dergisi(5 (1)), 163-177. 07 01, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurgu/issue/59617/858959> adresinden alındı
- Gürata, A. (2004). Özne Zamanın İzinde: Sinemada Postmoderen Zamanlar ve Görüş Noktası. F. Küçükkurt, & A. Gürata içinde, Sinemada Anlatı ve Türler. Ankara: Vadi.
- Oluk, Ersümer, A. (2013). Klasik Anlatı Sineması (1 b.). İstanbul: Hayalperest Yayınları.

- Öcel, N. (2001). Türk ve Dünya Sinemasında Çocuk İmgesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Parsa, A. (2008). Mutluluk Paradoksu Greimas'ın Eyleyensel Örnekçesiyle. S. Parsa içinde, Film Çözümlemeleri. İstanbul: Multilingual.
- Parsa, S. (2008). Göstergebilimsel Bir Kod Olarak Film Kurgusu. S. Parsa içinde, Film Çözümlemeleri. İstanbul: Multilingual.
- Propp, V. (2001). Masalın Biçimbilimi, Olağanüstü Masalların Yapısı. (S. Rıfat, & M. Rıfat , Çev.) İstanbul: Om Yayınevi.
- Rayn, M., & Lenos, M. (2014). Film Çözümlemesine Giriş. (E. Onat, Çev.) İstanbul: De Ki Basım.
- Rıfat , M. (1999). Gösterge Eleştirisi. İstanbul: Kaf.
- Şenler , F. (2005). Animasyon Tarihi, Teknikleri ve Türkiye'deki Yansımaları. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları(3), 99-114. 02 03, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat/issue/16673/330713> adresinden alındı
- Taş Alicenap, Ç. (2019). Animasyon Film Senaryosu Üretiminde Bir Yöntem Olarak: Vladimir Propp Masalın Biçimbilimi. Sanat ve Tasarım Dergisi, 398,413. 05 01, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/974907> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11 b.). Ankara: Seçkin.

BÖLÜM 14

TÜRKİYE'DE İL OLUŞ(TUR)MA SÜRECİNİN TARİHSEL PERSPEKTİF İÇERİSİNDE İNCELENMESİ

Dr. İhsan EKEN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10034783>

¹ Dr., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sağlık Bakanlığı Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü, mehmetihsaneken.021@gmail.com.tr , ORCID: 0000-0001-9429-9872

GİRİŞ

Türkiye’de merkezi yönetimin taşra örgütü yüz elli yılı aşkın bir süredir; sosyal, ekonomik, politik, yönetsel, güvenlik gibi içsel ve dışsal gerekçelerle; görev, yetki, kaynak, tür gibi farklı yönlerden değişim dönüşüm içerisinde bulunmuştur. Bu değişim ve dönüşümün bir boyutu da taşra örgütlerinin sayılarına ilişkin olmuştur. Osmanlı’da taşra idari birim sayıları Tanzimat öncesinde fetihlerden kaynaklı, daha sonra da toprak kayıpları ve yabancı devletlerin baskılarından dolayı oldukça hareketli dönemler yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile birlikte il sisteminde farklı bir anlayışa geçilmiştir. İl sayısı kimi dönemlerde çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda ama daha çok popülist politik davranışlar nedeniyle değişkenlik göstermiştir. Son çeyrek asırda herhangi bir değişikliğin olmadığı il sayılarında, günümüzde aktif biçimde arttırılması tekrar gündeme gelmiştir.

Merkezi yönetimin anayasal tek taşra örgütü il örgütüdür. Bunun dışındakiler ise yasa ile belirlenebilmektedir. Bu çerçevede illerin statüsü taşra yönetiminin ve sonrasında oluşturulacak olan örgütsel yapının temelini oluşturmaktadır. Günümüzde bucak örgütlerinin varlığı ortadan kaldırılmış olduğundan, il örgütü dışında merkezi yönetimin taşra örgütü olarak ilçeler kalmış ve yönetim dizgesi iki basamaklı bir hale gelmiştir. Türkiye geniş topraklara sahip, nüfusu gittikçe artan ve gelişmekte olan bir ülkedir. Taşra yönetim sisteminin de bu gelişime paralel olarak modern bir vaziyet alması gerekmektedir. Bu modernleşme ve ihtiyaçlara uygun hale gelme hareketinin yalnızca il ve ilçe sayılarını arttırmak ile gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini uygulamalar gösterecektir.

Türkiye’de merkezi yönetimin taşra örgütü ve yerel yönetimlerin bütüncül bir şekilde ele alınması, yönetsel kademelerin ve bunların sayılarının belirlenmesi için rasyonel kriterlerin olması, bu sürecin politik hırslara ve isteklere kurban edilmemesi, iki basamaklı yönetsel dizge yerine; il üstü, il ve ilçe düzeyinde üç basamaklı yönetsel dizge oluşturmanın yönetsel etkinlik ve verimlilik açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

1. İl Kavramı ve Ortaya Çıkış Süreci

Günümüzde il kavramı, ülkenin vali yönetiminde bulunan bölümü olarak tanımlanmakta ve vilayet kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Eski Türkçede ise yurt, devlet anlamlarında kullanılmıştır (tdk.gov.tr, 2023). İngilizce “province” , Fransızca ise “department” ve “prefecture” kelimeleri il kavramını karşılamak için kullanılmaktadır (Başa,

2007: 36). Kamu yönetimi sözlüğü konumuz açısından ili; coğrafi, iktisadi ve kamu hizmet gerekleri çerçevesinde kanun ile kurulan ve bir vali tarafından idaresi yapılan temel yönetsel birim şeklinde tanımlamaktadır (Bozkurt vd., 2008: 110). İl ya da valilik olarak adlandırılan taşra yönetim sistemi, Fransa'da, Napolyon Bonapart döneminde, yönetsel merkeziyetçiliği desteklemek amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. Bu yönüyle de hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin taşra örgüt yapısının şekillendirilmesinde ilham kaynağı olmuştur (Demiröz, 1990: 55; Sanal, 2000: 64). Türkiye'de 1921 ve 1924 Anayasalarında vilayet kelimesi kullanılmış iken, 1961 ve 1982 Anayasalarında il kelimesinin tercih edildiği görülmektedir (Başa, 2007: 37).

Merkezi yönetimin taşra örgütü olarak il sisteminin üç temel özelliğinden söz edilebilir. Bu sistemde ülke il adı verilen yönetsel kademelere ayrılmıştır. Merkezi yönetimin taşra örgütlenmesi bu kademeler temelinde meydana getirilmiştir. İl yönetiminin başında, yetki genişliği esasına göre hareket eden ve merkezi yönetime karşı sorumlu olan vali bulunmaktadır (Payaslıoğlu, 1966: 13).

1.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Mülki Yapılanma ve İl Kavramı

Osmanlı dönemi mülki yapılanmasını genel olarak Tanzimat öncesi dönem ve Tanzimat sonrası dönem şeklinde iki bölümde incelemek mümkündür.

1.1.1. Tanzimat Öncesi Dönem Taşra Yönetimi

Anadolu topraklarını da içinde barındıran Büyük Selçuklu İmparatorluğu, fethettiği toprakları, “uç” veya “eyalet” olarak adlandırılan idari bölümlere ayırarak, bunların yönetimine imparatoru temsilen hanedan üyesi veya hanedana bağlı olan uç beyleri/eyalet beylerini atamıştır. Bu durum kısmen günümüz yetki genişliği ilkesini andırsa da (Cahen, 1979: 234), daha çok yerinden yönetim ilkesi özelliklerini taşıdığı ifade edilebilir. Benzer sistemin Osmanlı Devleti döneminde de sürdürüldüğü görülmektedir. Kurulduğu günden itibaren sürekli genişleme yönlü bir hareket izleyen Osmanlı Devletinin, bu hızlı büyüme ile birlikte ulaşım ve haberleşme olanaklarındaki yoksunlukların bir neticesi olarak taşra yönetim yapısını yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde oluşturduğu ifade edilebilir (İçişleri Bakanlığı, 1983: 5).

Osmanlı Devleti fetihler ile elde ettiği toprakları, sancak ya da liva olarak adlandırılan ve başlarında sancak beyi/mirliva bulunan yönetsel ve askeri birimlere ayırmaktaydı (Kılıç, 2000: 447). 1361 yılında Rumeli de toprak kazanımının başlaması ve 1453 yılında İstanbul fethedildikten sonra, genişlemenin hızlanması neticesinde yönetsel basamak olarak yeni bir örgütlenme ihtiyacı vuku bulmuştur. Bu döneme kadar taşra yönetim biriminin askeri, mülki ve yönetsel temelini oluşturulan sancaklar bir araya getirilmiş ve sancaklar üzerinde denetim ve eşgüdüm yetkisine sahip olan, eyalet denilen yönetim basamakları meydana getirilerek başlarına da beylerbeyi olarak adlandırılan yöneticiler getirilmiştir (Ortaylı, 1976: 9; İçişleri Bakanlığı, 1983: 6; Akşin vd., 1997: 61; Sanal 2000: 17; Ortaylı 2010: 251).

Osmanlı'nın Tanzimat öncesi dönemde taşra yönetiminin eyalet, sancak, kaza ve köy olmak üzere temel olarak yukarıdan aşağıya dört kademeye ayrıldığı; bunların yönetiminde ise sırasıyla beylerbeyi, sancak beyi, kadı ve tımarlı sipahilerin bulunduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde 1520 yılında toplamda 6 eyalet bulunmakta iken, toprakların hızla genişlemesine bağlı olarak bu sayı 1610 yılında imtiyazlı beylikler olarak oluşturulan Eflak-Buğdan, Erdel, Kırım, Cezayir-i Garbi eyaletleri hariç tutulduğunda dahi 32'yi bulmuştur (Aldan, 1990: 45; Ortaylı, 2010: 252). 1653 yılında eyalet sayısının 34'e sancak sayısının ise 320'ye vardığı; Kanuni Sultan Süleyman dönemi sonu itibariyle de 34 eyalet ve 377 sancağa ulaştığı görülmektedir. Bu durum 19. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Nitekim bu yüzyılın başında 19'u Asya, 11 Avrupa ve 4'ü de Afrika kıtasında olmak üzere Osmanlı Devleti'nin 34 eyaleti olduğu görülmektedir (Tarcan, 1968: 34; Baykara, 1988: 98; Sanal, 2000: 18).

1.1.2. Tanzimat Sonrası Dönem Taşra Yönetimi

Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıla çok yoğun bağımsızlık hareketleri ve bunlara destek veren dış güçlerin baskıları ile girmiştir. Merkezi yönetim, kendisine karşı çıkarılan isyanlar ve yönetsel sistemde yaşanan bozukluklara karşı etkinliğini yitirmiş vaziyette bulunmaktaydı. Bunların en bilinen örneklerinden biri de Lübnan bölgesinde yaşanan olaylardır. Bu bölgede yaşanan dinsel, etnik ve ayrılıkçı sorunlar nedeniyle 1861 yılında Osmanlı ve birçok Batılı devletin katılımıyla düzenlenen Lübnan Nizamnamesi ile Lübnan'a bağımsızlığa yakın bir özerk statü tanınmıştır. Düzenleme ile sağlanan imtiyazların Devlet'in diğer bölgelerine de emsal teşkil edeceğinden tedirgin olan ve bu yönde talepler ile gelen Avrupa devletlerini boşa

çıkarmaya çalışan devlet yöneticileri; merkezi yönetimin etkinliğini sağlama, mülki idareyi yeniden yapılandırma ve daha sistemli bir hale getirmek amacıyla bir takım önlemler alma yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri de taşra idaresinde yönetsel anlamda yapılan düzenlemelerdir. Bu amaçla öncelikle 7 Kasım 1864 tarihinde örnek bir uygulama olarak ortaya konan Tuna Vilayet Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile sorunlu bölgelerden bir olarak görülen Niş, Vidin ve Silistre Eyaletleri bir araya getirilip Tuna Vilayeti adı altında birleştirilmiş ve buradaki süreç izlenmiştir. Uygulamada elde edilen başarılı sonuçlar neticesinde 7 Kasım 1864 yılında tüm Osmanlı mülkünde uygulanmak üzere Teşkilî Vilayet Nizamnamesi oluşturulmuştur (Ortaylı, 1976: 18-19; Ortaylı, 1979: 502; Kaya Kılıç, 1995: IX; Seyitdanlıoğlu, 1996a: 70; Eryılmaz, 1997: 47; Kartal 2012: 30-31; Tuncer, 2016: 578). Nizamnamenin neredeyse tüm maddelerinin Fransız yönetim tarzı doğrultusunda oluşturulduğu ve oluşturulan modelde Fransa’da uygulanan “department-arrondissement-canton-commune” yönetsel bölümlenmesi örnek alınarak “vilayet-liva-kaza-karye” şeklinde bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir (Tosun, 1970: 11; Sencer, 1984: 54; Sencer, 1986: 79; Günay, 1999: 18; Nalbant, 2012: 135).

Bu nizamname ile eyalet ifadesinden kaçınılmış ve ilk kez vilayet unvanı kullanılmıştır. Vilayetler, taşradaki en büyük mülki yapılanma olup, çoğu zaman birkaç eyaletin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Vilayetlerin başına da Padişah tarafından geniş yetkilerle valiler atanmıştır. Böylelikle valilik kurumu da Türk yönetsel sistemi içerisinde yerini almıştır (Seyitdanlıoğlu 1996a: 69; Parlak 2009: 38; Kartal 2012: 32; Kartal, 2014: 287)

Türkiye kamu yönetimi yazınında 1864 yılındaki vilayet düzenlemelerinin il sistemine geçişin ilk dönemleri ve mihenk taşı olduğu şeklinde yaygın bir görüş bulunmasına karşın, Kartal (2014: 280-281), bu görüşe net bir şekilde karşı çıkmaktadır. Kuşkusuz Kartal’ın bu karşı görüşüne katılmamak mümkün değildir. Nitekim kendisinin de ifade ettiği üzere, 1864 dönemindeki eyalet kavramı ve vilayet kavramı ile günümüzde kullanılan eyalet, vilayet ve il kavramları sistemsel anlamda birbiri ile kesinlikle örtüşmemektedir. Bu durumda 1864 yılında eyalet kelimesinden vazgeçilip, en büyük taşra yönetim biriminin vilayet olarak adlandırılması; günümüz manasında eyalet sisteminden vazgeçilip il sistemine dönüldüğü anlamını karşılamamaktadır.

Tanzimat döneminin ilk yıllarında, Osmanlı Devletinde 35 eyalet, 142 sancak ve 1320 kaza vardır (Karal, 1998: 128). 1846-1847 devlet yılına göre İstanbul hariç 40 Eyalet ve 76 liva; 1861-1862 yıllarında ise 27 eyalet 132 liva bulunmaktadır. 1864 tarihli Teşkili Vilayet Nizamnamesinin tüm Osmanlı'da uygulanmasını öngören 1867 Vilayet Nizamnamesi döneminde ise 29 vilayet, 120 liva ve 655 kaza mevcuttur (Tarcan, 1968: 34-35). Eyalet, vilayet, liva ve kaza sayılarındaki bu değişkenliklerin o dönem yaşanan toprak kayıpları, güvenlik ve politik amaçlarla eyaletlerin birleştirilmeleri ve sınır değişiklikleri ile açıklamak mümkündür.

1864 Tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesinde arzulanan sonuçlara yakın neticeler elde edilince, ülke çapında uygulamaya gidilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla 1867 yılında bir talimatname yayımlanmış ise de (Kaya Kılıç, 1995: 77); bunu tam anlamıyla gerçekleştirmek 1871 yılına kadar sürmüştür. Bu amaçla, 1864 tarihli vilayet nizamnamesi ve Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nden çok daha kapsamlı olan ve toplamda 129 maddeden oluşan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi 22 Ocak 1871'de yürürlüğe konmuştur (Kartal 2012: 38-39).

1871 tarihli Nizamname ile dörtlü taşra yönetimi kademelenmesinden vazgeçilerek “nahiye”lerin de eklenmesiyle; vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy olmak üzere beşli bir yapıya geçilmiştir. Vilayetlerde vali, livalarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, nahiyelerde müdürler ve köylerde ise muhtarların mülki yapılanmanın başında yer alması ve aşağıdan yukarıya doğru birbirlerine karşı sorumlu olmaları kararlaştırılmıştır. Yargı hizmetleri vilayetin yetki ve denetiminden alınmıştır. İlk kez vali yardımcılığı kavramı getirilmiştir. Vilayetlerde ilk kez idare meclisleri oluşturulmuştur. Merkez mutasarrıflıkları ve kaymakamlıkları uygulamasından vazgeçilmiştir. Vali, mutasarrıf ve kaymakam atanan her yönetim biriminde bir de belediye teşkilatı kurulması gerekliliği düzenlenmiş, böylece İstanbul dışındaki vilayetlerde de yerel yönetimler kurulmaya başlanmıştır (Demir vd., 1993: 8; Kaya Kılıç, 1995: 80; Seyitdanlıoğlu, 1996b: 91; Parlak, 1998: 20; Parlak 2009: 39; Gençoğlu 2011: 36)

1871 Nizamnamesi yürürlüğe konduktan sonra Osmanlı Devleti mülki bölümlerinin sayısına bakıldığında 10 vilayet ve 44 sancak Avrupa'da, 16 vilayet 74 sancak Asya'da ve 1 vilayet 5 sancak da Afrika'da olmak üzere toplamda 27 vilayet ve 123 sancağın oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir vilayete bağlı olmadan doğrudan Saray'a bağlı olan “elviye-i gayri mülhaka” olarak adlandırılan sancaklar ile kendilerine tanınan

farklı imtiyazlar nedeniyle ayrı statüleri bulunan Lübnan, Mısır, Bosna, Girit, Hicaz, Yemen ve başkent İstanbul bu sınıflandırma dışında tutulmuştur (Ortaylı, 1974: 48; Sencer 1984: 55-57; Seyitdanlıoğlu, 1996b: 89; Gençoğlu 2011: 35).

Seyitdanlıoğlu (1996b: 90); 1871 Nizamnamesi ve önceki nizamnamelerin tümüne hâkim olan anlayışın merkeziyetçi yönetim modelinin uygulanabilirliğini arttırmak; bu sayede Osmanlıcılık ideolojisi çerçevesinde hareket ederek devletin dağılmasını önlemek olduğunu ifade etmektedir. Nizamname doğrultusundaki uygulamalar kimilerince işlevsellik ve verimlilik açısından başarısız bulunsa da, yaklaşık 42 yıl yürürlükte kaldığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası 23 Aralık 1876'da yürürlüğe girmiştir. Kanun-i Esasi olarak adlandırılan bu anayasada vilayet, liva ve kaza şeklinde bir taşra kademelenmesine gidilmiş; vilayette merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki görev ayrılığı ilkesi ile yönetim organlarının ayrıştırılması ilkesi benimsenmiştir. Merkezi yönetim ile vilayetler arasında yetki genişliği ilkesi ihdas edilmiştir. Söz konusu dönemde 13'ü şimdiki ülke sınırları içerisinde olmak üzere toplamda 29 vilayet ve bağlı livaları bulunmaktadır (Sanal, 1998: 174-175).

Taşra yönetimi sorunu, 1877 tarihli Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin gündem konularından biri olmuş ve 101 maddelik yeni bir vilayet nizamnamesi mecliste kabul edilmişse de; II. Abdülhamid'in meclisi feshi neticesinde Ayan Meclisi'ne gidemeyen tasarı uygulamaya konamamıştır (Lewis, 1988: 387). 1908 yılında meşrutî rejimin ikinci kez ilanı ile birlikte, yeni taşra yönetim kanunu oluşturma çabaları tekrar gündeme gelmiştir. Fakat bu kez patlak veren Balkan Savaşı konuya ilişkin yasal düzenleme çalışmalarının sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Savaşın bitmesinin ardından görevlendirilen hükümet önceden hazırlanmış olan tasarı üzerinde birkaç küçük düzenleme yaparak 1913 yılı Mart ayı içerisinde geçici vilayet yasasını yürürlüğe koymuştur (Tönük, 1945: 222-223; Eryılmaz 2012: 168). İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkat olarak adlandırılan söz konusu yasa, 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesinde vilayet, liva, kaza, karye ve köy şeklinde düzenlenmiş olan idari taksimatı aynı şekilde kabul etmiş; bu yönetsel birimlerin sırasıyla vali, mutasarrıf, kaymakam, müdür ve muhtar yönetiminde idare olunacağını belirtmiştir. Herhangi bir vilayet ile ilişkilendirilmeyen ve elviye-i gayri mülhaka olarak adlandırılan livalar da vilayet hükmünde kabul edilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 1983: 10; Tuncer, 2016:

585-586). Yasa, meşruti anayasanın da öngördüğü üzere vilayet yönetimini idare-i umumiye-i vilayat ve idare-i hususiye-i vilayat olmak üzere iki şekilde düzenlemiş ve görev ayrılığı ilkesini aynı zamanda yasal hale getirmiştir (Tuncer, 2016: 584-586).

Parçalanma döneminde olan Osmanlı Devleti sürekli toprak kaybettiğinden küçülmüş ve buna bağlı olarak mülki idare sayılarında kayda değer azalışlar görülmüştür (İçişleri Bakanlığı, 1983: 10; Sanal, 1998: 178). 1919 yılına gelindiğinde başkent İstanbul dahil 15 vilayet ve 52 liva, 302 kaza ve 679 nahiyeden müteşekkil bir teşkilat söz konusudur (Erdeha, 1975: 44; İçişleri Bakanlığı, 1983: 10).

1921 yılına gelindiğinde, taşra yönetim sisteminin mevcut düzenden sıyrılarak farklı bir boyuta evrildiği görülmektedir. Milli mücadelenin devam ettiği yıllarda, Meclis tarafından çıkarılan 1921 tarihli Anayasa, daha önceden beş kademe olarak sayılan taşra yönetimini üçe indirmiştir. 1921 Anayasası'nın 10. Maddesine göre Türkiye, coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde vilayetlere, vilayetler kazalara taksim edilmiş olup, kazalar da nahiyelerin birleşmesinden oluşturulmuştur. Bu çerçevede bakıldığında liva ve köy kademelerinin Anayasa'da sayılmadığı açık biçimde görülmektedir.

1921 Anayasası ile getirilen bu yeni düzenlemeye göre büyük ölçekli olup, adı vilayet olan fakat birkaç livadan müteşekkil eyalet özellikleri arz eden büyük yönetsel birim düzenlemesinden vazgeçilip; adı vilayet olan fakat daha küçük olan liva ölçeğine çekilen yönetsel birim anlayışı benimsenmiştir. Bu doğrultuda, livaların kaldırılması ve vilayet sınırlarının küçültülmesi ile vilayet sayıları artmıştır. Anayasa'nın çıktığı dönemde bu sayı 74'tür (Keskin, 2007: 234-236). Livaların ismen kaldırılması ve ölçek olarak vilayetlere esas teşkil etmesi ve başka bir kararname ile de liva yöneticisi olan mutasarrıflara vali yetkisi tanınması neticesinde günümüz manasında il sistemine geçildiği ifade edilebilir (Keskin, 2007, s. 234-236; Kartal, 2014: 289).

1921 Anayasası ile getirilen bu düzenlemenin amacı ulaşım ve iletişimin henüz çok güçlü olmadığı milli mücadele döneminde sınırları daraltarak idare edebilme kabiliyetini arttırma, güvenliği sağlama ve merkeziyetçiliği kuvvetlendirme gayesi taşımaktaydı. Bölgesel anlayıştan sıyrılıp, daha dar bir alanda il yönetimi tarzına geçilerek ayanların ve küçük feodal beylerin etkinlikleri de zayıflatılmaktaydı.

Yönetim dizgesinin örnek alındığı Fransa'da da benzer gayeler ile il yönetiminin uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Fransa'da il, ilçelerin bir araya gelmesi ile oluşan ve onların üzerinde bir yönetim kademesidir. Fransız Devrimi ile eski rejimin sonlandırılması neticesinde, o döneme ait sadakat duygularını zayıflatmak gayesi ile dönemin yönetsel yapısı reddedilmiş ve kültürel ve tarihsel çağrışımlar yapan yer adları yerine akılcı bir mantıkla oluşturulan, coğrafi yapı ile özdeşleşmiş ve ulusal birliği güçlendireceği düşünülen modern iller meydana getirilmiştir. İl sınırlarının ve merkezlerinin belirlenmesinde ise bir kişinin at sırtında bir günlük seyahat ile il merkezine ulaşabilmesi esası kabul edilmiştir. Bu sayede, il sınırları daraltılıp sayısı artırılarak geniş toprakların daha güvenli bir şekilde kontrol altında tutulması sağlanmaya çalışılmıştır (Louglin, 2007: 111). Türkiye'de de Fransa tipi il örgütlenmesinin en önemli özelliklerini ilk olarak 1921 yılı Anayasası ile getirilen örnekte görmek mümkündür.

1.2. Cumhuriyet ve Sonrası Dönem Taşra Yönetim Sistemi

Cumhuriyetin 1923 yılında ilanı sonrasında, oluşturulan ilk Anayasa, 1924 Anayasası'dır. İllerin oluşturulmasına ilişkin 1924 Anayasası ile getirilen kıstasların 1921 Anayasası ile aynı olduğu görülmektedir. 1924 Anayasası da, Türkiye'nin coğrafi durum ve ekonomik ilişkiler çerçevesinden hareketle vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların da nahiyelere bölündüğünü; nahiyelerinde kasaba ve köylerden meydana geldiğini düzenlemektedir. Yine söz konusu Anayasa'da illerin yetki genişliği ve görev ayrımı ilkeleri çerçevesinde yönetileceği hükmü de korunmuştur (Sanal, 2000: 39; Başa, 2007: 24; Kartal, 2014: 289)

1961 yılına kadar yürürlükte kalan 1924 Anayasası döneminde illerin oluşturulması ve yönetimine ilişkin birkaç önemli husustan söz edilebilir. İlk olarak bu dönemde yönetsel ölçek ve düzen anlamında henüz bir karara varılmadığı ve bir arayış içerisinde girildiği görülmektedir. Özellikle çok partili sisteme geçildikten sonra il ve ilçe sayılarının kısmen manipülatif ve politik sebeplerle değiştiği düşünülmektedir. İl ve ilçe sayılarındaki artış ve azalışlar bu hususu kanıtlar niteliktedir. Cumhuriyet tarihinin ilk vilayet kanunu 1929 tarihinde 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu adıyla yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yine hala günümüzde de geçerli olan 1949 tarih ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'da bu dönemde yasalaşmıştır. Her iki yasada da vilayet teşekkülünün yürürlükteki Anayasa doğrultusunda kanunlaştırıldığı görülmektedir.

1924 Anayasası dönemi içerisinde 1927 yılında kurulup daha sonra 1950 yılında lağvedilen umumi müfettişlik sistemi de bir diğer önemli gelişmedir. Birkaç vilayetin bir araya getirilerek, bir genel müfettiş koordinasyonuna bırakıldığı Umumi müfettişlik sistemi bir mülki yönetim sisteminden ziyade Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki güvenlikçi politikaların bir ürünü olarak değerlendirilmektedir (Keskin, 2007: 231).

1961 yılında yürürlüğe konan yeni Anayasa ise vilayet düzenlemesine yeni bir yaklaşım sergilemiştir. 1961 Anayasası, 115. Maddesinde Türkiye'nin merkezi yönetim kuruluşu yönüyle coğrafi ve ekonomik koşulları ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere ayrıldığını, illerin ise diğer kademeli bölümlere ayrıldığını ifade etmiştir. Anayasa maddesi, bu şekliyle 1924 Anayasası'ndan üç temel şekilde ayrılmaktadır. İlki il kurulması için göz önünde bulundurulmuş koşullar kamu hizmetlerinin gerekleri koşulunun da eklenmesi ile üçe çıkarılmıştır. İkinci olarak da tüm taşra yönetim birimleri tek tek Anayasada sayılmamış yalnızca taşra yönetim birimi olarak il kademesi belirtilmiştir. İl dışında kalan diğer birimlerin oluşturulması açısından yasal düzenleme şartıyla bir serbestiyet oluşturulmuştur. Üçüncü olarak da il düzeyini aşan kimi hizmetler için yetki genişliğine dayalı olarak birkaç ili içine alan merkezi yönetim teşkilatı oluşturulabilmesine olanak tanınmıştır. 1982 Anayasası'nın da aynı hükümleri içerdiği ve illerin oluşturulmasına ilişkin 1961 tarihli Anayasa'da bir değişikliğe gitmediği görülmektedir.

Günümüzde de yürürlükte bulunan 5442 sayılı İl İdaresi Yasası, 1961 ve 1982 Anayasalarında belirtilmeyen diğer yönetsel kademeleri ilk maddesinde sıralamıştır. Yasanın birinci maddesine göre Türkiye, merkezi idare kuruluşu açısından coğrafi durum, iktisadi şartlar ve kamu hizmetlerinin gerekleri doğrultusunda illere; iller ilçelere ve ilçeler de bucaklara ayrılmış demektir. Böylelikle Türkiye'nin üç basamaklı bir taşra yönetim teşkilatına sahip olduğu yasalaştırılmıştır. Fakat yapılan yasal düzenleme ile 2014 yılından bu yana Bucak yönetimleri taşra yönetim sisteminden çıkarıldığı için; hali hazırda Türkiye il ve ilçe olmak üzere iki basamaklı taşra yönetim dizgesine sahip bulunmaktadır.

2. Türkiye'de İl Sayısına Müdahale Dönemleri ve Gerekçeleri

Türkiye'de, illerin kuruluşu ve il oluşturma süreçleri Cumhuriyetin başından itibaren üzerinde durulan bir konu olmuş ve belli dönemlerde il sayılarında ciddi artış ve azalışlar olduğu görülmüştür.

2.1. Cumhuriyetin Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulduğu yıl olan 1921'den 1926 yılındaki değişikliğe kadar Türkiye'de il sayısı 74'tür. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlıdan devrolunan 74 livanın vilayet olarak düzenlendiği ifade edilebilir. Bu illeri şu şekilde sıralamak mümkündür: Adana, Afyonkarahisar, Aksaray, Amasya, Ankara, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Bayazıt, Beyoğlu, Bitlis, Bolu, Bozok (Yozgat), Burdur, Bursa, Canik (Samsun), Cebelibereket (Osmaniye), Çanakkale, Çankırı (Kangırı), Çatalca, Çorum, Dersim (Tunceli), Denizli, Diyarbakır (Diyaribekir), Edirne, Elâzığ (Elaziz), Ergani, Ertuğrul (Bilecik), Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Gelibolu, Genç, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, İstanbul, İzmir, Isparta, Karesi (Balıkesir), Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kozan, Kütahya, Malatya, Maraş, Mardin, Menteşe (Muğla), Mersin, Muş, Niğde, Ordu, Rize, Saruhan (Manisa), Siirt, Silifke, Sinop, Sivas, Siverek, Şarkikarahisar (Şebinkarahisar-Karahisarışarki), Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Üsküdar, Van ve Zonguldak'tır (Çoker, 1995: 799-804).

2.2. 1926 tarih ve 887 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu

Güçlü sosyal ve politik değişiklikler, genel olarak idari taksimatın ve yönetsel coğrafyanın etraflıca ele alınıp yeniden belirlenmesi ile el ele gider. Bu husus özellikle yeni kurulmuş ve sınırları yeni çizilmiş devletlerde beklenen bir işlemdir. Türkiye Cumhuriyeti'de bu temel özelliği doğrular biçimde, henüz Meclis Hükümetleri döneminde idari taksimat çalışmalarına başlamış ve 1926 yılında çıkarılan 887 sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile bunu sürdürmüştür (Ayman Güler, 2007: 10). 26.06.1926 tarih ve 404 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren yasaya göre hali hazırda vilayet statüsünde olan Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Ardahan, Muş, Dersim, Genç, Siverek, Ergani ve Kozan ilçeye dönüştürülerek, 74 olan il sayısı 63'e düşürülmüştür.

2.3. 1933 tarih ve 2197 sayılı Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun

27.05.1933 tarih ve 2411 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe giren yasa ile Aksaray, Hakkâri, Cebelibereket (Osmaniye), Şebinkarahisar vilayetleri ilçe statüsüne düşürülmüştür. Mersin ve Silifke vilayetleri birleştirilerek İçel vilayeti; Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek Çoruh Vilayeti ihdas edilmiştir. Bu düzenleme sonunda il sayısı 57 olmuştur.

Söz konusu kanunun genel gerekçesinde; Mersin ve merkezi Silifke olan İçel vilayetinin tek başlarına nüfuslarının düşük olduğu, ilçe sayılarının az olduğu, coğrafi alan bakımından küçük olmaları neticesinde ticari ve iktisadi manada istenen gelişimi gösteremedikleri gerekçesi ile iki vilayetin birleştirilerek merkezi İçel isminde tek bir vilayet yapılması ve Mersin'in vilayet merkezi yapılarak Silifke'nin ilçe yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde Artvin ve Rize illerinin yetersiz ilçe sayısı, düşük nüfus ve gelir düzeyine sahip olması, her iki vilayetin de iktisadi gelişime açık olmamalarına karşın; buldukları bölgenin Sovyetler Birliği devletine sınır olması sebebiyle, o bölgede güçlü bir vilayet bulunması ihtiyacı bu iki ilin birleştirilmesine gerekçe olmuştur. Netice itibariyle iki vilayet birleştirilip Çoruh adında yeni bir vilayet oluşturulmuş; vilayet merkezi Rize yapılmış ve Artvin vilayeti ilçeye dönüştürülmüştür. Diğer dört vilayet de yine aynı gerekçeler olan nüfus azlığı, coğrafi alan küçüklüğü, iktisadi gelişime elverişli olmama gerekçesi ile ilçeye dönüştürülmüştür. Bu gerekçelere ek olarak İran ve Irak sınırında bulunan Hakkâri'nin ayrıca askeri yönden de il özelliği arz etmediği gerekçe yapılmıştır. Yasa neticesinde, Aksaray, Niğde vilayetine; Hakkâri, Van vilayetine; Cebelibereket, Seyhan (Adana) vilayetine ve son olarak Şebinkarahisar da Giresun vilayetine bağlı ilçeler olmuşlardır (Sanal, 1998: 185; Sanal, 2000: 42-43).

2.4. 1936 tarih ve 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun

04.01.1936 tarih ve 3197 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa ile Artvin, Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli vilayet yapılmıştır. Bu yasa ile il sayısı tekrar arttırılarak 62'ye çıkarılmıştır.

Üç yıl öncesinde vilayet olamayacağına hükmedilerek ilçeye dönüştürülen Hakkâri, tekrar vilayete dönüştürülmüştür. Kanun gerekçesinde; Hakkâri, İran ve Irak devletleri arasında olması, bağlı olduğu vilayetin arazisinin genişliği ve vilayet olması durumunda halkın nezdinde hükümet teşkilatının daha iyi görüneceği gerekçesi ile vilayet yapıldığı belirtilmiştir. Yine aynı şekilde vilayet iken, üç yıl öncesinde ilçe haline dönüştürülen Artvin'in eski ilçelerinin yeni vilayet merkezi olan Rize'ye uzak olması, dik dağlar gibi doğal yapılar nedeniyle ulaşım sorunu oluşması gibi yönetsel, ekonomik ve güvenlik gerekçeleri ile Artvin tekrar vilayet yapılarak Çoruh vilayeti adını almış; Rize ise başka müstakil il olarak kalmıştır. Söz konusu tarihte Muş vilayetinin çok geniş bir araziye yayıldığı, coğrafi ve iklim koşullarının zor olması ve şose yol bulunmaması nedeniyle ulaşımın zor

olması, bu kadar geniş bir coğrafyanın idari ve askeri yönetiminin tek bir vilayet merkezinden idaresinin güçlükler yaratması, Van Gölü'nün doğu tarafında bulunan Bitlis şehrinin güçlü bir Türklük merkezi olması ve çevresine güçlü bir örnek teşkil etmesinin sağlanması gerekçeleri ile Muş vilayeti içerisinde bulunan Bingöl ve Bitlis ilçeleri ayrılarak toplamda üç vilayete bölünmüştür. Tunceli vilayetinin teşkiline ilişkin olarak yasa tasarısında herhangi bir gerekçe belirtilmemiştir. Ancak gerek meclis konuşmalarından gerekse de o dönem yaşanan hadiselerden dolayı Tunceli'nin güvenlik gerekçesi ile vilayet yapıldığı düşünülmektedir (Sanal, 1998: 186-187; Sanal, 2000: 44-45).

2.5. 1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına müteakip 11.07.1939 tarih ve 4255 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa ile Hatay vilayet statüsüne alınmıştır. Genel gerekçede; anavatana katılan Hatay'da yönetim teşkilatının yasa düzeyinde belirlenmesi, kamu hizmetlerinin Cumhuriyet kanunları çerçevesinde düzenlenmesi gerekliliği ifade edilmiş; Hatay'ın mevcut durumu aynen korunarak merkezi Antakya olmak üzere vilayet teşkiline karar verilmiştir. Bununla birlikte temel gerekçelerden birinin de ülkeye yeni katılması ve komşu ülke ile sınır olması hasebiyle güvenlik gerekçelerinin de oldukça göz önünde bulundurulduğu ifade edilebilir. Hatay'ın da eklenmesi ile vilayet sayısı 63 olmuştur (Sanal, 1998: 188-189; Sanal, 2000: 46).

2.6. 1953 tarih ve 6129 sayılı Yeniden Bir Vilayet ve Dört Kaza Kurulması Hakkında Kanun

15.07.1953 tarih ve 8458 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kanun ile Uşak vilayet yapılmış ve vilayet sayısı 64'e çıkarılmıştır. Gerekçede, bulunduğu coğrafi bölgede yönetsel sınırlarının dışına taşarak, yeni ekonomik sınırlar çizen ve bu çerçevede sahip olduğu yönetsel kademenin yapabildiği hizmetlerin ötesinde hizmet bekleyen ilçe merkezlerinin vilayete dönüştürülme durumlarının değerlendirildiği; bu amaçla, sahip olduğu eğitim ve kültür kadro ve teşkilatı, ptt, tekel ve diğer devlet kurumlarının varlığı, aktif ekonomi ve üretim hayatında sahip olduğu aktif rol nedeniyle Uşak şehrinin ilçe değil vilayet şeklinde yönetilmeyi gerektirdiği ifade edilmiştir (Sanal, 1998: 189-190; Sanal, 2000: 48).

2.7. 1954 tarih ve 6418 sayılı Malatya Vilayetine Bağlı Adıyaman Kazasında Adıyaman Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun

22.06.1954 tarih ve 8735 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yasa doğrultusunda Adıyaman, Malatya vilayetinden ayrılarak Türkiye’nin 65. Vilayeti olmuştur. Adıyaman’ın kazadan vilayete dönüştürülmesi, yurt genelinde her alanda gerçekleştirilen atılımlar sayesinde ilçe merkezlerinin sosyo-ekonomik olarak gelişmeleri ve bu gelişme neticesinde bu merkezlerin etki alanlarının giderek artması sebebiyle, ilçe statüsünün üzerinde bir statü ile idare edilme ve hizmet alma gerekliliğine dayandırılmıştır. Her ne kadar resmi gerekçe bu olsa da, Adıyaman’ın bağlı olduğu Malatya vilayetinde Cumhuriyet Halk Partisinin güçlü olmasına karşın, Adıyaman’da ise Demokrat Partinin güçlü olması neticesinde bu ilçeyi ödüllendirmek amacıyla vilayet yapıldığı ifade edilmektedir (Sanal, 1998: 190-191).

2.8. 1954 tarih ve 6419 sayılı Kocaeli Vilayetine Bağlı Adapazarı Kazasında Sakarya Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun

22.06.1954 tarih ve 8735 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yasa doğrultusunda Kocaeli vilayetine bağlı olan Adapazarı ilçesi Sakarya adıyla yeni bir vilayet olmuştur. Adıyaman vilayetine gerekçe gösterilen tüm nedenler, Sakarya vilayeti için de dile getirilmiştir (Sanal, 1998: 191).

2.9. 1954 tarih ve 6429 sayılı Kırşehir Vilayetin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında Nevşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulmasına Dair Kanun

07.07.1954 tarih ve 8748 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yasa doğrultusunda hali hazırda vilayet olan Kırşehir ilçe statüsüne düşürülmüş; yeni bir vilayet olarak teşkil edilen Nevşehir’e bağlanmıştır. Gerek yazında gerekse siyaset çevrelerinde Nevşehir’in vilayet yapılması ve Kırşehir’in ilçeye dönüştürülmesinin temel gerekçesinin politik cezalandırma ve ödüllendirme olduğu sıkça dile getirilmektedir. Kırşehir’in ilçe yapılmasının gerekçesinin 1954 seçimlerinde iktidar partisini değil de, Osman Bölükbaşı liderliğindeki Cumhuriyetçi Millet Partisi’ni desteklemesi işaret edilmektedir. Yine politik nedenlerle vilayete dönüştürülen Nevşehir için ise yasal gerekçe olarak, Kızılırmak vadisinin coğrafi ve iktisadi bir bütünlük arz ettiği, ayrı vilayetlere bağlı olan Avanos, Gülşehir ve Hacıbektaş ilçelerinin ticari ve iktisadi münasebetlerinin Nevşehir ile olduğu ifade edilmekte, bu ilçelerin

kamu hizmetlerinden daha kolay yararlanmalarını sağlama, ticari ve ekonomik hayatı geliştirme gayesi ile Nevşehir'in söz konusu ilçeler bağlanarak vilayet yapılmasının uygun olacağı belirtilmektedir (Sanal, 1998: 191; Sanal, 2000: 48-49).

2.10. 1957 tarih ve 7001 sayılı Nevşehir Vilayetine Bağlı Kırşehir Kazasında Kırşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun

19.06.1957 tarih ve 9637 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa ile üç yıl aradan sonra Kırşehir yeniden vilayet statüsüne kavuşturulmuştur. Gerekçe olarak ise, Türkiye'nin mülki örgütlenmesinde, Kırşehir yöresine denk gelen bölgede ortaya çıkan ivedi, yönetsel gerekler ve zorunluluklar sebep gösterilmiştir (Sanal, 1998: 191; Sanal, 2000: 49).

2.11. 1989 tarih ve 3578 sayılı Dört İl ve Beş İlçe Kurulması Hakkında Kanun

21.06.1989 tarih ve 20202 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa doğrultusunda Aksaray, Kırıkkale, Bayburt ve Karaman ilçeleri il statüsüne getirilmiştir.

Kamusal hizmetlerin yurt çapında etkili ve verimli bir şekilde sunulabilmesi, coğrafi alanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik göstergelerin zamansal değişimlerinin dikkatlice izlenmesi, merkezi yönetimde sağlanan modern yönetim anlayışından taşranın da istifade etmesinin sağlanması, kırdan kentlere ve özellikle büyükşehirlere dönük göçün önlenmesi, gelişme imkânları fazla olmayan yerleşim yerlerinin ülke ekonomisine zarar verdiğinin bilinmesi gerçeğinden yola çıkılarak ülke çapında yeni idari çekim merkezlerinin yaratılması ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyaç doğrultusunda yönetsel bölümlenimin de bu koşullara uyumunun sağlanması gerekliliği vurgulanmaktadır (Aldan, 1990: 52-53; Sanal, 1998: 94).

Bu genel gerekçeden hareketle, Karaman ilçesinin turizm ve diğer ekonomik alanlar yönünden hatırı sayılır bir potansiyelinin olması ve bağlı olduğu Konya ilinin oldukça geniş sınırlara sahip olması; Aksaray ilçesinin sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle karayollarının kesiştiği noktada bulunması ve bu durumun, kendisi ve bağlı kasabalarının sahip olduğu yüksek nüfus oranı ile birlikte tarım, ticaret, sanayi ve turizm potansiyeline önemli katkı sunabileceği; Kırıkkale ilçesinin yine sosyo ekonomik gelişme kaydedebileceği, Bayburt ilçesinin bölgesinde gelişme ve kalkınma merkezi

olabileceği; söz konusu ilçelerin genel itibariyle sosyo-ekonomik göstergeler açısından Türkiye'deki mevcut birçok ilden daha ilerde bulunması gibi nedenler (TBMM Tutanak Dergisi, 1989: 220-257; Kılınç, 2006: 147-148; Karagel, 2010: 153-154) ile bu dört ilçeye il statüsü verilerek il sayısı 71 yapılmıştır.

2.12. 1990 tarih ve 3647 sayılı İki İl ile Beş İlçe Kurulması ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

18.05.1990 tarih ve 20522 mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa doğrultusunda Batman ve Şırnak ilçelerine il statüsü verilmiştir. Daha etkin ve verimli kamu hizmet sunumunun sağlanması, bu iki merkezin gelişme alanlarının daha iyi takip edilerek sosyo-ekonomik gelişmişliklerinin sağlanması, emniyet ve asayiş hadiselerinin daha etkin ve güvenli biçimde idaresinin sağlanmasının amaçlandığı ifade edilmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 239-257; Kılınç, 2006: 148; Karagel, 2010: 154). Bu genel gerekçe ile birlikte, aslında Batman bölgesinde ortaya çıkan petrol rezervlerinin kente sunduğu gelişme fırsatının değerlendirilmesi, göç açısından bir cazibe merkezi durumuna gelmesi; Şırnak'ın ise özellikle güvenlik nedeni hükümete gelen tavsiye neticesinde il yapıldığı ifade edilmektedir (Sanal, 1998: 195).

2.13. 1991 tarih ve 3760 sayılı Bartın İlinin Kurulması Hakkında Kanun

07.09.1991 tarih ve 20984 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa doğrultusunda Bartın ilçesi Türkiye'nin 74. ili olmuştur. Bartın, sahip olduğu nüfus yoğunluğu, coğrafi konumu, gelişmişlik düzeyi ve potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda bulunduğu yörede mühim bir merkez olabileceği öngörüsü ile il statüsüne kavuşturulmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1991: 277; Kılınç, 2006: 149; Karagel, 2010: 154). Diğer taraftan, Bartın'ın il yapılmasının gerçek sebebinin Bartın belediye başkanının vefatı sonrasında gerçekleştirilecek olan yerel yönetim seçimlerinde, iktidarın kudretini göstermek ve belediyeyi kazanmak için ilçeye il statüsü verdiği ifade edilmektedir (Sanal, 1998: 195-196).

2.14. 1992 tarih ve 3806 sayılı On Üç İlçe ve İki İl Kurulması Hakkında Kanun

03.06.1992 tarih ve 21247 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan yasa ile Iğdır ve Ardahan ilçeleri Kars ilinden ayrılarak müstakil birer il yapılmış ve böylece il sayısı 76’ya çıkarılmıştır. Bilindiği üzere Ardahan daha önceden vilayet statüsünde iken 1926 yılında ilçe statüsüne düşürülmüştür. 1992 yılına gelindiğinde dağılmış olan Sovyetler Birliğinden bağımsızlığını alan Kafkas ülkeleri ile Türkiye arasında ticarete ciddi canlanmalar baş göstermiştir. Diğer taraftan Iğdır’da tarım ve hayvancılık, Ardahan’da ise hayvancılık ön planda olup genel itibariyle göç veren ilçeler olmuşlardır. Bağlı oldukları Kars ilinin alanı da oldukça geniştir ve söz konusu yerleşimlerle çok rahat ulaşım imkânları bulunmamaktadır. İşte, bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler ile sınır ticaretini geliştirmek, tarım, ticaret ve hayvancılığın geliştirilmesi yoluyla istihdam olanakları yaratarak göçü durdurmak, ulaşım imkanlarını kolaylaştırmak yoluyla vatandaşın kamusal hizmetlere ulaşımını kolaylaştırmak gibi gayeler bu iki ilçenin il yapılmasında temel gerekçeler olmuştur

(TBMM Tutanak Dergisi, 1992: 38-39; Sanal, 1998: 196-197; Kılınc, 2006: 149; Karagel, 2010: 155).

2.15. 1995 tarih ve 550 sayılı Sekiz İlçe ve Üç İl Kurulması ve 190 Sayılı KHK’nin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK

06.06.1995 tarih ve 22305 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan KHK doğrultusunda Zonguldak iline bağlı Karabük ilçesi, Gaziantep iline bağlı Kilis ilçesi ve İstanbul iline bağlı Yalova ilçesi il statüsüne kavuşturulmuştur.

Karabük, 20. Yüzyılın ortasında Safranbolu ilçesine bağlı bir bucak iken yapılan yatırımla önce ilçe olmuş ve daha sonra da göç almaya devam etmiştir. Karabük’ün sahip olduğu demir-çelik ve işletme potansiyeli, Ankara-İstanbul hattı üzerinde bulunması, diğer sanayi alanlarında da gelişkin olması, merkez nüfusunun yüz bini aşması gibi gerekçeler bu ilçenin artık ilçe değil de il statüsünde yönetilmesi ihtiyacını doğurduğunu ve bu sayede şehrin daha ileri bir merkez de olabileceği ifade edilmiştir.

Kilis, Gaziantep-Halep bağlantısı üzerinde bulunmasına ve yöresinin en büyük ilçesi olmasına karşın, aşırı göç veren ve bu nedenle nüfusu giderek düşmekte olan bir şehirdir. Kamu hizmetlerinin etkinliğini yükseltmek, sınır şehri olan Kilis’in kalkınmasını sağlayarak istihdamı arttırmak, bu sayede

olumsuz göç durumunu tersine çevirmek amacıyla il düzeyinde idare edilmesinin uygun olacağı mütalaa edilmiştir.

Yalova ilçesi, bağlı olduğu İstanbul ili ile kara yolu bağlantısının bulunmaması, ulaşım sorunu nedeniyle vatandaşların kamu hizmetlerine erişimde zamansal ve sistemsel aksamalar yaşaması, başta termal turizm olmak üzere turistik açıdan cazibe merkezlerinden biri olması, hem merkez hem de civar köy ve kasabalarda nüfus artış hızının yüksek olması gibi gerekçelerle ilçe düzeyinde değil il düzeyinde yönetilmesi gerektiği kanaati ifade edilmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1995: 280-300; Sanal, 1998: 197-198; Sanal, 2000: 55-56; Kılınç, 2006: 149; Karagel, 2010: 155)

2.16. 1996 tarih ve 4200 sayılı Üç İlçe ve Bir İl Kurulması ile 190 Sayılı KHK'nin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

28.10.1996 tarih ve 22801 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa doğrultusunda daha önceden vilayet statüsünde olup idari gerekçeler ile 1926 yılında ilçe yapılan Osmaniye şehri 70 yıl sonra bu kez Türkiye'nin 80. ili olarak vilayet statüsüne getirilmiştir. Osmaniye'nin komşu il merkezlerine çok yakın mesafede olmaması, tarımsal ve ticari alanlarda gelişmesi ve kendi kendine yetebilen bir kent düzeyinen ulaşması ve artan nüfusu ile il statüsü altından yönetilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1996: 24; Kılınç, 2006: 149; Karagel, 2010: 155-156). Öte yandan bölgede başlayan asayiş sorunlarına daha etkin müdahale edebilmek adına da il statüsünün gerekliliği ifade edilmiştir (Sanal, 2000: 56). Resmi gerekçelerin yanında, Osmaniye ilçesinin il yapılmasının asıl gayesinin belediye başkanının vefatı nedeniyle boşalan başkanlık için yapılacak seçimde vatandaş manipüle etmek olarak ifade edilmektedir (Sanal, 1998: 198-199).

2.17. 1999 tarih ve 584 sayılı Bir İl ve İki İlçe Kurulması ve 190 Sayılı KHK'nin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK

09.12.1999 tarih ve 23901 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan yasa çerçevesinde Bolu ili Düzce ilçesi Türkiye'nin 81. ve son vilayeti olmuştur. Düzce'nin il yapılmasının temel gerekçesi 12 Ağustos 1999 Gölcük ve 12 Kasım 1999 Düzce depremleri olmuştur. Amaç, depremler ile bozulan kamu düzeninin ve kamu hizmet yönetiminde eşgüdümün tekrardan ivedi bir şekilde sağlanması, bölgenin ivedi biçimde sosyo-ekonomik gelişiminin sağlanarak depremden kaynaklı yaraların hızlıca sarılması ve bölgede hız kazanan göçün durdurulması şeklinde ifade edilebilir (TBMM Tutanak Dergisi, 1999: 310-

319; Sanal, 1998: 199; Sanal, 2000: 57; Kılınç, 2006: 150; Karagel, 2010: 155-156).

3. İl Oluşturma'da Göz Önünde Bulundurulacak Kriterler ve Bunların Rasyonelliği

TC Anayasası'nın 126. Maddesi Türkiye'de merkezi yönetimin kuruluş bakımından illere bölünmesinin üç kıstasını saymıştır. Bunları coğrafi durum, ekonomik şartlar ve kamu hizmetlerinin gerekleri olarak sıralamak mümkündür. Yine aynı husus 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu 1. maddesinde harfiyen tekrarlanmıştır. Türkiye'de il ve ilçe kurulması, kaldırılması, merkezinin belirtilmesi, adlarının değiştirilmesi, bir ilçenin başka bir ile bağlanması yasa yolu ile olabildiğinden, bu konuda yetkili güç Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. İçişleri Bakanlığı'na bağlı İller İdaresi Genel Müdürlüğü de iş ve işlemlerin sekreteryaya ve resmi prosedür sürecini yönetmektedir. Kuşkusuz il yapılacak olan ilçelerin belirlenmesi için de Meclis tarafından geniş çaplı bir çalışma yapılarak, tüm kriterler göz önünde bulundurularak bir karar verilmesi gerekmektedir. Ancak Osmanlı'dan günümüze eyalet, vilayet, il oluşturma süreçlerine baktığımızda ciddi manada bir keyfiyetin söz konusu olduğu söylenebilir. Belirlenen kriterlerin yalnızca işin resmi prosedürü olarak sunulması, il oluşturma sürecinde altta yatan başka nedenlerin olduğu hususu sürekli karşımıza çıkmaktadır. Ortaya konmuş olan anayasal ve yasal gerekçeler, genel bir anlam taşımakta ve istendiği zaman politik karar vericilerin elini çok fazla güçlendirmektedir. Osmanlı'dan günümüze il oluşturma sürecini etkileyen temel belirleyicileri birkaç başlık altında belirtmek mümkündür.

3.1. Coğrafyaya Bağlı Etkenler

Coğrafi etkenler, Türkiye'de resmi anlamda en fazla başvuru alan il oluşturma ya da ilçeye dönüştürme gerekçelerinden biri olmuştur. Coğrafi etken olarak, bağlı olduğu il merkezine uzak olması, coğrafi ve iklim koşullarının zor olması nedeniyle il merkezi ile yeterli ulaşım imkânlarına sahip olamaması, illerin geniş coğrafi alanlara yayılmış olması ve bu alanlarda çok fazla ilçeye sahip olmaları, ülkenin sınır hattında bulunmaları gibi etkenlerden söz etmek mümkündür. Ancak çoğu zaman coğrafi etkenlerin yalnızca resmi dayanak olarak kullanıldığı, ülkenin birçok yöresinde benzer koşullara sahip yerleşim yerleri olduğu halde ile dönüştürülmedikleri dile getirilmektedir.

İl oluşturma sürecinde ifade edildiği üzere, örneğin Rize ve Artvin illerinin önce 1933 yılında Çoruh ili adı altında birleştirilmesi ve il merkezinin Rize yapılması, daha sonra 1936 yılında bu kez Artvin ilinin Çoruh adı altında ayrı, Rize'nin de ayrı bir il yapılması için gösterilen coğrafi gerekçeler benzerlik göstermektedir. Üç yılda coğrafi koşulların değişemeyeceğini göz önünde bulundurduğumuzda, söz konusu müdahalelerin iyice düşünülmeden gerçekleştirilen süreçler olduğu anlaşılmaktadır. Benzer durumun 1954 yılında ilçeye dönüştürülüp, üç yıl sonra tekrar il yapılan Kırşehir için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

3.2. Sosyal, Psikolojik ve Kültürel Etkenler

Sosyal etkenler arasında en fazla önem atfeden husus demografik hususlardır. Türkiye'de özellikle 1950'lerden sonra, tarımda makineleşmenin artmasıyla beraber, kırdan kente ve daha küçük yerleşim yerlerinden büyükşehirlere doğru devam etmekte olan bir göç dalgası mevcuttur. Şehirlerin aşırı nüfus kaybetmeye başlaması ya da tam aksi bir şekilde yoğun göç alması nedeniyle vilayet yapılıma gerekçesine konu oldukları görülmektedir. Nüfus kaybında, il yapılması yoluyla gelişimin teşvik edilmesi ve göçün önlenmesi amaçlanmaktayken; yoğun göç alan ilçelerin il yapılmasında ise artan nüfusun kamu hizmetlerinin ilçe değil ancak il düzeyinde karşılanabileceği ve il yapılması halinde bölgesinde merkez olabileceği hususları dile getirilmektedir. İl oluşturma ya da ilçeye döndürme süreçlerinde, eğitim düzeyi, kültürel ve sosyal gelişmişlik gibi endekslerin göz önünde bulundurulmadığı, yalnızca söz konusu yerleşim biriminin il yapılması durumunda sosyal göstergeler açısından ilerleme kaydedeceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Sanal (2000: 76), politik iktidarların bu etkenleri yalnızca işlerine geldiklerinde göz önünde bulundurduklarını, il yapma sürecinde nesnel olarak ele alınmadığını ifade etmektedir.

Diğer taraftan kimi vatandaşlarımız, kültürel farklılıklardan dolayı da il olma tercihlerini yansıtmakta ya da bağlı olduğu vilayete aidiyet hissetmediği için ayrılmayı talep etmektedir. Kimi zaman bağlı olduğu vilayete hoşnutluk duymama, çekişme içerisinde olma, il olduğunda kendini daha prestijli, güçlü ve saygın hissetme gibi psikolojik etmenler bile vilayetlerin oluşturulmasında vatandaş odaklı bir baskı unsuru olabilmektedir (Günay, 1999: 68).

3.3. Ekonomik Etkenler

İl yapılıma sürecinde üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de ekonomik etkenlerdir. Türkiye’de Batman, Karabük gibi ilçeler petrol, demir-çelik endüstrisi gibi sanayi kollarının gelişmesi, Yalova turizmin gelişkin olması nedeniyle göç almaya başlamış ve bu nedenle artan nüfus sonucunda il statüsüne çıkarılmışlardır. Bununla birlikte, kimi ilçelerde gelişme potansiyeli öngörülüp il yapılmasına karşın, nüfus artış hızının durağan olması, göç almaması hatta aksine kimilerinin hala göç vermesi nedeniyle gelişme gösteremedikleri ve arzulanan amacı gerçekleştiremedikleri görülmektedir. Kilis, Ardahan, Bayburt gibi iller bu kategoriye örnek olarak verilebilir. Ekonomik gerekçelerden biri de sınırda bulunan kimi ilçelerin il yapılarak sınır kapıları marifetiyle ticaretlerini geliştirmeleri ve bu sayede bölgelerinde bir cazibe merkezi olmalarının hedeflenmesidir. Iğdır, Ardahan, Kilis gibi sınır iller bu kategoride değerlendirilebilir.

3.4. Kamu Hizmetlerinin Etkinliği ve Verimliliğinin Sağlanması

Kamu hizmetlerinde etkinlik ve verimlilik sağlanması kavramı birkaç farklı yönden ele alınabilir. Örneğin, yüzölçümü olarak çok geniş alanlara sahip illerde tek bir vilayet merkezinden tüm kamu hizmetlerinin ifası oldukça güç olabilmektedir. Bu gerekçe ile Bingöl ve Bitlis, Muş vilayetinden; Ardahan ve Iğdır, Kars Vilayetinden; Karaman, Konya vilayetinden; Hakkâri, Van vilayetinden ayrılarak il yapılmıştır. Diğer bir husus ise ilçelerin aşırı nüfus artışına sahip olması durumunda kamu hizmet yönetiminin ilçe düzeyinde gerçekleştirilmesi halinde yaşanan zorlukları ortadan kaldırmak amacıyla vilayet ile yönetilmesinin sağlanmasının amaçlanmasıdır. Yalova, Karabük, Batman gibi merkezlerin vilayete dönüştürülmesinde bu hususlar belirleyici olmuştur. Bununla birlikte bu hususun taşıdığı geniş ve sübjektif anlamdan istifade edilerek kimi ilçelerin il yapılmasında resmi dayanak yapıldığı da görülmektedir.

3.5. Sınır Güvenliği ve İç Güvenliğe İlişkin Etkenler

Hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra gerek sınır güvenliğinde etkinlik sağlamak gerekse de iç güvenlikte yaşanabilecek zafiyetlerin önüne geçebilmek adına kimi noktalarda diğer etkenler tam karşılanamasa bile il örgütü oluşturma yoluna gidilebildiği görülmektedir. Bu sayede hem güvenlik tedbirleri arttırılabilmekte, hem de il olmanın getirdiği avantajlar değerlendirilerek bu bölgelerde sosyal ve ekonomik gelişme sağlanması hedeflenmiştir. Hakkâri, Ardahan, Iğdır, Kilis,

Hatay, Tunceli, Batman ve Şırnak gibi şehirlerin il statüsüne kavuşturulmasında güvenlik politikaları etkin olmuştur.

3.6. Siyasal Tercihlere Dayalı Etkenler

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde oluşturulan illerin % 78’i çok partili sisteme geçildikten sonra oluşturulduğundan, Türkiye’de il oluşturma sürecinde seçmen davranışlarının ve iktidarların popülist politikalarının oldukça etkili olduğu dile getirilen bir husustur (Sanal, 2000: 82). Seçmenleri memnun etmek, küstürmemek, kendi yanına çekmek, seçim kazanmak, iktidarının kudretini göstermek gibi birçok neden bu politik gerekçeler arasında ifade edilebilir. Nevşehir, Adıyaman, Bartın ve Osmaniye’nin il yapılma süreçlerinde siyasal etkenlerin oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir.

3.7. Tarihsel Mirasa Bağlı Etkenler

Bu husus özellikle Osmanlı Devleti’nin yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda oldukça etkili olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşu ile 74 liva vilayet statüsünde yerini almıştır. Bu tarihsel şehirlerden bazıları Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen lüzum üzerine ilçe düzeyine geri düşürülmüştür. Diğer taraftan il oluşturmada bir diğer mirasa bağlı etken olarak Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçen il oluşturma kıstaslarına ilişkindir. Osmanlı’da da günümüz Türkiye’sinde de il oluşturma süreci bilimsel ve uygun araştırma yöntemleri ile yapılan bir süreç sonunda değil, hala geleneksel ve siyasal iktidarın isteği doğrultusunda gerçekleşen bir süreçtir. Bu, haliyle merkezi yönetimin taşra sistemi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Görüldüğü üzere Türkiye’de il oluşturma sürecinde geniş çerçeveli bir değerlendirme süreci bulunmamaktadır. Bu nedenle Osmanlı’dan Cumhuriyete, Cumhuriyet’ten de günümüze yapılan il oluşturma süreçlerinde tekrarlar yaşanmakta, hatalara düşülmektedir. Sosyal, siyasal ve psikolojik etkenler ağır bastığı için benzer özelliklere sahip ilçelerden kimisi il yapılmakta iken, diğerleri belki de daha fazla hak etmesine rağmen ilçe düzeyinde kalabilmektedir. Bu nedenle il oluşturma veya ilçeye dönüştürme sürecinin daha rasyonel bir süreç içerisinde değerlendirilmesi elzem görünmektedir.

İçişleri Bakanlığı tarafından il kurulması ölçütleri şeklinde öngörülen, demografik göstergeler, ekonomik göstergeler, kentleşme göstergeleri, askeri,

ulaşım, yönetsel birim ve yapı, eğitim alanındaki göstergeler, coğrafi konum ve merkezi durumda olma durumu, tarihi geçmişi, turizm ve kültür alt yapısı, emniyet asayiş durumu (Aliz, 1999: 110-111) gibi kriterlerin tümünün bir arada ve etraflıca değerlendirilmesi ve en az dörtte üçünün olumlu olması durumunda il oluşturma sürecine yönelmek uygun olacaktır. İl sayısını belirlemede ülkenin bir bütün olarak ele alınması ve kimi gelişmelere bağlı esneklikler haricinde kalıcı bir örgütlenmeye gidilmesi doğru olacaktır. Gerek taşra yönetim yapısının belirlenmesinde gerekse de il oluşturma sürecinde ulusal ve uluslararası mülki yönetim sistemi araştırmalarından, yönetsel yapıya ilişkin ülke uygulamalarından, mülki yönetim amirlerinin tecrübelerinden, vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin nesnel katkılarından faydalanmak gerekir (Sanal, 2000: 147).

4. Türkiye’de İl Sayısını Arttırmakla Oluşabilecek Yarar ve Olumsuzluklar

İl sayılarına müdahale etmenin yaratacağı kimi fayda ve olumsuzluklar oluşabilir. Bu hususların göz önünde bulundurularak düzenleme yapılması gerekmektedir.

4.1. İl Sayısını Arttırmakla Beklenen Yararlar

İl olmanın neticesinde ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal, psikolojik, politik, yönetsel birçok faydadan söz edilebilir. Tabii bu durum il yapılacak yerleşim yerinin doğru bir şekilde tespiti ile elde edilebilecek sonuçlardır.

İl olmanın getirebileceği faydaların başında, vatandaşların kendi illerinde kendi vekillerini seçebilme, kendi politik tercihlerini daha net yansıtabilme ve politik sürece daha aktif biçimde katılabilme olanağı ifade edilebilir (Günay, 1999: 68). İlçenin il olması durumunda orada il özel idaresi kurulmakta, genel bütçeden aktarılan kaynaklar artmakta ve doğrudan ilin kendi kontrolüne geçmektedir (Polatoğlu, 2003: 119). Yine ilçe belediyesi yerine il belediyesi kurulmakta, merkezi bütçeden gelen vergi gelirleri artmakta, yerel hizmetlerin niteliği ve çeşitliliği değişmektedir.

İlçe merkezi il merkezine dönüştüğünde tüm kamu kurumları il müdürlüğü olarak değişmekte, buralara yeni ve daha fazla yapı ve kamu personeli gelmekte, bu durum kent ekonomisine katkı sunmaktadır (Polatoğlu, 2003: 119).

Sağlık, eğitim gibi birçok alanda hizmetler hem kapasite hem de nitelik olarak artış göstermektedir. Havaalanı, üniversite gibi daha üst düzey hizmetler il olmanın avantajı ile daha erken gerçekleştirilebilmektedir.

Yeni iller kurulması yoluyla illerin yetki ve sorumluluk alanı daraltıldığına kimi kamu hizmetlerinin daha etkin ve verimli sunulabilmesi imkânı doğmaktadır. Örneğin 120 km uzaklıktaki bir ilçe ile 50-60 km uzaklıktaki bir ilçenin vilayet hizmetlerine erişimi arasında zaman, nitelik, miktar yönünden farklılıklar oluşabilmektedir. Yine benzer şekilde bir milyon nüfus ile beş yüz bin nüfusa hizmet götürmek arasında farklar oluşabilmektedir.

İllerin sosyal, ekonomik ve yönetsel kazanımlarından ötürü, olası göç hareketlerini durduracak ya da tersine çevirecek bir süreç oluşturması beklenmektedir. Türkiye'deki il oluşturma sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmemesinden dolayı ifade edilen faydalar kısmen oluşmak ile beraber; il yapılan merkezlerden beklenen yüksek performansın gerçekleşmediği görülmektedir. Örneğin Kilis, Bartın, Ardahan, Karabük ve Bayburt gibi illerin nüfus oranı il yapıldıktan sonra Türkiye ortalamasının altında kalmıştır (Özözen Kahraman, 2004: 60). Çok önemli bir kısmının merkez nüfusunda ve toplam nüfusunda bir artış olmadığı; sektörler bazında (sanayi, tarım, hizmet) istihdam oranının artmadığı hatta bazı illerde düştüğü, tarımsal üretimde ciddi artışlar yaşanmadığı, okuma yazma ve eğitim oranlarında kayda değer artışlar olmadığı görülmektedir. Türkiye'de gerileme eğilimi içerisinde olan altı il merkezinden üçü yeni il olan Bartın, Şırnak ve Bayburt şehir merkezleridir. Bu durum il olmadan beklenen faydaların karşılık bulamadığını göstermektedir (Kılınç ve Zeren Gülersoy, 2007: 73-77).

4.2. İl Sayısını Arttırmak ile Oluşabilecek Olumsuzluklar

İl oluşturma yaratacağı faydaların yanında kimi olumsuzluklar ile karşılaşmak mümkündür. Öncelikle unutulmamalıdır ki Türkiye'de kentleşmenin özendirilmesi kırdan kente olan göç sorununu arttıracak bir sorundur. Henüz yeterli bir hale gelmeden ilçe merkezlerinin vilayete dönüştürülmesi ve görünürde cazibe merkezi oluşturulmaya çalışılması, kırsal alanlardan bu yerleşim yerlerine göçü arttıracak bir husustur. Bu durum kırsal yaşamın, tarım ve hayvancılığın oldukça olumsuz şekilde etkilenmesine yol açacaktır. Sonradan il yapılan kentlerde tarım ve hayvancılık alanında görülen gerilemeler bu durumu desteklemektedir.

Yeni il ve ilçe kurma her zaman için devlete yeni mali yükler getirir. Çünkü yeni il demek, aynı zamanda yeni binalar, yeni makamlar, yeni araçlar, yeni personeller gibi birçok kamusal harcamaların arttırılması anlamına gelmektedir. İl oluşturma süreçlerinde isabetli davranılmaması ciddi manada kamusal zararlara ve ülke ekonomisine yük binmesine yol açmaktadır (Kılınç ve Zeren Gülersoy, 2007: 72).

Yeni il ve ilçeler kurulduktan sonra örgütlenme açısından yaşanabilecek sorunlar kısa vadede hizmet sunumunda aksamalara ve vatandaşlarda şikayetlere yol açabilecektir. İl oluşturma süreci rasyonel esaslara göre yapılmayıp, vatandaş bilgilendirilmeden ve ikna edilmeden yapıldığında bu değişime direnç gösterebilmektedir. Kimi vatandaşlar kendi illerinden koparılıp, yeni il olan şehirlere bağlanmak istemediğinden memnuniyetsizlik yaşayabilmekte ve durumun geriye döndürülmesini talep edebilmektedir. Diğer taraftan sınırların küçültülmesi yoluyla il ve ilçe sayısının arttırılması, bir süre sonra bu birimlerin ölçeği küçük denip, daha büyük ölçekte yeni yönetsel birim talepleri ile karşı karşıya kalınmasına yol açacaktır. Kuşkusuz bu durum kimileri tarafından endişe ile karşılanabilmektedir.

Türkiye’de yerleşim yerlerinin idari statülerinin değişikliği konusunda belirli rasyonel kriterler ortaya konup kullanılmadığından, il oluşturma kararları, belirli bir nüfusa ve sosyo ekonomik gelişmişliğe kavuşan çoğu ilçelerde beklentiye yol açmaktadır. Bu süreçlerin herhangi bir beklenti oluşturmadan yapılması, rasyonel kriterler doğrultusunda ve yönetsel amaçlarla yapıldığının bilinmesi ve bir ödül gibi sunulmaması doğru olacaktır (Kılınç ve Zeren Gülersoy, 2007: 77)

6. Uygun mülki teşkilat oluşturmada İl Sayılarına Müdahale Tek Başına Bir Çözüm müdür?

Türkiye’de özellikle 1950’ler itibariyle yoğun bir kırdan kente göç dinamiği vardır. Nüfus ve doğurganlık oranları hala yüksektir. Aynı zamanda Türkiye gelişimini devam ettiren bir ülkedir ve kentler de bu gelişimin önemli bir ayağıdır. Bu ve benzeri sebepler ile Türkiye’de sürekli olarak kent nüfusunda artış olmakta, bu durum ilçe ve il düzeyindeki kimi kentlerimizin yönetsel kapasitede yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Bu durumda ilçe düzeyinin üzerinde bir nüfus ve ekonomik gelişime kavuşan şehirler il yapılmak suretiyle daha uygun kapasitede bir yönetim birimi ile idare yoluna gidilmektedir. Peki, bu durum, merkezi yönetimin taşra teşkilatında sorunların

çözümü noktasında ne derece faydalı olmaktadır. Şimdiye kadar ifade ettiğimiz hususlar çerçevesinde değerlendirme yapılacak olursa, yalnız başına il ve ilçe sayısının artırılmasının, merkezi yönetimin taşra organizasyonunun yönetsel ölçek sorununun ve diğer sorunlarının çözümünde çok etkin olmadığı görülmektedir.

Hangi ilçelerin il olacağı, hangi kasabaların ilçe olacağı, illerin sınırlarının belirlenmesi, ayrılıp da il olan kentlere hangi ilçelerin bağlanacağı gibi hususların belirlenmesi için rasyonel değerler ve uygulamalar bulunmamaktadır. İllerin çoğu Cumhuriyet'in kuruluşu ile Osmanlı'dan devrolunmuş; tarihsel gelenek ve kültürel etkenlerle oluşmuştur. Anayasal ve yasal düzeyde belirlenmiş olan coğrafi koşullar, iktisadi şartlar ve kamu hizmetlerinin gerekleri unsurları genel kavramlar olup doğrudan somut anlam ifade etmediği gibi, arzulanan şekilde de uygulanmamaktadır (Sanal, 2000: 123). İl ve ilçe sayılarının belirlenmesinde daha çok politik unsurlar ve vatandaş talepleri baskın gelmektedir.

Önemli çoğunluğu 1989 yılından sonra olmak üzere il yapılan ilçe sayısında nitelikli bir artış olmuştur. Bununla birlikte il olmayı bekleyen, yeterli şartları taşıdığını düşünen ve kısmen de mevcut iller ile kıyaslandığında bunu hak eden birçok ilçe mevcuttur. Nazilli, Gebze, Tarsus, İskenderun, Alanya, Akşehir, Ereğli, Siverek, Cizre gibi büyük ilçeler bunlara verilebilecek yalnızca birkaç örnektir.

Öte yandan daha üst basamakta bir idari statü ile idare edilmek isteyen veya yazında bunun zaruri olduğu ifade edilen iller de mevcuttur. Söz konusu talepler için kabul edilebilir ve uygun çözümler bulunması gerekmektedir (Geray, 1993: 12).

İller ve ilçeler homojen bir nüfus, ölçek, sahip olunan ilçe sayısı, ilçelerin ile uzaklığı, sosyo ekonomik gelişmişlik dağılımına sahip değildir. Milyonlarca nüfusa sahip iller olduğu gibi on binlerle ifade edilebilecek nüfusu olan iller mevcuttur. Kimi ilçe nüfusları il nüfuslarını geçebildiği gibi, ilçe nüfusunu geçen kasabalar da mevcuttur. Mevcut durumda, tüm bu önemli farklılıklara karşın tüm iller aynı statüde idare edilmekte; her ilde aynı örgüt yapısı oluşturulmaktadır. Kuşkusuz bu durum kimi zaman yetersizliklere yol açmakta, kimi yerlerde de kaynak israfına sebep olmaktadır (Günay, 2001: 309).

İl ve ilçe sayısı arttıkça, il ölçek ortalaması düşmektedir. Bu durum kimi hizmetler için yeterli düzeyde ölçek arayışına girilmesine yol

açmaktadır. Çünkü etkinlik ve verimlilik açısından, başta elektrifikasyon ağı, telekomünikasyon ağı, ulusal karayolları ve ulaşım ağları, su havzaları ve barajlar, tarım politikaları, yatırım ve teşvikler gibi hizmetlerin il üstü ölçekte planlanıp uygulanması gerekliliği ifade edilmektedir (Çoker, 2002: 32). Öte yandan il valilerinin denetim yetkisinden sıyrılmak amacıyla merkezi yönetim kuruluşlarına ait birçok bölge teşkilatı bulunmaktadır. Bu durum yönetsel açıdan çarpık bir durum oluşturmakta, yönetsel koordinasyonu zayıflatmaktadır. Ayrıca her kurumun bölgesel teşkilatı da aynı değildir. Birçok yerde bölge sınırları örtüşmemektedir (Geray, 1993: 12).

Türkiye’de 2014 yılında yapılan düzenleme ile bucak teşkilatları kaldırılmış ve merkezi yönetimin taşra örgütü il ve ilçe olmak üzere iki basamaklı bir hal almıştır. Bu durumda birazcık serpilen ancak hala kasaba hüviyetine sahip yerleşim yerleri yeni illerin oluşturulması ile ilçe statüsüne kavuşturulmaktadır.

Öte yandan Türkiye illeri ve diğer yönetsel kademeleri yerel yönetimler açısından da farklı statülerde yönetilmektedir. Büyükşehir Belediyesi Yasası’nda yapılan değişikliklerle büyükşehir belediye sayısının artırılması; büyükşehirlerde köy ve belde statülerinin kaldırılması, il özel idarelerinin kaldırılması, büyükşehir sınırının mülki sınır ile örtüştürülmesi; büyük şehir dışındaki illerin ise yine eski statülerinde devam etmesi uygulamada iki farklı durum yaratmaktadır.

Yönetim modelleri ne olursa olsun, devletlerin temel amacı kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı olan bireylerin huzurunu, güvenini ve refahını sağlamak; kaynakların ve maliyetlerin bölgeler arasında eşit dağılımını sağlamak, kamu hizmetlerinin her bölgede eşit bir şekilde sunulmasını temin etmek, yatırımların en akılcı şekilde organize edilmesini sağlamak olmalıdır. Bunu yaparken en uygun mülki bölümlenimin kullanılması gerekmektedir. Bu bölümlenim, devletlerin coğrafi, siyasi, sosyal, tarihi, yönetsel ve ekonomik durumu göz önünde bulundurularak ve aynı zamanda da ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmelidir.

Bu çerçevede, Türkiye’de mülki kademe sistemi olan il sisteminin yeniden ve bütüncül bir şekilde ele alınması gerekir. İki basamaklı taşra yönetimi anlayışından vazgeçilip, tekrar üç basamaklı taşra anlayışına geçilmesi; çeşitli yönlerden yetersiz kalan il yapılanmasının üzerinde daha büyük ölçekte bir mülki yapılanmaya gidilmesi, görev, yetki ve sorumlulukların mümkün olduğunca taşra ile paylaşılması yönetsel etkinlik

açısından uygun olacaktır. Hali hazırda anayasal zorunluluktan dolayı en üst taşra kademesinin il olması gerekmektedir. Bu durumda ya anayasal bir değişikliğe gidilerek il üstü bir organizasyona müsaade edilmesi ya da anayasal değişikliğe gitmeden büyük il gibi uygulamalarla “büyük il” sayısının azaltılması ancak il anlayışının değiştirilmesi uygun olacaktır. Oluşturulacak olan büyük illerde büyük ve bölgesel ölçekli yatırım ve planlamalar yapılmalıdır. Diğer taraftan orta düzey il sayısı arttırılmalı, il olma standartlarına haiz ilçeler bu statüye çıkarılmalıdır. Büyük il/bölge, il, ilçe kademelenmesinde ilçe sayıları incelenerek kasaba, belde hüviyetindeki yerleşim yerlerine ilçe statüsü verilmelidir.

Mülki taksimat ile birlikte yerel yönetimler açısından da aynı bölümlenmeye gidilmesi; büyükşehirlerde köylere mahalle statüsü verilmesi uygulamasından vazgeçilerek, köy yerleşimlerine de tekrar eski statülerinin tanınması yönetsel verimlilik açısından uygun olacaktır. Büyük il uygulaması getirildikten sonra, mevcut büyükşehir uygulamasının gerekliliği ve hizmet sunumunda yaşanan sorunlar ortadan kalkacaktır.

Büyük il, il, ilçe statüsünde olan yerleşim yerleri rasyonel kriterler çerçevesinde yeniden belirlenmeli; bu kademelerden her biri kendi kategorisinde ölçek, bağlı il ve ilçe sayısı, nüfus gibi kriterler açısından birbirine yakın olmalı ya da arada afaki farklar olmamalıdır.

Günümüzde Avrupa’da, Türkiye gibi üniter devlet hüviyetine sahip Fransa ve İtalya gibi ülkelerin yüzölçümü ve nüfusunun Türkiye’den çok daha az olmasına karşın, il sayılarının fazla olduğu, il üzerinde yönetsel başka kademeye sahip oldukları unutulmamalıdır. Türkiye sahip olduğu 783.562 kilometrekare alan ve 85 milyona yaklaşan nüfusuna rağmen 81 il ve 922 ilçeye taksim edilmiştir ve il üstü ölçekte mülki kademesi bulunmamaktadır. Fransa sahip olduğu 551.695 kilometrekare ve 68 milyonu aşkın nüfusu ile 26 bölge ve 101 ile ayrılmıştır. İtalya ise sahip olduğu 302.073 kilometrekare alan ve 59 milyonu aşan nüfusu ile 20 bölge ve 109 ile bölünmüştür. Taşra yönetim sistemimizi örnek aldığımız Fransız modelindeki gelişmelerin de takip edilmesi, kendi sistemimizi geliştirme açısından yararlı olacaktır.

SONUÇ

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Tanzimat öncesinde gerçekleştirilen fetihler sebebiyle; sonrasında ise İmparatorluk’ta yaşanan hızlı toprak kayıpları ve yabancı devletlerin içişlerine müdahalesi nedenleri ile merkezi yönetimin taşra yönetiminde çok yönlü değişimler yaşanmış, bu

minvalde, eyalet/vilayet, sancak/liva sayıları dönem dönem değişiklik göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası'nın kabul edildiği 1921 yılında 74 olan il sayısı, 1933'te 57'ye kadar düşürülmüş, daha sonra 1957'de bu sayı 67 olmuştur. 1989 yılına kadarki 32 yılda il sayılarında herhangi bir artış olmazken; 1989-1999 arasındaki dönemde ise il sayısı 14 artarak 81'e ulaşmıştır. Son çeyrek asırdır, alttan gelen talep ve baskılara rağmen, ara ara politik gündeme düşse de il oluşturma konusunda herhangi bir girişim olmamıştır. İlçe sayısına baktığımızda ise çok daha ciddi bir artıştan söz etmek mümkündür. 1926 yılında 317 olan ilçe sayısı, 1957'de 570, 1989'da 696, 1999'da 850, günümüzde ise 922'dir. İl sayısındaki artışın azlığına rağmen ilçe sayısındaki artışın fazla oluşunu beş temel nedenle açıklamak mümkündür. Birincisi köyden kente göç ve kasabaların nüfus ve sosyo ekonomik gelişimleri, ikincisi bucakların ilçe yapılması yönünde bir iradenin bulunması, üçüncüsü kimi kasaba ve bucakların yeni illere ilçe olarak bağlanması dördüncü olarak da büyükşehir belediyesi olan il sayılarının arttırılması ile birlikte merkez ilçe sayısında artış olması, son olarak da il sayısının arttırılması taleplerinin baskılanması şeklinde sıralanabilir.

Türkiye, sahip olduğu büyük coğrafi alan, yüksek nüfus ve gelişme düzeyi ile dikkat çeken bir ülkedir. Kentleşme oranı giderek arttığından, mevcut kent alanları büyümekte ve yeni kentsel alanlar oluşmaktadır. Bu göstergeler iki kademeli taşra yönetim yapısının yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, il ve ilçe oluşturma kriterlerinde geçen süre zarfında maalesef rasyonel bir sürece girilememiştir. Ülke genelinde nüfus, etki ve sosyo-ekonomik göstergeler açısından il olmayı bekleyen ve mevcut çoğu il ile kıyaslandığında bunu fazlasıyla hak eden ilçeler bir baskı unsuru oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, her hizmet ve yatırımın en uygun ölçekte yapılması gerekliliği göz önünde bulundurularak, Türkiye'de merkezi yönetimin taşra teşkilat yapılanmasının il üstü ölçek ihtiyacı da göz önünde bulundurularak bir bütün olarak ele alınması, il üstü ölçek, il ve ilçe şeklinde üç basamaklı bir yönetsel dizge oluşturulması, il ve ilçe sayılarının arttırılması, bu idari birimlerin tayininde bilimsel ve hukuki kaideler çerçevesinde belirlenmiş rasyonel kriterler doğrultusunda karar alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S., Kunt, M., Faroqhi, S., Yurdaydın, H.G., Ödekan, A. (1997). *Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti, 1300-1600*. (5. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aldan, M. (1990). İller ve İlçeler Kurulurken. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 4(1), 45-53.
- Aliz, M. (1999). İlçe Kurulmasında Bir Ölçüt Getirilemez mi? *Türk İdare Dergisi*, (423), 109-118.
- Ayman Güler, B. (2007). Otuzlu Yıllarda Yönetim. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 2 Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939* (Ed. Birgül A. G.) içinde (s.1-20). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Başa, Ş. (2007). *1980 Sonrası Dönemde Mülki İdarede Dönüşüm*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). TODAİE, Ankara.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Bozkurt, Ö., Turgay, E., Seriyeye, S. (Ed.). (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü (Fransızca ve İngilizce Karşılıklarıyla)* (2. Baskı). Ankara: TODAİE Yayını.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Y. Moran, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayını.
- Çoker, Z. (2002). Bölge Kuruluşları ve Bölge Valiliği Tartışmaları. *Türk İdare Dergisi*, (436), 1-38.
- Demir, F., Karatepe, Ş., Eryılmaz, B. (1993). *Türkiye'de İl Yönetiminin Yeniden Yapılanması*. İzmir: Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği (ESİAD) Yayını.
- Demiröz, A.N. (1990). Bölge Valiliği Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(4), 55-70.
- Erdeha, K. (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (1997). *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar* (5. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Geray, C. (1993). KAYA Yazanağı Açısından Yönetimin Taşra Birimlerinin ve yerel Yönetimlerin Yeniden Düzenlenmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2(1), 9-17.
- Günay, Ö.F. (1999). *Vali Atamalarına İlişkin Yeni Bir Model* (1. Baskı). Sivas: Öz Emek Matbaası.
- Günay, Ö.F. (2001). Türkiye’de İl Yöneticisi Olarak Vali. *Mülkiye Dergisi*, 25(226), 289-332.
- İçişleri Bakanlığı. (1983). Atatürk ve İdare. *Türk İdare Dergisi*, Cumhuriyetimizin 60. Yıldönümü Özel sayısı (362), 1-297.
- Özözen Kahraman, S. (2004). Türkiye’de Yerleşim Birimlerinde İdari Statü Değişikliğinin Seçimlere Yansımaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 13(1-2), 59-71.
- Karagel, H. (2010). *Türkiye’de İdari Alanların Belirlenmesi ve Sorunları: Sumbas Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karal, E.Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kartal, N. (2012). *Muhassıllık Meclislerinden 5302 Sayılı Kanuna Türkiye’de İl Özel İdareleri* (1. Baskı). Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Kartal, N. (2014). İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye’de 1864 Vilayet Nizamnamesi ile İl Sistemine Geçilmiş midir? *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 279-294.
- Kaya Kılıç, S. (1995). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de İl Yönetimi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Keskin, N. (2007). *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İllerin Yönetimi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kılıç, O. (2000). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması. *Yeni Türkiye Dergisi*, (31), 442-459.
- Kılınç, G. (2006). *Türkiye’deki İlçelerin Kentleşme Derecelerine Göre İl Olma Potansiyellerinin Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

- Kılınç, G., Zeren Gülsoy, N. (2007). Türkiye'deki İlçelerin Kentleşme Derecelerine Göre İl Olma Potansiyellerinin Değerlendirilmesi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 6(1), 66-78.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (M. Kırıatlı Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Loughlin, J. (2007). *Subnational Government The French Experience*. New York: Palgrave macmillan.
- Nalbant, A. (2012). *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye* (2. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (1974). *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1976). Türkiye'de Taşra Yönetim ve Yöneticiliğinin Evrimi. *Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de Mülki İdare Amirliği Sistem-Sorunlar* (Ed. K. Fişek) içinde (s. 1-22). Ankara: Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırma Dizisi.
- Ortaylı, İ. (1979). *Türkiye İdare Tarihi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (3. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Parlak, B. (1998). *Türkiye'de İl Genel Yönetimi: Sorunlar, Yaklaşımlar ve Öneriler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi: Sivas.
- Parlak, B. (2009). Osmanlı Devletinde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayete Kalıcı Dönüşüm. *18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform* (Der. N. Akyıldız, S. Aydın, A. Erençin, S. Güzelsarı, N. Aytemur Sağıroğlu) içinde (s. 31-45). Ankara: TODAİE Yayınları (KAYFOR 2008).
- Payaslıoğlu, A.T. (1966). *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: TODAİE ve DPT Ortak Yayını.
- Polatoğlu, A. (2003). *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması* (2. Baskı). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Sanal, R. (1998). Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler. *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(22), 173-200.
- Sanal, R. (2000). *Türkiye'de İllerin Yeniden Düzenlenmesi*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(3), 46-71.

- Sencer, M. (1986). *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. İstanbul: Alan Yayınevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996a). Yerel Yönetim Metinleri (III): Tuna Vilayeti Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(2), 67-81.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996b). Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(5), 89-103.
- Tarcan, M. (1968). Taşra İdare Teşkilatımızın Tarihçesi. *Türk İdare Dergisi*, 39(311), 22-37.
- Tosun, M. (1970). *Türkiye'de Valilik Sistemi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Tönük, V. (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatı*. Ankara: Kanaat Basım ve Ciltevi.
- Tuncer, S. (2016). II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı. *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı* I. Cilt (Ed. F. Gedikli) içinde (s. 573-599). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim T. 26.09.2023
- TBMM Tutanak Dergisi. (1989). 15.06.1989 tarihli 102. Birleşim. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c029/tbmm18029102.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1990). 17.05.1990 tarihli 115. Birleşim. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c045/tbmm18045115.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1991). 28.08.1991 tarihli 135. Birleşim. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c062/tbmm18062135.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1992). 27.05.1992 tarihli 81. Birleşim. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c012/tbmm19012081.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1995). 23.10.1996 tarihli 11. Birleşim. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c012/tbmm20012011.pdf> (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- TBMM Tutanak Dergisi. (1996). 24.10.1996 tarihli 12. Birleşim.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c013/tbmm20013012.pdf>

(Erişim Tarihi: 25.09.2023).

TBMM Tutanak Dergisi. (1999). 02.12.1999 tarihli 28. Birleşim.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c018/tbmm21018028.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2015).

SON BAŞVURU TARİHİ: 25.09.2023
YAYINLANMA TARİHİ: 20.10.2023

ISBN: 978-625-367-353-6